

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1931

Hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelki alkatát?

1.

„Az emberi *lélek* munkálkodik itt az Alföldön is s nekünk első teendőnk megismerni, milyen ez az alföldi nép, milyen a lelke” — írja folyóiratunk szerkesztője az 1929. 1. számban adott programjában. Ehhez az elsőrangúan fontos problémához, a magyarság lelkialkatának megismeréséhez, óhajtunk a magunk részéről is hozzájárulni — egyelőre ugyan még nem kész adatokkal, hanem csupán szempontok adásával, a kérdés embertani vonatkozásainak megvilágításával. Mert a probléma rendkívül bonyolult és sokoldalú s minden tudományos szakmának hazafias kötelessége, hogy ez irányú ismeretkincsünk gyarapításának munkájából a maga részét kivegye.

De hát hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelkivilágát, lelkialkatának jellegzetes sajátságait? Vajjon elég-e, ha — mint némelyek gondolják — beutazzuk az országot, illetve azt a területet, amelynek népét leírni, jellemezni akarjuk s megfigyeljük, hogy hol, milyen szembetűnő lelki vonások mutatkoznak? Vagy talán célravezetőbb lesz, ha megkérdezzük a községek jegyzőit, lelkészeit, tanítóit, intelligens embereit s tudomásul vesszük, hogy ők milyennek látják az ottani népet?

Ilyen népleírásokkal, népjellemzésekkel azonban már a multból is bőven rendelkezünk, csak össze kellene gyűjteni azokat. Hisz minden község — város — tájmonografiában, azután útleírásokban, sőt regényekben, elbeszélésekben, tárcákban csaknem minden író megteszi ezt. Kiindulási alapul tehát már ezeket is használhatjuk.

Am ha ezeket a különféle népleírásokat, népjellemzéseket figyelmesen elolvassuk és egymással összehasonlítjuk, hogy képet alkossunk magunknak a magyarság lelkialkatáról, csakhamar szomorú tapasztalatokra jutunk. Egyfelől túlságosan ál-

talánosak, nagyon is a felületen mozgók s alig néhány lelki vonásra vannak csak figyelemmel, másfelől pedig nagyon határozatlanok, bizonytalanok, a lényegét figyelmen kívül hagyók s igen gyakran egymásnak ellentmondók. De ez érthető is. Sőt nagyon valószínű, hogy ha hirtelenében körlevelet küldenének minden faluba, hogy hol, milyennek látják az ottani magyarságot, az eredmény nem lenne sokkal különb az eddigieknél. Ennek oka pedig nem egyedül a probléma rendkívül nehéz, bonyolult voltában rejlik, hanem abban is, hogy úgy a megfigyelők, mint a megfigyelték részéről számtalan hiba elkövetésére nyílik alkalom.

Nem szólva a szembetűnőbb elfogultságokról és előítéletekről, nagyban függ az eredmény pl. a vizsgáló intelligenciájától, lelki világától, politikai pártállásától, foglalkozásától, vallásától, társadalmi előítéleteitől, ismeretkörétől, anyagi és társadalmi helyzetétől, a vizsgált egyénekhez való viszonyától, korábbi jó vagy rossz tapasztalataitól, modorától, éleslátásától, emberismeretétől. De nem kevésbé fontos az is, hogy a vizsgálandó egyének bőbeszédűek-e vagy zárkóztak, nyílttermésűek-e vagy alattomosak. Továbbá, hogy a vizsgálatot végzőben az idegent, az ismerőst, a feletttest, a rokonszenves vagy ellenszenves embert látják-e s hogy van-e előttük tekintélye vagy van-e iránta bizalmuk. Sőt fontos az is, hogy milyen életkorú, milyen foglalkozású, milyen anyagi helyzetű egyéneket vizsgálunk, meg hogy munkaközben, pihent vagy fáradt állapotban, bor mellett, mulatság közben tanulmányozzuk-e őket s hogy tudják-e azt, hogy most figyeljük őket vagy sem. S így folytathatnók még tovább is. A befolyásoló körülményeknek itt valóban se szere, se száma.

Ezek után most már nem fogunk csodálkozni azon, hogy pl. a karcagi magyarok lelki tulajdonságairól festett kép más és más lesz a szerint, hogy információnkat a jegyzőtől, paptól, tanítótól, rendőrtől, kereskedőtől, iparostól stb. nyerjük-e vagy hogy az illetők benszülöttek-e ott avagy Erdélyből, a Felvidékről, vagy a Dunántúlról vándoroltak oda. Az egyik ember alig hogy kinyitja a száját, a nép már is bizalmas hozzá. A másik meg órákig faggathatja s a magyar mégis mind zárkóztabb lesz előtte s végül is egészen másnak mutatja magát, mint amilyen valóban. Vidéki embertani vizsgálataim alkalmával módomban volt mindezt alaposan megfigyelni.

De tegyük fel, hogy sok elmélyedés, önfegyelmelés árán eme sokféle előítéletől, befolyásolástól meg tudunk szabadulni

s mint teljesen elfogulatlan, észrevétlen, semleges, de élesszemű figyelők tanulmányozzuk a nép lelkivilágát.

Ne higgyük azonban, hogy ezzel már most minden akadályt legyőztünk. Sőt az igazi komoly nehézségek csak ekkor merülnek fel tulajdonképen, amikor a néplelki vizsgálatokat de facto meg akarjuk kezdeni, főleg, ha többet is akarunk elérni, mint felszínes megfigyeléseket, általánosságokban mozgó jellemzést. Mert hát mik azok, amiket tulajdonképen vizsgálnunk kell? Mely lelki vonások azok, amik a nép lelkialkatára igazán jellemzők? Hogyan tudjuk megkülönböztetni a fontosat a mellékestől, a jellemzőt a kivételestől, az általánost az egyénitől? Vagyis hogyan és mit vizsgáljunk? Mi az, ami egy-egy vidék népének lelkialkatára valóban általánosan s állandó módon jellemző s mi az, ami csak egyéni vonás, a társadalmi, anyagi helyzet, nevelés, szokás, általában a környezet (milieu) hatása? Mi a csoport jelleg s mi az egyéni jelleg?

És éppen itt kapcsolódik a kérdésbe az embertan, mint az emberi csoportokkal foglalkozó tudomány.

2.

A föld különböző vidékein több mint fél évszázad óta végzett rendszeres embertani vizsgálatok arra a — ma már kétségtelennek mondható — eredményre vezettek, hogy az emberi alak nem egységes, hanem bizonyos természetes csoportokra, az úgynevezett *rasszok*-ra tagolódik.

Hogy hány rassz van, hogy ezek a rasszok milyen rokonsági és származástani viszonyban vannak egymással s az egész emberi csoporttal illetve alakkörrel, továbbá, hogy némelyikük rendszertani értelemben a faj (species) fogalmával azonos-e, vagy pedig az egész emberiség egyetlen fajt alkot, melyen belül a rasszok a rendszertani változatnak (*varietas*) felelnek meg — mindez a felvetett kérdés szempontjából itt most nem érdekel bennünket. Elegendő, ha tudomásul vesszük magát a száraz tényt, hogy az emberiségen belül ilyen természetes alaki csoportok = rasszok tényleg léteznek. Az se zavarjon most bennünket, hogy az egy rasszhoz tartozó egyének nem élnek mindenütt zárt tömegben, hanem a nyelvi, néprajzi, etnikai, állami határoktól függetlenül, kisebb-nagyobb csoportokra, sőt különböző földrészekre, szétszórva találhatók. Vagyis tehát egyfelől ugyanazon rasszhoz tartozó egyének különböző, — néha etnikailag teljesen idegen — népek alkotó eleme gya-

nánt szerepelhetnek és szerepelnek is s másfelől egy-egy nép. nemzet teste több rassz egyéneiből van felépítve.

Ellenben már most fontos tudnunk azt, hogy az egyes rasszokat bizonyos velűkszületett és öröklődő testi sajátságok jellemzik és különböztetik meg más rasszoktól, továbbá, hogy mindama jellemző sajátságokat, illetve különbségeket, amelyek valamely rasszt meghatározhatóvá tesznek, illetve más rasszoktól megkülönböztetnek, rasszbélyegeknék, rasszjegyeknek, *rassz-jellegeknek* nevezi a tudomány.

Nem fog ártani, ha mindjárt azt is tudomásul vesszük, hogy ezek a rasszjellegek *nem abszolút qualitativ jellegek, hanem csupán quantitativ különbségek*. Vagyis a rasszok jellegeit és különbségeit ne úgy képzeljük, hogy van egy *A* rassz s annak egy *a* jellege, amely semmiféle más rassznál nem fordul elő, viszont a *B* rasszt a *b* jelleg különböztetné meg minden más rassztól. A dolog korántsem ilyen egyszerű. Mert egyfelől minden rassznak soha sem egy, hanem mindig több olyan bélyege, rasszjellege van, amelynek alapján más rasszoktól megkülönböztethető s másfelől ezek a bélyegek sohasem kizárólagosak egy-egy rasszon, hanem más változatban más rasszokon is előfordulnak. Vagyis nem az egyes rasszjellegek külön-külön, hanem több jellegnek, illetve jellegváltozatnak együttes előfordulása, kombinációja az, ami egy-egy rasszra jellemző, ami az egyik rasszt a másiktól megkülönbözteti. Talán egy példa könnyebben érthetővé teszi a dolgot. Pl. az északeurópai rassz legszembetűnőbb jellegei a kék szem, szőke haj, magas termet, hosszú koponya, keskeny, magas arc. A kék szem és szőke haj tehát kétségtől rassz jelleg. Azonban nem kizárólagos bélyege az északeurópai rassznak, mert pl. az u. n. keletbalti rasszra szintén jellemző. Igaz ugyan, hogy a kék szem itt kissé szürkés s a szőke haj meg kissé sárgás, fakó színű. De még fontosabb az, hogy amíg amott a szőke haj és kék szem magas termettel, hosszú koponyával és keskeny arccal van kapcsolatban, addig itt közepes termet, rövid koponya s alacsony, széles arc társaságában fordul elő. Tehát valamely rasszra soha sem az ilyen vagy olyan szem, — haj — bőrszín — termet, koponya — arcalak stb. a jellemző, hanem több ilyen jellegnek együttes előfordulása, azaz állandó kombinációja.

Ezek előrebecsajtása után most már felvethetjük a kérdést, vajjon van-e az egyes rasszoknak a jellegzetes rasszbeli testi alkatnak megfelelő, vagy azzal párhuzamosan meglévő,

jellegzetes rasszbeli lelki alkatuk s vannak-e ezt a rasszbeli lelki alkatot felismerhetővé tevő, más rasszokétól megkülönböztető u. n. *lelki rasszjellegek*?

Am a kérdés sokkal bonyolultabb, mint ahogyan az első pillanatban látszik. Azonfelül sok szubjektív mozzanat és előítélet zavarja itt tisztánlátásunkat.

Már mindjárt az elnevezés nem a legszerencsésebb. Lelki jellegek alatt ugyanis itt nem erkölcsi normák szerint igazodó lelki tulajdonságokat értünk, hanem velünk született hajlamokat, képességeket, cselekménybeli készségeket és megnyilvánulásokat, azaz reakciókat, melyeknek az idegrendszerrel, érzékszervekkel s a szervezet kémizmusával való kapcsolata kézenfekvő. A „szellemi jellegek“ elnevezés sem megfelelő. Helyesebbnek tartanók a külső, látható, testi rasszjellegekkel szemben a „belső rasszjellegek“ elnevezést, ami alatt azután az összes fiziológiai jellegeket is értenők, amelyekkel az itt szóban forgóknak különben is szoros kapcsolatuk van.

Hogy a külső, testi adottságokkal szemben vagy mellett belső, u. n. lelki adottságok is vannak, annak sejtése csaknem olyan régi, mint maga az emberiség. A tudomány azonban nem sejtésekre, hanem hiteles bizonyítékokra épít. A lelki rasszjellegek léte vagy nemléte azon fordul meg, egyfelől, hogy vannak-e tényleg öröklődő lelki tulajdonságok, mert ha nincsenek, akkor lelki rasszjellegről beszélni sem lehet és másfelől, hogy nagyobb embercsoportokon kimutathatók-e ilyen öröklődő közös lelki vonások, amelyek alapján más embercsoportoktól megkülönböztethetők.

A mindennapi életben száz még száz példát találhat mindenki s biztosan talál is az, kinek élesebb szeme, jobb megfigyelő képessége van, hogy a gyermek örökli egyik vagy másik szülőnek, nagyszülőnek lelki habitusát, ilyen vagy amolyan képességét, hajlamát. A tudat alatt szinte mindenkiben él a sejtése annak, hogy bizonyos lelki tulajdonságok öröklődnek. A családokban pedig, amikor a gyermekekről van szó, másról sem hallunk, mint arról, hogy ehhez vagy ahhoz hasonlítanak, ennek vagy annak a szülőnek testi vonásait, szellemi képességeit, lelki tulajdonságait örökölték.

Am a laikusok könnyen tévedhetnek s bizonyára sok szubjektív vonás is keveredik az ilyen megállapításokba. A tudomány azonban ma már hiteles példákkal és a statisztikai adatok tömegével tud a kérdés eldöntéséhez hozzájárulni.

Ott vannak mindenek előtt a híres emberek, kiváló családok monografiái, amelyek bizonyos tudományok (matematika, orvos- és természettudományok), zene, művészet iránti hajlam, sőt kifejezett képesség, genialitás kétségtelen öröklődéséről és egyes családokban való halmozódásáról tanúskodnak. Elég legyen itt *Moebius*¹ (1898), *Lomer*² (1907), *Sommer*³ (1908), *Galton*⁴ (1910), *Reibmayr*⁵ (1908), *Steinmetz*⁶ (1904), *Davenport*⁷ (1917), *Haecker*⁸ (1911), *Schuster és Elderton*⁹ (1907), *Ziermer*¹⁰ (1908), *Haecker és Ziehen*¹¹ (1922), *Stanton*¹² (1922), *Seashore*¹³ (1923), *Bangert*¹⁴ (1921), *Davenport*¹⁵ (1923) stb. idevágó érdekes vizsgálataira utalnom. A pszichiatria viszont az abnormis, beteg, kóros lelki hajlamok öröklődését igazolja az orvosilag hitelesített példák tömegével. Sőt adatok szólnak a normális és abnormis között lévő átmenetek (gyűjtési szenvedély, társadalmi érzék hiánya stb.) öröklődése mellett is.

Nem alaptalan tehát ma már *Scheidt*nek¹⁶ az az állítása: „dass besondere Leistungen das Vorhandensein bestimmter Erbanlagen sehr wahrscheinlich machen und dass die Häufung solcher Leistungen in bestimmten Familien Anzeichen für die erbliche Übertragung der dazu gehörigen Anlagen in dem betreffenden Erbstamm ist“.

Értékes útbaigazítással szolgálnak ez irányban az újabban mind nagyobb számban rendelkezésre álló tömegstatisztikai adatok.

*Galton*¹⁷ beható korrelációs számítások alapján már 1883-ban arra az eredményre jutott, hogy a testvérek szellemi hasonlósága egymás között ép oly nagy, mint testi hasonlóságuk. Viszont testvérek szellemi hasonlósága nagyobb, mint a nem testvéreké. *Schuster és Elderton*¹⁸ (1907), egyfelől testvérek, másfelől apák és gyermekek, illetve nagyapák és unokák szellemi képességei között találtak tetemes korrelációt. Hasonló eredményre jutott *Thorndike*¹⁹ (1905), aki fiú- és leánytestvéreknek a különböző tárgyakban tanúsított előmenetelét tanulmányozta. Érdekes, hogy az ikertestvérek pszichikai hasonlóságának korrelációs koefficiense kétszer akkora volt, mint a közönséges testvéreké. *Woods*²⁰ (1906) európai uralkodó családok tagjain végzett vizsgálatait alkalmával apák és gyermekek között kétszer akkora szellemi hasonlóságot talált, mint nagyapák és unokák között. *Heymans és Wiersma*²¹ (1906—09) 437

^{1—16} ld. *Dr. W. Scheidt*: Allgemeine Rassenkunde. München, 1925.

^{17—27} ld. *Scheidt* id. mű.

csalásban 1541 gyermek pszichikai hasonlóságát tanulmányozták s testvérek között ugyanolyan nagyfokú korrelációt állapítottak meg, mint *Galton. Peters*²² (1915) 1162 gyermek és 344 szülőpár iskolai bizonyítványát dolgozta fel statisztikailag s adatai a szellemi képességek és az általános intelligencia kétségtelen öröklékenységét bizonyítják.

De megindultak a részletesebb, az egyes lelki jelek, hajlamok öröklődésére vonatkozó, részint tömegstatisztikai, részint családanropológiai kutatások is. *Fürst*²³ (1907) pl. a szótársításra vonatkozólag kimutatja, hogy a különbségek nem rokonok között jóval nagyobbak, mint rokonok, családtagok között. Viszont anya és leány, apa és fiú között a hasonlóság nagyobb, mint általában rokonok között. Bizonyos hajlamoknak, szellemi képességeknek lelki tulajdonságoknak több generáción át való öröklődését a családanropológiai és hiteles genealógiai adatok tömege bizonyítja már. És pedig nemcsak a közismert zenei hallás, matematikai képesség és egyes művészi hajlamok öröklékenységről van itt szó, hanem olyanokról is, mint a vezető szerepre való hivatottság, szervező erő, bizonyos munkákra, technikákra, kézügyességekre való készség, alkalmazkodási képesség, beszédesség, szónoki készség, az emlékező képességek különböző fajtái, színészkedés, rhythmus, tánc iránti érzék, fantázia, bátorság, kegyetlenkedésre való hajlam, kereskedelmi szellem, vállalkozó kedv, erős akarat, szívós kitartás stb. Különösen értékesek e tekintetben *Davenport*²⁴ (1917, 1918, 1923) munkái. Leir pl. tengerésztishti családokat, melyekben az az irányú hajlam néha 4—5 generáción át is kimutatható s már a kicsi gyermekek bátorságuk, vakmerőségük, nagy lélekjelenlétük, vállalkozó szellemük, vezetőképességük által tűnnek ki. Egyik családban viszont, amelyikből igen sok orvos került ki, bizonyos kézügyességre valló hajlam mutatkozott. *Ziermer*²⁵ (1908) közli egészen egyszerű szegény családok genealógiai tábláját, amelyekből egész csomó kiváló ember került ki. Így pl. az egyik földhöz ragadt falusi család 13 községi bírót, 4 számíttstet, 1 hivatalnokot és egy képviselőt adott s ezek mindegyike kivált a maga munkakörében. Átlagon felüli nagy teljesítmények (felfedezés, politikai vezetés stb.) létrehozásához természetesen több ilyen öröklött szellemi képesség és lelki tulajdonság összetalálkozása szükséges. De hogy mennyire domináns egyes családokban bizonyos szellemi kiválóságok, lelki hajlamok öröklődése és mily nagyfokú azok felhalmozódása, azt nemcsak *Hippokrates* esete bizonyítja, aki állítólag a 17-ik

orvos volt a családjában, hanem *Bangert*²⁶ (1921) és *Davenport*²⁷ hiteles adatai is. Előbbi közli egyik orvoscsalád nemzetségtábláját, melyből hét generáció alatt 13 orvos került ki. *Davenport* pedig a nagytehetségű *Jonathan Edwards* leszármazottai között 13 egyetemi rektort, 15 egyetemi tanárt, 60 orvost, 100 papot, 75 tisztet, 60 író, 100 jogászt, 30 bírót, 80 magasabbrangú hivatalnokot, 3 szenátort és 15 magasabbrangú bankhivatalnokot és biztosítási intézeti tisztviselőt mutatott ki.

Ezek után igazat kell tehát adnunk *Kraitschek*-nak²⁸ abban, hogy „a modern örökléstani kutatások a szellemi képességek öröklékenységet minden kétségen felül bebizonyították“.

„Die geistigen Anlagen schweben aber nicht in der Luft — mondja tovább *Kraitschek* — sondern haften an bestimmten organischen Formen, die vererbt werden. Erbanlagen sind aber Rassenanlagen. So sind also die meisten tiefergehenden seelischen Unterschiede als Rassenunterschiede zu betrachten“.

Bizonyos lelki tulajdonságok öröklődésének lehetőségét különben katolikus pap-tudósok, mint *W. Schmidt* és *P. Muckermann* sem tagadják.²⁹

Kérdés azonban, vajjon bizonyos öröklött lelki habitus, bizonyos hajlamok, képességek, készségek öröklődése a családon, nemzedéksoron (Linie) túl nagyobb embercsoportokra, a rasszokra is jellemző-e?

Igaz ugyan, hogy ha bizonyos lelki jellegeknek egyes családokban való öröklődése bizonyítást nyert, akkor ez által adva van a lehetősége annak is, hogy azok nagyobb embercsoportokon, tehát a rasszokon is előfordulhassanak. Tényleges elterjedésük és rasszjelleg gyanánt való előfordulásuk hiteles igazolása még sem egészen könnyű dolog. Nemcsak az okoz itt nehézséget, hogy az emberiség rasszbelileg rendkívül kevert, hanem az is, hogy a külső rasszjellegekből nem következtethetünk szükségszerűen a belső rasszjellegekre. Rasszkeveredés esetében megtörténhetik, amint bizonyára meg is történik, hogy a gyermek az egyik szülőtől a külső rasszjellegeket, a másiktól pedig a lelki alkatot, a belső tulajdonságokat örökli, akár részben, akár egészben (Goethe). Feltéve tehát, hogy eredetileg minden egyes rassznak külön lelkialkat, jellegzetes lelki tulajdonságok felelnek meg, rasszkeveredés esetében nagyon jól elképzelhetjük, hogy a gyermek pl. tiszta nordicus rasszjellegű

²⁸ Dr. G. Kraitschek: Rassenkunde, Wien, 1924.

²⁹ Anthropol. Bd. XXIII. Heft. 1/2 1928.

apjától annak nordicus külsejét, alpi, keletbalti vagy mediterrán rasszjellegű anyjától pedig annak lelki rasszjellegeit öröklí. Vagyis a nordicus külső pl. alpi, mediterrán stb. belsőt takarhat. Még valószínűbb, hogy amint a külső rasszjellegek, ugyanígy a belsők is jellegenként, külön-külön öröklődnek, vagyis, hogy kevert rasszjellegű egyéneknél a pszichikai alkat sem egységes, hanem különböző eredetű (apai, anyai ágú) lelki jellegekből áll. Mindez természetesen a kutatást nagy mértékben megnehezíti. Éppen azért a lelki jellegek tanulmányozása csak úgy vezethet eredményre, ha itt is ugyanúgy járunk el, mint ahogyan a külső rasszjellegek rendszeres vizsgálatakor szoktunk.

Amíg tehát egyfelől nem osztjuk Lenz³⁰ véleményét abban a merev formában, hogy „az egész rasszkérdés minden különösebb jelentőség nélkül való volna, ha csupán csak testi rassz-különbségek léteznének“, addig másfelől igazat adunk *Krait-schek*-nek³¹ abban, hogy „a rasszjelleg megállapításához biztos alapot csak úgy nyerünk, ha az induktív módszert követjük s amaz embercsoportok lelki mivoltát állapítjuk meg, amelyek megközelítőleg tisztarasszúak, vagy amelyekben egy bizonyos rassz feltétlenül túlsúlyban van“. Az a milieu és évezredes elszigeteltség ugyanis, amelyik a külső rasszjellegeket valaha kitermelte, minden bizonnyal az illető embercsoportok lelki alkatában is mélyreható nyomokat, csoportonként nagyfokú hasonlóságot idézett elő.

Igaz ugyan, hogy a különböző környezethatások, legfőképpen pedig a klíma és nevelés által előidézett öröklésmentes mellékváltozásoknak (paravariativ) itt aránytalanul nagyobb szerepük van, mint a külső rasszjellegek terén, mégis sok igazság van *Scheidt*³² szavaiban, hogy „csoportonként való képességkülönbségek feltételezése nélkül az egész kulturtörténet és néptörténet — tegyük talán hozzá: nem egy esetben — érthetetlen lenne“. Mert mindent kizárólag csak neveléssel, klímával, gazdasági helyzettel, általában a milieuval magyarázni — mint egykor *Buckle*, *Hyppolite Taine*, *Marx* stb. tették — megint egy olyan egyoldalú túlzás volna, aminek hiteles vizsgálati tények s az adatok tömege mond ellent.

Bizonyára nem minden alap nélkül való, hanem jórészt évszázados tapasztalatokból szűrődött le az a szinte közhely-

³⁰ *Baur, Fischer, Lenz: Menschliche Erblichkeitslehre I. 2. Aufl.*

³¹ *Dr. G. Krait-schek: Rassenkunde. Wien, 1924.*

³² *Dr. W. Scheidt: Rassenkunde. I. München, 1925.*

szerű vélemény, hogy bizonyos nagyobb embercsoportokat, bizonyos népeket jellegzetes belső, pszichikai tulajdonságok különböztetnek meg más embercsoportoktól, más népektől. Közismert pl. a déleurópai nagyobb mozgékony-sága, elelvensége az északeurópaival szemben, a délnémet nagyobbfokú társaságkedvelése az északnémettel szemben, az északi szlávok melanchólikus, érzelgős, könnyen megnyugvó s erőszakot, zsarnokságot is könnyen tűró természete, a balkániak bosszúállása, az olaszok, spanyolok hevüλέkenysége, a törökfélék pompaszere-tete, méltóságteljes úri viselkedése, a zsidók, görögök, örmények üzleti szelleme, az angol hidegvére, flegmája, praktikus észjárása, a francia elméssége, fantáziája stb. Írók, művészek, pszichológusok, utazók munkái, leírásai hemzsegnék egy-egy nép, vidék stb. ilyen vagy olyan jellegzetes belső tulajdonságaitól, lelki vonásaitól.

Kétségtelen, hogy az ilyen leírásokban, az úgynevezett „néplélek“ jellemzésekben nagyon sok túlzás, általánosítás s talán még több szubjektív mozzanat van. Viszont az is tagadhatatlan, hogy sok esetben nagyon is fejen találják a szeget.

Bennünket azonban itt most nem ez érdekel, hanem inkább maga az a tény, hogy ilyen pszichikai jellegek nagyobb területeken, nagyobb embercsoportokon tényleg előfordulnak és pedig jellemző módon. Más kérdés azután az, hogy már most e jellegek egy-egy népre, egy-egy földrajzi területre jellemzők-e csupán vagy pedig népi és földrajzi határokat átlépve, nagyobb embercsoportokra is. Vagy hogy melyek közülük azok, amelyek csupán egy-egy kisebb terület népére, melyek azok, amelyek egy egész népre s melyek azok, amelyek egy-egy nagyobb földrajzi területre vagy valamilyen nagyobb embercsoportra pl. egész rasszokra jellemzők?

(Folytatjuk.)

Bartucz Lajos.

A honfoglaló magyarság kialakulása.

(Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1930.)

I.

E munkában nyelvészeink egyik legkitünőbbje igyekszik megszerkeszteni a honfoglaló magyarság kialakulásának valószínű képét. A török nyelvekben s a török népek őstörténetében való nagy jártasságának és a nyelvtudomány módszereiben való nagyszerű fegyelmeztségének köszönhető, hogy kutatásaival a magyar őstörténet széles területei nyertek új megvilágítást.

Mindenekelőtt a nyelvtudománynak a magyarság eredetére és ősi történetére vonatkozó, eddigelé megállapított tételeit fűzi rendszerbe: „Egy nép eredetére és ősi történetére vonatkozólag feljegyzéseink a legtöbb esetben nincsenek. Ilyenkor a nyelvből levonható tanulságok azok, melyek az őskort megvilágítják. Az ősi nyelvelemeknek valamely nyelvcsalád megfelelő elemeivel való egyezése általában világot vet a nép eredetére, s a nyelvben található idegen elemek az illető idegen népekkel való érintkezések emlékei”. „Nyelvünk azt mutatja, hogy a magyarság uráli eredetű, azaz ősei több ezredévvel Krisztus születése előtt finnugorok és a szamojédok őseivel éltek valamelyes közösségben valahol Kelet-Európában, az Urálhegység vidékén. Azt is kimutatta a nyelvtudomány, hogy ennek az uráli „ősnépnek” a szomszédságában, tőle valószínűleg nyugatra s vele igen szoros, talán rokoni kapcsolatban élt egy másik nép: a mai indogermánosság »őse«”.¹

„De volt az uráli ősnépnek egy másik, keleti szomszédja is (talán egy másik korszakban), mellyel szintén szoros, talán még szorosabb kapcsolatban élt: a törökség. Az uráli és a török nyelvek között több nyelvtani és számos szókinésbeli egyezés van”.²

¹ „Ebből a régi időből való pl. a 'viz'-nek az uráli és indogermán nyelvekben való közös neve: magyar *viz*, finn *vete* ~ got *wato* (német *wasser*), frig *βείδν*, görög *ῥῥωρ*—*ῥῥατος* stb.”

² „Az indogermán-uráli-török(-mongol-tunguz?), közelebből egyelőre meglehetősen felderíthetetlen őskornak érdekes emléke egy szóegyezés, az *ember* neve: latin *homo* ~ litván *žmu* ~ gót *guma* ~ szamojéd *kum* stb. magyar *him* ~ vogul *xum* ~ volják *kum* ~ zürjén *komi* 'zürijén', eredetileg 'ember' ~ török *kün* 'nép' mongol *kūmun* (*χүн*, *хун*, *хүн*, *хүмүн*) 'ember'.”

„Az uráli ősnépet, tehát a finnugorok és a szamojédok őseit — amint ezt a nyelvtudomány tanúsága alapján több-kevesebb valószínűséggel megállapíthatjuk — bizonyos későbbi korban, az indogermán és a török kapcsolat kora után, de még mindig »évezredekkel időszámításunk előtt« Európa keleti részén, az Urál-hegység vidékén, meglehetősen északon találjuk. Ez a nép vadászból és halászból élt, sátrakban lakott s alacsony műveltségi színvonalon állott.

Az uráli ősnyelvből először a szamojéd vált ki. Az uráli nyelvcsalád másik része, a finnugorság, még több századig együtt maradt. E közösség időben a Kr. e. III. évezred közepére tehető, földrajzilag a Volga középső folyásának vidékére. Az egyes nyelvjárások, melyekből később a megfelelő finnugor nyelvek fejlődtek, földrajzilag körülbelül úgy — de természetesen jóval szorosabb egységben és kisebb területen — voltak elhelyezkedve, ahogyan ma is vannak. Ez világosan következik az egyes nyelvek közt megállapított ősi egyezésekből. A finnugorság műveltsége az uráli korához képest haladást mutat.

A finnugorság két ágra szakadt, egy nyugati és egy keleti ágra. A keleti ágat alkotják az „ugorok”: az osztjákok, a vogulok és a magyarok. Az ugor őshaza a Volga hajlásától keletre eső vidékeken keresendő.

Az ugor népeknek ez a keleti helyzete döntő fontosságúvá vált az ugorok, illetőleg az ugorok egy része, a magyarság további sorsára. Ez által vált ugyanis lehetségessé, hogy a magyarság az ugor őshaza közelében élő törökséggel, a bolgárokkal szoros érintkezésbe került, velük más területre, a Kubán alsó folyásának vidékére költözött s itt egyéb török népekkel is nemcsak érintkezett, hanem egyenesen ezek kötelékében élt; ezeknek alakulási törvényei szerint újabb török néprészeket vett magához, viszont régi alkotórészeinek egy részét elvesztette.

Németh Gyula a nyelvtudomány fentírt megállapításainak előrebocsajtása után (v. ö. Bevezetés: 4—7 l.) tüzetesen foglalkozik a török népek alakulásaival általában (v. ö. I. Fejezet. A török népalakulatok és nevük 8—84), hogy az itt nyert eredmények és a rendelkezésre álló anyag alapján foglalkozhasson az ősi magyar-török viszony és a magyarság kialakulásainak kérdéseivel. Megállapítja ezen a soron, hogy a török nomádállamok — amelyek közé sorozza úgy a régi magyar-bolgárokat, mint a mai nomádokat — tulajdonképp állam- vagy törzs-szövetségek és mint ilyenek, rendesen több, többé-kevésbé önálló részből állnak. Az egyik állam birodalmakra oszlik (hunok, szabiok, türkök), a másik hordákra (kirgizek), a harmadik törzsekre (magyarok, besenyők). A kisebb beosztások (altörzsek, nemzetségek, ágak, családok) szintén különfélék lehetnek. Így a besenyőknek 950 körül nyole törzsük volt, mind a nyole törzs ön-

álló, külön fejedelemmel, a 8 törzs viszont 40 kisebb részre (mondjuk nemzetségekre) oszlott, a türkök birodalmában 4 fejedelemség van, Ibn Fadlān szerint Almyš volgai bolgár fejedelem alatt négy „király“ volt. A kazak-kirgizek ma is három (illetve négy) hordára oszlanak: a Nagy, Középső, Kis (és Belső) Hordára s e hordák nemzetségekből s ezek ágakból állanak.

„A török nomádállam alapja a család, szűkebb és tágabb értelemben. De a családnak és a család természetes szaporodásának gyakran csak másodrangú szerepe van egy nagyobb népalakulat előállításában (sőt gyakran kisebb népalakulatok előállításában is), s az elsőrangú tényező egy erősebb csoport, mely a származásra, sőt gyakran a nyelvre való tekintet nélkül *egy* alakulatba egyesíti mindazokat a családokat, nemzetségeket, törzseket, melyek hatalmi körébe belesznek. Természetes, hogy mennél nagyobb egy ilyen alakulat és mennél idegenebb elemeket foglal magában, annál hamarabb széteshetik, de az együttélés — ha a központi hatalom erős vagy ha az alakulat tagjainak érdeke úgy kívánja — sokáig is tart, sőt egyes, eredetileg heterogén elemekből álló részek tartós, esetleg többé fel nem bomló egységgé alakulhatnak“. „A török nomádállamot is a gyakori változások, az állandóság hiánya jellemzik“. „Az Európa határán megjelent hunokról a IV. század második feléig alig hallunk. Ekkor egy erős uralkodó összefogja erejüket, megtámadják a tőlük nyugatra lakókat, Attila alatt óriási hatalomra tesznek szert, s az V. század közepén a birodalom összeomlik, illetőleg a Fekete-tenger vidékén új alakulások formájában él tovább“. „Hasonló jelenségeket látunk a többi török birodalom életében is“.

Az *egyes* török nomádtörzsek hasonló gyors támadásokra és csatlakozásokra képesek: „A kazárok három törzse, a kabarok, elválnak a kazár birodalomtól és a magyarsághoz csatlakoznak“. Hasonlóképp van ez az ujguroknál, besenyőknél, kirgizeknél is, a törzsek száma hol több, hol kevesebb. „E változások főoka az egyes néprészek önállósága“. „A nemzetség legkisebb alcsoportja, a család is, önállóságot [nép, birodalom]“.³

„A régi időben korlátlanabb volt a mozgási lehetőség; hatalmas nagy múltú és nagy híré dinasztiák vezették a népet, melynek tagjai, ha egy-egy új alakulásra — hogy úgy mondjam — zászlót bontottak, azonnal tömegesen csatlakoztak hozzájuk az emberek. Az állam megszervezése határozott szabályok szerint történt; erről többször megemlékeznek a feliratok s tanúskodik az a talán százra is menő méltóság-, illetve hivataljelző név, mely a régi törökségtől ránk maradt. A hivatalok betöltésére megfelelő arisztokrata családok állottak a kagán, a főfejedelem rendelkezésére“.

³ Radloff Alttürk Inschriften, Zweite Folge, XIV.

Németh Gyula a török nomádállamok történeti állapotának részletező rajza után (8–26 l.) újra a nyelvtudomány segítségéhez fordul. A török népnévek és néprészek eredetének és kapcsolatainak vizsgálatát felhasználva (27–84 l.) könyve II-ik fejezetében (Bolgárok, hunok, magyarok 85–150 l.) annak a nyelv és történeti tételének a bizonyosságait veszi sorra, „hogy a magyarság keleteurópai, urálvidéki őshazájában (mely valószínűleg ázsiai területre is átnyúlt) érintkezésbe került a bolgár-törökséggel“. A magyar nyelvészet és őstörténet egyik alapvető, Budenz által már 1871-ben kimondott tétele, hogy „a magyar nyelvben nagy számmal vannak régi török jövevényszavak, s ezek a mai török nyelvek közül a csuvasssal mutatnak egyező hangtani sajátosságokat, tehát az ócsuvasból valók“. „A mai csuvasok a régi volgai bolgárok maradványai, tehát a magyarban „ócsuvas“ helyett „bolgár-török“ jövevényszavakról kell beszélnünk“.

Németh Gyula tehát, hogy a magyarság ősi bolgár érintkezésére nézve kellő alapot teremtsen, könyve e fejezetében mindenekelőtt a bolgár problémával foglalkozik. (87–120 l.) „Klét helyen találkozunk a történelemben bolgár-törökökkel: először a Fekete-tengertől északra, keletre és nyugatra eső vidékeken, másodszer a Volgánál Kazán környékén. A pontusvidéki bolgárságra az első adatunk 481-ből való, midőn Zenon császár a keleti gótok ellen segítségül hívja a bolgárokat. Ezek a bolgárok valahol a Don–Dnyeper–Duna vidékén lakhattak. Ez időtől fogva állandóan olvasunk a bolgárok pusztításairól, kiket Prokopios hunoknak nevez. A VI. század közepén azután Prokopios e „hunok“ egy részét kuturgurnak nevezi s azt mondja róluk, hogy a Maeotis nyugati oldalán laknak: a Maeotis másik oldalán lakik — ugyancsak Prokopios szerint — a kuturgurok testvérmépe, az uturgurok...“ „Tudjuk, hogy a pontusvidéki bolgárok egy része levonult az Al-Duna vidékére s itt 679 körül maradandó birodalmat alapított“. „a bolgárok 600 körül foglalták el a Volga-Káma melletti területet“. (Tallgren) „A IX. század első negyedében hallunk először a volgai bolgárokról. Ekkortájt írt róluk Ibn Rusta ismeretes munkájában“ „Történetükről csak annyit, hogy a tatárok 1236–37-ben elpusztítják őket, de fővárosuk, Buljar, azután újra virágzásnak indul... „Az utolsó ránk maradt érmek, melyeken e város neve olvasható, 1427/28-ból valók“.

Ami a bolgárok *nyelvét* illeti: „A volgai bolgárság fővárosában, Buljar-ban... a XIV. századból sírfeliratok maradtak reánk“. Ezek alapján megállapítja Németh Gyula, hogy jöllehet „a bolgárok között olyan törökök is éltek, akik egy más (j-török) nyelvjárást beszéltek,“... mégis a voltaképpeni bolgárok a csuvasos (r hang a j-török z helyén) nyelvjárást beszéltek, amit az bizonyít, „hogy a *pontusi bolgároknál* ugyanilyen csuvasos hangtani és alaktani

sajátságokat találunk". Így a legfontosabb és leggyakoribb régi török népnevek egyikével, az *oğuz* népnévvel a Pontus vidékén *oğur* alakban találkozunk; pl. a bolgár nép neve uturgur (= otur-oğur = 30 oğur, 30 törzs); kuturgur (valószínűleg 9 oğur) onogur (dunai bulgárok Agathon-mál, = 10 oğur). Az u. n. bolgár fejedelmi lajstrom ilyen csúvasos sajátságokat mutat. A „bolgár” város és népnév (latin források bulgar-, görög *Βουλγάρα*-, arab blyar, örmény bulgar-) ugyanilyen jellegű s Németh szerint eredeti jelentése = 'keverék' (t. i. nép).

„Honnan jöttek a bolgárok, hol voltak régebbi lakóhelyeik?” Priskos és kínai adatok nyomán Németh megállapítja, hogy a nyugat-szibériai „Irtis-vidék a bolgár-törökségnek, illetőleg a bolgár-törökség egy részének régi hazája, mert a szabirok innen üzik ki a saragurokat, urogoikat és onogurokat, azaz a bolgárokat....” „A bolgár-törökség nyugat-szibériai hazájának egy másik bizonyítéka, hogy az Urál-folyónak a Kr. u. II. században bolgár neve van”. „A régi név török eredetű, ma is használatban van s *Jayik*-nak hangzik”. „Az oğur-bolgár-törökség ural-vidéki őshazájának emléke az *onogur* névből keletkezett Jugria területnév is”. (Zsirai.) Németh szerint a Kr. születése előtti kínai forrásokban is van nyoma a nyugat-ázsiai bolgárságnak, mert a kínaiak által említett nyugat-szibériai *ting-ling* állattenyésztő hatalmas nomád nép prémkereskedéssel foglalkozik s ugyanezt mondja úgy Jordanes, mint Ibn Rusta a volgai bolgárokról.

„A bolgár-törökség műveltség tekintetében élesen elválik az első évezred törökségének többi részétől. A hunoknál, türköknél, oguzoknál, besenyőknél s a többi nem-bolgár törökségnél is találunk ugyan ipart, kereskedelmet, földművelést, művelődésre való hajlamot, mely pl. az ujugroknál virágzó műveltséget teremtett, de a törökség e részének főfoglalkozása a harc és az állattenyésztés volt. Viszont a bolgár-törökök katonailag is meg voltak ugyan szervezve, de inkább a békés foglalkozás felé hajlottak”.

„Legszébben tükröződik ez a kultúra a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavaiban. Ezekből világosan látszik, hogy a bolgár-törökök intenzíven foglalkoztak állattenyésztéssel, föld-, kert- és szőlőműveléssel, iparral és halászáttal. Különös fontossága van annak, hogy a bolgár-török nyelv ilyen fogalomnak nevét adta át a magyar nyelvnek, mint *ír*, *betű* és *szám*, melyeknek átadása csak úgy képzelhető, hogy együtt járni is ők tanították a magyarokat. A bolgárok erkölcsi fogalomkörének fejlett voltát mutatják *érdem*, *bűn*, *gyarló*, *bocsát*, 'szent' jelentésű *egy* (pl *egy-ház*) szavunk”.

„Ibn Rusta a volgai bolgárokat kereskedő, földművelő, de a harchoz is értő népnek rajzolja”.

A továbbiakban (121—127 l.) Németh Gyula a bolgár-magyar kapcsolatot tárgyalja. Minthogy a magyarság a finnugorság keleti

ágához tartozott s ez a keleti ág keleti irányban terjeszkedett „az ugorok egy része, a magyarság, érintkezésbe került a bolgár-törökséggel, mely az Urál-folyó vidékén s Nyugat-Szibériának ezzel határos területein lakott...” „Lehet, hogy a magyarok, mint régebbi idő óta Nyugat-Szibériában lakó nép, prémvadászai, prémszállítói voltak a bolgároknak s az érintkezésből később szoros politikai kapcsolat keletkezett; lehet, hogy a bolgárok a magyarok földjét meghódították, a népem uralkodtak, azt megszenvezték s mint új törzset a bolgársághoz csatolták”. Wiklund szerint „a magyarok őshazáját körülbelül a Tobol, Isim, Irtis és Ob mellett elterülő, vízben gazdag steppevidékekre tehetjük, nem pedig, mint ezt gyakran teszik, a déli vagy épséggel a középső Urálba, hol általában hiányzik a feltételek nomád lovasnép kialakulásához”.

„A magyar-bolgár érintkezés a magyarságot erősen átalakította: a főleg zsákmányoló (nem termelő) életmódot folytató, halászó-vadászó magyarság megtanulta a földművelést, az állattenyésztést és még sok mást, amint ez a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavaiból kitűnik“ (v. ö. Gombócz: Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache). Németh Gyula felfogása szerint a magyarság maga azonban az ugor (vogul-osztják-magyar) őskorban semmiesetre sem lehetett a mai vogulok és osztjakok alacsony színvonalán. „Ezek a népek az ősi állapotokhoz képest erősen hanyatlottak s erre döntő bizonyítéknak azt tartom, hogy míg ma a lovat inkább csak hallomásból és mondákból ismerik, ősi állapotukban lótenyésztő, lovas nép voltak. Világosan látszik ez a nyelvi adatokból: a *ló*, *másod-fű-ló*, *harmad-fű-ló*, a régi magyar *ló-fi* (= csikó), *lóra elleni* (= lóra ülni), *fő-ló* (= prima ló), továbbá a *nyereg*, *ostor* szavak, illetve kifejezések megvannak a vogul és (illetőleg) az osztják nyelvben is“ (v. ö. Mészöly, Szinnyi, Munkácsi). „Oly néppel, mely a mai vogulok és osztjakok színvonalán áll, egy török nép nem is tudott volna mit kezdeni”.

Németh Gyula a magyarok és bolgárok hazájának megállapítása után a hun-bolgár viszony kérdésével foglalkozik. (II. feje. 127–150 l.) „A bolgárokkal azonosítani szokás a hunokat“ (Zeuss és Tomascsek). „A magyar őstörténeti kutatás általában szintén a hun-bolgár azonosság álláspontján van“. (Gombócz Zoltán és Zichy István.) Németh szerint azonban „a hunok és a bolgárok azonosításában némi óvatossággal kell eljárunk. Egy időben kétségtelenül azonosak — már t. i. politikailag azonosak — a hunok a bolgárokkal, t. i. midőn a dunai hun birodalom bukása után a Pontus mellett megalakult az a birodalom, melyet a források hol hunnak, hol bolgárnak neveznek. E birodalom hun vezetés alatt jött létre, ezért „hun“ a neve, de népe többféle elemből alakult össze, azért viseli a „bulgar“ = keverék nevet. E népelemek közt legjelentősebb volt a csuvasos nyelvet beszélő törökség, melyen a *bulgar* név rajta is maradt, míg a *hun* név lassanként eltűnt. Eredeti-

leg azonban a csuvasos nyelvet beszélő „bolgárság” és a hun nyelvet beszélő „bolgárság” nem azonos, mert a hunok nem csuvasos, hanem j-török nyelven beszéltek”. E tételt Németh Gyula részletesen bizonyítja. (129—150 l.)

A szerző könyvének harmadik fejezetében a magyarság kaukázusvidéki hazájával foglalkozik. (A magyarság és a kaukázusvidéki török törzs-szövetségek 151—210 l.) „Minden valószínűség a mellett szól, hogy a magyarság az onogur-bolgárokkal, mindenestre a Priskos tudósításában szereplő bolgár népcsoporttal együtt a négyszázhatvamas évek elején költözött nyugat-szibériai őshazájából a Kaukázus vidékére. A magyar-bolgár érintkezés kezdetét a Kr. utáni első századokba tehetjük, de az sem lehetetlen, hogy az érintkezés csak az V. század felé kezdődött”. (126 l.) „A magyarok a Krisztus utáni első évezred második felében, körülbelül 465-től 800-ig az Azovi tengertől keletre eső területen, a Kubán alsó folyása és a Keresi-szoros vidékén laktak. Bár erre vonatkozólag kétségtelen hiteli történeti feljegyzésünk nincsen, annyi körülmény szól több-kevesebb világossággal e tétel mellett, hogy kétségbe vonni lehetetlen”. Legmegbízhatóbb forrás erre nézve Konstantinos Porphyrogenetos, aki szerint 889-ben úzik ki a besenyők a magyarokat Levediaából. Levedia fekvése nem kétséges” „833-ban a kazárok felépítették Sarkelt, a Don mellett, a torkolattól nem messze, kétségtelenül a magyarok ellen, kik ekkor már a Donon innen vannak, mert 839-ben az Al-Dunánál harcolnak”. (Pauder.)

„A levediai hazára vonatkozik Ibn Rusta egységes és világos leírása a magyarokról”. „Az összes *velük szomszédos* szláv fajú népek felett uralkodnak s őket termékekből álló nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kerítették, rabszolgáiknak tekintik... A szlávokat meg-megtámadják s foglyokat szerezve töltik, e foglyokkal a tengerparton a Bizánci-birodalom egyik kikötőhelyére mennek, mely *Kerh*-nek mondatik... Amidőn a magyarok rabszolgáikkal *Kerh* elé érkeznek, a bizánciak eléjük jönnek s vásárt csinálnak velök. A magyarok rabszolgáikat nekik átadják s cserébe bizánci amanszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat kapnak”. „Ez előadásból az derül ki, hogy a magyarság szóbanforgó birodalma a Kiev-vidéki, Dnyeper-melléki, esetleg a Bug alsó folyásánál lakó szlávok területe felé nyúlt el”. „A mohamedán források és Konstantinos Porphyrogenetos adatai alapján tehát megállapítottuk, hogy a magyarság 800—830 tájától 889-ig a Don és a Dnyeper között lakott”.

„Ha mármost tovább vizsgáljuk a keleti forrásokat, kiderül, hogy a magyarság e területre a Kubán vidékéről költözött”. Németh Gyula kideríti, hogy „az *Ibn Rusta-féle szövegbe, mely a levediai haza leírását tartalmazta, egy ismeretlen szerző beszúrta a magyarok egy másik, régebbi, kubánvidéki hazájának valami elveszett*

régi forrásból való leírását. Ezt a beszúrást Al Bakri meglehetősen híven megőrizte (valószínűleg szokása szerint kivonatolta), Gardízi — vagy az ő forrása — pedig talán más források és maga szerelte ismeretek felhasználásával teljesen eltorzította“. Al Bakri idevonatkozó szövege egy része így hangzik: „A [magyarok] országának egyik határa a rúmiak országával határos; a másik, a sivataggal szomszédos határunk mellett hegység terül el...; e hegység alsó részén, a tengerpart mellett *avvünh* nevű nép lakik“. Németh Gyula szerint „Nem lehet kétséges, hogy itt a Kubán alsó folyásának vidékéről van szó“. Elfogadja ugyanis Marquart olvasatát az Ibn Rustá-nál és az Al Bakri-nál szereplő népmévre vonatkozólag s kimondja, hogy „itt a Kaukázus gerincétől és a Don-Kubán-vidéktől délre, a tenger mellékén lakó *abcházok*-ról van szó“. Azt pedig, hogy „a magyarok földje a Bizánci birodalommal határos, ezt csak Krimben lehet elképzelni. A kazárok és a magyarok uralma a VI. század elején áterjedt a Krim egy részére is“. A magyarok e hazája tehát a „Krim, a Kaukázus, az alánok és abcházok szomszédságában, a Kubán alsó folyásának vidékén terült el“.

„A Kubán alsó folyása közvetlen szomszédságában bukkan fel először a történelemben a magyar népnév is, egy másik magyarnak látszó névvel kapcsolatban“. A Theophanos. szövegében szereplő két „hun“ király közül „az egyiket **Moýeçus*-nek, a másikat *Ποδάς*-nek hívták. Az első név *Mogyeri*-nek hangzott s azonos a magyar népnévvel“. „Hogy a magyarok ezen a területen, az alánok (= mai osszéték) szomszédságában valóban hosszabb ideig laktak, azt kétségtelenül bizonyítják a nyelvünkben levő alán jövevényszavak is“. Bolgár-török jövevényszavaink egy jelentékeny csoportja azonban, bizonyos állat- és növénynevek, mint *tok*, *sőreg*, *borz*, *görény*, *ürge*, *gödény*, *túzok*, *alma*, *körte*, *kökény*, *som*, *körös*, *szőlő* (*bor*, *seprő*, *szűr*) arra engednek következtetni, hogy a bolgár-török-magyar érintkezés jó része a bolgárságnak egy délibb hazájában folyt le“. (v. ö. Zichy M. Ny. K. I.)

„Ha mármost a magyarság régi neveit figyelembe vesszük, azt a sajátos jeleiséget látjuk, hogy a magyarság csaknem mindazoknak a népeknek a nevét viseli, amelyek az V. század óta a Kubánvidéken uralkodtak. Az onogurok neve maradt meg a magyarság *Ογγροι* nevében, a szabirok nevének emléke a *σαβαροι* név és a Kubán vidéken uralkodó türkök nevét őrizte meg a magyarok *türk* neve“. Németh véleménye szerint a magyarok négy neve: az *Ογγροι*, *σαβαροι*, a *türk* és a *magyar* négy politikai kornak emléke. „Az is világos, hogy a magyarság VI–IX. századi politikai történetének e nevek csak esetlegesen fennmaradt emlékei. A VII. század elején például, Gordas és Mogyeri korában — úgy látszik — a magyarság önálló s a hun nevet viseli. 550 körül alighanem az uturgur törzs-szövetséggel volt közelebbi kapcsolatban.

Az, ami fennmaradt, sokat mond, de csak nagyon nagy vonásokban ad képet egy igen bonyolult folyamatról. A következőkben (178—220 l.) Németh sorra veszi ezeket a török népeket, melyekhez a honfoglalás előtti magyarságnak valami köze van.

Az Onogurok 461—465-ben jelennek meg a történelemben (Priskos), midőn két más bolgár néppel, a saragurokkal és ogurokkal együtt elhagyják nyugat-szibériai hazájukat. „Jordanes a VI. sz. közepén szól a „hunigor“-okról, mint a Pontus vidékén lakó népről. Megemlíti, hogy prémkereskedéssel foglalkoznak. A 700 körül író Ravennai Geografus a Maeotis és Kubán vidékén említi a patria Onogoria-t. „A török *onogur* 'tiz nyíl' 'tiz törzs' névből **onugur* s ebből megint szabályosan **ongur* alak keletkezett. Ez az **ongur* alak az őszlávban *ogr*-rá fejlődött. E szláv alakból fejlődött a görög *Ογγροι*, a latin *Ungri* s a többi európai alakok; a németben szabályosan *ungar* alakot nyert a szó, francia területen pedig szőkezdő *h*-t kapott (*hungarus*, *hongrois*)“. „Az onogurokkal minden valószínűség szerint szoros kapcsolatban kell képzelnünk az ősi magyarságot s azt kell gondolnunk, hogy ez az a nép, melylyel együtt — helyesebben: melynek kötelékében — az Urál vidékéről elköltözött. „Ez állítást többek között a következő három tény bizonyítja, hogy t. i. 1. „A magyarok körülbélül 800-ig a Don és a Kubán között vannak s 700 körül Ravennai Geografus ugyanitt jelzi az onogurok hazáját“. 2. „Az onogurok híres prémkereskedők. A magyar nyelv bolgár-török eredetű szavai között pedig a prémiparnak világos nyomai vannak“. 3. Ibn Rusta leírása, „mely kiemeli, hogy a magyaroknak téli foglalkozása a halászat. A Ravennai Geografus pedig a patria Onogoria leírásában kiemeli, hogy e terület lakóinak bőven van hala a szomszédos vidékekről. Ebben szintén a magyarok és onogurok kapcsolatának van nyoma“.

A Szabírok szintén Priskos tudósításában jelennek meg először, midőn 461 és 465 között kiűzik ősi lakóhelyeikről az onogurokat, saragurokat és ogurokat, azaz a bolgárokat. „Nem sok idő, talán egy félszázad múlva, Marquart szerint valószínűleg 515 előtt... szintén levonulnak a Kaukázus vidékére, ahol 558-ig, az avaroktól szenvedett vereség idejéig visznek jelentős szerepet“. Németh szerint a szabírok törökök, de nem a törökség bolgár ágához tartoztak, mert „a szabírok a régi törökség keleti területéről valók s... azonosak a kazárokkal“. „A szabírok és a magyarok kapcsolata történeti ismereteink szerint kétségtelen“, mert a magyarok valószínűleg a IX. század elejéig a Don és Kubán között laktak, s a szabírok Prokopios szerint ugyanitt. A magyarok *σαβαροι* neve azonos a szabír népnévvel.

A Törkök a VI. század közepén kerültek uralomra, mint a török népek közt leghatalmasabb nép, amelytől a törökség nevét

⁴ v. ö. *szücs, ködmen, szírony*.

is kapta. Már Chorenei Mózesnek VI. századi tudósítása szerint az Alsó Kubán környékén türkök és bolgárok laknak s ezalatt minden valószínűség szerint magyarok értendők. Ibn Rustánál: „a magyarok türk fajbeliek“. Több X. századbéli török forrás türk néven említi a honfoglaláskori magyarokat. Bizánci tudósítások szerint (Zemarchos 569, Valentinus 576) „türk fennhatóság alatt, türk vezetőséggel és türk haderő hozzájárulásával jött létre 560—570 körül a kazárok birodalma, akik még 627-ben is a türk birodalomhoz tartoznak...“ „a kazárok a türk nevet is viselik“. „A türk hódítás és a kazárokkal való kapcsolat következtében szállott azután a türk név a magyarokra“. „A nép valószínűleg — a türk hódítás közben föltétlenül — türk vezetés alatt állott“. „Erős volt a magyarságnál a türk kultúra befolyása is, (mely sok tekintetben egyezett s keveredett a bolgárral), amint ezt a magyarság harcmodorának fennmaradt leírásai s a türk (székely) írás ismerete bizonyítja“.

„A Kazárok első nyomaira a történelemben a szabirok eltűnése (558) utáni korszakban a Kaukázus északi vidékén bukkanunk“. 560—570 között alakult meg türk fennhatóság alatt a Kazár birodalom. Úgy látszik, hogy a *kazar* a szabir népnek egy másik neve, mert Maszűdi szerint „a kazárokat törökül szabiroknak, perzsául *hazar*-oknak nevezik“. E szerint a Kazár birodalom lényegében a Kaukázus felett lakó bolgárokból s az ezekre rátelepedett szabirokból alakult. A kazár népnév jelentése is ugyanaz, mint a *sabir* népnév: „az útról letérő, bolyongó“. A kazárok birodalma a Kaukázus északi szélé, a Don folyó és az Azovi tenger között volt „ez a terület természetesen gyakran változott“ „a többi török birodalmak között kiválik kulturális színvonalával, virágzó földművelésével és különösen kereskedelmével“. „A török népekre jellemző harcokat csak 800-ig folytatnak... Később zsoldos katonaságuk van. A kagán és a lakosság egy része zsidó vallású, többi része mohamedán, keresztyén vagy pogány“. A tudósításokból (I. Gardizi-t, Ibn Faqlán-t, Iszlám-t és Maszűdi-t) az tűnik ki, hogy lakosságuk többnyelvű volt, beszéltek a türk (és szabir), a bolgár nyelvet, de azonkívül „beszéltek egy nyelvet, mely nem hasonlított az ismeretes nyelvekhez (itt aligha gondolhatunk másra mint a magyarra)“.

A Kubánvidéki magyaroknál a kazár-magyar kapcsolaton kívül, melyről Konstantinos Porphyrogennetos tudósít, végül kétségtelenül élt a Hunok-kal való kapcsolat tudata. „Mivel a bolgárok a hun törzsek közé tartoztak s a magyarság megszervezője egy uralkodó bolgár-török réteg volt: a bolgár uralkodó osztály magával hozta s nemzeti hagyománnyá tette a hunokkal való rokonságnak, a hun-magyar azonosságnak a hitét“ (Gombóc). „Az a nép, amelynek *Topdäs* = Ogurda és *Mováyeqis* = Mogyeri a királya, a bizánci forrásokban „hun“ néven szerepel“. „Végelemzésben a

hunokkal való kapcsolat tudata is úgy kerülhetett a magyarokhoz, mint az *onogur, sabir, türk* név. „A magyar hun-hagyománynak, Hunor és Magyar mondájának tehát történeti nyoma van“. „Az volna feltűnő és nehezen magyarázható, ha a magyarságnak nem volna hun-hagyománya“. (Hóman.)

Németh könyvének IV-ik fejezetében a magyar törzssrendszert, az arról szóló bizánci forrásokat s azok magyarországi hagyományait, a róluk szóló helyneveket veszi sorra. (A magyar törzssrendszert 221—277 l.) Böles Leo mondja a magyarokról, hogy „nemzetségek és ágak szerint elszéledve legeltetik lovaikat“. Konstantinos Porphyrogenetos közli a honfoglaláskori magyar nemzetségek, illetve törzsek nevét is a *De administrando imperio* 40. fejezetében: „*A kabarok és turkok nemzetségeiről*. Az első a kabaroknak a kazároktól elszakadt és imént említett nemzetsége, a második a Neki, a harmadik a Mejeri, a negyedik a Kuntu-Jermatu, az ötödik a Tarjannu nemzetsége, a hatodik a Jenach, a hetedik a Kari, a nyolcadik a Klaszi“.

„A magyar törzssrendszer emléke a Krónikában és Anonymusnál is megőrződött“. De Konstantinos csak a *törzsek* neveit közli, a magyar tudósítások pedig csupán a *vezérek* nevét. Mindkét magyar forrás 7 fejedelmi személyről, 7 törzs fejeéről tud. „Ez bizonyosan a 7 régi törzs, az újabban csatlakozott kabarok nélkül“. Anonymus szerint a hét fejedelmi személy a következő: Álmos, *Árpád* apja; Előd, *Szabolcs* apja; Kend, Korszám apja; Ond, Ete apja; Tas, *Lél* apja; Huba; Töhötöm, Horka apja, *Gyula* és Zombor nagyapja. Kézai Simonnál viszont a következő 'kapitányokat' találjuk: *Árpád, Szabolcs, Gyula, Örs, Kend, Lél, Bulcsu*“. „Kiderül belőle, hogy a magyarságnál a vezérek koráról több hiteles hagyomány volt. Az első jegyzékben (Anonymus) szereplő vezérek fiai közül hármat, *Árpádot, Szabolcsot és Lél*t s egynek unokáját, *Gyulát* megtaláljuk a második jegyzékben (Krónika), s mindkét jegyzékben megvan *Kend*, amely talán nem annyira személy- mint inkább méltóságnév. Anonymus tehát egy régebbi, a krónika egy újabb, husz-harminc évvel későbbi állapotot leíró forrás alapján dolgozott“. De Anonymusnál szerepel a nyolcadik magyar törzs a Kabar is. „Anonymus 10. szakasza szerint Kiev alatt hét kun vezér népével együtt csatlakozott a magyarokhoz s e csatlakozás leírása után Anonymus a 11. és a 12. szakaszban, midőn a magyarság összességéről beszél, a hét magyar mellé odateszi a két kun vezért és népét, ami kétségtelenné teszi, hogy Anonymus szerint a honfoglaló magyarság 7 magyar törzsből s egy csatlakozott „kun“ törzsből állott. Ebből világosan adódik a 7 kun vezér népének a kabarokkal való azonossága“. Abból viszont, „hogy a törzsnevek a Krónika és Anonymus forrásaiban nem voltak meg, vagy ha megvoltak is, a krónikások nem tartották érdemesnek őket feljegyezni“, arra lehet következtetni, hogy az ő korukban, de „talán már a vezérek korá-

ban, de mindenesetre a XI. században a törzsek és neveik minden jelentőségüket elvesztve, feledésbe merültek". (V. ö. Pauler M. N. Tört. Szt. Istv. 98). Hogy a törzsnevek hamar, valószínűleg a nagy átalakítók, Géza és István idejében kimentek a használatból, azt bizonyítja az is, hogy amíg a török népeknél a népnév és törzsnev nagyon gyakran szerepel személynévként, nálunk feltűnően ritkán.

„A törzsnevek e hirtelen letűnése természetesen, mivel a törzs önkényesen létrehozott szövethozzájáruláson alapuló másodlagos alakulat... jogvédelmi célokat is szolgáló, de elsősorban katonai célzatú, mesterséges politikai képződmény". (Hóman.) „A magyar törzsneveket nem igen találjuk meg későbbi nemzetségnevekben". Ez szintén a törzsnevek hirtelen és gyökeres megszűnését bizonyítja.

Németh Gyula a magyar törzsnevek régebbi olvasata és magyarázata [tudományosan először Szabó Károly, majd Nagy Géza, Pauler Gyula stb.] után sorra veszi és részletesen taglalja az egyes magyar törzseket és törzsneveket. (233–273 l.) A Kabar Konstantinos szerint a magyarság első törzse: „Tudnivaló, hogy a kabarok a kazárok nemzetségéből származnak. Előfordult, hogy pártot ütöttek az uralom ellen és a polgárháborúban az uralom kerekedett felül és némelyeket közülük levágtatott, a többi, aki elmenekült, elment és a tunkokikkal (= magyarokkal) együtt lakott a besenyők országában. Összebarátkoztak egymással és valahogyan kabaroknak nevezték őket..... Mivel pedig ők a háborúban a nyolc törzs közt legbátrabbaknak és legvittezebbeknek mutatkoztak, őket választották, hogy a háborúban elül járjanak a törzsek közül. Egy fejedelmük van, t. i. a kabarok három nemzetségének, mind a mai napig". „A kabarok nem azért járnak elül a háborúban, mert legbátrabbak és legvittezebbek, hanem azért, mert nem egyenlő rangúak a többi törzsekkel, ez világosan következik a törökös szervezetű népeknek abból a szokásából, hogy az újonnan csatlakozott vagy meghódított törzset elül küldik a harcra". „De vannak a kabarok különleges helyzetére más bizonyítékaink is. A Krónika és Anonymus a kabarokat *kun*, illetve *székely* néven, mint a magyar törzs-szövetségen meglehetősen kívül álló néprészt ismerik". „A magyar törzs-szövetség tagjai közül a kabaron kívül egy sem szerepel így külön". Konstantinos *Καβαροι* alakja *ka-va(a)r(i)*-nak olvasandó, a magyarban ebből szabályosan *kavár, kovár fejlődött. (Admonti évk.) Magyar helynevekben is szerepel *Kovár*. A kabarok a Konstantinos elmondotta események kapcsán kaphatták nevüket, mert az eredeti török kabar név jelentése 'felemelkedő, lázadó'. (Vámbéry.) „A kabarok azonban a magyar régiségben nem újabb *kavar*, hanem inkább a régebbi *kazar* nevükön szerepeltek. Ezt bizonyítja a tíznél több Kazár, Kozár, Kozárd, Kozárom helynév". Az Anonymus által közölt 7 kun (kabar) vezér neveinek vizsgálata során Németh

Gyula megállapítja, hogy a kabarok kétségtelenül törökök.⁵ „A törökök nem felejtik el hamar őseiket; a középzásiai törökségnél ma is szokásban van a „hétős“ felsorolása (Vámbéry, Radloff). De itt a magyar (és kabar) vezér-névsorok fennmaradásánál egyenesen írásbeli feljegyzésekkel kell számolnunk, mert ilyen hosszú listák szájhagyományon 2–300 éven át fenn nem maradhattak“.

Konstantinos 2-ik magyar törzse: Nyék, Νέκη. „E név, mint szökezdő ny-je is mutatja, nem török, hanem finnugor eredetű szó“. „Nagy Géza 24–25 Nyék nevű helyet sorol fel az ország legkülönbözőbb részeiben“. De a magyarban mint köznévi is él, így Oláh Miklósnál (1536): „Ad Septentrionem Ferarium est regis, cui nomen est Nyék“. Lehr Albert négy népnyelvi adatából „kitűnik, hogy a nyék sövényvel, árokkal bekerített helyet vagy magát a bekerítést (árkot) jelenti“. „A gyepű 'határvédő akadály' szónak egy jelentésbeli rokona áll tehát előttünk s a Nyék törzsnév a honfoglalás előtti magyar, határvédelemnek, a gyepűrendszer egy fajának emléke, azaz egy olyan törzs neve, melyre a határ — hogy úgy mondjam —, a „nyékek“ védelme volt bízva“. Amint a kabar törzs történeti forrás szerint újabban esatlakozott törzs és elül megy a harcba „két-séggivül ilyenféle eredetű és ilyenféle rendeltetésű a Magyar törzs előtt álló Nyék törzs is. A harmadik magyar törzs neve Konstantinosnál *Μεγέκη*, szabályos olvasata: *Megyeri*. Emlékét a *Megyer*, *Megyerics*, *Megyerő*, *Megyered*, *Megyerke* helynevek őrzik; a régiségben a Magyar névvel váltakozva fordul elő, a magyar tehát a *megyer* alakpárja (Gombóc: *megyer* a **mogyer* szabályos változata). „A magyar név inkább az egész magyar népre és a magyar nyelvre, a *megyer* inkább a szóbanforgó törzsre és a törzs által betelepített helyekre vonatkozott.“ „A magyar népnév legrégebbi alakját *Mogyeri* király neve képviseli 527–28-ból.“ „A név első része (*magy-*) a vogul *māñši*, *mañši* szóval egyezik (Reguly), mely a vogulban a vogulok és az osztjakok közös neve.“ Németh szerint valószínű, hogy a *mogyeri* név összetett szó s vége a török *eri*, *iri* „embere“, tkp. „férfia“ „ember“ szó. A *mogyeri* szó tehát összetett alakjában bolgár-török eredetű. A negyedik törzs *Κύρτγματ* (*Κουρτογερμάτου*) „mint ez a Kürt és Gyarmat helynevekből következik, két törzsnek, a Kürtnek és Gyarmatnak összetételéből keletkezett. Gyakori eset a törökségben, hogy két törzs egyesül s névül a két törzs egyesített nevét veszi fel.“ A *Κουρτο* név *Kürtü* olvasatának „helyességét

⁵ „Ed[ü] és Edümen a török *ädgü* 'jó, jámbor szent' szó megfelelője; Borsu neve a török eredetű magyar *bors* szóval egyezik; Ousad névben az *ou* a török *on* jobb, megfelelő, üdvös — a *sad* magyar kicsinyítő képző. *Ürsü ur* a török *ir* 'férfi' szóból származik, az *s* magyar kicsinyítő képző (Gombóc). *Boyta* nevének a török *baj* 'hős, vezér' szó az alapja magyar *ta* képzővel. *Kétel* = *Kétel* a csagatáj *kötül* 'vezeték, hátsó' szó megfelelője. *Oluptulma* török alakja *Alyp-Tolma*“ (Gombóc).

bizonyítják a Kürt helynevek s a helyneveken kívül a székelő Kürt nemzetség, mely a Kürt törzs töredéke". (Szabó K.) „A Kürt török törzsnév s a magyar és török Kürt hangtanilag megfelel (Gombóc.) A Kürt török köznévi jelentése 'frissen esett hó, lavina, hóhalom' Kürtük: 'frissen esett, mély hó, hótorlasz.' (Kámmisto.) Mint, hogy a Kürt egy jéniszejvidéki török nép s „a székelő írás török jegyei a jéniszeji türk jegyzetből származnak (Nagy G., Németh) s a kazár birodalmat a tünkök alapították, kétségtelen, hogy idekerülhetett egy mongóliai nép vagy néprész is". A *yequátov*, azaz *Gyermat(u)* a „*Gyormat* > *Gyarmat* szabályos változata, mely hasonló nevű helyneveinkben őrződött meg. „A j-törökben **jormaty*, a bolgár-törökben **d'zormaty* annyit jelentett, mint 'fáradhatatlan'. *Jurmaty* alakban megvan mint törzsnév a baskiroknál is. Az ötödik törzs *Tagádov* = *Tarján(u)* > *Tarján*. Helynevekben sok megyelen van képviselve. „A török *tarkan*, *tarzan* méltóságnévből származik, mely a régi törökségben 'alkirály'-t jelentett. A török méltóságnévek gyakran lesznek törzsnevekké. „A hatodik törzs neve *Jeváz* (olv *Jeney*) régi magyar oklevelekben *Jeneu*, *Jencu*, *Jenu*, a mai nyelvben *Jenő*. Számos ilyen nevű hely volt, vagy van az az ország minden részében. (Nagy G.) „Eredetileg török méltóságnév, mint a Tarján, megfelel neki a török *ynak* 'bizalmas, tanácsadó, miniszter' szó magashangú **inäk* párjárnak bolgár-török **jänäx* alakja. „E méltóságnévek eredeti jelentése 'akiben bízunk'. „Az *inäk* alakhoz a bolgárban szókezdő *j* járult, ez is rendes jelenség a törökben. „E törzsnév *Jenej* formában, tehát mint az ómagyar hangalak szabályos megfelelője, megvan a baskiroknál. „A hetedik törzs neve *Kapı*, azaz Kér(i). Helyneveinkben maradt meg (Nagy G.). Török eredetű, köznévi jelentése 'roppant nagy, óriás [állat-] király'. Jelentése szerint az erőt, vitézséget kifejező törzsnevekhez tartozik. A nyolcadik törzs neve *Kası* = Kesz(i). „E törzs emlékét a *Kesz*, *Keszi*, *Kesző*, *Keszű* helynevek őrizték meg" (Melich). „A név leggyakoribb alakja ma *Keszi*, de ha *Keszi* helyneveinket végigvizsgáljuk, azt találjuk, hogy túlnyomó részben ezeknek is *Kesző* a régi alakja. „A XI. és XII. században a *Keszi* név alakja rendszeren *Keszey* féle alakban fordul elő. „Ez a *Keszey* egy bolgár-török **käsü* szabályos megfelelője . . . jelentése 'rész, darab, ág'. „E törzsnév tehát a török törzsnevek egy gyakori jelentéstani csoportjába tartozik, azok közé a nevek közé, amelyeknek jelentése 'Darab, Töredék, Maradvány'.

„A magyar törzrendszer tehát a következő: Kabar, Nyék védőtörzsek; Megyer (Magyar) vezértörzs; Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér régebbi időben a Magyarhoz csatlakozott törzsek; Kesz az előbbi négy után csatlakozott törzstöredék. „a Magyaron kívül körülbelül az összes törzsek török eredetűek. „Etnikai összetétele szerint a Magyar törzs török elemeket is tartalmazhatott, sőt minden valószínűség szerint tartalmazott is, már a legelső török-ma-

gyar érintkezéstől fogva. A IX. század körül önállóságra jutott finn-ugor eredetű Magyar törzs nem lehetett csekély számú; szerepe az első törzsrendszerekben sem lehetett alárendelt, valószínűleg több hozzátartozó törzsszel együtt alkotott egy birodalomrészt, s nyelvét már a IX. század előtt kétségtelenül más törzsek is beszélték“.

Németi könyvének V-ik fejezetében a honfoglaló magyarság nyelvét veszi vizsgálat alá (278—298 l.). „Nyelvileg a magyarság valószínűleg már a VI. században, körülbelül egységes; azaz mai nyelvét beszéli.“ „A régebbi korra vonatkozólag következtethetünk a magyarság általános magyar nyelvűségére Ogurda és Mogyeri nevéből.“ (Ogurda = ogur + da magyar becéző név). Az is sokat mond, hogy a baskíriai magyarok, kik valószínűleg a VI. század közepén költöztek fel a Kaukázus vidékéről, magyarul beszéltek. A török nyelv ismeretére következtethetünk a magyar-török politikai kapcsolatokból“. Az Árpád-kori magyarság ilyen nevei: török *Tas* (magy. kő), *Bolmaz* (magy. nem való), „a magyaroknál csak olyan időben keletkezhettek, midőn a magyar nyelv mellett a török nyelvet is ismerte a magyarságnak legalább is egy része“. Konstantinos Porphyrogenetos is ír a magyarok kétnyelvűségéről: „a kabarok megtanították a magyarokat a kazár (= török) nyelvre. Kétségtelen, hogy amint a kabarok csatlakoztak a magyarokhoz, ugyanúgy csatlakoztak a magyarokhoz. régiebb időben más török néprészek (törzsek, altörzsek, törzstöredékek, családok) is. Ezek az új elemek természetesen jó ideig törökül, vagy törökül is beszéltek“. A kazáron kívül a bolgár, szabir, türk nyelv is el lehetett terjedve a magyarok körében, aszerint, hogy a Kaukázus vidékén a VI. századtól kezdve milyen törökséggel érintkeztek. A honfoglaló magyarság a mai Magyarország földjén is talált bolgárokat (Melich).

A IX—X. század nyelvére vonatkozólag sokat tanulunk a fejedelmi nevekéből és fejedelmi címekből.⁶ Ezeknek alapján azt a véle-

⁶ Ü g y e k (Ugek, Vgek) „mindenesetre a magyar szókinszéből vett, magyar becéző képzővel ellátott név;“ *Levedi* (Λεβεδίας), azonos eredetű a *Liüti*(k) és *Levente* névvel, tehát a *lě: lesz* ige származéka“ (Jakubovich); *Almos* (Σαλμοδής, Σαλμωνίης), magyar forrásokban *Almus* „lehetséges, hogy a név alapszava az *almu* 'álom' szó s az *Almus* és *Almucsi* alakok ennek a becéző alakjai“; *Árpád*: „a magyar árpa szó származéka“; *Tarkacs(u)* (Ταρκατσοῦν, Ταρκατσοῦς) „e név a török tarkan méltóságnévől származik, a cs valószínűleg magyar becéző képző“; *Liündik* (Λιούνδικα) „finnugor eredetű név, a *lenni* ige származéka, jelentése atyafi, ivadék“ (Gombóczi); *Ezélő* (Εζέλεξ) „nyilvánvalólag nem török név“, „a régi magyar 'ézel, izlel, kóstol' ige származéka“; *Jutocsa* (Ιουτοζας, Ιουτοζάν) „az Ezélő név török fordítása“; *Zoltán* „az arab > török *sultan* 'szultán' méltóságnévől származik“ (Melich); *Tas* „*Tas* 'kő', mely szó a törökben mint személynév gyakran előfordul.“ *Termacs(u)* (Τερματσοῦς) „a mai *Tormás* helynévvel egyezik.“ „A *Termacs(u)* cs-je és a *Tormás* s-e becéző képző“; *Géza* „legrégibb alakja *Gyēics*, későbbi a *Gyēicsa*.“ „bolgár-török eredetű személynév“... „a cs, csa magyar becéző képző“; *Vajk* (Waic) „alapszava **Vaj* azonos a török

ményt, hogy „legrégibb török eredetű személynéveink kivétel nélkül j-török nyelvből valók“ (Ligeti) módosítanunk kell. „Az említett személynévekből az derül ki, hogy a bolgár-török nyelv a magyarságnál még a vezérek korában is élt“. „De az is világos, hogy a fejedelmi család (s vele a magyarság zöme) magyar nyelven beszélt. Ha egy török méltóságnévből személynévet csinálunk, mindig tesznek hozzá magyar becézőképzőt... de a nevek jó része egyenesen magyar eredetű“. „Az is világos mindezekből, hogy nem lehet a magyarságnál minden további nélkül egy „uralkodó török rétegről“ s egy alacsonyabb sorban levő „finnugor rétegről“ beszélni“. „Amnyi bizonyos, hogy a magyarság..... nagyszámú török népelemet vett fel magába, hogy megszervezői törökök voltak s hogy török eredetű uralkodói is voltak. Ezeket a vezető és nem vezető török elemeket azonban a finnugor eredetű magyarság sajátos módon teljesen magába olvasztotta“.

Könyve utolsó fejezetében Németh Gyula a magyarság keleten maradt nyomaival és töredékeivel foglalkozik. (299–336 l.) „A magyarságnak két nagy elszakadt töredékéről tudunk: az egyik a baskiriai, Magna Hungáriában, a másik a szavárdok, a Kaukázus főgerincétől délre, Tiflisztől keletre.“ 1. *Baskiriai magyarok*. „Tizedik századi és későbbi tudósítások szerint a magyarságnak egy töredéke az Urál hegység nyugati oldalán lakott, azon a területen vagy annak a területnek valamelyik részén, amelyen ma a baskirok zöme lakik.“ A mohammedán források tudósításai „a magyarság két részéről beszélnek; az egyik Baskiriában élt, a másik a Pontusnál, később a mai Magyarországon“. „1235 táján négy dominikánus útnak indult abból a célból, hogy a keleti hazában maradt magyarokat felkeresse“. 1235-ben egy másik dominikánus, Julián meg is találja „a keleti magyarokat (Magna Hungaria) Magma Bulgaria (= a volgai bolgárok) közelében és az ott lakókkal magyarul beszélt“. „1237-ben ismét keletre utazott, hogy pontos híreket hozzon a mongolokról, kik ebben az időben már Európát fenyegették. Erről az útról szóló tudósításában olvashatjuk, hogy a mongolok elfoglalták Magna Ungariát.“ A baskirföldi magyarság emléke fennmaradt azonban egy 1539-i, Sack városában őrzött oklevélben a *mozerjan* népnévben, mely „a magyar név régi alakjának pontos megfelelője“ (Németh: „*Mogyer(i)* > török *modžeri* > orosz *možeri*; a *jan* orosz képző“). De megmaradt emlékekük egyes baskir törzsnevekben, pld. *Jenej*: „a magyar Jenő törzsnév régi magyar

baj (gazdag, hős, vezér) méltóságnévvél“; *Töhötöm* „szintén török méltóságnév“ (Melich).

„A fejedelmi címek közül „a gyula cím egy bolgár-török *džula* átvétele, ez pedig egy *j* török *jula* alakból való“; „a méltóságnévből fejlődött a Gyula személynév“. Ugyancsak bolgár-török eredetűek Gyula leányai: *Karoldu* és *Sároltu* nevei (Melich). A *kündü* cím szintén török eredetű, török alakja is *kündü*.

*Jeney alakjának megfelelője“, és *Jurmaty* és *Surmaty* (ómagyar **Gyormatu* > török **Dzormaty*). A baskir név „eredeti alakja *bašyyr*“ „összetett népnév, amely eredetileg *baš(o)γur* 'öt ogur, öt törzs'-nek hangzott.“ Az, hogy a bolgár *oγur* alak mellett a nem bolgár *bäs* alakot találjuk, abból magyarázható, hogy nem bolgár-török elemek a hunok fellépése óta a kelet-európai népalakulatokban vezető szerepet játszottak. „A baskirok tehát eredetileg a magyar nép egy része, amely valószínűleg a volgai bolgárokkal együtt a Kaukázus vidékéről vándorolt észak felé“. „A baskiriai magyarok *bašyyr* neve a Pontusnál lakó magyarok nevével, a *mogyeri*-vel összevegyült és így állt elő a *modžyeri* név. Mivel a baskirok és a magyarok eredetileg azonosak, hol *bašyyrd*, hol pedig *modžyeri* néven emlegetik őket, részint együtt, részint külön-külön.“ Úgy látszik, hogy a baskiriai magyarság *mogyeri* néven is nevezte magát, ezt mutatja a *možerjan* név. „A baskir különben, mint minden török nép, érdekes keverék nép“. 2. *Σάβαγροι ὁπαλοὶ*. Etre nézve Konstantinosnál olvassuk, hogy „Háború támadván a turkok és . . . besenyők közt, a turkok táborra megveretett és két részre oszlott. Az egyik rész kelet felé Perzsia vidékére telepedett le és ezeket mai napig a turkok régi nevén *σάβαγροι ὁπαλοὶ*-nak nevezik. A másik rész pedig nyugat felé ment lakni vajdájával és fővezérével, Levedével, az *Etelküzünek* nevezett vidékre.“ „E szerint tehát a magyarok egy töredéke 889-ben elszakad és Perzsia felé költözik s megőrzi a magyarok régi *savard* (*asfali*) nevét. E töredékről Konstantinoson kívül anab és örmény források is szólnak“ (Thury). „A *szavárd* név a magyar hagyományban is fennmaradt a *Zuard* névben.“ Az, hogy Anonymus szerint *Zuard* hadat viselt a Balkánon s ott vett magának feleséget, „világos nyoma ez a *szavárd*-ok történeti emlékének, annak, hogy egy *zuard* (*szavárd*) nevű néprész (melynek nevéből a hagyomány reides szokása szerint személynevet csinált) a régi korban a magyarságtól elszakadt.“ Ami pedig a *σάβαγροι* jelzőjét, az *ὁπαλοὶ*-t illeti „ez a görög '*ἀσφαλής*' 'szilárd, megbízható' szó többes nominatívusa“ „a *σάβαγροι ὁπαλοὶ*-kifejezés tehát 'rendíthetetlen szavárdok'-nak fordítandó.“

II.

Az első ok, mely arra készítetett, hogy Németh Gyula kiváló munkáját tüzetesen, fejezetről-fejezetre ismertessem: a tudományos kritika problémája. A kívülállók számára, még ha más tudományban otthon vannak is, teljesen megközelíthetetlen a tudományos kritikának az a fajtája, mely felteszi nemcsak e tudományokban, hanem az illető szaktudományban, sőt a szóbanforgó probléma előzményeiben való jártasságot s ezen

belül is nem az egész kérdés-komplexumot veszi vizsgálat alá, hanem csupán a kritikára szoruló részleteket boncolja a végtelenségig. Így születnek meg kritikák, sőt ellenkritikák, a tudósok közötti polémiák egész sora, melyek az érdeklődők nagy részének nagyjában érthetetlenek, az objektív megismerést, a kérdésben való állásfoglalást lehetetlenné teszik s éles választalat vonnak „beavatottak” és „laikusok” között. Rá kell mutatnunk arra, hogy az ilyen kritika, minden tudományos színézete mellett is, mennyire tudománytalan, mert a bizalom és a tekintély kérdésévé teszi azt, ami *elsősorban az igazság kérdése*. A mű tartalmának, gondolatmenetének és eredményének tárgyilagos előrebocsátása a kritika objektivitásának fontos előfeltétele, ha súlyt fektetünk arra, hogy a tudomány az élettel és a közönséggel intenzív kapcsolatban maradjon.

Minden tudomány általános fejlődési föltételei kész-tettek azután arra, hogy Németh Gyula munkáját pontosan ismertessem. A tudományoknak megvannak a maguk időbeli etappe-jai, keletkeznek, fejlődnek, megállnak, háttérbe szorulnak, új erőre kapnak. Hogy a magyar őstörténelem tudománya ma virágzik és az érdeklődés jobban feléje fordult, annak a kiváló művelők egész során kívül abban leljük belső okát, hogy a magyarság nagy megrázkódtatásai után ösztönösen törekszik minden téren önmagának, multjának, lelkiségének intenzivebb és mélyebb megismerésére. Őstörténelmünk a maga nagy bizonytalanságával, gomolygó és ellentmondó tényeivel különösen reászorult hézagainak kipótlására s ebben a tekintetben az utolsó tíz év alatt kiváló kutatóink, nyelvészek és történészek egyaránt megtettek minden tőlük telhetőt. A részleteket feltáró kutatásokból azonban mégis hiányzott az összefoglaló, általános *kép*.

Németh Gyula e könyve az első nagyszabású tudományos munka, amely a magyar nemzet őstörténetét összefoglalóan ismerteti a végtelenségbe vesző kezdetektől fogva egész mindaddig, amíg a magyarság a Kárpátok övezte földön gyökeret vert és ott önálló birodalmat alapított. Horváth Mihály és Szalay László a magyar nemzet történetéről szóló munkáinak első kötete,⁷ minden komolyságuk mellett is, az őstörténeti munkásságnak az ő korukbeli kezdetlegesebb volta miatt ma már kevésbé jöhetnek számba, Szilágyi millénáris Magyar

⁷ Szalay László: A magyar nemzet története. Első kötet. Első könyv Horváth Mihály: Magyar történelem. Első könyv. 1., 2. füzet.

Nemzet Története és a Hóman—Szekfű-féle Magyar Történet illető részei pedig inkább a nagyközönség szükséglete pillanatnyi kielégítésére készültek. Így történhetett, hogy Szilágyi Magyar Nemzet Története bizonyos fölényes könnyedséggel, aránytalanul röviden, a bebizonyítás teljes mellőzésével végez a keletről jött magyarság történetével. Az 1928-ban megjelent Hóman—Szekfű-féle magyar történet I. kötete első részét pedig már most, a megjelenés után 3 évre, Németh Gyula könyve, Moravcsik Gyula és Mészöly Gedeon értekezései⁸ tekintetbe vételével tulajdonkép újra kellene írni, de még most is csak inkább föltevéses, nem pedig a bizonyítékokat nagyrészt elhagyó, kijelentő formában adni a nagyközönség kezébe. Akik a magyar őstörténetről alaposabban akartak tájékozódni, mai napig Pauler Gyula A magyar nemzet őstörténete Szt. Istvánig című, sok tekintetben már szintén túlhaladott, de jegyzetekkel és fölvilágosító függelékekkel bőven ellátott kiváló munkájára, továbbá Zichy István és Hóman Bálint, részleteiben a tudományos igazságot legtöbbször helyesen és kellő óvatossággal megítélő értekezéseire szorítkozhattak.⁹

Németh Gyula munkája nemcsak tartalmilag foglalja össze egységes képbe a magyar őstörténet eredményeit, hanem előadásában és módszerében is mintául szolgálhat az őstörténeti eredmények feldolgozásának. Az őstörténeti kutatás szintetiköveteli ezt az egyszerű, minden színezést, vagy más komplikáltságot kerülő módszert, melyet Németh Gyula a magyar előidők fölfedésében alkalmaz.

Hogyan konstruálja meg már most Németh Gyula s teszi konkrét valósággá, erős ellenállással bíró szövetté a történet alapjában inkább gondolatszerű, lehelletnyi finomságú fonalát? Úgy, hogy összefonja a saját tudománya, a nyelvtudomány anyagával s ezt az összefonást más tudományok hasonló jellegű eredményeivel próbálja tovább erősíteni. A nyelvtudomány — amely bizonyos pontossággal megállapította a nyelvfejlődés törvényszerűségét — az élő és holt nyelvek adataiból visszakövetkeztetve építi föl a nyelvtörténeti sort és így a maga fejlődési sorával, konkrét adataival a realitás bizonyosságát kölcsönzi az őstörténeti fejlődéssor sokszor szinte üres, tartalom nélküli sémájának, annál is inkább, mert a nyelvtörténet a sa-

⁸ I. Moravcsik Gyula: Az onogurok történetéhez. Budapest, 1930. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Szeged, 1929.

⁹ I. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. 5. füzet: Gróf Zichy István. A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 7. füzet: Hóman Bálint A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.

ját adatsora üres hézagai kitöltésekor aránylag kevés föltételezett, fikciós alakra szorul. Így történhetett, hogy Németh Gyula a nyelvi adatok s a nyelvtudomány eredményei alapján nem csupán az uráli ősnép s a vele nyugatról és keletről szomszédos indogermán és török népek ősi elhelyezkedését tudja szemünk elé vetíteni, hanem azt is; hogy az urali nép két ágra szakadt s a keleti ág, közte a magyarok ősei is, szoros érintkezésbe kerültek egyes török népekkel s azok alakulási törvényei szerint kerültek le a magyarok a Volga hajlásától keletre eső vidékekről a Kubán alsó folyása vidékére. A török népek mozgalmas alakulásai azonban történeti forrásokban nem igen vannak följegyezve. Németh Gyula tehát újra a nyelvtudományhoz és pedig annak ahhoz a részéhez, amelyben ő maga is mester, a turkologia nyelvtudományi részéhez fordul s a fennmaradt régi török népnévek, törzsnevek, nemzetségnevek, helynevek tüzetes, szorgos kutatása, magyarázata, a mások és a saját eredményeinek leírása alapján törekszik a történeti gyér adatok hézagait kitölteni. Segítségül hívja továbbá Radloff néprajzi leírásait a kirgizek mai társadalmi helyzetéről s a történeti népnévek, törzsnevek, nemzetségnevek folytonos figyelembe vétele mellett joggal következteti, hogy a török nomádállam a történeti multban is hasonló jellegű volt, könnyen változó és alakuló, bár végső alapja mindig ugyanaz: a kisebb-nagyobb csoportokba (végül esetleg nagy birodalmakba) tömörülő, első soron állattenyésztést űző független ősmag: a *család*. A történeti adatokat a nyelvi adatokkal mindig összevetve konstruálja meg Németh Gyula a történeti sorozat második konkrét képét, mely szerint a magyarság keleteurópai őshazájában — mely valószínűleg ázsiai területre is átnyúlt — szoros összeköttetésbe került az Ural folyó vidékén s Nyugat-Szibériának ezzel határos területén lakó bolgár törökséggel.

Ahogy Németh Gyula a nyelvi adatokat a történeti adatokkal s Radloff néprajzi (helyesebben társadalomrajzi) adataival összefonja, valóban mesteri s nem hisszük, hogy az őstörténet mai állásában lehetséges volna az ő összefoglalásánál világosabb és összefoglalóbb képet adni. Úgy véljük, hogy Németh Gyulának a magyarság uralvidéki és nyugat-szibériai tartózkodásáról vázolt képében a három konstruktív tudomány-elem, a nyelvészet, a történettudomány és a néprajz között a nyelvészet és a történettudomány területén csupán kisebb részletek lehetnek, melyek további analizisek vagy újabb források felfedezése alapján kijavításra szorulhatnak.

A néprajzi rész az, mely a művészi összkép tekintetében *már most* némi kiegészítést követel. A néprajz tudománya távolról sincs azon a kijegecesedett fokon, mint a *nyelvtudomány*, a maga aránylag számos, történeti fejlődéssorokba és egymásmelletiségekbe rendszerezett adataival, sőt azt a fejlődési fokot sem éri el, amit a *történettudomány*, amely a maga írott és nem írott forrásai — a nyelvi adatok, régészeti leletek, történet-földrajzi, növény-földrajzi adatok stb. — alapján sorakoztatja fel a multnak ugyan hézagossá, de mégis elég valószínűen megállapítható folyamatos képét. A néprajz tudománya a különböző népek megítélésé, foglalkozási vagy más jellegű lelki alkata tekintetében sokszor a legegyszerűbb logikai sémákra, elskatulyázásokra szorul. A mai ethnologus kiinduló pontul már ugyan nem egy, szinte paradicsomi állapotot tételez fel, mint a XVII. és XVIII. századi bölcselek (Montaigne, Rousseau); feltételezi azonban, hogy van egy őállapot, amikor a primitív ember életfenntartásának alapja a *zsákmányolás*, az, amit neki a természet közvetlenül nyújt, főként a vadászat és halászat. Ebből az egyszerű állapotból kezdődőleg a primitív ember különböző kultúrcsoportokat teremt, így a magasabbfokú vadászat, a földművelés, az állattenyésztés különböző kultúrcsoportjait, hogy e három félbarbár fok sokféle keveredése megteremtse az ókori vagy akár a mai kulturállamot a maga komplikált, sőt túlkomplikált berendezkedésével, nagy ipari és kereskedelmi gócpontjaival. (Igy Grosse, Frobenius, a primitív őállapotra vonatkozólag pedig különösen Pater Schmidt.) Jóllehet ez a modernebb elgondolás nagy haladást jelent, a régi fejlődéstörténeti, vagy földrajz-tudományi elgondolásokkal szemben, mert az őállapot s a félbarbár fejlődési fokok után legyezőszerű mellérendeltségben bontakoztatja ki a komplikált kulturákat; mégis a három osztatú fejlődési skálájával (1. őállapot, 2. félbarbár fok, 3. komplikált társadalmak) alig egyéb a tényeket nem eléggé számbavevő racionális elgondolásnál. A „primitív ember“-t nem tekinthetjük bizonyos fokon állónak, aki főként a vadászat és halászat kevés munkával járó zsákmányából él. A primitív ember természeténél fogva *sokoldalú* s körülményei szerint válogat, vagy nem válogat a különböző ősfoglalkozások (vadászat, halászat, földművelés, állattenyésztés, kezdetleges ipar és kereskedelem) között.¹⁰

¹⁰ v. ö. Bibó István: A primitív ember világa. Szeged, 1927. 28—30. 51—57.

Ha valaki, amint Németh Gyula teszi, az őstörténet terén egy-egy fejlettebb tudomány-ágból, akár a történeti források felhasználásával, akár a nyelvtudomány adataiból kiindulva segítségül hívja a néprajzi tudomány adatait, szinte szükségszerűleg beletorkollik a néprajzi tudomány jelenlegi racionális elgondolásaiba. Így lesz Németh Gyula rajzolatában az irtis- és uralvidéki ősmagyar főként zsákmányoló életmódot folytató vadász és halásznép (124 l.), amit pedig sem a történeti, sem a nyelvi adatok nem eléggé bizonyítanak. Valószínű évvel szemben, hogy az ősmagyarság, más primitív népekhez hasonlóan avval foglalkozott, amit nagyobb szabású területe sok tekintetben előírt, az északibb részeken halászott és vadászott, a földművelést teljesen elhanyagolta, mert a kietlen föld túlsok munkát kívánt volna s nem is volt élelem tekintetében különösebben megszorulva.¹¹ Dél felé, ahol a mezőségi részek mind jobban kezdtek dominálni, inkább az állattenyésztés jutott előtérbe. A földművelésre ittt sem szorult rá, vagy csak igen kevésbé, mert ezt bőven kárpótolta a Tobol, Isim, Irtis és Ob vidékének a steppe vidékével határos, vízben, halban, erdőben igen gazdag területe.¹² De bár a lovat tenyészthette, lóra ült, sőt lovon harcolhatott is, távolról sem volt nomád lovasnép, mint a mai kirgiz, akit a vízben szegény steppevidék szinte kényszerít a ló- és juhtenyésztésre. Harcias nép volt, szerette az élményekkel teli életet, amint minden vadászó és halászó primitív nép ilyen, ha elnyomás, erdők kipusztítása, mostoha körülmények miatt vissza nem fejlődik, mint a mai, északabbra szorult osztják és vogul nyelvrokonaink. Prémvadászattal is foglalkozhattak a magyarok, amint Németh Gyula is mondja. Mint már nemzetségekre oszlott (l. *had, nem szavainkat*), tehát szervezetségnek induló nép érintkezhetett a szintén harcias, szintén prémkereskedéssel foglalkozó onogurbolgárokkal, akik kelet felé nyomulva erre a tájra is kinyúló nagyobb birodalmat alapítottak.¹³

¹¹ Ezeken a területeken (más primitív népek módjára főként az asszonyok és gyermekek) bogyókat, rügyeket, gyökereket, erdei epret és mézet szedhettek (l. a nyelv tanúságait).

¹² Wiklund az ugor magyarok hazáját erre a területre teszi, se nem délebbre (a déli vagy középső Urálba) se nem északabbra (a mai osztjákot területére).

¹³ A bolgár-törökök mint prémkereskedők többet vehettek, viszont kevesebbet termeltek. De termelés már az is, ha a vadat azért vadászom, hogy lefejtett bőrét elcseréljem vagy akár eladjam. Azok, akik akár a mai, akár a régi ugorokat kitünően zsákmányoló, vadász-halász népnek nyilvánítják, ezt a körülményt nem veszik eléggé tekintetbe.

Ha volt is a bolgár-törököknek fejlettebb állattenyésztésük és földművelésük, kérdéses azonban, hogy az ugor-magyarok eltanultak-e sokat már ittlétükben tőlük (az onoguroktól) s átvették-e a némileg intenzivebb állattenyésztés és földművelés szavait, vagy pedig csak később, amikor laza nemzetségi egymásmellettiségben, de velük együtt csapódtak keletről-nyugatra a népvándorlás nagy, lassú, századokra nyúló áradatában. Azonban már ebben az első keveredésben sem lehettek az ugor-magyarok sem számban kevesen, sem alárendeltebb helyzetben, legfeljebb egymásmelletti, nemzetségi függetlenségben. Erre mutat nem csupán az, hogy a nemzetségi törzsek közül a valószínűleg finn-ugor zömű és nevű *magyar* törzs már korán kiemelkedett, de az is, hogy a törzsek száma kikerekítése és elnevezéseként nem a török népeknél szokásos szent, kerek szákat,¹⁴ hanem egy olyat, ami valószínűleg visszavet az ugor korra és szokásokra, a 7 magyar (= a Magyar törzs vezetése alatt 7 törzsből alakult nép) nevet használják fel.¹⁵

Úgy véljük tehát, hogy a primitív és a hozzájuk közelebb álló, csupán fokozatilag fejlettebb társadalmak tüzetesebb vizsgálata, e vizsgálatoknak nem csupán a foglalkozási viszonylatokra, hanem az egyes primitív törzsek természetes osztásaira és a törzsek sokszor mesterséges névadásaira vonatkozó, az eddiginél tüzetesebb kutatások további fényt deríthetnek arra a képre, amit Németh Gyula az ősi magyarságra nézve máris oly eredményesen összefoglalt.

A következő sorozatos kép Németh Gyula előadásában a magyarság kaukázusvidéki és Fekete-tenger melléki tartózkodását vetíti elénk. Nagyon helyesen mindenekelőtt a leghomályosabb, a legtöbb vitára okot adható részt tisztázza. A külföldi nevesebb nyelvészek és több magyar nyelvészünk és történészünk általános véleményével szemben, — kik a hunok és bolgárok azonosságát vallják¹⁶ — Németh Gyula

¹⁴ v. ö. az ujugurok eredeti 9 törzse, az onogurok 10 törzse, az utugurok 30 törzse (= otur (o) yur = 30 ogur), üz ogur = 3 ogur, bašyur = bäs-ogur = 5 ogur.

¹⁵ v. ö. evvel azt, hogy a 7-es szám magyar neve ugor eredetű s időszámításunk is a héten s a hold-hónapon (l. hó nevünket) alapulhatott. Lehet, hogy 7-es számrendszerünk volt. (Hunfalvy P. Magyarország ethnográfiája 234.) s a vogul-osztják hősi énekekben a 7 jelentése ma is = sok, hatalmas, erős (7 ajtó, 7 tenger, 7 harc, 7 szerez lakat, 7-té álló tűz, 7 ölnyi hajfonat stb.) V. ö. Bibó István: A számok jelentése. Budapest, 1917. 18–19. 21. Idevág az is, hogy a Konstantinosnál szereplő 3 kabar törzset Anonymus és a hagyomány 7 „kun” törzsre kerekíti ki.

¹⁶ Nálunk Gombóc Zoltán, Hóman Bálint és különösen gróf Zichy István.

mindenesetre megenged annyit, hogy a két népnév egy ideig tényleg fedte egymást, de csupán *politikai* tekintetben. Németh Gyula bebizonyítja, hogy nem csupán a dunahánem a pontusmelléki hunok, sőt az ázsiai hunok (hiung-nu-k) nyelvmaradványai sem mutatják a bolgár-török nyelvet jellemző újításokat és evvel éles fényt derít a hun-bolgár kérdés mibenlétére. „A dunai hun birodalom bukása után a Pontus mellett megalakul az a birodalom, melyet a források hol hunnak, hol bolgárnak neveznek... e birodalom hun vezetés alatt jött létre, ezért viseli a „*bulyar* = keverék” nevet. E népelemek között legjelentősebb volt a csuvasos nyelvet beszélő törökség, melyen a *bulgar* név rajta is maradt, míg a *hun* név lassankint eltűnt”. Álláspontja kihat további konklúzióira is. Megállapítja, hogy a magyarságnál nemcsak a kaukázusvidéki hazában, hanem később is kétségtelenül élt a hunokkal való kapcsolat tudata. A magyar hagyomány egyformán megőrizte a kaukázusi haza, az alán s a hun-bolgár szomszédság nevét, mert a Kézainál szereplő „*Dula*, az alán király neve, jól ismert összet. név.” „*Belar* (Belár) azonos a *Bulyar* népnévvel.” „Az a nép pedig, amelynek *Гордас* = Ogurda és *Мовяреус* = Mogyeri a királya, a bizánci forrásokban „hun” néven szerepel”. „A szabiokat, kiknek törzs-szövetségébe a magyarság minden valószínűség szerint beletartozik — a források rendszeren a „hun” jelzővel emlegetik”. „A hunokkal való kapcsolat tudata is úgy kerülhetett a magyarokhoz, mint az *onogur*, *szabir*, *türk* név. Ha ezek megőrződtek, miért ne őrződött volna meg valamilyen módon a hun név is?” „A magyar hun hagyománynak, Hunor és Magyar mondájának tehát történeti magva van.”¹⁷ Ilyen alapon, a történeti adatok és nyelvi feltevések segítségével oldja fel Németh Gyula a kaukázusvidéki magyar tartózkodás leg többet vitatott kérdését. Úgy véljük, hogy ezeken a nyomokon haladva — ha a történeti adatokon és nyelvi feltevéseken kívül a néprajzi analógiákat is segítségül hívjuk,¹⁸ mind nagyobb fényt tudunk majd deríteni a hun-magyar kérdésre.

Németh Gyula a hun-bolgár kérdés szétbontása és a hun ha-

¹⁷ Németh szerint nyelvtanilag is föltehető, hogy amint a „magyar < magyar név első része a vogul *manši*, *mānši*, mely a vogulban a vogulok és osztjákok közös neve, második része a bolgár *eri* 'ember, nép' szó, ugyanilyen név a Hunor is, amely tehát eredetileg *hun-eri*-nek hangzott s bolgár nyelven 'hun ember'-t jelentett”.

¹⁸ I. erre nézve a primitiveknél s a folklóre-ban oly gyakori testvérpár mondákat. (V. ö. Bibó I.: A számok jelentése 41. 47. 48. 51. 57. 62.)

gyomány kérdésének kielégítő megvilágítása után ugyanolyan művészettel bontja sorra és oldja meg a magyarság kaukázusvidéki hazájáról szóló források és az ottani törzs-szövetségek problematikus kérdéseit. Itt is a legbiztosabb tényekből halad a kevésbé tiszta tények, sőt föltevések felé. Konstantinos Porphyrogenetos tudósításaiból indul ki, hogy t. i. a besenyők 889-ben űzik ki a magyarokat Levediából, amely Levediának keleti határa a Don. Minthogy a kazárok 833-ban építik fel Sarkelt a Don mellett, kétségtelenül a magyarok ellen (Pauler), a magyarok minden valószínűség szerint a 830 körüli években jelentek meg a Maeotis északi partján, a Don és Dnyeper között és itt 889-ig maradnak. A történeti (főként arab) források nyomán visszafelé haladva, azok elemző kritikája mellett megállapítja azután Németh Gyula, hogy Levediába a Kubán alsó folyása mellékéről kerültek a magyarok, ahol előzőleg a VI. század óta a hun-bolgárokkal éltek törzsszövetségben, (v. ö. a hun *Γοοδᾶς* és *Μοβαρεγος* testvérpárt). Hogy a magyarok a Kubán torkolata vidékén, az alánok (a mai osszéterek) szomszédságában hosszabb ideig éltek, azt kétségtelenül bizonyítják a nyelvünkben lévő alán jövevényszavak. E vidékre a magyarok az ural-szibériai őshazából kerültek, de hogy a bolgár-török érintkezés itt is tovább folytatódott, erre mutatnak bizonyos állat- és növénynevek, amelyek csupán egy délibb fekvésű hazában kerülhettek nyelvünkbe. (Zichy.) A magyarság az onogur-bolgárokkal együtt 461. és 465 között kerül a Kaukázus vidékére s valószínűleg 520 körül a Kubán mellékére, mert a VI. század második felének elejéről az onogurokat, mint kaukázusvidéki nomád népet említi a szír krónika; Jordanes szerint prémkereskede-sel foglalkoznak. A magyarok ittlétére nézve Németh e források tanúságát nyelvi és néprajzi adatokkal igyekszik erősíteni. A magyar nyelv bolgár-török eredetű szavai között a prémiparnak világos nyomai vannak s ezeket csak a prémiparral és prémkereskede-sel intenzíve foglalkozó onoguroktól vehette át a magyarság, mint most már nagyobb kultúrával bíró nép.¹⁹ Kevesebb bizonyító erővel bír a magyarok és onogurok kapcsolatára nézve a másik néprajzi adat, hogy Ibn Rusta tudósítása szerint a magyarok téli foglalkozása a halászat s ugyan-
ezt mondja az onogurokról is a Ravennai geografus VI. vagy VII. századból való adata, mely szerint a „patria“ Onogoria

¹⁹ v. ö. evvel föld- és szőlőművelésre vonatkozó, a kaukázusvidéki hazára utaló bolgár-török jövevényszavainkat.

lakóinak bőven van hala a szomszédos vidékekről". Szinte minden primitívebb nép halászik, ha haldús folyók mellett él. A halászat kedvelése legfeljebb amellett bizonyít, hogy a magyarság — mint az onogur nép is — kaukázusvidéki hazájában sem sülyedt le egyoldalú nomadizálásba, hanem mint sokoldalú, a kulturális továbbfejlődésre kiválóan alkalmas lelkű és relative társadalmi függetlenségét is megőrző nép kerül kaukázusvidéki hazájában törzsszövetségbe az onogurokkal, majd később a szabirokkal, türkökkel és kazárokkal.

Németh Gyula kép-sorozatának talán legértékesebb eredménye, amikor nyelvi és történeti adatok alapján fényes eredménnyel tisztázza, hogy az uralvidéki őshazából az onogur-bolgárokkal együtt lekerült magyarság kaukázusvidéki és Fekete tenger melléki hazáiban sorra fölveszi különböző török törzsszövetségei neveit, hogy végül mint ugyanazon ősi magyarság mind jobban előtérbe kerülő sajátos névvel (a magyarral) jusson a Duna—Tisza közötti végleges hazájába!

Ami Németh Gyula történeti képsorozatának utolsó részeit illeti, a magyar törzsrendszer képében újra a történeti forrás: Konstantinos tanúsága szilárd alapjából indul ki, hogy evvel összevesse a magyar források, Anonymus és Kézai erre vonatkozó tanúságait. Megállapítja, hogy a magyarságnak a vezérek koráról több hiteles hagyománya volt. „Anonymus egy régebbi, a krónika egy újabb, húsz-harminc évvel későbbi állapotot leíró forrás alapján dolgozott“. A Krónika tanúsága arra mutat, hogy a törzsrendszer elsősorban hadiszervezet volt. Fel-tűnő, hogy „a törzsnevek a Krónika és Anonymus forrásaiban nem voltak meg, vagy ha megvoltak is, a krónikások nem tartották érdemesnek őket feljegyezni. Ez világosan bizonyítja, hogy a törzsnevek kevésbé voltak fontosak, mint a vezérek nevei, talán már a vezérek korában, de mindenesetre már a XI. században“. „A törzsrendszer tehát, mely még 950 körül meg-volt... Géza és István idejében egyszerre, szinte nyom nélkül eltűnik“.

A mai történettudomány ezidőszerinti véleménye alapján való megfigyelés után Németh Gyula Konstantinos magyar törzsneveit veszi sorra, összefoglalva a nyelvtudomány erre vonatkozó régi és mai kutatásait és véleményét, kiegészítve ezt a saját nagyértékű eredményeivel. Németh itt sem tagadja meg képalkotó készségét, mert a fogalmi összefoglalás (2 védő-törzs „1 vezértörzs stb.) után a kép előttünk kiemelkedőbbé té-

tele végett a 7 törzset jelentéstanilag is összefoglalja.²⁰ Ezt a képet a honfoglaló magyar nép *egyéni* jellegének hangsúlyozásával teszi még teljesebbé: „a magyar népben megmaradtak az ősi finnugor tulajdonságok (halászat kedvelése), bizonyára nagyobb mértékben, mint azt a kézzelfogható adatokból megállapíthatjuk. Nagy hatással volt rá a bolgárság, amit legvilágosabban félig letelepült életmódja bizonyít. S hatással volt rá a türkök harciassága, mint a nyugati kalandozó hadjáratok mutatják. Egy karakterében új nép keletkezett e három elemből, melyet *sem* a finnugorsággal, *sem* a bolgársággal, *sem* a türkökkel nem lehet azonosítani“.

Úgy véljük, hogy Németh Gyula fenti szavai teljesen fedik az új honfoglalás felé induló magyarság képét. Részünkről a halászat kedvelésének hangsúlyozása helyébe azt tesszük, hogy bizonyára élénk képzelemmel megáldott, sokféle foglalkozásra és kulturális fejlődésre hajlamos, a függetlenséget szerető, testvéries alapjellegű nép volt. A népi jellemvonásokat még Böles Leónak a Fekete tenger közelében élő magyarokról szóló leírásával lehetne kiegészíteni²¹ s az így kialakított képben körülbelül benne van mindaz, ami a kétféle, ugor és török népfajtákból összetett magyarságra karakter tekintetében jellemző volt és maradt.

A könyv két utolsó fejezetében, a honfoglaló magyarság nyelvéről és a magyarság keleten maradt töredékeiről való tárgyalásokban Németh Gyula jórészt csak a saját tudománya, a nyelvtudomány terén marad. A magyarság nyelvéről szóló rész inkább csak külön részlet, amely azonban — annak kifejtésével, hogy a honfoglaló magyarság más nyelven is beszélt, anélkül, hogy ez a körülmény a magyarság nyelvi egységét szétbontotta volna — szervesen hozzáilleszkedik a magyarság etnikai egységéről szóló megállapításokhoz. Ugyanezt a célt, az összkép teljessé tételét, szolgálják a kaukázusi magyarság elszakadt ágairól, a baskirokról és a szavárdokról szóló tüzetes és gazdag anyagú értekezések, amelyek a VI. fejezet alá

²⁰ 1 ősi népnév: a magyar, 4 ősi név a törökség harci készségében gyökeredzik, 2 törzsnév a török hadi és kormányzati szervezettel van összefüggésben, 2 törzsnév pedig az eseményekkel. (a „lázadó“ kabar és a „rész“ jelentésű keszi.)

²¹ M. H. K. 33, 34, 40: „férfiakban bővelkedő s független ez a nemzet és egyébkénti pompa kifejtése s gazdasága mellett csak arra vagy gondja, hogy a maga ellenségével szemben vitézül viselkedjék,“ „munkát és fáradalmat magasztosan elvisel, tűri az égető meleget s fagyasztó hideget,“ „nagyon búsulnak azon, ha valamelyikük a rómaiakhoz szökik át.“

vannak összefoglalva. Mind a két részlet — amely nagyszerűen bevilágít a történeti és nyelvészeti források tömkelegébe — egyúttal egy néprajzi (szorosabban véve társadalomrajzi) jelenségre, a primitívebb népek kettéoszlására is reávilágít, mert a kaukázusi magyarság igen szabályosan oszlik kétfelé, majd újra kétfelé, egyszer északi (volgai magyarság), egyszer pedig déli (perzsiái) irányban.²² Németh Gyula ezirányú megállapításai tehát nem csupán a honfoglaló magyarság egyes etappejaira vetnek fényt, de bevilágítanak még eddig alig sejtett, szinte teljesen homályban lévő tudományos területekre.

A tudós értékét nem csupán valamely kérdés, vagy kérdések tisztázása tekintetében elért eredményei határozzák meg, hanem az is, hogy ez eredmények által milyen új lehetőségeket nyit valamely tudomány, vagy a vele kapcsolatos más tudományok fejlődése számára!

Meggyőződésünk, hogy Németh Gyula a maga kitünő, részleteiben és összefoglalásaiban egyaránt nagyértékű művével a magyar őstörténet tudományának páratlanul kiváló szolgálatot tett. A magyar őstörténet Németh Gyula megállapításai-val és összefoglalásaival elérkezett abba a stádiumba, amikor egy tudomány megkonstruálása már szilárdabb alapot nyer s a körvonalak meghúzása és a biztos váz kialakulása után sor kerülhet a részletek nagyobb arányú kidolgozására, tökéletesebbé tételére is.

Bibó István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Févo.

Hazánk némely vidékén, különösen a Dunántúl az a szokás dívik, hogy az asszonyok bizonyos kisebb-nagyobb terhet: batyút, kosarat, vizesedényt, túrós dézsát, tejfeles fazekat, tejes kannát, lisztes zacskót, krumplis zsákot stb. a fejükön hordanak. (A fejenhordás szokásának eredetéről és földrajzi elterjedéséről l. Népr. Ért. XVIII, 150, 179, 186 és XIX, 46.) Természetes, hogy hosszabb úton még a könnyű teher is nyomja, töri a fejet, annál inkább a súlyos. Hogy a teherhordozók ezt a kellemetlenséget elkerüljék vagy legalább is elviselhetővé csök-

²² L. bővebben Bibó I. A számok jelentése. 57—58. l.

kenthessék, a fej védelmére valami ruhadarabot, összezsavart kendőt, fűcsomót mi egyebet tesznek a teher alá.

Ennek a védő alkalmatosságnak vidékenként más-más neve van. A Balaton mellékén *tekeres* a neve annak a posztóból vagy vászonból készített koszorúforma fonadéknak, melyet az asszonyok a fejükre tesznek, mikor terhet visznek rajta (MTsz. II, 686). Bizonyosan azért hívják így, mert eredetileg csak egy összetekert ruhaféle szolgált erre a célra: Baranyában pl. a szóban forgó fejkendő *tekerés* kendőből csinálják (MTsz. II, 687). Marosvásárhelyen is, amit ilyes célra esetről-esetre kendőből tekernek össze, *tekercs*-nek nevezik (Gombocz: Pótlékok 24). Viszont ugyanott *perec* a neve a szősz- vagy szőrtöltelékkel posztóból készült perecalakú párnának, melyet a fejre tesznek, mikor terhet visznek a fejen (i. m. 24). A MTsz. szerint is *perec*: ruhatekeres, melyet a fejre tesznek, midőn terhet visznek rajta (II, 119, hely nélkül). Így nevezi egy aradmegyei közlés is (Népr. Ert. XVIII, 179). Ezt a nevet azért kapta, mert a teher alá védelmül összezsavart kendőnek, köténynek (néha csak fűnyalábnak) úgy nagyjából perec-alakja van. Mivel azonban ez a fejkendő eszköz néha párnához hasonlít, érthető, hogy Baranyában a párna népies nevével *févaj*-nak, *févaly* ~ *féval*-nak vagy *pévalykó*-nak hívják, és bizonyára akkor is ezzel a névvel illetik, midőn nincs is párna formája.

De ugyancsak Baranyában ismerik más néven is; pl. *févó*: ruhatekeres, melyet ha terhet visznek fejükön, a teher alá helyeznek (Nyr. III, 282); *féhó*, *févó*, *pépó*: vászongúzs, mit az asszonyok a fejükre tesznek, mikor azon valamit visznek (Nyr. IX, 285); *févó*: fejre való tekeres, teher alá (uo. XVII, 335), a szintén baranyamegyei Püspökbogádon is így hívják a fejrevaló kosár alá helyezett összezsavart kosárterítőt (Madarassy L.: Az élő néphit a hivatalszobában. Kny. 5); *févó*: tekeres, a kosár alá a fejtetőre tett ruha, hogy a kosár ne törjön (Nyr. XVIII, 142). A tolnamegyei Sárközben szintén ez a neve: *févó*, jelentése: 1. tekeres; 2. kendő, melyet karikára hajtva összezsavarnak; 3. szőrrel, ronggyal kitömött, külön e célra készített koszorú-alakú vánkoska, melyet teherviseléskor a fejre tesznek, hogy a fejen vitt teher a fejtetőt ne nyomja (uo. XXXII, 462 és XXXIII, 334).

E szó eredetét tudtommal Kassai nagyarázta először. Szerinte: „*Fé-vó*: Vox abbreviata in Baranya, loco: *Fé-alá való Tekerts*: Alias dicitur ibidem (*Fébó*, *Pévó*, et Diminutive *Pév-aljkó*. V. cum B. permutando et F. cum P)“. Szókönyv II, 156.

Ugyanott a *févó*-val azonos jelentésű *févaj* szót így tagolja: *fé-vaj*, és a *Fére való Tekerts*-ből származtatja. A MTsz. természetesen nem fogadja el ezt a szófejtést, hanem mind a két szót a *fej-al* címszó alá sorolja, annak jeléül, hogy szerinte ennek az utóbbinak az alakváltozatai. Pedig a *fejal*-hoz legfeljebb a *févaj*-nak lehet köze; a *févó* szerintem máshová tartozik.

Hangtani szempontból ugyan nem volna éppen lehetetlen a *fejal*, pontosabban: *féal* > *féval* > *févó* származtatás, azonban sokkal egyszerűbben, sokkal természetesebben magyarázódik a fejen viselt teher alá való tekercs *févó* neve egy másik feltevés segítségével. Egészen természetes ugyanis, hogy ezt a fej védelmére, oltalmára, óvására szolgáló nagyon régi keletű eszközt eredetileg **fejvó*-nak nevezték; illetőleg mivel a *fej* szónak régebben *fé* alakváltozata is volt (vö. *fék*, *fékendő*, *féköttő*, *fésű*), a mai *ó* ~ *ov* ige pedig *ou*-nak, a mai *-ó* melléknévi igenévképző szintén *ou*-nak hangzott, voltaképpen nem is **fejvó* lehetett a neve a régiségben, hanem **féouou*. Marmost a szó utolsó *ou*-jából teljesen szabályosan *ó* lett (*féouó*), míg a másik diphtongus csökkentett nyomatékú részéből intervocalis helyzetben szintén szabályszerűen *v* származott. Az így alakult **féovó*-ban egy hosszú és egy rövid teljes nyomatékú magánhangzó kerülve egymás mellé, hiátus keletkezett, melyet nyelvünk ilyen hangtani helyzetben úgy szokott megszüntetni, hogy a rövid magánhangzót kivetí (Horger: MNy. XXV, 255): *féovó* > *févó*. Nem lehetetlen, hogy ez a *févó* szó származásának útja-módja.

Azonban én sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a **féouou* kettős diphtongusából egyszerejtéssel *féou* lett (vö. **temlecoyou* > *themlehou* ∴ *temlecoü* 'tömlöcővő; carceris custos; gefängniswärter' OklSz; **erdeüyou* > **erdeüou* > *erdeüó* > **erdó* > *ardó* EtSz. és MNy. XXV, 255).¹ A **féou*-ból aztán előbb **féó*, majd hiátusoszlato *v*-vel *févó* és ugyanilyen szerepű *h*-val *féhó* származott.

A fentebbi alakváltozatok sorában említett *févó*-ban a *fej* szónak még a *fé*-nél is régibb *fē* változata őrződött meg, a *fébó* pedig a *févó*-ból alakult *v* > *b* hangváltozással (vö. *szervusz* > *szerbusz*, *suviksz* > *subick*, *auvégat* > *óvégat* > *óbégat*). A pépó viszont, mely az eredeti összetétel alkotó elemeinek teljes elhomályosodásáról tanúskodik, alkalmasint a *fébó* változatból való.

Csefkó Gyula.

¹ Az újabb keletű *kisdedóvó*-ban a két *ó* közül kiesett a bilabiális *v* és így lett a *kisdedó*; ebből aztán a *dédó* elvonással alakult.

Adalék a szegedi fazekascéh történetéhez.

A szegedi fazekasmesterség múltját, tudtommal, még senki sem dolgozta föl. Erről a kérdéstről mindössze azt a keveset olvashatjuk, amit *Reizner János* „Szeged története“ c. művének III. köt. 455. lapján a „Fazekasok“ címszó alatt közölt. Azok tehát, akik majd egyszer ennek a kérdésnek tisztázására vállalkoznak, bizonyára hasznát veszik annak az alább közölt *tanulólevél*-nek, amit a szegedi „fazokas“ céhbéli mesterek adtak ki bizonyos *Pintér János*-nak 1763-ban. A tanulólevél teljes szövege ez:

Mi Szeged Királyi Szabad Városban Lakozó Fazókas Mestereknek Czéh Mestere Dobos Fazókas Mihály És a többi Böcsületes Mesterek úgy mint Takács Fazókas Ádám, Pusdis Fazókas Ferencz, Hódi Fazókas János, Cziffra Fazókas Péter, Vastagh Fazókas Ferencz, Puska Fazókas Ferencz, Vörös Fazókas Mihály, akorbéli Atya Mester. Adgyuk tudtára mindenenek az kikk illik: kivált képpen az mi Rendünkön való Czéhbéli Mestereknek köszönetünket és illendő szolgálatunkat aialván: Hogy jövő előnkben az Fazókas Czéhbéli Mester Társunk Ruprecht Fazókas Jakab. Jelentvén és kérvén azon bennünket, hogy az mi Czéhbéli Mesterségünknek Jó Szokása és rend tartása szerint eő Kegyelmenél jámborul tanult és Apród vagy Inas esztendejét tisztességessen kitöltő Iffiúnak Pintér János Mesternek egyenlő akarattul az eő Mesterségének tanulásárul adnánk nékie bizonyyságul Tanuló Levelit, mellyel tudathatná eő is minden helyekben az eő jámborul való szolgálattyarul Tanú bizonyyságot tenni. Minek okáért megh tudván és értvén az fölül említett Mester Társunknak méltó kívánságát és Helyes Instántiáját megh Examináltatván általunk mindenekben Feteálta előttünk jámborul való maga Jó véselesit ezen Levelünk mutatató Szolgájának. Annak okáért mi is magunkat meg nem vonhattuk sőt méltónak inkább íteltük az eő kegyelme ebbéli kívánságának elegett tennünk. Mivel azért az folyüll említett Iffiú Pintér János Mester eő kegyelménél úgy mint Ruprecht Fazókas Jakabnál az Inas avagy Apród Esztendejét úgy mint Negyedfél Esztendőket jámborul híven és Tisztességessen amint illik a Tisztességess Iffiúhoz ki töltöttő és végben vitte, senkit meg nem bántván, sem sértvén, hírében és nevében, és minket amint a Czéhnek Articulusai Tarttyák, és kívánják mindenekrül elegendőképpen böcsületesen megh elégétett, sőt amivel Tartozott a Több Társ Legények közében is úgy mint Társ Pohárral azt is Tehetsége szerint böcsületesen megh attá, Mellynek idején jelen voltának ezen böcsületes Bejáró Mester Úgy Mint Lantos Fazókas Bálint és Cziffra Péter Mester akorbéli Dékán, Cziffra István Mester, Takács János M. Társpoháros Constálván azért

mindnyájunk előtt az eő jámborul való Szolgálattya és maga jóvéeleése. Kérjük Kegyelmeteket mind fejenként, hogy ha valamely helységben az fölül megh nevezett Iffiú menend, és igaz Mesterségével akar Kegyelmetek között élnyi és szolgálni, minden suspicio eötett Kegyelmetek be vegye és munkát is adjon nékie mind Böcsületes Czéhben tanult Jámbor Iffiúnak, sőt amiben kívánnatit minden oltalomal és segítségel is Légyen nékie, melyet Kegyelmetek meg cselekedvén, mi is egész Czéhből igyekezzünk hasonló s más dologban is kedveskedni és jövőndőben recompensálni. Ennek Nagyobb Bizonyására s hitelére attuk ezen jelen lévő és Levelünket mutató Böcsületes Iffiúnak ez Tanuló Levelit Confirmálván és Corroborálván a mi Czéhünk Szokott elő Pöcsétyével. Datum in Libera ac Regieq. Civitate Szeged. Anno 1763. Die vigesima octáva Novembris.

A meritett papirosra lúdtollal írt, részben rajzolt tanulólevél alsó részén a céh 1719-ben készült pecsétjének lenyomata látható. (Ennek a pecsétnek képét *Reizner* az idézett műben közölte.) A tanulólevél az egyik vasmegyei főúri kastély lomtárából került elő és megőrzés céljából ezennel följajánlom az erre legilletékesebb helynek, a szegedi Városi Múzeumnak.

Madarassy László.

Az alsórákosi szabadságünnep.

Szendrey Zsigmond (N. és Ny. I. 14.) megemlíti, hogy Alsórákoson (Nagyküüllő vm.) pünkösöd után való vasárnapon a jobbágyság alól való felszabadulás emlékét ünnepli a nép. Közlebbi részleteket nem ismer az ünneplés módjáról.

Orbán Balázs (A Székelyföld leírása. Pest 1868. I. 202.), mint szemtanú írja le az alsórákosiak *szabadságünnepét*. Töviről-hegyire ő sem mondja el az ünnep lefolyását, de mégis megtudjuk belőle a fogadalmi ünnep keletkezésének körülményeit. Érdemes ideiktatni *Orbán* szavait: „Rákoson létemkor tartották a *Szabadság ünnepét*. Kedvesen hangzott nékem e szó akkor, midőn a zsarnokság sötét éje borult szegény hazánkra, s tudakolva, hogy mi tulajdonképpen a rákosi szabadság-ünnep, örömmel értesültem, hogy e falu minden vallású lakói (kik mind jobbágyok voltak) 1848-ban történt felszabadulásoknak emlék-ünnepet szenteltek szentháromság vasárnapját követő hétfőre; mikor a nép munkaszünetet tart, templomba megy, hálaimát nyújtani az égnek, s a lelkészek alkalmi egyházi szónoklatait hallgatni. A legszebb pedig az, hogy ez ünnepet maga a nép alkotá, az a nép hálás lelkületének szüleménye, ők ön-

ként határozták el, hogy e hálaiünnep örök időkre maradékról-maradékra fenntartassék. A nép volt, mely az egyház szolgálait, — kik vonakodtak a nap megáldásában részt venni — csaknem erővel szorította rá“.

Orbán még a Bach-korszakban járt Alsórákoson. Akkor szentháromság vasárnapját követő hétfőn tartották a fogadalmi ünnepet. Később *mívesnapról* (hétköznapról) áttették az előtte való vasárnapra, v. i. *kicsi pünkösdsz* vasárnapjára, ahogy a székelyek nevezik régi nevén szentháromság vasárnapját.

(Kalocsa.)

Timár Kálmán.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

A népi felirat-költészetről.

A népi felirat-költészetből a Folklore Fellows Tájékoztatója csak a verses sírfeliratokat említi (Ethn. 23:203.), a Magyar Néprajzi Társaság 1927-es gyűjtőíve azonban már a kulacs-, ház-, kapu- és kocsmafeliratokra, sőt a nevető-fejfa-költészetre s a feliratok mondai magyarázataira is felhívja a figyelmet. (Ethn. 38:272.) A Nevető-fejfák-ról írt dolgozatomban (NNy. 2:194.) pedig rámutattam, hogy azok az adatok, amelyeket az eddigi közlések sírfeliratokként jegyeztek fel, nem mind fejfaversek, hanem sok köztük az elhalálozás helyén felállított emlékfára, vagy a temető kapujára vésett felirat. Mindezek kétségtelenné teszik, hogy a népnek külön felirat-költészete is van, s ennek különböző fajtái, ezeknek pedig ismét különböző típusai.

Az eddigi közlések szerint a kapu- és házfeliratok csak a Székelyföldön szokásosak.

Az előbbieket általában az arrajárókhoz, a belépőkhöz szólnak. Leggyakoribb fajtájuk ez a bibliai mondás:

Zörgessetek és megnyittatik,
kérjetelek és megadatik,¹

avagy ennek párja:

Vándor, a kiskapu nem akar kizárni,
csak azt mutatja, merre kell bejárni.²

Igen sok kapu-felirat pedig azt hirdeti, amit egy szovátaí adat ilyen lakonikus rövidséggel fejez ki:

Igaz be, hamis ki.³

Igen elterjedtek aztán ennek a típusnak változatai is:

Áldás a békjövőknek,
békesség a kimenőknek.⁴

1 Benedek: A magyar nép múltja és jelene 2: 23. — 2 Szováta, Erdély népei 3: 31. — 3 U. o., Orbán: Székelyföld leírása 1: 18. Benedek 2: 18., 22. Csehély: Udvarhelym. népies műiparáról 16. Malonyai: A magyar nép művészete 2: 132. — 4 Benedek 2: 22., 23. Vas. Ujs. 1876: 774. Orbán 1: 18. Erdély 13: 175., 1897: 11. Erdély népei 3: 31. Csehély 16. Hankó: Székelyföld 69. Székely Lapok 1904: 84. Malonyai 2: 132.

A házfeliratok között pedig a legegyszerűbbek azok, amelyek csak a ház építőjének vagy megújítójának és feleségének nevét, s az elkészülés évszámát tartalmazzák: 'Király Márton építette Gyerkó Margitval 1819,'¹ még pedig, mert: 'szolgálatjából, v. munkájával kereste.'² Sokszor e négyes alapadatot ilyen kifejezésekkel vezetik be vagy toldják meg: 'az Úrnak nevében, Isten áldásával, legyen áldott az Úr neve, áldassék az Úrnak szent neve, dicsőség Istennek érte, aki segít mindenkibe.'³ Ez a vallásos érzés jellemzi a székely házfeliratok legnagyobb részét. Áldást kérnek Istentől:

E földön, míg élünk, adj jó egészséget,
felebarátunk közt való egyességet,
minden hived közt lelki csendességet,
jó hírrel és névvel áldj meg Úram minket.⁴

Reá bízzák magukat, mert:

A mi sorsunk, minden az Istenen áll,
nála minden jó szív vigasztalást talál,⁵

hiszen:

Az Úr aláz és magasztal,
megszomorít és vigasztal.⁷

Ezért gyakori az imádságra és munkára való intés:

Dicsérd Istent s imádkozzál,
így lesz áldás a házadnál,⁸

meg a mulandóságra való figyelmeztetés:

Ez a ház a földi, romlandó,
az ember elmulandó,⁹

vagy így:

Nekem első házam a bölcső deszkája,
a második pedig ezen háznak fája,
a harmadik pedig koporsóm deszkája,⁹

sokszor ezzel a hozzátoldással:

Mi haszna, házat hogy kőből építettem,
más költözik belé ma holnap helyettem.¹⁰

1 Barcaufalu, Brassó 1892: 202., Tatrang, Csernátufalu, u. o. 54., 205. Pürkerec, Nyr. 39: 190. — 2 Bácsfalu, Türkös, Brassó 1892: 202., 205. — 3 Uo. 202., 205., 206., 210., 211. Nyr. 39: 190. Benedek 2: 23., 24. — 4 Apáca, Brassó 1892: 202., v. ö. még Csernátufalu, uo. 205. Siklód, Népr. Ért. 12: 114. — 5 Apáca, Bácsfalu, Türkös, Brassó 1892: 202., 205. Benedek 2: 22. — 6 Benedek 2: 24., v. ö. még Brassó 1892: 210. — 7 Tatrang, Türkös, Zajzon, Brassó 1892: 54., 205., 210., 214. Benedek 2: 22. — 8 Csernátufalu, Zajzon, Brassó 1892: 202., 206., 211., latinul is: Ora et labora, dat tibi omnia bona. Bácsfalu, Brassó 1892: 202. — 9 Apáca, Brassó 1892: 202., v. ö. még Barcaufalu, Csernátufalu, uo. 202., 206. Szováta, Erdély népei 3: 31. Kulacs-feliraton is: Szeged, Népr. Ért. 13: 201. — 10 Zajzon, Brassó 1892: 210. Uzon, Ethn. 11: 105. Kanyaró Ferenc szerint Gyöngyössy János új-tordai pap írta 1784-ben, Benedek 2: 23., 24. Kulacs-feliraton is: Szeged, Népr. Ért. 13: 201.

S e feliratok között . . . kedélyesen rimelők is láthatók, írja Orbán.¹ Néha ez a humor akaratlan, a népi gondolkodás naiv fogalmazásának, mondatkötésének eredménye:

Zajzoni kis eklézsia
építtette, mert iskola;
itt sok gyermekek tanulnak,
Úrnak dicséretet mondanak.
Aki ebben segíthetett,
az a mennyben nyerjen kincset.²

Olykor tréfás fenyegetőzés a tartalma:

Ki bé akar jönni, békés szívvel légyen,
és nagy botja légyen,
mert ha lopni akar, én még utólérem.³

De a tudatosan tréfás ház-feliratoknak is nem egy példájára akadunk. A renoválást pl. úgy örökölték meg, hogy az eredeti felirat alá odafestik:

Mit nézed, te bolond?
nem látod, hogy újítás!⁴

Az idők járását jellemzi ez a felírás:

100y Á-1 A > i-á∞ M o s- 15

A legényül építkező meg ilyesmit írat kapujára:

Édes rózsám, ha itt jársz,
engem tán szivedbe zársz;
én is, mikor arra járok,
véled szívből diskurálok.⁶

Csak egy lépés most már és megszületik a 'nevető' kapu- és ház-felirat-költészet: kapu- és ház-felirat, amelyet több helyhez kötnek, de amelyet mégis senki sem látott. Egyelőre kevés adatunk van, hiszen nem volt felhíva rá a figyelem. Az eddigi adatok szerint legáltalánosabb típusa az efféle:

Épült Héthben,
1777-ben,
Héthy Tamás
idejében.⁷

A második típus egy fokkal még tovább megy, nemcsak azt mondja meg, hogy hol épült, hanem azt is, hogy hol nem. Ilyen pl. a dömölki templom felirata:

Épült hellben,
s nem Kiscellben.⁸

A harmadik típus az építés anyagának megszerzésére vonatkozik:

Épité Kéry Pál de eadem,
a restoráció utáni tavaszon.⁹

Vagy a dicsekvés a felirat alapja:

Ezt a házat építette Fazekas András,
itt helyben,
a saját erdejéből hozott fából.¹⁰

1 Orbán 1:18. — 2 Brassó 1892:211. — 3 Benedek 2:22. — 4 Brassó 1892:202. — 5 Uo. — 6 Malonyai 1:35. — 7 Gömör vm. mon. 166. Pestí Hirlap 1928. aug. 5. mell. 7., v. ö. még 'helyhen' hozzáttétellel: a kisigmándi templomról, Jókai: A magyar nép élce 194., a versegyházi templomról, Nyr. 31:280., a gebei templomról, Dalmi Erdélyi: Régi magyar sírfeliratok és vidám históriák 110., a bőrvélyi és tordai hidról. — 8 Tapolca, MNy. 8:283. — 9 Mikszáth: Az igazi humoristák 11. — 10 Uo.

Az eddigi adatok szerint a legrégibb feliratos kulacs a törökkorból való és Somogy megyében, Göllén őrzik.¹ A kulacs-feliratok mind humorosak, s ezért sokkal több az ötlet- és gondolat-típus bennük, mint az előbbieken. A leggyakrabban előforduló sorok a következők:

Zöld butella az én nevem,
 mikor pálinka van bennem;
 ha pálinka nincsen bennem,
 akkor csak cserép a nevem.
 Aki iszik belőle,
 váljon egészségére. —
 Igyál, pajtás, szederlé,
 ettől nem bánt a köszvény. —
 Sose búsulj, légy víg,
 nem lesz mindig így. —
 Igyunk, pajtás, egy keveset,
 hadd oszoljon a kereset. —
 Igyunk ebből, kedves párom,
 majd keresünk még a nyáron. —
 Igyunk, aki angyala van,
 a bankónak nagy löge van. —
 Igyál ebből nagyot, hosszút,
 úgy sincs a jó lónak rossz út. —
 Szegény vagyok, semmim sincsen,
 ez a butykos minden kincsem;
 de ha eztet nyalogatom,
 elfeledem sok bánatom. —
 Ha eltévelyedik, szerelmes barátom,
 szolgáltatd kezemhez, mert igaz jószágom. —
 Aki e butellát ellopja,
 pattogjon a szeme, mint a kukorica. —
 Ki e butellának szorúl lopására,
 kívánom Istentől oly nagy uraságra,
 a koldusok között főkapitányságra,
 Pest és Buda között talyiga-húzásra.²

Külön típusú felirataik vannak a könyvalakú butykosoknak. Néha csak egy-egy jóízű ötlet: 'Jó könyv. Jó barátok kézikönyve. Unalom- és gondúzó naptár. Ügyes-bajos emberek könyve. Nemzeti zsebszótár. Legújabb álommagyarázó könyv. Daloskönyv. Reggeli könyörgéses könyv.'³ Máskor e gondolatokon alapuló hosszabb versike:

E könyvben van a jó ének,
 szeretik ezt ifjak, vének;
 ha e könyvből fohászkodok,
 akkor mindig boldog vagyok.⁴

Hivatkoznak Nóéra, aki:

... mikor a bárkából kilépett,
 s a földre költözött,

kivette zsebéből a kis könyvét,
 úgy tisztelte és áldotta a megtartó Istenét.
 Rajta tehát, jó barátom, előtted a példa,
 itt van tele pálinkával ez a szép butella,
 áldjad te is Istenedet, amiért megtartott,
 és kedved megtartására engem teli adott.⁵

Dícsérik szent Dávidot, akinek:

..... az volt a legbölcsebb tette,
 mikor a zsoltárokat szerkesztette,
 mert szent Dávid idejében tudta már,
 hogy a legkedvesebb könyv lesz a zsoltár.⁶

Igen gyakoriak a Csokonai 'Csikóbőrös kulacs'-ának egyes sorai is.⁷ Néha meg egy-egy ismert népdal vagy ötletes népdalutánnat a felirat:

Hogyha bús vagy, fordulj hozzám,
 s csókold meg a számat,
 felvidítlak s elhagy akkor
 téged a búbánat;
 emlékezz meg akkor rólam,
 ki eztet csináltam,
 hisz tudhatod, megszomjaztam,
 míg ezt kitaláltam.⁸

Gyakoriak és ötletesek az asszonycsúfolók is:

Örömet mulatnak velem az asszonyok,
 ha nedvemtől ázhatik a torkok.
 Nézze szomszédasszony, de szép butellám van,
 ha tudná, hol vettem, mindjárt venne onnan;
 asszonynak alkalmas belőle szűrcsölni,
 ha rajta érzik is, könnyen tudja dugni,
 teszi a zsebibe vagy a csecsi közé.⁹

S ezzel elérkeztünk a pajzánabb kulacs-feliratok sorához:

Igyál, pajtás, én köszöntöm, nem más,
 van nékem egy borzas tyúkom,
 te 'tojózd meg', nem más.
 Adjon Isten eleget,
 a kulacsnak feneket,
 vénasszonynak nagy s...et,
 kiből ihatsz eleget.¹⁰

1 Bp. Hirl. 1886. aug. 22., több sora megvolt egy szalontai 'kulacson is, Ethn. 36:179. —
2 Szeged, Hódmezővásárhely, Debrecen, Népr. Ért. 13:200—206., Ecsedi: Jelentés Debrecen
Déri muzeumának 1929. évi működéséről 45—49. — 3 Uo. 54—57. — 4 Uo. 56. — 5 Uo. 53. —
6 Uo. 56. — 7 Népr. Ért. 13:204. — 8 Ecsedi 55. — 9 Népr. Ért. 13:202. — 10 Ecsedi 50.

A kocsma-feliratokra is igen kevés gondot fordítottak eddig gyűjtőink. Kár pedig, mert ha nem is tisztán népi eredetűek, de a népnek szólnak. Egy részük általában ivás-dícsérő:

Jó a pálinka reggel,
igynnk hát egy üveggel.¹
A borital szívet vidít,
Isten félelme üdvözt;
azért igyál bort s félj Istent,
úgy lehetsz víg, boldog és szent.²
Óbudán a ludak nem ittak, csak ettek,
és mi történt: egytől-egyig kidöglöttek.³

Az ivás-dícsérőkhöz csatlakoznak az ital-magasztalók:

Aki 60 évig az én borommal él,
az ilyen vendégem sok esztendőt megél.⁴
Térj be hozzám, barátom,
szomjas vagy, amint látom;
jó bort szűrök pénzedre,
váljék egészségedre.⁵
No komám, ha jót akarsz inni, ide gyere hát,
ilyen pálinkát, tudom, nem ivott öregapád.⁶

A kocsma-feliratok harmadik fajtája az ital jóságán kívül olcsóságára vonatkozik:

A beteg e házban azonnal meggyógyul,
vígán távozik el, ki idáig búsúl;
ittén csak üveges orvosság kapható,
pilulának pusztán a zsemlye mondható;
akinek pénze van, az itten jót iszik,
mert olcsó italt mér a Grünberger Icik.⁷

Sok fajtájuk van a fizetésre való felszólításoknak is:

Mia pénzért, holnap ingyért.⁸
Bejött a liter, elment a hitel.⁹
Idd a sört hidegen, fizesd melegen.¹⁰

Külön feliratok figyelmeztetnek a záróra:

Ballagj haza, tiz az óra,
ilyenkor van itt záróra;

foroghat a világ veled,
becsületes a te neved.¹¹

Nem népi kitalálás ugyan, de útszéli kocsmán volt olvasható ez a felirat is: 'Jutányos ételek és petyegtetett kiszolgálat;' természetes, hogy a 'petyegtetett' szó a p ü n k t l i c h fordítása akar lenni.^{12*}

1 Mikszáth 17. — 2 Magyar Hazai Vándor 1833: 53. — 3 Mikszáth 17. — 4 Uo. — 5 Aszófő, Szózat 1925. márc. 1. — 6 Dunaföldvár, Bp. Hirl. 1882. júl. 13. — 7 Szikszó, Dalmi 46. — 8 Mikszáth 9. — 9 Uo. 17. — 10 Kispereg, Somogyi: Arad m. monogr. 3: 359. — 11 Ethn. 36: 179. — 12 Mikszáth 16.

* Itt emlitem meg a cégfeliratokat is, amelyekből egy csokorralalót Mikszáth gyűjtött össze, de sajnos, valamennyi budapesti: Katharina Engl *divatnökerkedés*. Singer Ferenc és Tsai nejének Wolf Marinak kereskedése. (Cégtáblán festett ló alatt.) Duska Mihály (ökör alatt) Duska Pál (legalul) baromorvos-testvérek. A falusi kupaktanács fogalmazása ez a cégfelirat: 'Özora nagyközség, mint erkölcsi testület kocsmája.'

Külön csoportot alkotnak a templom- és szentkép-feliratok. Legelterjedtebb a közös harangláb-típus: toronyra nem telvén sem az egyik, sem a másik felekezetnek, a közköltésen készült haranglábba ráírták, hogy a harangszó fele a lutheránusokat illeti.¹ Sok helyről ismerős azután ez a második fajta is: a faluvégi kápolna egy határigazítási per elvesztésével a karancsi határba került s akkor a bolykiak ezzel a felirattal próbáltak a bajon segíteni: 'Adatik tudtára mindenkinek, akit illet, hogy ezen érdemes szent Vendel ámbátor a karancsiakénak látszik lenni, nem az övék, hanem a-bolyki határt őrzi innen.'² A harmadik csoportba a szemrehányó szobor-feliratok tartoznak:

Istenre bízam házamat,
s a tűztől ment még sem maradt;
de most újra felépíttetém,
s szent Flóriánra bízam én:
ha újra tűzvész jönne rám,
te szégyened lesz, Flórián.³

1 Ebeck, Mikszáth 11. — 2 Uo. 13. — 3 Fokszabadi, Bp. Hirl. 1899. jan. 29.

Sok adat van a kupaktanácsi feliratokra. Egy részük útjelző: 'Ez az út vezet Kiskecskésre. Olvasni nem tudók az őrházban nyerhetnek felvilágosítást.' Másik csoportjuk tilalomfa. A kecskemétiiek szerint pl. a kőrösi határban egy cölöpre rá van írva, hogy 'Itt vigyázni kell, mert ide már egyszer leütött a mennykő.'² A félegyházi vályoggödröket esős időben teljesen

ellepte a víz, hogy tehát baj ne legyen, a legmélyebb gödör szélére tilalomfát állítottak e felírással:

Ember, bele ne hajts itten,
mert nem jösz ki, csak döglötnen.³

A lágymányosi tó szélén is fel volt egykor egy táblára írva:
"A vízre lépni tilos."

1 Magyarország 1927. nov. 19. — 2 Szatmár vm. monogr. XV. l. — 3 Bp. Hirl. 1894. okt. 14.

E feliratokon kívül régebben még más fajtaakat is ismer-
tek. Így pl. adataink vannak a tükör-költészetre: a Kóburgok
szentantali kastélyában egy tükör keretén ez a felirat olvas-
ható:

Rántsd ez superlátot,
nézd, kit szemed lát ott:
ékes, deli, szép-e,
avagy szájátátott?¹

Aztán nem egészen érdektelen a régi házmester-költészet sem,
amely ma már csak régi lapjainkban nyomozható:

Ezen épületben vagyon egy holnapos
szoba kiadandó, amely bútorzatos;
igen csinos szoba, alkalmas nagyon,
s hozzá még mérsékelt, olcsó ára vagyon.²

Könyvbe, vonalzóra pedig eféle versecskéket írtak:

Há az Istent szereted,
el ne lopd a könyvemet;
fordíts három levelet,
megtalálod nevemet.³
Isten szeme mindent lát:
el ne lopd a léniát.

1 Radvánszky: Magyar családi és közéleti szokások 1:32. — 2 Bp. Hirl. 1883. febr. 2. —
3 Kálmány: Szeged népe 3:119.

A népi felirat-költészetről szólván, a teljesség kedvéért
meg kell még említenek a mézeskalács-költészetet is; ez azon-
ban nem népi, s még csak nem is nagyon törekszik arra, hogy
népies legyen.

Viszont a házfal- és kerítés-költészet pedig siheder-költé-
szet, a klozet-költészet pedig a kaszárnya-költészet falura is
elvitte kinövése. Az emberkorba jutott népfia mindakettőt elveti
magától.

Utalnom kell végül a börtön-feliratokra is: legnagyobb részük a városi bűnözők verselményei. Ember-lélektani szempontból érdekesek tehát, de néplélektani szempontból csak akkor használhatnók őket, ha feljegyzőiket is ismernők.

... Céлом az volt, hogy a könyvekben s nép közt gyűjtők figyelmét a népi felirat-költészetre felhívjam, mert erre, különösen egyes fajaira igazán alig van adatunk. Pedig a folklóre nagy termőfáján soha sem lehet tudni, melyik senyvedő ágacska milyen értékes rügyet fakaszt.

Szendrey Zsigmond.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Cséplés Cegléden.

Ha nem késik az aratás, nyári (júl. 15.) vásár hetében megindulhatnak a cséplőgépek. El tájban a nagyobb helyeken még javában rakják az asztagot, csak a kisebb földeken, mint a *homokon*, a *kabakos* földeken, a *fértájban* hallani a cséplőbúgást. Mindenki örül a *úznak* (t. i. termésnek). *No, csakhogy még engette érni a jó Isten* — sóhajt a gazda, végighúzza tenyerét a fején. Nehezen várják ezt az időt a napszámba járók is. Ezek most szerzik be a télirevalót. Iparkodik is valamennyi géphez jutni, *bandába* állni.

A géptulajdonos fogad egy megbízható embert, hogy állítson ki egy bandát. Ez lesz a *bandagazda* vagy gépes gazda. A bandagazda jóra való, dolgos emberekből szedi össze a bandáját. Egy bandában 17 egész és 7 félrészes van. Az egész részesek emberek, vagy emberszámba menő gyerekek, akik bírják a zsákot; a félrészesek, gyerekek, lányok és asszonyok szoktak lenni. Ha ki van a banda, megcsinálják a szerződést. A bandáért a bandagazda a felelős, neki ezért a részen kívül még egyéb kialakított bére is van.¹

A banda munkamegosztása a következő. Van két zsákos, egyik leginkább a bandagazda szokott lenni, ezt *tőkezsákosnak* hívják. A tőkezsákos mázsálja le a cimborájával a kicsépel

¹ Rendszerint egy mérő búza. Ugyancsak egy mérő búzát vagy rozsot szoktak kapni a részen kívül az etetők is ruhakopás fejében, amiért a cséplőt tartoznak *bekötéskor* kiporolni, kitisztogatni.

gabonát; ezek veszik ki a részt is. Van két *étető*; fölváltva *étetnek*, 20 zsákkal engednek le egyhuzomban. Az *étetésen* kívül egyéb dolguk is van: kenik a cséplőt, segítkeznek a húzatásnál, (ha nehéz húztatás van, minden embernek ott a helye), s amelyik lent van, ügyel a csapágyakra (a nyelvükön szólva: *lógőrokra*), hogy be ne melegedjenek. Négy ember van az asztagon: ezek az *asztagosok*. Közülük egy pihen, csak akkor dolgoznak mind a négyen, ha nagy a fenék vagy már a kaparékot adják bele. A szalmával kilenc ember dolgozik. Kettő van a csúszónál: a *csúszósok*. Ezek a gépből kijövő szalmát *pétréncékbe tolják*. A *petréncéket* a *pétréncésék* vagy *rudasok* viszik a kazalra. Három pár *rudas* szokott lenni. Kell is ennyi, kivált mikor a kazlat *tétejezik*. Közben egy pár *rudas*, mikor nem szorúlnak, a lemázsált gabonát *bezsákolják*. A szalmával foglalkozók közül a kilencedik a *kazalrakó* vagy *kazalos*. Neki is meg kell dolgozni, ha takaros, szarvas kazlat akar rakni. A *kazalosnak* egy *takaró* (= arató) is szokott segíteni, hogy nekik kevesebb dolguk legyen a *kazalon*, mert a kazlat *körülkaparni*, *lekötelezni* az ő dolguk. Ennyi az egészrészesek dolga.

A félrészesek közül kettő *kívevágó*, az *étető*kkal *váltakoznak*. Amelyik *kívevágó* lent van, hordja az ivóvizet, napjában néhányszor meglocsolja a létrát, amelyiken a *rudasok* a *kazalra* hordják a szalmát, hogy ne csússzék. Négyen a *tőre*ekkel meg a *pévával* *hajlódnak*. A *tőreket* a *tőrekrakó* igazgatja el a *pévásban*, vagy *rakosgatja* *kazalba*.

Ilyenképpen tagozódik a munkabeosztás; de hogy mindenki *kivegye* a részét *jóból-rosszból* egyaránt, a munkafelosztás *félnaponként* *váltakozik*, a két zsákos, a két *étető* és a két *kazalos* *kivételével*.

Míg a *dob* (így is nevezik a cséplőt) mellett huszonnégyen dolgoznak, addig a *bogár* (így is nevezik a kazánt) mellett csak ketten vannak: a *gépész* és a *fűtő*. Ha a *gépésznek* a cséplés alatt a gépekkel nincsen dolga, az az ő *dícsérete*, mivel a gépet a cséplésre *lelkiismeretesen* *kijavította*. A *fűtőnek* a dolga, hogy a *kazán* *rendben* legyen: legyen víz, gőz. A *gépész*, *fűtő* és a két *étető* *bennkosztos*, a többiek a *maguk* *kitartására* vannak *utalva*.

Most pedig látogassunk el egy *ceglédi* *gazdához* s nézzük meg, *hogyan* készül a cséplésre.

Amikor a gabonát *behordták*, a *gazda* *gép* után néz. Nem adja ám rá a *gabonácskáját* *mindenféle* *gyütt-ment* *gépre*. Ha

nem találja jónak vagy drágálja a közelben lévő gépet, összeáll az első-hátulsó szomszédjával és hoznak egy olcsóbbat.

A gépnézés kellő körültekintéssel történik. A gazdát már aratáskor fölkeresik a gépészek, kínálják a gépet. Mióta ilyen sok gép van, szerződést nem ír alá, hanem egy „maj még-láttuk“-kal elüti a dolgot.

— Nem tudom én, hogy még kivé veretem é. Ere gyűntán a tavaji jis, ha nem, akkó, amik hamarébb ér. No, de azé hátha méktudunk éggyezni. Maj megláttuk, mékhoz mindönt az idő.

Nem is lehet akarmilyen gépet rátukmálni a ceglédi gazdára, mert az megnézi, hogy milyen gép áll az asztagja mellé. Ezért elmegy s megnéz több gépet is.

Ballagás közben már messziről hallgatja a gép bűgását. Meg-megáll a kukorica közt, hogy a levél zörgése ne akadályozza a figyelésben. A gép bűgásából meg lehet tudni, hogyan dolgozik a gép. Ha az etető büfögteti a gépet, akkor bizony nem teríti a kívét, hanem csomóstól, néha egész kívét is belead, amit azután a gép nem tud jól kidolgozni. Kalászol, a csúszónál is jön, a törekben is akad.

— Maj megmutatnám én — fakad ki fejét csóválva — hotyha nállam gépene, tudom Istenem nem büfögtetné. Hát nem vóna szabad azt megengenni a gépésznek. Sose vót jó az a hajrá! hajrá!

Odaérve a géphöz, köszönti a gazdát.

— Aggyon Isten jó napot. Hát aggya-jé? (Vagy ha a vége felé jár) lehet-é még?

— Aggyon Isten jó napot — feleli a gazda — csurog-csurog. Tán a magját mégaggya. De azé tavaj job vót. Tuggya ja fene, tán az is az oka, hogy tavaj olyan nagy szárú vót az én kukoricám, osztán nagyon mékszíta a főggyit.

— Vót-e benne hesseni legyes?

— Nézégettem, nem igen vót, hanem az a nagy meleg Péter-Pál hetibe összehúszta, azé ilyen szorútt a szeme. Az embereim (aratóim) még aszonygyák, hogy még virágzásában érte a baj. Külömbe nézze mán no!

Most oda mennek a cséplő farához s a csurgás alá tartják a markukat. A szomszéd nézegeti, saccolja egyik markából a másikba töltögetve, közben a vadborsót vagy a bakifanát sze-degeti ki belőle.

— Azé aszondom én, hogy jó ez a búza. Egyre-másra megnyomja a nyócvan-nyócvankettőt.

— At tájon van.

Előveszik a mázsakönyvet: 415, 423, 430, 412, 405. Ekkorra már a tőkezsákos is oda óvakodik.

— Jó búza e, gazduram. Ilyet még nem csinátunk a nyáron. Nézze jé van ebbe 446-os mázsálás is. Eszt magam eresztettem, megrázogattam éty kicsit. Hiszen ha mindenütt úgy atta vóna, mint ahogy a túsó fara atta.

Erre aztán a gazda tartozik felelni, hogy mi annak az oka.

— Aszt a felit a másik kertű hortuk ide. Az olyan hidegeb természetű föld, osztán jobban kiáta eszt a komisz időt. Enné a kertné is van olyan rész. Tuggya ott az ásó düllőné, a méjebb fekvésű. De bizo a partossabb része nem jó atta: nagyon heves természetű . . . Hanem kerűjjünk bėjebb.

A gépész urat is magukkal hívják, leülnek a gádor alá egy pár pohár borra. A gazda csak rövid ideig marad, mert ilyenkor ezer a gondja.

— Csak maraggyonak — mondja a vendégeinek. — Maj szétnézék mán, hogy rendbe mennyén minden.

A szomszéd gazda azután ráfordítja a szót a gépre.

— Mennyit tunnak *éverni* egy nap? Ki gyün (következik) ezután? Soká érnek-é még mifelénk? Hát osztán mennyijé mënnek?

A gépész sorban mindenre megfelel.

— Ezután van még öt tanya. Az öt tanyába körübelű lehet 4200 *csomó*. Mëktart a jövő hét dërékájig, ha az idő bele nem szól.

— De biz mektart a kukoricaszüretig is — csipkelődik a szomszéd. — Nem várhatok én addig. Osztán akkó mán ócsóbbé kő jám csináni, mer akkorra összeszorúnak a gépek.

— Nem veszünk össze. Én is éverem annyijé, mint más.

— El ám, de mikó!

Az ilyen beszélgetés még nem megy alku számba, mert a gazda is megkívánja, hogy a gépész elmenjen hozzá. Azután meg idő-nap előtti is volna.

A vendég gazda elköszön a házbellektől s megy kifelé, hogy a gazdától is elköszönjön. Hazafelé menve útjába keríti azt a tanyát is, ahonnan a gép elhúzatott. Ott meglátja, hogyan hagyták a rakományt. Csináltak-e fajin kazlat, hogy hagyták a törekét. A gazdától megkérdezi, hogy van megelégedve a géppel. Megnézik a szalmát, hagyott-e benne; azután megnézik az utat, amerre a szalmát hordták, van-e elszóródva sok szem.

Nagyon szomorú bizonyítvány az a gépre, ha a gazda azt mondja rá: nem köllene nekem másszó ingen sē; vagy érde-
mēs vóna mégéccé felibű éveretni.

— A szomszédba megléhetőssen mén — mondja a jöve-
vény.

— Hát éppen itt sē vót panasz arra, hogy valami baj
vóna a géppē, csak az embērēgbe vót a hiba. Minygyán nem jó
csináták, ha az embēr nem vót a sarkugba. Nagyon tömték,
osztán nem tutta jó kidógozni.

— Nem köllött vóna engenni. Ęn a kutyákkâ zavartattam
vóna ki az ilyen bandát.

— Ęn is montam nekik, hogy ez nem jó lēsz így embērēk,
ha így tömik! Kalászol is, a csúszónâ jis gyün, a rosta se tuggya
kidógozni. Akkó ēty kicsit mēghunyászkottak. De alig tēttem
arēbb a lábom, mán mēgin csak az a hajrá, hajrá! Különben a
gép munkájára nincsen panasz, elég tisztán dógozik. Gyűjjön
mán nézzük mēg a hombárba. Ott láccik mēg jó, úgy kiforgatva.

Meg szokták ilyenkor kérdezni, mēnnyi lētt? Jobb-ē a ter-
mēs a tavalyinál? Hány kocsivâ vittek a városra. — S fölajánl-
ja a segítséget.

— Köll-ē mēg haza vinni. Vagy ménem szót szomszéd, na-
gyon szívesen ēgyüttem vóna segíteni. Jó esik az az embērnek,
ha visszasegítik neki, amikó kő.

Dolgavégeztével hazamegy. Otthon az öreg gazda (ha van)
megkérdezi, hogy dolgozik a gép? Mikor kerülne? Vagy ez
gyün-ē? A gazdasszonynak is kell tudni, hogy hogyan számít-
son. Mert idő-nap előtt köll készülődni a gépelésre. Sose volt
jó az a rip-ropp.

A rendes tanyában gépelésre bemeszelnek. A hombárt
rendbe hozzák. Az egérjukakat betömik üvegdarabokkal. Le-
söprik a padlást is; hátha annyi lesz az istenáldás, hogy oda
is jut.

A gazdasszony 1—2 héttel a gépelés előtt befog egy pár
libát vagy kácsát, hogy legalább megsüljön a maga zsírján.
Kedvez egy pulykának is, hogy jó leve legyen. Gépelés előtt
való nap megsüti a jó puha kenyeret, gépeléskor mégis hát
lágý kenyér legyen. Sokan esznek belőle. Csakugy sugárzik a
gazdasszony képe az örömtől, no mēg talán inkább a melegtől,
mikor szedi ki a kenyeret a kemencéből. Olyanok, mint a dob.
Csak hogy le nem ugrik a gádordeszkáról. Félmarkába vizet
önt s végig símitja a kenyér tetejét, amitől szép piros színt

kap. Ha kihültek, berakják a kamrába a polcra. Jó kenyér, jó konyha a gazdasszony dicsérete!

A gazdának is akad dolga. Szenet, zsákot hoz ki a városul. Vízet² készít az asztag farához, ahol majd a bogár (kazán) áll. Megjönnek az aratók is. Az avas szalmát szét dúrják, ha van. Megágyaznak az újnak.

Elkészítenek mindent idejére, hogy ne kelljen kapkodni. Számítgatják, hogy a szomszédban mikorára végez. Egyszer csak hallják, hogy a gép végzésre füttyöl. Ez jel arra, hogy hozzák a szenet a húzatáshoz. Rövidebb húzatáshoz az a gazda adja a szenet, akihez húzatnak. Mikor hallják a hosszú, szaggatott füttyöltetést, befognak. Föltesznek a derékba egy kas szenet és mennek a gépért. Leginkább az öreg béres megy el, de mindig akad gyerek cimbora is, a gazda fia, vagy valami vendéggyerek. Mire a kocsi vagy szekér oda ér, akkorra már a gépet poroltatják, üresen járatják, hogy kirázza a szemet, ami még benne van. Közben a fűtő már megkeni a kazán járókerekeit és a fogaskerekeket. A tőkezsákos, a gazda meg a gépész külön-külön összegezik az elcsépeelt gabonát és kirészelnek. Ha a gépész kirészelt, már megy is.

Az etetők leékelik a cséplőt. A félrészesek az *ékeket*, *tőrekhordót* (*gubót*), *petrencerudat*, villákat, poggyászukat mind föl rakják a cséplő tetejére és a létrát fölhúzzák maguk után. A csúszósok beteszik a cséplő rúdját. A gépész a kazánnal a cséplő elébe áll s hozzáragasztják a batárt a cséplőhöz ragasztják, rajta van a satuláda, rostaláda meg még egyéb cók-mók.

A gépész elköszön. A gazda hívja befelé egy pohár borra, de a jóra való gépész, aki nem szereti olyan nagyon a hasát, nem megy.

— Várnak má minket a szomszédba. Ott is lesz tá. Ha meg nem lenne, maj visszagyüvünk akkó, mer it nagyon jó hejünk vót. Isten megálgya magukat!

— Isten á gépész úr! Bénéshet ám azé, ha ére jár.

A gép elindul, megy az új helyre. Lassan ballag a legközelebbi úton. A gépnek át lehet menni a tallón, hereföldön. A gazdák nem is szeretik, ha a gép járkál a földjükön, de nem szólhatnak semmit. A jókedvű félrészesek nótáznak a gép tete-

² Pár év óta kezdik megkedvelni a traktort, (sokan hektornak hívják). Nem kell mellé állítani egy víz hordó embert, nem kell bajlódni a szénhozattal. Nem is olyan tűzfészek — szokták mondani. — Az az előnye is megvan, hogy egy emberrel kevesebbet kell kosztolni.

jén. Az egyik etető leghátul megy, vigyáz, hogy valami el ne maradjon.

A többi ember ott marad. Rendbe hozzák egy kicsit a rakomány környékét, bezsákolnak, kimérik a munkásrészt. S már mennek is a gép után. Néha még az útban utólérik és segítenek nótázni. Utolsónak marad ott a tőkezsákos. Leolvassa a zsákokat hiány nélkül a gazdának. Megvárja, míg a mázsa fölszabadul, mert ezen mérik ki az aratórészt is. Azután fölteszik a mázsát, a fecskendőt, ha a géppel nincsen batár, a satuládát is a szomszéd kocsijára s mennek a gép után.

A gép ekkorra már az asztag között áll. Sok minden közbejátszik, hogy hogyan állítanak: fölülről-e vagy alulról. Először az, hogy merül fúj a szél, másodsor hova kerül a szalma; ne kelljen a rudasoknak az asztagot megkerülniök. Különb az előrelátó gazda arra a helyre rakatja az asztagot, aminek a közelébe kerül majd a kazal. Éppen azért gyakran van úgy, hogy a két asztag nem egymás mellett van, egyrészt a helyszűke miatt, másrészt a *tűzvész* miatt.

Az asztag szakaszokból áll, egy-egy szakaszt *ragasztásnak* hívnak. A cséplőt úgy állítják az asztag mellé, hogy a cséplő fara az első ragasztással egy irányban legyen. Az asztagot a dob irányában kezdik meg. Ezt a részt cséplőmagasságig adják bele, a többi részét meghagyják *állásnak*. Az asztagnak mindkét végét erre az állásra hányják s innen adogatják a kévévágónak. Utóljára az állást is körülszaggatják annyira, hogy csak egy ember fér el rajta. Ez azután maga alól is föl adogatja a kévéjét, a kaparékot pedig közösen föl adogatják. Hosszú asztagnál kétszer-háromszor is följebb állítanak. Az állításnál figyelemmel vannak a szél irányára is. Legjobb a fölülről való állítás. Ilyenkor a szél a kazán füstjét a cséplő felé viszi.

Mikor a cséplőt lekasztják a kazánról, a félrészesek ledobálják az ékeket, leadogatják a villákat, a petrencerudakat, a pévahordót, majd a létrát leeresztve, maguk is lejönnek. Közben a gépész a cséplő hátuljához kerül. Az etetők hozzálátnak az állításhoz. Leékelik a cséplő két hátulso kerekét, vigyázva arra, hogy vízimértékben álljon. Ekkorra már a csúszósok kivieszik a cséplőrudat, hogy ne akadályozza őket a petrence kitolásában. Mikorra az etetők a cséplő elejét is föl ékelik, a gépész már hozzáállt a cséplőhöz. Fölhúzzák a szíjat s már mehet is!

Ha a gazda külön akarja rakatni a *lángpévát* a törektől, akkor fölteszik a pévafogót a cséplő alá; így azután a lángpéva

a cséplő alatt, a *törek* pedig a cséplő elején, a szalmaacsúszó alatt hull ki.

Mikor rendben van minden — indulhatunk — mondja a gépész.

— Hát csakugyan megindúnak, mán a nap is lémönt — így a gazda.

Az emberek is beleszólnak.

— Maj megnézzük, gazduram, hoty hogy aggya.

— Haty csinálunk mán ęty kis fekvőhelyet. Jobban esik az alvás friss számán — mondja a másik viccesen.

A gazda se nagyon bánja, — hagy mennyének no! Hozatja a zsákot, megmutatja a szalma meg a *törek* helyét. Már ekkorra a gép beleharapott az asztag girincibe.

A gépész árpához állítja a dobot. (Először az árpát szokták gépelni, mivel az árpaszalmát takarmánynak használják s ezért, hogy semmi se vesszen belőle kárba, az ezután csépeleendő búzaszalmával tetejezik be.) Beállítja a kis és nagy szelőt. Veszí a falapátot s odatartja, ahol a *törek*nek a vastaga jön, ha van benne szem, kisebb szelet ad neki. Megnézi a szalmát, kalászol-e, vagy jön-e a csúszónál. Ha kalászol, összébb veszí a dobot, de csak annyira, hogy a szemet össze ne törje. Mikor így rendbe hagyta a gépet, ami nem tart tovább, mint ahogy egy-két zsákkal lejön, mondja a gazdának:

— No nézze még, jó lessz-ę?

— Jó hát, ha rendbe hatta.

De azért vagy ő, vagy az aratója meg-megnézegeti, különösen mikor egy kicsit jobban adják bele.

Közben lejön egy mázsálás: 6 zsák. (Árpából leginkább 6 zsákot, búzából 5-öt szoktak mérni.) Nézik, hogy fizet. Találgatják, megadja-e a hetvenet (vagyis egy mérős zsákkal lesz-e 70 kg.)

Lemérik. 438 kiló, írják be a mázsakönyvbe.³ Az első mázsálásból már kezdik saccolgatni, hogy mennyi lesz.

— Nem tudom, fizet-ę mindenütt úgy, mint itt a hajazat.

— Maj mégmondom én hónap fédére, mennyi lessz — veti oda egyik ember.

³ Az első mázsálás nem irányadó, mert az első zsákokat a töktezsákos nagy buzgalmában meg-megrázogatja.

Nem minden géphél egyforma a szokás, néhol a zsákok súlyát levonják. Egy zsidózsákra 1 kg.-t, egy parasztszákra 1¹/₂—2 kg.-t számítanak.

— Biz akkó mán méktuggyuk minnyájan — bólint rá a gazda.

A lemázsált zsákokat félre rakják. Nem hordják be, másnap a hűvössel a várasra visznek egy fuhart. Van ilyenkor seğıtség is: álsó-, fölső-szomszéd, sógor, koma.

— Jó lenne tán mán megánni — mondja a gazda — hátha valami hiba lessz.

— Nem szabad annak — mondja a gépész. — De azé maj megállunk, ha főhánnyák azt a kis fenekét a. Nē maraggyon sēmmi, csak az állás, hátha belötytentene az idő.

Fütyül a gép. Az asztagosok abbahagyják a munkát. Az etető belesöpri az *asztalról* a szemet. A gép megáll. A szíjat lerántják, a félrészesek fölgöngyölítik. Ez a párnája a gépésznek, vagy a bandagazdának. Drága portéka ez, megállna nélküle a tudomány.

Az emberek nekivetkőznek, porolgatják magukról a port. — Legveszettebb az árpa por — mondogatják.

— Mossuk lē a naggyát, osztán tēgyük ē magunkat hónapra.

— Akár virad, akár nem, főkeccsetēk ám, mikó a pálinkát hozzák — célozgat az egyik, hogy a gazda is érthessen belőle.

Az emberek lassan elhúzódnak, lefekszenek. Tiszta időben kint alszanak a szabadég alatt. Az ágyazásról a rudasok gondoskodnak. Naplement féle félrevisznek 4—5 petrence szalmát arra a helyre, ahol a gazda kijelöli nekik a fekvő helyet. Itt alszik a banda. Az etetőknek a cséplő mellett a helyük, a gépészé és a fűtőé pedig a kazán körül a batár mellett.

Mikor aztán a munkások így elhúzódnak, a gazda megolvassa a kalickába rakott zsákokat, ha borulás látszik, betakarják szalmával. Aztán beszólítja a gépész urat, hátha maradt még valami az *uzsonnyátú*. Vagy ha nem szokott már ilyenkor enni, csak nem fekszik le egy pár pohár bor nélkül.

— Isten hoszta gépész úr — köszönti a gazdasszony. — De rég vártuk mán. Mihozzánk mindég ilyen soká kő gyünni. No, nem baj, csakhogy mán ēccē itt vannak.

Asztallhoz ülnék. Az asszony megkérdezi a gépész úrtól, hogy eszik-e.

— Nekünk itt még nem jár — szabadkozik a gépész — csak még mozs gyüttünk ide.

Nem is eszik, de a társaság kedvéért megiszik egy pár pohár bort. Ilyenkor, gépelés alkalmával összeverődnek a jószomszédok, rokonok. A beszélgetés a termésről folyik: az ideiről, a

tavalyiról, az 50—60 esztendővel ez előttiről. Mikor járt ilyen idő. Csak az öreg gazda emlékszik ilyen időre még gyerekkorából. Az ilyen beszélgetések alkalmával rendszeren szóba kerül a 66-os szűk idő.

— Kizs gyerek vótam még — mondja az öreggazda — tudom sosé felejtém é. Aszonta szégi édés apám: gyerekék, kis-kényeret nagy húst egyeték, oszt bort igyatok rá. En nem igen emlékszek mán rá, hoty hogy vót, csak ahogy kisübbet mondogatták, hogy virágjába éfagyott a búza. Asszonygya ja nótájis, ebbű az időbű marat fő:

Tiszta búza virágjába éfagyott,
Szeretöm a falu gyöngye éhagyott,
Sosé hittem, hogy a búza éfaggyon,
Szeretöm a falu gyöngye éhaggyon.

Néha-néha nótára is kapnak, ha egy kicsit beboroznak, de nem tart sokáig, a gépész mozgolódik.

— Hónap is nap lëssz, fő kő kënì.

— Hászèn ráér még. Várjon mán, haty tötök.

Isznak. A gépésznek tölt még egyszer.

— No közsd össze öcsém.

Ilyenkor már bizalmasabban szólítja, jobban is esik az öreginek ez a megszólítás.

— Öntök még éty pohárrá. *Fejêd még.* Csúszik e, csak úgy itattya magát.

— No még eszt, de asztán elég vót.

Nyugodalmas jó éccakát kíván — évődve — mert hiszen már éjjélre jár az idő. Már csak pislantani lehet egyet.

A gazda kikiséri egy darabig. Megmondja, hogy egy kiszárizíket, meg hulladékfát, gallyat-mit vitetett a gép farához. Kíméljék vele a szenet.

A telek szélén elköszönnek. De még utána szól: ne indujonak ám nagyon korán, ráérünk.

A szomszédok is elmennek. A gazda megnézi, van-e a lovak előtt. Megkérdezi a bérest, ittak-e mán.

— No csak tardzsd jó úket, mert hajnába árpát visznek a várasra.

Megkérdezi még tőle, hogy a kutyákat odakötötte-e a kertajtóhoz. Ki ment ki a dinnyefődre.

— Az égyyk kutyát a kert ajtóhó kötöttem, a másikat a szilvafáhó. Éty kötőfíkké ki jis tóttam a láncát.

— Hát a Fickó.

— Am még kimént a János bácsivá a dinnyefődre.

— Tán a Palkó fekszik a teli zsákok mellett.

— A.

— Nohát attú még a gépet is évihetik.

Jó az óvatosság így gépelés alkalmával, akár helyben, akár a közelben van a gép. Könnyen lába kel akárminek. Akad sok betyár, aki még az éretlen dinnyét is lészedi, vagy éppen egy villának fogja pártját.

Éppen így vigyáznak a gépes emberek is a maguk holmijára, meg a gépére. Sokszor megesik, hogy a fűtő vagy a gépész keres egy-egy szerszámot.

— Hát hun a fenébe van, ép mos vót a kezembe.

Leginkább a kalapácsot szokták megcsapni a tanyabeliek. A purecok meg a varró szíjra pályáznak. A jó banda nem tűr meg maga közt ragadós kezűt. Nagy szégyen az, ha a csendőrről nem azért jön a géphöz, hogy megnézzé rendbe van-e a *patika*, hanem egy jófirmát keres. Az ilyenek hírit kótik a gépnek.

Bizony éjjel van, mire lepihenhetnek. A gazdasszony se feket le előbb, neki is van tenni-venni valója. De micsoda asszony vóna az, ki hamarébb lefekszik az uránál.

A gazda még el se aludt, máris valami peszmetölést hall a gép körül. A fűtő begyújtott, becsapta a katlanajtót, az csattant.

A tüzelés könnyen megy ilyenkor, mert a gép nem hűlt ki egészen; még gőz is van benne. Félóra múlva készen áll az indulásra. Ha már 3—4 légkör nyomás van a kazánban, a fűtő fölkelte az etetőket, hogy kenjenek. Ő maga a kazánt olajozza meg.

Indulásra szól a fűtő. Fölhúzzák az istrángot, így nevezik tréfásan a nagy szíjat.

— Kívevágó, asztagos — kiabál a soros etető.

A gép is fűt: ad bele, vagy a f... rag bele.

Egyenkint kullognak a géphöz: az asztagosok, a kívevágók, a csúszósok. A csúszósok kiabálnak a rudasoknak, hogy vigyék már a szalmát, mert fölakad a gépben. A törekhordó lányok is előbújnak s mennek az irodába: így hívják a törekjukat.

A fűtülésre az egész tanya népe fölkel, még a gyerekek se nyughatnak a helyükön, pedig még setit van odakint. Már a másik etetőre kerül a sor, mikor pirkadni kezd.

Közben egészen kivilágosodik. Most látszik meg, hogy milyen szarvat csavarított a kazalos a kazalnak. Szép, keskeny,

magas szarvas kazal válik a banda dícséretére. Föl is hordják a szalmát a csillagokig. Ki akarják érdemelni a *papramorgót*. Hozza is már a gazda. Oda adja a bandagazdának, az sorba hordja, mér mindenkinek 2—3 pohárával. Mindenütt bemutatja, ahol még nem látták inni, hogy mennyi jár. Legelőször a gépészt kínálja meg, de a gépésznek meg a fűtőnek külön hoz a gazda, vagy beinvitalja őket. Ezek forralt bort vagy pálinkát isznak tetszésük szerint.

Ekkorra már a szomszédok, komák megjönnek a kocsikkal, hogy vigyenek egy-egy fuhart a várasra. Megrakják a kocsikat. Árpából tizenkét zsákot, búzából tízet szoktak rakni. Nyolcat tesznek a derékba, négyet, ill. kettőt keresztbe az első és hátulso löcsön belül.

A kocsirakásnak is megvan a maga művészete. Az *alsövényre* tesznek egy nyaláb szalmát. A zsákokat karon vagy vállon hordják a kocsisnak. Először az alsövényre tesznek négyet, ennek a tetejébe megint négyet, végül keresztbe kettőt-kettőt, vagy pedig, ha nagyobb a kocsi, akkor a középén eresztenek be véggel két zsákot. Az alsó négy zsák lapjával fekszik az alsövényen, vagyis úgy, hogy a zsák oldalvarrásai összeérnek. A négy fölső zsák pedig élére áll, vagyis lapjával dől a kocsi oldalának. A löcsökhöz pedig szalmát tömnek, hogy a *löcsgúzs* srófja ki ne kezdje a zsákokat. A keresztbe tett zsákok szintén lapjával fekszenek. A szekéren való rakodás annyiban történik másképpen, hogy egyrészt többet rakhatnak, másrészt a fölső sorban három zsák fér el egymás mellett. Nagyobb fajta szekérre 24 zsákot is fölraknak.

Mielőtt azonban elindulnának, a gazda behívja őket egy pár pohár pálinkára. A félős lovakra addig a béresek vagy aratók vigyáznak.

Nemsokára itt van a flöstök idő: félhét-hét óra. Ilyen munkában hamar megéhezik az ember. Mire a gép flöstökre fűt, a gazdasszonynak készen kell lennie a reggelivel. Mostanában már könnyebb dolga van, mióta a részes gép jött a divatba, mert csak négy embert kell kosztolnia: a gépész, fűtő és a két etető a bennkosztos. Ezek meg is érdemlik, mert nekik akkor is van dolguk, mikor a többiek nyugodtan ehetnek. A gépész az evésidő alatt javítja vagy igazítja meg még a legjobban kijavított gépen is eshető hibát. Föltárgul vagy éppen kiesett egy csavar: megerősíti vagy másikat tesz helyébe. Be van egy szíj repedve, még nem szakadt el egészen, de nem bírná ki délig: megvarrja, vagy összenyitöli. A fűtő segít a gépésznek, azután

kihúzza a kormot a tűzcsövekből. Lehányja a kazán első kerekére el s mindjárt el is locsolja, hogy az esetleg benne lévő szikra tüzet ne fogjon. Megolajozza a kazánt, az etetőket a cséplőt kenik le.

Dolguk végeztével megmossák a szájuk környékét, mert holmi nagy tisztálkodásra nincs idő, mert a banda már jóllakott s nógatják az etetőket: gyerünk, gyerünk, mer este lessz.

A gépész az bent eszik. Flöstök után elbeszélgetnek egy kicsit. A gazdasszony megkérdezi tőle, hogy mikor lesz az ebéd. Gépelés alatt mindenki a géphez igazodik.

A gazda kint van a gép körül, ügyel, hogy jól menjen a munka. Az emberek így pihent erővel meg szokták nyomni. Fölmegy a cséplőre is, megnézi, hogy az etető megdőgozik-e vagy csak elengedi a kévét. Akkor dolgozik jól a gép, ha az etető teríti a kévét: széthúzza, hogy a dobnak ne csak a közepe vagy az egyik vége kapja el a kévét.

Az asztagosok jelet találnak az asztagban.

— Mi lessz-e, gazduram? aratórész, vagy vetőmag.

A rész szalmát annyi baglyába hordják, ahány arató van s kiki választ magának. Ha pedig azért van ott a csalamádé jel szétszórva, hogy az vetőmagnak való, akkor a vetőmagnak valót szoltíron engedik. Így lesz első, második árpa, azután ocsú fűmaggal vegyest.

A gazda embereinek is megvan a maguk dolga. Egy arató a kazalosnak segít, Kapargatja, *épecsmetől* a kazal körül pipaszó mellett. A másik a gép körül foglalatoskodik. Meg-megnézi a töreket, talál-e benne. Gyüszméköl a csúszó körül, bele-bele-markol a szalmába s végig tapogat egy pár kalászt s ha talál, diadalmasan viszi a gépésznek s figyelmezteti, hogy jó lenne a dobót összébb venni. A harmadik bent van a hambárban, a bezsákolóktól szedegeti el a zsákot s föltöltögeti a gabonát.

A gabonát a gép mellől vállon, vagy ha messzebb esik a kamrától, kocsin hordják be. A kocsin az öregbéres van. Neki adogatják föl a bezsákolók a zsákot. A kocsira most nem úgy rakja, mint ahogy a messzi útra szokták, hanem talpra állígatja a két oldal mellé szájával fölfelé ötöt-ötöt egy sorban. A kocsit azután behúztatja a komra elé. (A komra rendszerint egy földél alatt van a házzal [= szobával] meg a konyhával s nem ritkán éppen a konyhán keresztül járnak be.) Ott a zsákot kiódza, a bezsákoló megmarkolja a zsák összeráncolt száját, előbb fölteszik a kocsoldalra s onnan billenti a zsákos vállára. Ez befördítja a hambárba, vagy ha már vállmagasságig van,

az arató veszi el tőle s önti föl. A zsákolás rámelegít az emberre. Sok helyen még az is hozzájárul, hogy az alacsony gádor alatt kussajtvá kell belépni. Néhol a padlásra hordatják föl. Azért mégis kapós a bezsákolás, mert ki-kinéz egy pár pohár bor.

A vízhordás a béres dolga. A vizet kancahordóban hordja a gépbe. A hordót kocsin vagy szánkón húztatja el a kúttól. Az a jó gép, amelyik kevés vízzel jár. Ha kevés víz kell neki, szemet is keveset fogyaszt. $\frac{1}{2}$ —1 kg. szemet szoktak kalkulálni egy csomóhoz.

(Folytatjuk.)

Túri Károly.

TÁRSADALOMRAJZ.

Szeberényi Lajos Zsigmond: *Parasztok a világháború után.* Békéscsaba, 1929. 8° 58 l.

Folyóiratunk múlt számában az alföldi parasztság egyik régi és kitűnő ismerőjének, *Ecseri Lajosnak* az újabb művét mutattam be, most a másik kitűnő és régi szakértőnek, *Szeberényi Lajosnak* az új könyvét ismertetem. A két mű voltaképpen kiegészíti egymást. *Ecseri* a parasztság munkáját írta le, vagyis azt a tevékenységet, mellyel részt vesz a társadalom termelő életében, *Szeberényi* pedig a parasztság és a társadalom viszonyával foglalkozik, illetve e viszonyban a háborút és forradalmakat követőleg beállt változásokkal. A parasztság életkörülményeiben, lelkületében és közéleti szerepében bekövetkezett új helyzet: ez a vizsgálat tárgya. Ehez képest tárgyalása kritikai. Nemcsak leírja a helyzetet, hanem bírálja is, és bírálja az államkormányzat, a szociálpolitika, a kulturpolitika s a napi pártpolitikai élet eljárásait a parasztsággal szemben és megállapítja a meggyőződése szerinti tennivalókat. Ez politika. *Szeberényi* Lajos politikáját azonban a szeretet, a parasztság iránti szeretet vezeti. Ez a szeretet bölcs; nem pedig egyoldalú, felismeri, hogy a parasztságnak, mint társadalmi osztálynak az érdeke csak az egész társadalom egyetemes érdekének a szem előtt tartásával szolgálható. „A parasztság érdeke sohasem lehet az osztálygyűlölet és egoisztikus osztályuralom, hanem saját érdekeinek összhangbahozása a többi néposztályokéival, becsületos és igaz megvalósítása annak a régi elvnek, melynél

helyesebbet sem a politika, sem a tudomány nem fog találni: Szeresd felebarátodat, mint magadat". (58. l.) Ezzel kezdi és ezzel végzi a könyvét *Szeberényi*. Munkáját pedig nagy felkészültséggel teljesíti. Nem elégszik meg a személyes tapasztalattal, hanem a hazai és külföldi szakirodalom bőséges ismeretéről tanúskodnak megjegyzései és a magyar paraszt viszonyait minden kérdésben összeveti a külföldi országok parasztságának állapotával.

A mű rengeteg becses megfigyelést és következtetést foglal magában, melyeknek még csak töredékes regisztrálása sem lehetséges egy ismertetés keretében. Hiszen már maga a szűkre szabott terjedelmű könyv is olyan tömörítés, hogy bővebb előadására, egyes pontjainak a szétteregtetésére szívből kérjük a szerzőt. Csak pár megállapítást emelünk ki. Így azt, hogy a paraszt, bármily kitűnő katona volt, nem szívesen vett részt a háborúban. De nem volt híve, a legnyomorultabb szegénységet kivéve, a forradalomnak sem. A forradalmak és ellenforradalmak idején a legjózanabb magatartást a parasztság tanúsította. A politikából a kisgazdapárttal történt játék következtében teljesen kiábrándult, de e kiábrándulás magával hozta politikai lelkiismerete nagy meglazulását is. A földéhség a háború után még nagyobb lett. A háború kitágította a paraszt látókörét, de erkölcsi és vallási életére igen rombolólag hatott. Megnövelték a háború és az azt követő idők a társadalmi ellentéteket is. És pedig nemcsak a paraszt és az úr között, hanem a parasztság egyes osztályai között is. E paraszt osztályok módosabbjai körében egyre nagyobb lendülettel üti fel a fejét az úrhatnamság, a legnagyobb veszedelem *Szeberényi* szerint.

Ehhez a ponthoz kapcsoljuk annak a kiemelését, mely az egész műnek a legnagyobb jelentőséget adja véleményünk szerint. Ez a mű alaphangja, theoretikus háttere. Ezt jó lesz alaposabban megvizsgálni.

A háború óta divatos a paraszttal foglalkozni. Ez az érdeklődés több forrása és több irányú. Egyik fajtája tisztára irodalmi, még ha tudományos és politikai kiágazásai is vannak. Kevesen vannak, akik a parasztságban éppen a parasztságot látják a lényegesnek, a fontosnak, a társadalomra nézve jelentősnek; akik a parasztot éppen paraszti mivoltában akarják megőrizni és tökéletesíteni, de nem úgy, hogy „úrnak való" ismeretekkel tömik tele a fejét, s egyébként is mindenkép ki akarják „emelni" osztályának feltételei és életkörülményei közül, hanem úgy, hogy paraszti mivoltának, — melyben a tár-

sadalom egyik legfontosabb funkcióját ismerik fel és becsülik meg, — az életkörülményeit és termelési eszközeit a maguk lényegének épségben tartásával iparkodnak a kultura és civilizáció mennél magasabb fokára emelni.

Szeberényi e kevesek közé tartozik. Ebből a szempontból nézi a háború és forradalmak gazdasági, társadalmi, erkölcsi következményeit az eddigi földbirtok-politikát, a kommunizmus elveit, a szocializmus álláspontját, a szociálpolitika és kulturpolitika tennivalóit. Mindezeknek nem szabad a paraszt-osztály megszüntetésén vagy kihasználásán dolgozni, hanem elősegíteni, hogy a parasztság mennél tökéletesebben teljesíthesse a társadalomban neki jutott pótolhatatlan szerepét. Ezért sürgeti az egészséges földreformot, a kisbirtokok szaporítását, mely szerinte többet termel és több embert tart el, mint a nagy; sürgeti a mezőgazdasági hitelviszonyok intézményes javítását; tiltakozik a tanya-rendszer erő támadások ellen, szerinte ez az ideális paraszti településforma, de természetesen a közlekedési viszonyok javítása, az útépítés elengedhetetlen feltétel. Rendkívül érdekes az iskolázással szeben elfoglalt álláspontja. Egyáltalában nem barátja a túlságos iskolázásnak, amely a parasztságból kikívánczozóvá teszi az ifjút. Elegendőnek tartja a nyolcosztályos elemi iskolát megfelelő, a paraszti élethez szabott tanítási anyaggal és metódussal. Az iskolába járás kötelezettségét is hajlandó volna igen liberálisan kezelni. Ellenben nyomatékosan sürgeti a mezőgazdasági szakoktatás tökéletesítését, különösen alsó fokon, a parasztifjúság számára. *Minden szociálpolitikai és kulturpolitikai intézménynek az legyen a célja, hogy a paraszt, mint paraszt teljesíthesse társadalmi szerepét a neki kijáró megbecsülésben és emberségesebb viszonyok között élve.*

A parasztság e pillanatban még nem öntudatos tagja a társadalomnak, azaz nem *akarja*, nem a társadalom iránti kötelességérzetből teljesíti azt a szolgálatot, melyet akarva-akaratlan mégis tesz a társadalomnak. Sőt egyenesen ellenségének érzi a társadalom többi, főként felsőbb osztályait, de a nála alsóbbakat is. Ennek az ellentétnek az áthidalása pedig az „uraknak“ a kötelessége műveltebb és öntudatosabb voltak folytán, ide jut *Szeberényi* Lajos is, — aminthogy mindenkinek ide kell jutni, ehhez a lassanként banálitássá koptatott, de eleget mégsem hangoztatható belátáshoz.

Joó Tibor.

Ballai Károly: *A magyar gyermek.* Gyermektan. Társ. kiadása 1929.

A tanulmány nagyjórészben beszámoló a szerzőnek a magyar gyermek kephal-indexére vonatkozó kutatásairól. Ezeket a szerző színmagyar vidékeken végezte. A nyert eredmények alapján megállapítja a magyar gyermek tipikus koponyaalkatát. A munka kezdeményezést jelent nálunk a néprajznak a gyermekkel foglalkozó ágában és serkentésül szolgálhat arra, hogy a magyar gyermek vizsgálata úgy antropologiai, mint egyéb szempontból tovább folytatódjék. Ennyi adat azonban természetesen nem elég arra, hogy a magyar gyermek koponyaalkati, még kevésbbé testi típusa megállapítható legyen, amit a szerző is hangsúlyoz. Az adatok elégtelenségéből következik egy másik hiány: az adatok feldolgozása nem elég részletező, az adatok statisztikai összevetésénél finomabb és jellemzőbb mértékeket lehetne használni pl. az ingadozás egységnyi skálája helyett az ingadozás mértékét, az állandó eltérést.

Még merészebb vállalkozás ma a magyar gyermek szellemi habitusának felvázolása. Ballai felhasználja itt a Gyermektan. Társaság által gyűjtött adatokat a gyermek érzelmi, erkölcsi, értelmi vonásairól és ismert tudósoknak a felnőttek jellemvonásait illető véleményeit, de mindez még mindig nem látszik elegendő alapnak arra, hogy a magyar gyermek szellemi világát egészében ábrázoló részleteiben kidolgozott, objektív, világos képét adja, mint ahogy a könyv címe után reméltük.

A feladat, amit a szerző kitűz, kétségkívül meghaladja az anyagát, amivel rendelkezik. De feltétlenül érdeme, hogy a figyelmet felhívja a magyar gyermek megismerésének sürgős teendőire, amivel a néprajz egyik ágát akarja szolgálni. Az előszó azonban utal a vizsgálódás pedagógiai vonatkozásaira is, arra a korunkban mindinkább hangoztatott meggondolásra, hogy a pedagógia útmutatásai mindaddig csak feltevések, míg a gyermek, speciálisan a magyar gyermek testi és szellemi állapotának exakt tényeire nem támaszkodhatik.

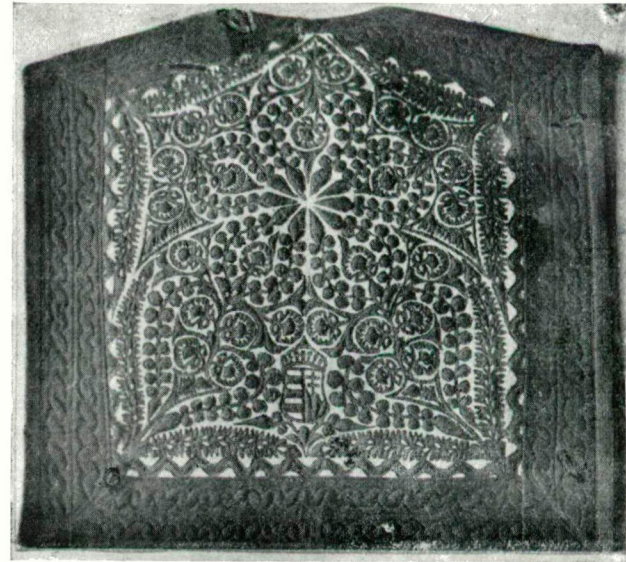
Baranyai Erzsébet.

I. MŰMELLÉKLET.

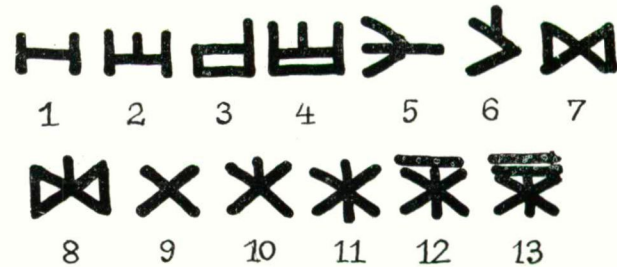
Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismerteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Kanászbojtár cifraszűrben, 1880. tájáról.
Nagyszalonta. Biharmegye.

Rátétes szűrgallér. Berettyóújfalu. Biharmegye.

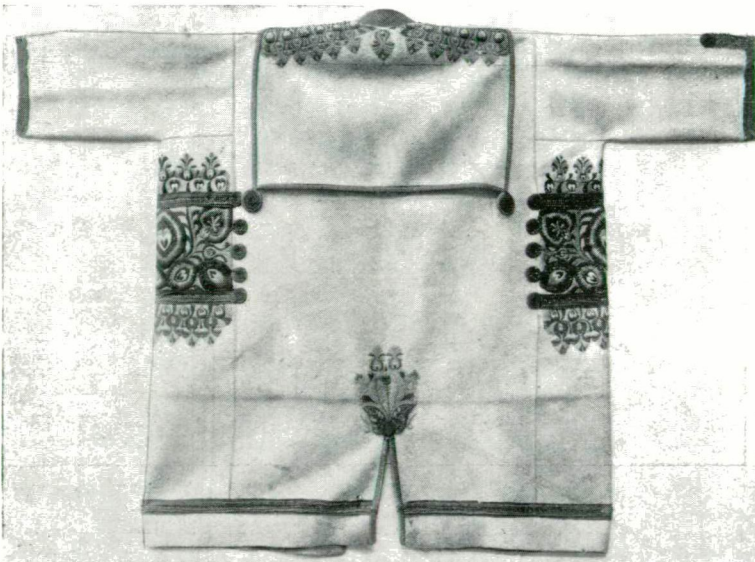
Mesterjegyek a szűr méreteire.

II. MŰMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismereti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Kúnsági és palóc hatásokat mutató bihari cifraszűr gallérja.

Régi nyakas cifraszűr, Debrecen.

III. MŰMELLÉKLET.

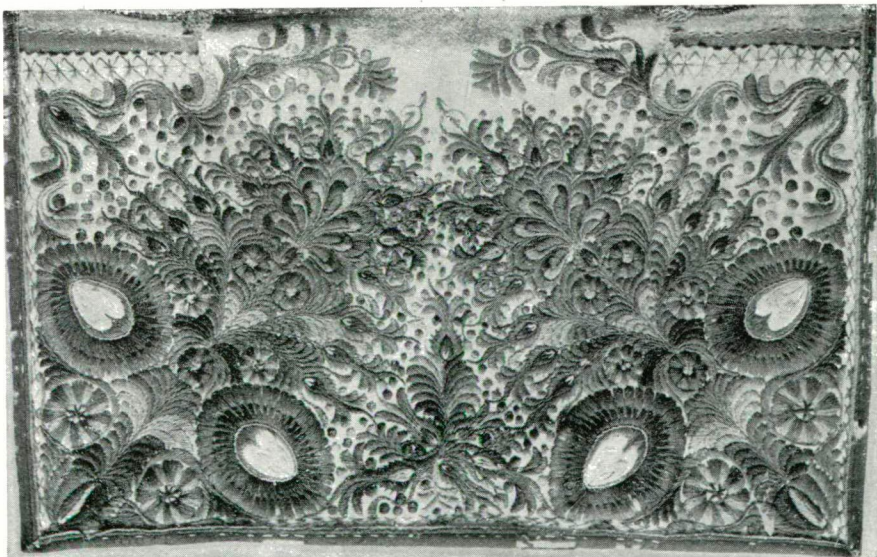
Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismerteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Férfi szűrben. Nagykúnság.

Juhászbojtát nyakatlan szűrben.
Hortobágy.

Matvó cifra szűr gallérja. Mezőkövesd. Borsodmegye.

IV. MŰMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismereteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Palóc cifraszűr. Sajómelléke.

Bokorvirág szürgallérről. Losonc.
Fábián Gy. rajza.

Legény cifraszűrben. Szirák. Borsodmegye.

V. MÚMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismereti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Juhász szűr kabát. Sárvár. Vas megye.

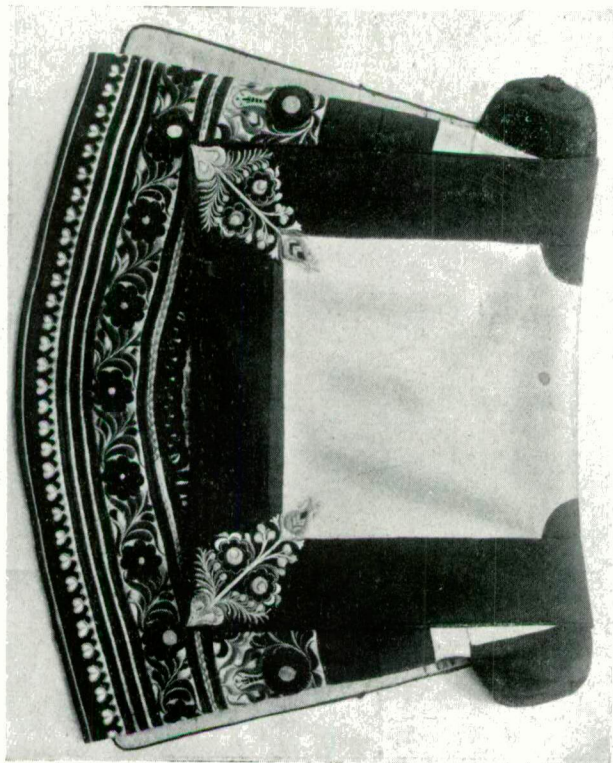
Legény fenekesujjú szűrben Csökölly. Somogy m.

Milfajt Ferenc betyár. Veszprém m. 1836. évből.

VI. MŰMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismerteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Cifra kanászszűr, Karád, Somogy megye.

Csáklvás juhász szűrkabát. Sárvár. 1873. Vas m.

Gallérszűr. Somogy megye.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A cifra szűr.

(Győrffy István: Magyar népi hímzések. I. A cifra szűr. 88 színes, 80 egyszínű táblával és 200 szövegábrával. Bpest, 1930. 223 l. szöveg. Szerző kiadása. Ára 25 P.)

A gyapjúból, azaz *szőrből* készült *szűr* egyik legrégibb ruhaanyaga azoknak a népeknek, amelyek melegebb ruhára is rászorulnak. Olyan régi, mint a gyapjúból való fonás-szövés ismerete. A juhtartó népek közt nem egy helyen ma is háziiparszerűen készül, csupán *ványolni*, *kallani* viszik el a víz-hajtotta *ványolóba*, *kallóba*; (de pl. az erdélyi havasok oláh lakossága ezt is maga végzi igen primitív vízi készülteinek.) Ez ősi háziiparból lett céhes mesterséggé — nálunk már a középkorban — a szűrtaács, azaz *szűrcsapó* vagy *csapó* mesterség. A debreceni szűrcsapók céhe például 1395-ben keletkezett (azóta is őrzi emlékezetét a város Csapó-utcája, amelyet kicsi híjja, hogy hagyományutáló tudatlan emberek a közeli multban át nem kereszteltek). Debrecenen kívül jeles szűrtermelő céhek egyebütt is voltak: Veszprémben, Miskolcon, egyes felvidéki és erdélyi szász városokban és községekben. A szűrcsapók csapták, a szűrészabók pedig szabták a szűr, attól az időtől kezdve, hogy a mesterség kétfelé vált. Az olyan nyelvtörténeti adatok, mint pl. „Angliai posztó kamuka és tafota helyett szuert koedmoent vet nyakatokba“ (1645) nyilván mutatják, hogy a szűr a XVII. (sőt a XVIII.) században is nem ruhaformát, hanem kelmét jelent. Szabtak is belőle *nadrágot*, *dolmányt*, *derékrevalót*, *köpönyeget*. A ma *szűr* néven ismert köpönyeg-félének a XVIII. század végéig *szűrköpönyeg* a neve. E szó első tagjának (a jelzői résznek önállósulása valószínűleg azokon a területeken történt, ahol már csak szűrköpönyeg készült a szűrposztóból, egyéb ruhaféle pedig már nem; (nadrág, melles stb.). — A mai nyelvgyakorlatban a *szűr* szó már csak köpönyeget jelent s annak is csupán azt a formáját, amelyet Győrffy könyve ismertet nagy részletességgel írásban, s nem kisebb bőkezűséggel 368 ábrán, jóllehet a szűr — mint mondja „rendkívül egyszerű“ ruhadarab. De hiszen éppen az „egyszerű

és ősi szabású“ érdekli a néprajzot, ez érdemli meg az alapos vizsgálatot és bemutatást. A „rendes szűr 11 darabból áll, minden darabja téglányalakú, görbevonallal nincs a szűr szabásában“. Ez egyszerűsége ősiségére mutat. Ha azonban ilyen egyszerű, miért hirdeti a könyv címe mégis *cifra* szűr? Mert az újabb idők szűrét kettő jellemzi: egyszerűség szabásában, cifraság díszítésében. Egyszerűsége (szabása) ősi, cifrasága (díszítménye) újabb. Míg a szabásforma minden valószínűség szerint régebbi, mint az első magyar csapócéh alakulása (1395), mai szabású cifrasága aligha látott több időt 150 esztendőnél. Némi szerény díszítés (színes fonállal való összeöltés, posztó szegés és hajtóka) lehetett ugyan rajta régebben is, ez azonban semmi sem volt későbbi „cifrájához“ képest. Azokat a régebbi romantikus ízü föltevéseket tehát, amelyek szerint a szűrorna-mentika mai vagy közelmúlt elemei honfoglaláskori vagy ennél is régebbi leletek díszítménykincsével volnának összekapcsolhatók, félre kell tennünk, annál inkább, mert az ásatag emlékek fémanyagának ornamentikája más természetű, mint a textilé s mert a sok százados ürt régiek és maiak között semmivel sem tudjuk kitölteni. Nem igazolják meglétét a sokkal fiatalabb céhiratok még a XVIII. századból sem. Nyugodjunk tehát bele abba, hogy a cifraszűr példátlanul gazdag díszítménykincsét a XIX. század teremtette meg, amiben valószínűleg szerepe volt a XVIII. századvégi magyarruhapropagandának, a reformkorszak nemzeti jelszavainak, a demokratikus törekvéseknek (bár a század első felében még „levakarják a cifrát“ a szegényember szűréről), a rokoko aprólékosságának és a bidermayer naturalizmusának, pepecselésre alkalmas egyszerű anyagainak és türelmijátékszamba menő technikáinak. Elégedjünk meg azzal, hogy egy magyar népies iparág olyan sajátos díszítménykincset teremtett meg egy pár emberöltővel ezelőtt, amely légszebb bizonyossága a magyar szellem ősi gyökereken táplálkozó, a legújabb időkig eleven alkotó erejének, művészi alkotó kedvének.

A szűr e kettősége, egyszerűsége és cifrasága szerint az egyszerűen előadhatókat, a mesterség multját, a szűrfafták szabását, az anyagra tartozó mondanivalóit, a szerszámokat, technikát stb. a szerző szóval tárja elénk, a leírhatatlan „cifrát“ pedig bőséges illusztrációjával mutatja be. De itt is igyekszik a díszítményszerkesztés módját, a színek szokásos összetételét, az alkalmazások rendjét, a hímzés technika öltéselemeit (amely utóbbiban Palotay Gertrud elemzéseit használja fel), a

mindezekben vidékek szerint változó különbségeket, mintegy az ornamentika dialektusait mentül alaposabban élénk tární, megmagyarázni. Térképen mutatja be a szűrszabó céhek székhelyeit, a szűrtípusok elterjedését; mutatót ad a szokásos mérték- és mesterjegyekből stb.

A most elmondottak javarészét a könyv *Bevezetése* első és második fejezete (*I. A magyar szűr, II. A magyar szűrornamentika*) tartalmazza. A továbbiakban földrajzi rendet követ: *III. A bihari és erdélyi cifraszűr; IV. A kun cifraszűr; V. A debreceni és hajdúsági cifraszűr; VI. A felföldi cifraszűrök; VII. A dunántúli cifraszűr*. Mindenik fejezetben sorra veszi az illető típus történetét, szabását, díszítményét, öltésmódjait s végül magyarázza a fejezeteket követő képes táblák ábráit. — Megkísérljük e szűrtípusokat röviden jellemezni. A bihari szűrnek felálló nyaka van s elül a mellen összeér. Ez a típus a Tiszát nem lépte át, sőt a Nagykunságon sem tudott divatossá lenni. A fekete szűr is csak itt hódított tért, valamint Hajdú megyében. A nyakas szűr Debrecenben *Széchenyi-szűrnek*, a nyakatlan *magyar szűrnek* nevezik. A nyakas szűr, különösen a fekete, az 50—60-as évek úri rendjének népieskedéssel tündető divatja lehetett. Innen a neve. (Dunántúl egy szűr-fajtának *Garibáldi-szűr* a neve; az u. n. garibáldisták feketeszűr-divatjának emlékét magam is ismerem — Erdélyből.) Díszítésmódja a hímzés és rátét, továbbá a színes posztóval való szegés vagy csipkézés; a zsinórozásnak is van emléke. Ornamentikájának fő jellemvonása, hogy aprólékosan kihímzett nagy foltokkal díszít. Leggyakoribb virágeleme a szekfű, kedvelt színei a vörös árnyalatai, később egyre több feketével keverve. Később a hagyományos ornamentika hímzését géppel rávarrt applikáció, egy-két színű posztóvirágozás helyettesítette. Erdély felé főleg ez utóbbi terjedt el. Öltésmódja — az aprólékos hímzésnek megfelelően rendkívül elharapózott. — A kun szűr jellemző foltja az aszaja. Ha egyebütt díszítetlen is, itt mindig díszes. Szabása szerint mindig nyakatlan. Fő díszítőeleme a rózsza, a maga sajátos stilizáltságában, amelyet az irodalom régebben helytelenül *pávaszemnek* nevezett el. (A szűrszabó csak virágokat hímez; magát a hímzés szót sem használja, hanem ehelyett mindig *virágozást* mond.) Gyakori díszítő eleme a *tulipánt* is, még pedig a *tátott*- vagy *borjúsájú* és a *kerektulipánt*. De van *nefelejcs*, *szekfű*, *gyöngyvirág* is. Legkedveltebb levele a *rozmaringlevél*. Egész ornamentikáját sajátos formás színritmus jellemzi. Öltésmódja gondos, aprólékos, amely

pontosan szemmel tartja a rajzot. Sajátja a hímzett foltra más színek való beöltés vagy ráöltés. — A debreceni szűr-cifrázás a hagyomány szerint Veszprémből származott ide 1843—44 táján. A *cifra* magán a szűrön lassan terjedt, s három foltnál tovább nem is jutott. Hímzés technikája a leghitványobb az egész országban. Ennek oka a debreceni szűr nagy kelendő-sége. A mester nem ért rá a hímzésre; ezt a munkát háziipar-szerűleg a hímzésre kitanított nők végezték, — úgy ahogy tud-ták. A mester szabott, a legény rajzolt, a varróleányok hímez-tek. A fonalat takarékoságból nem öltik át, a színritmusra nem ügyelnek. Díszítésének jellemző eleme a rozmaringleveles tulipánt. Csokoreredetű hímzésfoltjai nincsenek. A szegés színe zöld, a *csipke* zöld-piros. A kék és sárga szín — mint általában a magyar szűrökön — itt is hiányzik. A szűr a melléh össze-tartó *csatt*-ját szíjgyártók csinálták, rendszeren zöld szíronnyal tulipántosra hímezve. Az általvető zsinór nem igen volt szoká-sos. A Hajdúságon előfordul a fekete posztóbból való barna-posztórátétes, valamint a szürke, *kacsari* posztóbból való szűr is. — A felföldi szűrök között külön típus a telehímzett egri szűr, a kunságival rokon szentistváni, a dunántúlira emlékez-tető rimaszombati, a gondos hímzésű gyöngyösi, a nagyobb gallérú palóc, amelyhez a pest-budai típus is csatlakozott. A palóc szűr újjja fenekelt, aszaja keskeny, díszítményének fő-helye a gallér. E tájon legszembeütőbb a gallér virágdíszének bokros elrendezése. A palóc szűr szabása és díszítése az ősi jel-legeket jól megőrizte. A Csérhát, Mátra, Bükk tájától északra, inkább a dunántúli típus felé hajlik a cifraszűr. Itt a díszítő-elemek nagyok, mert posztójuk is durvább, mely az aprólékos kezelést nem bírja el. Virágai jobbra vörösek. Színhatása a kunságival egyező. A palóc szűr öltésmódja a díszítmény szer-kezetét igyekszik hangsúlyozni. — A Dunántúl keleti fele (Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya) az alföldihez hasonló szű-rökben járt. De Veszprém, Zala, Somogy, Vas megye területén egy sajátos, ősi formájú szűr típus divatozott, amelyet *bakonyi* vagy *somogyi* néven szoktunk emlegetni. Szabása az alföldi nyakatlan szűrrel egyező, alkotó elemei azonban egészen más méretűek. Dunántúl különben viseltek egyéb szűrköpönyeg-féléket is, amelyek részben a subához, részben a kabátféléhez hasonlítottak. A Bakony, Somogy táján divatozott szűr nagy gallérja, szépen befenekelt újjja, rövid, de bő volta jellemezte. Újjja rövid, csökevény, felöltetni nem való, de nem is lehet. Ez az újj pásztornak csak a készség tartására szolgál. Rövidségét

a kanász erdei élete magyarázza. Hímzett aszaja nincs. Volt divatja a subaszabású köpenyegszűrnek és szűrdomlánynak is. A dunántúli szűrök szembetűnő díszítménye a színes posztószegés és posztórátét. A rátét-díszítmények közt leggyakoribb a tulipánt. A bakonyi szűrön előfordul a madár is, galamb vagy fecske. A hímzés a posztóborításon, szegélyen foglal helyet, ritkán a csupasz szűrposztón. Egyébként a dunántúli szűr díszítő elemei nem nagyon változatosak, viszont öltéselemekben ez a szűrfafta látszik leggazdagabbnak. E szűr csoport illusztrációs anyagában igen érdekesek azok a pásztorfaragásokról vett szűrös alakok, amelyekből szintén ad a szerző szép sorozatot.

Ez ismertetésünk során, kiszakított részletekkel, csak jelezni kívánjuk azt a gazdagságot, ami e legdíszesebb magyar ruhaféle forma- és díszítménykincsében élénk tárul a könyv gazdag képsorozata és bőséges magyarázatai folyamán. Épp úgy nem terjeszkedhetünk ki a könyv történeti adalékaira, amelyek sok újat hoznak s az ismertetet is új világításba helyezik. A céhíratok bő szemelvényeiből meglevenednek emberek, mesterek, legények, a szűrrel való kereskedés sok érdekes mozanata, a piacért való verseny, a szállítás, a vásár, s főleg magának a munkának menete, a jó és rossz „konjunktura“, mely régen is csak olyan életbevágó volt, mint manapság, ha a céhélet zártságának, a céhbbeliek összetett erejének nehézségeit sikerült is legyőznie, sok támadást sikerült visszavernie. A minden céhben oly fontos fegyelemnek minden szakmában van valami sajátos mellékíze, a fegyelmezésnek valami sajátos ambíciója. Talán nem véletlen, hogy éppen a szűrszabó „céhtörvényben“ jelentkezik legszigorúbban a takaros külső megjelenésre irányuló regulázás. A jövő mesternek, a legénynek, minden lépésére ügyelnie kellett, úgy körül volt fonva életútja törvénytövissel. Büntették, ha ládanyitáskor a szomszédja kezét nem fogta, ha mindenkit meg nem süvegelt, ha nem volt mentéje, ha pálcá nélkül járt, ha mentéjét félvállon viselte, vagy evett az utcán, „bejáráskor“ pálcát, sarkantyút, fegyvert viselt, ha dolmánya kapcsolatlan vagy gombolatlan volt, a templomban vagy a bejáráskor; ha kilógott az inge vagy nadrágja kötője, zsebéből a keszkenője, ha a lábát „keresztül tette“, ládanyitáskor kezét az asztalon felejtette, ha céhmulatságon a leányok közé ült, ha templomba menet vagy bejáráskor üstöke kötve volt és görbefésűt viselt, ha a bort kihányta, ha a táncban gyertyát gyújtott vagy a hamvát elvette, ha úgy tette le

a pénzt a láda előtt, hogy pendülését mások is meghallották; az öreg dékánt is büntették, ha a láda előtt „grétázást” úgy le nem törülte, hogy „megösmerték”, s a kisdékánt, ha a spongyát úgy ki nem facsarta, hogy víz ne maradjon benne; ahány csöppet az öreg dékán kifacsart belőle, annyi pénzt fizetett a kisdékán.

De ha érdekes a mesterségnek története, nem kevésbé az magának a könyvnek története sem. Tudományos életünk romantikus hőskorára emlékeztet e könyv megszületése. Maga a szerző rajzol, nyomtat, előfizetőket keres (nem nagy eredménnyel), segítséget kér, végül is a keresk. minisztérium 2000 pengős s a magyar sörgyárosok (!) 100 pengős támogatásával „anyagi ereje végső megfeszítésével” könyvét maga adja ki. Nehéz megállani, hogy az ember ide ne kanyarítson egy-két keserves ígét. Ehelyett inkább mentegessük ezt a „körülményt” azokkal az időkkel, amelyek ránk szakadtak, s mondjunk köszönetet a szerző kiadónak, a vagyontalan tisztviselőnek ezért a bátor tettért, hogy a maga nemében legmagyarabb, a magyaros iparművészeti törekvések munkamódjára nézve legtanulságosabb nemzeti kincsünket, a magyar díszítményszerkesztés ábécéjét megírta és megrajzolta, miután kisebb-nagyobb megszakítással húsz esztendeig tanulmányozta a magyar nép szellemének ezt a művészi betűvetését.

A könyv története magyarázza a munka néhány fogyatkozását: az igen takarékos méretre szabott térképet, a ragyogó, pompás magyar tárgy helyenkint szerény képes megjelenítését s talán a tartalommutató s a gazdag tárgyi és nyelvi anyag mindenképpen idevágó tárgy- és szómutatójának hiányát is. Ez magyarázza az egy íven egyszerre nyomott színes illusztrációk eredeti színváltozat-gazdagságának — hogy szerző szavai-val éljek — „egy nevezőre hozását”. Ez magyarázza a hímzés-elemek színes tábláinak síkdíszítmény-jellegű bemutatását, reprodukálását, bár a bő fényképsorozatok és háromszínyomású reprodukciók javarésze e vázlatos, inkább a díszítményszerkesztés mikéntjét mutató módot elég jól kiegészíti.

A könyv elolvasása után együttérzünk Györffyvel, úgy ahogy Előszava végső soraiban kifejezi: „Most, hogy könyvemet útnak indítom, úgy érzem, mintha temetőben a sír szélen állanék, melybe nemsokára beletemetkezik egy nagymultú magyar iparág. Szanaszéjjel jeltelen sírokban névtelen iparművész-szűrszabók nyugsznak. De nem mulnak el nyom nélkül. Az általuk teremtett magyar ornamentika emléküket

mindaddig megőrzi, míg magyar él ezen a földön. Könyvem ne csak síremlékük legyen, hanem összekötő kapocs is mult és jövő között!”

Viski Károly.

A mű néhány képmellékletét az I—VI. számú műmellékletünkön találja meg az olvasó. Szerk.

Csefkó Gyula : Szállóigék. Szólásmódok. Tanulmányok szó-láskészletünk köréből. (Budapest, 1936. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság.)

Magyar szavaink eredetének kérdése már nyelvtudományunk kezdetei óta mindig a legnagyobb mértékben érdekelte nyelvészeinket, de magyaros szólasaink iránt régebben vagy egyáltalán nem érdeklődtek, vagy megelégedtek ezeknek valamely anekdótás magyarázatával. Komolyabban csak alig 40—50 éve foglalkoznak nyelvünk ilyenmű jelenségeinek kutatásával, s ezen idő alatt különösen TÓTH BÉLA, TOLNAI VILMOS és KERTÉSZ MANÓ szereztek maguknak e téren nagy érdemet. Méltóan csatlakozik most hozzájuk *Szállóigék, Szólásmódok* című szép könyvével a magyar nyelvtudománynak régi és már eddig is nagyérdemű munkása, CSEFKÓ GYULA szegedi polgári iskolai tanár.

CSEFKÓ GYULA csak autodidakta ugyan a magyar nyelvtudomány terén, de a nyelvészek körében általánosan elismert és nagyra értékelt tudományos sikerei fényesen bizonyítják, hogy az autodidaktaság egyáltalán nem akadályozza annak, hogy valaki a tudósok legtiszteltebb sorába emelkedjék. Csak istenadta tehetség kell hozzá és ezzel párosult lankadatlan szorgalom. Hogy ez a kettő a legteljesebb mértékben megvan CSEFKÓ-ban, azt mi, az ő szaktársai, már régóta tudjuk ugyan, de újra és fényesen bebizonyította ezt ezen legújabb munkájával. Mind tárgya miatt, mind megírása módja miatt egyforma élvezettel olvashatja ezt a tudós nyelvész is, meg a nyelvi jelenségek iránt érdeklődő művelt laikus is.

Összesen 44 szólasunkat magyarázza e munkájában. Ezek legnagyobb részének eredete eddig teljesen ismeretlen volt; kisebb részüket próbálták ugyan ő előtte már mások is magyarázni, de CSEFKÓ most kimutatja, hogy nem az a helyes magyarázatuk, hanem más. Hogy olyasóinknak egy kis fogalmat adjak arról, hogy milyen érdekes e könyv tartalma, és hogy kedvet ébresszek bennük megvételére és elolvasására, idézem

például a következőket: *Tudja a Herkó páter! Ráteríti a vizes lepedőt, Megérzi a sáfrányillatot, Megtanítlak kesztyűben dudálni, Sült paraszt, Az asszony verve jó, Köpenyeget forgat, Aranyhegyeket ígér, Kenyértörésre kerül a dolog, Eben gubát cserél, Faképnél hagy, Azt se mondta: befellegzett, Nem ér egy hajítófát, Köti az ebet a karóhoz, Szidja, mint a bokrot.* Még számos más ilyennek is megmagyarázza az eredetét és fejtegetéseinek olvasása közben néha igazán nem tudja az ember, hogy a szerzőnek e magyarázatokban megnyilatkozó éles elméjét csodálja-e inkább, vagy bámulatosan széleskörű művelődés-történeti, néprajzi és lélektani ismereteit. Szigorúan bíráló szemmel olvastam végig e kötetet, de hibát csak egyetlen egyet fedeztem fel benne: a *széllelt bélelt*-féle szólásmódokban a mai *bélelt* helyett a régiségben gyakran használt *bérlelt* alaknak nem helyes a nyelvtörténeti magyarázata. Egy kanál levest már egyetlen csepp tinta is megrontana ugyan, de mi ez az egy csepp tinta a tudásnak akkora óceánjában, mint amekkora CSEFKÓ szép könyvében élénk tárul!

Legmelegebben ajánlom ezt az érdekes és értékes munkát a magyar nyelvi jelenségek iránt érdeklődő olvasóknak. Kérem, hogy aki csak teheti, szerezze meg magának. Nem a szerzőnek lesz ebből haszna (hisz ingyen adta oda évtizedes kutatásainak ezen érett gyümölcseit, sőt szegény tanár létére még súlyos anyagi áldozatot is hozott azért, hogy munkája a magyar nyelvtudomány javára megjelenhessen), hanem az olvasónak. A hungarológia iránt fogékony léleknek felejtethetlen élmény lesz e könyv elolvasása.

Horger Antal.

KÉRDÉSEK.

34. kérdés. Mi a nép nyelvében a következő szók jelentése, tartalma? *Sík, síkság, térhely, térség, tisztás.* Milyen tárgyakra mondja. *Mészöly Gedeon.*

35. kérdés. Milyen jelentésben használatos még az „izmos“ szavunk az „erős“ jelentésen kívül?

FELELETEK.

Feleletek a 19. kérdésre.

1. Nagykőrösi gazdálkodó családból származom, gyermek és ifjúkoromban bőségesen résztvettem minden paraszti munkában. Innen erednek idevágó (ha idevágó) ismereteim. Sok olyan mezei munka van, amelyikben az *elő* főnév igen gyakori használatra talál vagy legalább talált még az én gyermekkoromban. Pl. a vetésnél, kapálásnál, karaszolásnál, gyomlálásnál, egyelésnél, fattyazásnál, kukoricatörésnél, szőlőkötözésnél, szőlőszüretelésnél, stb. stb. Lássunk egy konkrét példát. Teszem a kukorikapálást. A kapás a sor végén áll munkába. Ha többen vannak, együtt indulnak. Ki-ki úgy igyekszik, ahogy tud, de mindig csak a saját sorában halad. Ha a sorok nagyon hosszúak, akkor nem kapálják egészen végig, hanem egy közepes hosszúságú szakasz megmunkálása után pár pernyi pihenőt tartanak, azután a következő sorokban visszafordulnak. Mindegy, hogy több munkás dolgozik-e vagy csak egy, avagy végighaladnak a so-

ron, illetve annak csak egy szakaszaig, azt az *egy* vagy több sorból álló darabot, amit *egy munkás a sor elejétől a visszafordulásig egyfolytában megmunkál, egy előre* nevezik; viszont azt a kettős szakaszt, ami az induló végtől a visszafordulásig s onnan az indulóvéig tart, szóval a két előtt együtt mondják *egy fordulónak*. Az *elő* is, a *forduló* is nemcsak tért meghatározó kifejezések, hanem időt is jelentenek. Jelenti mindegyik azt az időszakot, ami szükséges a megfelelő szó által jelzett munka elvégzésére. Minduntalan elhangzanak ilyen kijelentések: „*egy előre* ne fogjunk olyan hosszú sort“. (a visszafordulásig kisebb szakaszt fogjunk); „fogjunk föl *egy előre* három sort“ (ki-ki három sort kapálva halad a fordulógig); „haladjunk *egy előre* a vadvörtefaig“. A munka kezdetén megállapodnak abban, hogy minden munkás hány sort munkál meg *egy előre*, mert az ritkán fordul elő, hogy egy felnőtt munkás csak egy sorban haladjon. Ha gyermek is van a felnőttek között, minthogy az gyön-

gébb, mint amazok, azt mondják neki: „Te *egy előre* csak egy sort csinálsz, mink majd hármát“. „Ki-ki akkora előt fogjon, amekkorát elbír“. „En már nagyon fáradt vagyok, én csak két sort viszek *egy előre*“. (Míg a többi esetleg hármát vagy négyet.) Úgyes munkás azzal válik ki a többiek közül, hogy sokkal nagyobb *előt* fog, több sort munkál *egy előre*, mint a többiek, mégis egyszerre érkezik a fordulóhoz.

A fölhozott esetekben az *egy előre* [egyelőre] mindig egy bizonyos időszakaszt jelentett, olyan időszakaszt, ami most kezdődik, vagy amiben most vagyunk és egy bizonyos fordulópontig vagy megállásig tart. Nos, az irodalmi nyelvben is ez a jelentése az 'egyelőre' időhatározónak. Csakhogy a nagyvárosi emberek tudatában már kiveszett a szó jelentéséből az a járulékos képzet tartalom, ami a parasztembereknél beleértődik. Mikor a városi ember azt mondja: „egyelőre beérem két szobás lakással, majd később, ha megnősülök, nagyobbat bérelek“, ő is egy olyan időszakaszt gondol, ami most kezdődik, vagy amit most él és ami egy bizonyos változásig, fordulatig tart. Ilyen alkalmazás is van. „Mikor X. Y. a háborúból hazatért, egyelőre ügynökösködött, majd, mikor az édesapja ráhagyta az üzletet, önálló kereskedő lett“. Megfelel ennek a parasztleletben a következő alkalmazás: „Mikor beesteledett, egy-előre csak két sort fogtam, hogy hamarabb a végére érjek“. Mindkét esetben a multa alkalmaztuk az *egy előre* kifejezést.

Hogy a fönti magyarázat ki-elégítően fejt-e meg az egyelőre időhatározó eredetét, nem tudom, de jobb híjján magamnak is, tanítványaimnak is mindig ebből az összefüggésből magyaráztam a szó értelmét. Az *egyenlőre* időhatározót, mivel hogy helytelen, nem szükséges, nem is lehet magyarázni. Valószínűleg onnan ered, hogy a városi emberek nem ismerik az *elő* főnevet s így nem érzik, hogy az *egyelőre* időhatározóban két szó lappang: *egy* és *elő*. Ha ezt nem tudják, akkor kétségtelenül értelmetlennek kell találniuk az *egyelő* szótövet, így-keznek tehát valami értelmetlenné vinni a szóba azzal, hogy *egyelő* helyett *egyenlőt* mondanak. Noha az *egyenlőre* időhatározó, tekintve a szó jelentését, semmivel sem megnyugtatóbb, minthogy abban meg a szótő értelmes ugyan, de nincsen összefüggésben a ragozott szó jelentésével. Az *egyenlő* semmit sem magyaráz meg abból, amit az *egyenlőre* időhatározóval akarunk mondani.

Szarvas.

Kiss Sándor.

2. Az *egyelőre* szó tüzetesen annyit jelent — nálunk —, hogy bizonyos reám váró munkatömegnek a közvetlen jövőben csupán *egy részét* végzem el egyhuzamban. A többi részét (amit szintén el kell végeznem) később. A szó eredete előttem annyira egyszerűnek látszik, hogy még az ellenkező véleményt se látom lehetőknek. Ugyanis: nálunk Nagykorósön, ha egy tábla kukoricát meg akarnak kapálni pl. négyen, akkor esetleg előre megszámlálják, hogy hány sor. Tegyük fel, hogy

40 sor. Minden kapás elvisz egyszerre 2 sort. Ekkor ezt mondják, „mögölössz e nemsoká, mer az egész csak két forduló, mög égyelő”. T. i.: a négy kapás egyszerre felfog 8 sort, mert egy két sort visz. Tehát egy *előben* elvisznek 8 sort, ha visszafordulnak, az a másik elő s a két elő képez egy fordulót, jelen esetben 16 sort. Az *elő* tehát jelenti azt a bizonyos számú vetemény sort, vagy szőlő utat, amennyit az épen ott dolgozó munkások egyszerre felfognak. Tehát ahol pl. az apa, anya és serdületlen fiú kapál és az apa 3 sort, az anya két sort, a fiú meg 1 sort kapál, egy előre felfognak, megkapálnak 6 sort. Csaknem teljesen azonos műámszaiban ez a most taglalt és nálunk mindennapi egy előre, mint a már irodalmi polgárjogot nyert és más viszonylatban is használt és egy szóvá összenőtt egyelőre. Ezért egyelőre, mert hiszen az egyenlővel semmi vonatkozásban sincs. — A fentebb előadottakat egyébként közvetlenül tudom, mert gyermekkoromban én is sokszor aggodva számoltam az Eseden, hogy még hány elő van hátra, amikor apámmal és testvéreimmal a krumplit kapáltuk. Meg vagyok róla győződve, hogy igen sok értelmes paraszt, ha kérdeznék tőle, hasonlóképen tudná magyarázni a tőlük ellesett egyelőre jelentését és származását.

Dr. Kiss László.

3. Sem a régi nyelvben, sem a népnyelvben nincsen meg az *egyelőre* (ejtsd: *égyelőre*) szó. Legelőször *Baróti Szabó Dávid* Kisdéd Szótárában jelenik meg 1792-

ben; ott még az a jelentése, hogy „elsődször, egy elsőben, kezdetkor, eleintén”. Tehát ott még nem az a jelentése, ami ma. *Ballagi Mór*, Szótárában (1881) van meg mai jelentése: *vorläufig*. Ez a szótár terjesztette el, már anyyira, amennyire elterjedt. Nincs ezen a szón még máig sem az élet frissesége, hanem csak a papirosíz. Nincs erre a szóra semmi szükség; mondhatjuk helyette hol ezt: ‘most még’, hol ezt: ‘egy ideig’, ‘egy időig’, ‘valameddig’, ‘addig, ameddig’ stb., stb.

Mivel ezt a nem régen még nem ismert szót a legtöbb ember idegennek, érthetetlennek érezte, ne csodálkozzunk rajta, hogy összetévesztették, összekeverték egy hozzá hasonló hangzású, ismert szóval, a régi *egyenlő* = ‘aequalis’ szóval.

A tanárok szokták is figyelmeztetni a tanulókat, hogy ne így mondják: *egyenlőre* vagy *egyellőre*, hanem: *égyelőre* (írva: *egyelőre*). Leghelyesebb azonban sehogysem mondani, sehogysem írni.

Ez az *egyelőre* szó, mint eredete, jelentésfejlődése, alkalmazása köre mutatja, nincsen közvetlen összefüggésben azzal az *elő* szóval, melynek jelentése: ‘szántóföldnek olyan szélességű szalagja, amelyet a bető egyszeri végigmentében bevet’. MTSz.

Mészöly G.

Felelet a 20. kérdésre. „Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büs-ke vára”. Ez idézetben a „bús” jelző magyarázata, hogy azért lenne bús a had, mert fáradt, vagy pedig mint „fekete sereg”-

nek bús megjelenése lett volna, egyik se valószínű. Egyszerűen az alliteráció kedvéért alkalmazta Kölcsey: „Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek Büszke vára“, mert hiszen igazi értelme inkább a búsító. Nem a had bús, hanem ahol megjelenik, ott támad azonnal bú, baj, rettegés.

Boross István.

Felelet a 23. kérdésre. Az asztalszék elnevezés a mezőtúri tanyák közt is általános. Értének alatta egy kb. 70–75 cm. magas, 50–60 cm. négyzet alakú fedőlapú asztalkát. Kint áll rendesen a gangon és ebédelni, vagy vacsorázni szoktak rajta, de még inkább a vendégeket kínálják azon. Ha ismerős, rokon, vagy idegen ember jön látogatóba, azonnal előkerül az asztalszék, ráteszik a kenyeret ruhával letakarva, a szalonnás tányért, sőt és paprikát, meg a bicskát s arról esznek.

Boross István.

Felelet a 25. kérdésre. Debrecenben és Hajdúszoboszlón a daku szóra, mint ruhadarabra nem emlékeznek. Legalább eddig olyan embert nem találtam. Tulajdon név „Daku“ van több Debrecenben. Hajdúszoboszlón azonban a juhász azt mondja a nagyon „elvérzett“, vagyis rongyos bundára, hogy „daksi“, „daksi bunda“. Ez gúnyszó. Pl. „Ejnye de rosz daksibunda e!“

Ecsedi István.

Felelet a 26. kérdésre. A debreceni szegény ember a „korhel“

szót kizárólag a rest, illetve a lusta megbélyegzésére használja. A részeges embert néven nevezi „ríszeges“-nek, disztó ríszeg-nek, a dorbézolót „garázda ríszeg“-nek mondja. A debreceni nép a korhel szót több összetételben használja. Így jelzőnek: „korhel vín ember“, „korhel kölyök“, „nagy korhel fattyú“. Főnévnek: „vín korhel“, „gyere te korhel!“, „jöjjék ide csak valamék korhel!“ — Mikor a gazda a kocsist szénáért küldi egy szekérrel, így ad mellé segítséget: „Lesz ott egy korhel, oszt maj' segít a' neked!“ — Vagy „ott is a korhelység, az a baj!“ — dorgálja embereit a gazda. „Nincs üdő a korhelksígre!“ — „Nincs üdő a korhelkedésre!“ — Használják igének is. „Mit korhelkednek kentek itt?“ — kérdi a gazda az istálló előtt pipázgató emberektől. „Ráírunk gazduram, most olyan korhelkedő üdő (esős idő) van!“ — felelik a munkások. „Elkorhelkettitek tik is az üdőt!“ ami azt jelenti, hogy eltöltötték hiába az időt.

Ecsedi István.

Felelet a 27. kérdésre. A debreceni ember azt mondja, hogy a szőlőnek, paszulynak haja van. A tengerinek még két haja is van. Az egyik a cső haja, a csuhája, a másik a tengeriszem haja (héja). A paszuly egyik fajánál kivételt tesz. Egy sárga színű paszuly fajtát, *hártyátlan bűdöskűszin* vagy röviden *bűdöskűszin* paszulynak nevez, azért, mert a haja is megfő. Nagyon szeretik ezt a jól fővő paszulyt.

Ecsedi István.

Mátyási József és „Kalászkaparék”-ja.

1920-ban írtam a következő sorokat:

Üdv THALLÓCZY LAJOSnak!

Azt jelentették az újságok, hogy a herceghalmi véres vas-
úti szerencsétlenség áldozata lettél. Annak idején én is úgy hit-
tem ezt s könnyeimen át csak sebedet láttam.

Most pedig látom, nem úgy volt igaz. Az történt akkor,
hogy álmodnak őrző angyala fölvitt Téged olyan jobb helyre,
ahová nem ért Utánad az a sok undokság, keserűség, amiben
nekünk idelelni nyakig kellett és kell evickélnünk.

Mikor elnyelte koporsódat a sír, szakgatott engem az a
tehetetlen érzés, hogy többet nem nézhetek éles szemedbe, nem
hallhatom fölséges nyugalma beszédedet, nem érthetek szót
Veled egy-egy csöndes, meleg zúgban, a kívül zajló világnak
vagy az írásokban ránk öröködött multnak, sok-sok jelensége
közül valamelyikről, arról, amelyik éppen eszünkbe szökken
a dohányfüstön keresztül.

Nem úgy történt.

Azóta is találkozhatom Veled, mikor megszökhetem a napi
robot és a szó szerint értendő *kenyérgondok* mellől. Elmondom
Neked — úgy, mint régen — ha valami megfigyelésem van élő
vagy holt nagyságokról, gazemberekről, tehetségekről, tökfil-
kókról, szándékosan ríktó színnel, hogy annál inkább élvez-
zem hozzászólásodban azt a megingathatatlan súlyt, mely ítéle-
tedet — ó, hányszor csodáltam ezt ellenségeiddel szemben! —
soha félre nem engedi billenni a tárgyilagosság ormáról. Or-
szág baja, magam baja ha bánt, Hozzád térek, mert a Te ta-
nácsod és példád belém tudja sugallani az „aequam memento”
rendületlenségét. Ha jeles tréfa esik tudtomra, Hozzád sietek
vele, hadd villantsam meg arcod tükre előtt: ha onnét verődik
vissza rám a fénye, nagyobb derű éri a lelkemet. Ha valamit
találok, ami különösen magyar, találok bár emberben, vagy
állatban, írásban, vagy képben, ételben, vagy italban: azonnal
Neked újságozom — ó, mert senki a magyarnak magyar mi-

voltát úgy nem érzi, tudja, értékeli, élvezi, mint THALLÓCZY LAJOS, a magyar történelemnek írója és csinálója; Te, az úti tapasztalataidat magyar szemmel és magyar tollal jegyeztető „DELI”; Te, a legértékesebb magyar ritkasággyűjteményt szerzett „BÜZÉRNAGY”, ki mindenhez értő szellemednek congenialitásával összevonoztad bécsi szállásodra, a „büzértanyá”-ra, a honi földnek Lajtán túlra vetődő annyi és annyiféle talantomait!

Jeles magyarságáért hozakodtam elő a méltatlanul elfeledett MÁTYÁSIval is ama találkozásunkkor, a Te utolsó bécsi útid előtt, mikor az öreg királyt mentél elkísérni a kapucinusok kriptájáig (ó jaj, hogy annál messzebb is elkísérted!). „*Poëta Hungarus*” — tehát költő is, magyar is: ezzel a találó nevezettel említi neve helyett MÁTYÁSI JÓZSEFET magyar specialitásokon kapkodó kortársa, SZIRMAY ANTAL, ki magyar curiosumokról írt latin könyvében (*Hungaria in Parabolis*. 1804.) gyakran idézget MÁTYÁSI-verseket. Tudtam, mennyire kedvelt SZIRMAYnak ezt a művét, melynél ANONYMUS óta magyarabb latin könyvünk nem igen van, s tudtam, hogy most száz esztendő múltán is kedved találod olyanokban, aminőkben százal ezelőtt gyönyörködött SZIRMAY uram. Tudtam tehát, hogy vele együtt Te is szívesen elmulatozol MÁTYÁSI bő káden-cia-vetésének kényelmes ritmusú hullámozásán: azért ígértem meg elválásunkkor, hogy nemsokára bemutatom Neked MÁTYÁSI termésének egy eddig eldugva volt maradványát is: az ő kéziratban maradt „*Kalászkaparék*”-ját.

Ime, most szavának áll a Te híved.

*

Ezt írtam 1920-ban abban a reménységben, hogy 1921-re, a Kalászkaparék megszerkesztésének száz éves fordulójára, fölleveníthetem MÁTYÁSI emlékét, ismertté tehetem nem ismert költői működését, igazságot mérhetek az ő becsmért írói értékének. Ez a reménységem azonban nem teljesült. De most, mikor az *Alföldkutató Bizottság* olyan folyóiratot bír, melynek a „népünk és nyelvünk” nemcsak címe, hanem tárgya is, alkalmam lett régi tanulmányomnak nagy részét s egyszerűsmind MÁTYÁSI műveiből is egynehányat közrebocsátani. Hozzá illőbb helyen nem is szólhatnék MÁTYÁSIRÓL. Az Alföld népének költője ő, hiszen gulyásnótáját, mely a néprajzi irodalomnak állandó tárgya, ma is dalolják pásztoraink, s a magyar írói nyelv történetében külön helyet érdemel ő, hiszen verseinek stílusából nem kisebbek tanultak, mint CSOKONAI és ARANY,

mulattató prózájában pedig olyan humor és olyan magyarság van, amilyen a mi korunk Eötvös Károlya és Móra Ference nagyságának és hatásának legfőbb eleme.

*

Nemes¹ MÁTYÁSI JÓZSEF született 1764. márc. 21-én² a Pest-vármegyei Izsákon; atyja ott református pap volt.³ Felsőbb tanulmányait a debreceni kollégiumban végezte, prókatori diplomát szerzett, s 1789-től 1794-ig⁴ gr. TELEKI JÓZSEF titoknoka volt, azután főitélőszéki esküdt. Költői munkásságának java része fiatal éveire esik;⁵ 1794-ben és 1798-ban jelent meg egy-egy kötete, alkalmi versek gyűjteménye, mely a magyaros irány legzamatosabb és legköltőibb tehetségének mutatja a nála néhány évvel fiatalabb CSOKONAI előtt. Az első kötet címe: *Semminél több Valami*, a másodiké: *Mátyási József Verseinek Folytatása*.⁶ 1799-ben gr. FEKETE JÁNOSHOZ került Főtra, a szabadelvű, de magyar érzésű, gazdag főúrhoz, VOLTAIRE barátjához, kora szatirikus költőjéhez, kit mint titkára, bizalmasa, költőtársa, híven szolgált annak 1803-ban elkövetkezett haláláig. Az irodalompártoló gróf jóvoltából életfogytig való évdíjat kapott s úgy ment ügyvédkedni Pestre, majd Izsákra húzódott s ott meg is házasodott. Harmadfél évi házasság után 1809-ben elvesztette ifjú hitvesét; fájdalommal emlékezik meg róla hosszabb bölcseleti költeményt tartalmazó harmadik verskötetében, melyet 1821-ben adott ki ily címen: *A barátság és annak mestersége* (l. 57 l.). Kecskemét polgára lett 1828-ban s ebben a városban töltötte életének hátralevő részét. Nem gyakorolta ügyvédségét, abbahagyta az irodalmi ambícióból való költést is: élt a vidéki társas élet szokott mulatozásainak a maga kevéssel megelégedő, független szegénységében. Kecskemét homokja eltemette az ő műzsáját is, mint nagyobb kortársának és városbelijének, KATONA JÓZSEFNEK, Melpomenejét. A nagy tragikust

¹ Atyja halálára írja (*Semminél több Valami* 300. l.): Mert Mátyási István és Zádori Sára, Nemességét tudja Komárom határa.

² Lásd 66-ik születése napjára írt versét.

³ Lásd atyja halálára írt versét (*Semminél több Valami* 301. l.) Az öreg Mátyási-pár olajfestésű arcképét Holló Béla félegyházi polgármester úr fedezte fel az izsáki paplak padlásán egy kutató útja alkalmával s azóta e két kép az izsáki ref. lelkész hivatalos szobájában függ. Mátyási József képe is megvan a kecskeméti ref. collegiumban. (V. ö. Szinnyei: Lex.)

⁴ Vö. Mátyási: Frankfurti utazásom. I. l. (Akad. kéziratár *Földr.* 4. r. 12. sz., *Széphalom* I. évf. 1. szám.)

⁵ 1798-diki kötete végén írja, hogy 18 éve áll a műzsák szolgálatában. (384. l.)

⁶ Idézeteimben az előbbi I., az utóbbit II. számmal fogom jelölni.

ez a titkos gyász fiatalon megölte,⁷ de a jó humorú és derült filozófiájú MÁTYÁSI késő vénségéig volt mulatozója és mulattatója a kecskeméti és környékbeli névnapoknak, disznótoroknak s 85 éves korában halt meg 1849 jan. 5-én. Kecskeméti életének emléke az a kéziratban maradt versesomó, melynek teljes címe:

KALASZ-KAPAREK,

mellyet, hogy semmi tarlóján ne vesszen, ezen Vontatótskába takarított; most pedig, maga Vers-Asztagjának végződésével, a' Nemzeti Tudomány-Szérűre Tsépel-tetés végett ágyaz,

MÁTYÁSI JÓZSEF

volt Magyar Helikoni Részes-arató.

1821.

*

MÁTYÁSINAK *Kalászkaparék* címmel két helyen van kéziratot költeménygyűjteménye: a M. Tud. Akadémiának és a Kecskeméti Ref. Főiskolának könyvtárában. SZINNYEI: *Magyar Írókban* egyiket sem találjuk. „Nyomtatatlan verseinek gyűjteménye“, melyet SZINNYEI a M. N. Múzeum könyvtárából említ, oly darabokat tartalmaz, melyek megvannak a *Kalászkaparékban* is. Az Akadémia példánya negyedretű 346 számított lap, MÁTYÁSINAK magának kezeírása. Kézirattári jelzete: *Írók 4-r. 44. sz.* A kecskeméti példány 1820-diki másolat. Az akadémiai tulajdonképpen két részből áll. Az első rész, melyben 1787—1817 közti darabok vannak, a 235. lappal végződik, utána pedig folytatólagos lapszámozással „*A' Fellyebbi Gyűjteménynek Folytatása*“ következik, 1819—1831 közti időből való tartalommal. Ez a toldalék nincs meg a kecskeméti példányban. A *Kalászkaparék*nak két darabját külön is kiadta MÁTYÁSI nyomtatásban („*Akkori Gondolatok midőn a' Felséges Királyi Hertzeg, Magyar Ország Nádor Ispánnya JÓSEF, a' Felséges Orosz Császár Leányát Alexandra Paulownát eljegyezte. 1799*“ L. 8. lapon; „*Gróf Teleki Lászlóné, született Gróf Teleki Mária Aszszony halálára*“ L. 69. lapon); egyiknek nagy részét pedig („*Gróf Fekete János... neve napjára...*“ L. 108. lapon) beleolvasztotta a *Barátság*ról írt könyvébe (108—110. l.).

Irodalmi föllépésekor a XVIII—XIX. század mesgyéjének legnagyobb lantosa, CSOKONAI sietett neki „zöld borostyánt

⁷ Lásd a Bánk-Bán Rózsavölgyi és Tsa-féle kiadásához írt utószómat. 179—182. l.

szentelni“ (I. CSOKONAI-nak „*A' Semminél több Valami*“ c. versét), de azon kornak legfőbb irodalmi hatalmassága, KAZINCZY, a meg nem értés göggyével és haragjával tépte le azt MÁTYÁSI-nak homlokáról: „Én nem tudtam, kacagjak-é, vagy széljel tépjem a' könyvet... Ó Istenek, üzzétek-el az elmék' döghalálát“. (KAZINCZY *Levelezése* II: 362.) Maga MÁTYÁSI, mint régi mostoha irodalmi viszonyaink között sok más elkallódott tehetség, nem is tartotta élethivatásának, hanem csak ifjúi játéknak, a költészet gyakorlását (I. „*A' Szerző a' maga Munkáihoz*“ c. versét II. 381—386. l.), melyet a férfikornak komoly munkaideje elérkezvén, minden csalódottság nélkül készül abbahagyni; munkái felől nem áltatta magát nagy vélekedéssel, s a két magyar hazába kibocsátott két könyvének a fitymáló kritikák ellen ezt a tanácsot adta:

De ti mind ezekért ne nehezteljétek,

Mert bizony nem-is nagy a' ti érdemetek. (II: 384.)

Nem vágyott borostyánra:

Nem kérek fejemre borostyánt 's tsillagot,

Nagy jutalom illet nagy érdemű Tagot.

Egy szál rozsmarinna!l tízimerűl be-érem,

A' millyen a' munkám olyan lehet bérem. (II: 384.)

De bizony, szerénységénél még nagyobb volt a kritika szigorúsága, ez a — vele szólván — „minden munkát meg-riszáló rosta“ és „minden fejeket meg-tépő borosta“, s miatta még ahhoz az egy szál rozsmarinhoz sem juthatott a derék MÁTYÁSI, nem pedig egész mostanáig, mert a mai irodalomtörténet még mindig kegyetlen kegyeletlenséggel hágyja ott MÁTYÁSI könyveit azon a pellengéren, melyre valamikor a különböző irodalmi irányok párttusáiban KAZINCZY vetette. (L. PINTÉR: *M. Irod. Tört.* 1772—1831, I. köt. 184. l.) Az egy LEHR ALBERT volt az, legnagyobb költőnknek is legfőbb megértője és -értetője, ki ARANY-nak némely Mátyási-reminiscentiájáról írtában (*Magyar Nyelv* VIII: 166) rámutatott a mellőzöttek érdemeire: „MÁTYÁSI bizonyára obscurus verselő, a kit kevésre becsül az irodalomtörténet, sokkal kevesebbre, mint megérdemli. Ismerve mondom ezt... Versei a gyökeres magyarság kincses bányája“. „Ismerve mondom“... e szavakban benne van az a gyanú, hogy ha MÁTYÁSI-t jobban ismernék, jobb lenne a híre. Én tehát, mielőtt az ő gulyásnótájának bemutatására és tárgyalására rátérnék, igazolni akarom, hogy csakugyan megér-

demli MÁTYÁSI az ő irodalmi jelentőségével való foglalkozást. Le akarom venni megjelent könyveit is a szegyenkőről s kinyitatom néhol az olvasóval, hogy lássa, milyen magyar verselő stílus volt már közvetlenül CSOKONAI előtt és volt a nagy ARANY előtt.

A párisi világkiállítás huszártérme alkotójának, THALÓCZYNAK, ki a huszárbán látta az eszményi magyar jellem megtestesülését, elmondottam annak idején, s itt is elmondom azt, hogy ama legszebb magyar jelenségre MÁTYÁSINÁL találjuk a legszebb hasonlatot. MÁTYÁSI a „Barkó Nemes Huszár seregében“ beállott pajtásának szájába (1789) ezeket az üdén termett szavakat adja:

De már úgy meg-ülök akármelly paripán,

Valamint áll tövén a' ki-nyilt tulipán. (I: 228.)

Számtalan ilyen kép váltogatja egymást MÁTYÁSIBAN s ezt az egyet csak példának idézem. Gondoljunk a Mársokat, Herculeseket, Achilleseket, Ajaxokat emlegető régi unalmas hasonlatokra, melyek Gyöngyösinél is hemzsegnének, s akkor tudjuk méltányolni az idéztem-féle hasonlat stílustörténeti jelentőségét. Ne mára gondoljunk, hanem a MÁTYÁSI előtti időkre. Akkor észrevevesszük azt a nagy változást, hogy íme, van végre valaki, aki nem a deák költők papirosából tanulja a nyelv ékesgetését, hanem a maga nyitott szeme, lelke látásait mondja ki frissen, s mivel a magyar Alföldnek mezején, annak népe között él, ott szemlélődik, gondolkozik, azért látásai, hasonlatai mindig magyarok, mert egyéniek.

Gondoljunk a Tiburokra és Tempékre s akkor észrevevesszük, minő fordulat a stílusban az, mikor MÁTYÁSI a természetnek magyar szemben legszebb képét, a búzamezőket megfesti. Anekdota-ízűnek érzik, hogy JÓKAI alispánja (az *Egy az Istenben*) a kies olasz tájaknál szebbnek tart egypár ezer hold búzatáblát egy tagban. Affektálásnak tartanak, ha bevallanám, hogy valami csodálatos gyönyörűség fog el, mikor a kényszerű alpesi nyaralás után megpillantok a vonatról a barna szántások közepén, egy-két szántatlan maradt kepék-helyét, hullámozó arany tenger emlékét. Nem magamról beszélek hát, hanem filológiai szárazsággal csak utalok arra, hogy a rozs virágzása ihlette VARGHA GYULÁT egyik legszebb költeményére, mikor „az új kenyér szülemelő lelkét“ érezte „lengeni a tavasz fuvallatán“ (Ködben 77). Utalok arra, hogy MÓRA FERENC a „búzamezőkről

hozta“ legszebb prózáját, a legszebbet az „istenáldotta búzá”-ról írta (Georgikon). S akkor meg fogja becsülni az olvasó azt, hogy a magyarnak, talán csak a magyarnak legszebb tájat nem idegen cífraságokkal, hanem a maga itt termett lelkének sugallata szerint merete megírni MÁTYÁSI (1791.):

Olly szép áhldást láttam valamerre voltam,
 Hogy a' tsudájába szemmel bele holtam.
 Most a' föld a' vele öszve-békélt Eggel
 Mint jó házas-társak élnek szövetséggel;
 Mert egymást ejtették olly gazdag terébe,
 Hogy egyiknek sem fér a' magzat méhébe,
 És az Édes Anya, de már rég' mostoha
 Természet, bő kezűbb ennél nem volt soha.
 Meg-szánván kenyérért síró gyermekeit,
 Mintegy két marokkal szórta-le étkeit.
 Mintegy eledellel terhelt szekerekbe,
 Négy igás szeleit a' gyors fellegekbe
 Bé-fogván, el-járta éhel holt világát,
 'S mindenütt egy-aránt osztá gazdagságát.
 Mint főző fazékkal úgy bánék a' földdel,
 Meg-tölté essővel 's enni való zölddel,
 És a' nap tüzenél azt olly bőven főzi,
 Hogy talám tsimóssan tálnai sem győzi.
 Azért Teremtőjét áldja az éhező,
 Nagy asztalt terítvén számára a' mező.
 Könnyezve szórta el a' költsön kért magot,
 Most pedig énekel reménylőn asztagot.
 Nád-szállal mérkődzik, 's úgy áll a' gabona,
 Mint a' parádéra ki színelt katona.
 Néhol terhe alatt ereje el-fogyott,
 'S mintegy szülő Aszszony fekvő-ágyba rogyott. (II:90-91).

De nemcsak a derült realitás, hanem a komor fantasztikum is megtalálja MÁTYÁSIban erős képzeletű festőjét. „Öt hónapok alatt Édes Attyát, Lelki barátját“ és egy „Ifjú Jóakaróját“ eltemetvén, „egy sírban, a' hova kedvesei után gondolataival le-szállott, képzeli a' Halálnak egész föld' gyomrában-való birodalmát“ és onnét ily megrázó sorokat dörögdtet föl (1790):

Mitsoda kietlen szomorú mélység ez,
 Mellyet talám a' nagy pokol verne végez?

Melly kétségbe ejtők itt a' gondolatok!
 Melly rettenetesekek minden ábrázatok!

Imé Temető ez, egy rémítő bánya,
 Mellyet a' régiség düggel tele hánya,
 'S hova most-is sepri miként a' szemetet
 A' halandóság az emberi nemzetet;
 Imé a' koporsók, mellyeket sok százak
 Le-raktak, mint annyi dolog tévő házak,
 Hol a' munkás férgek rakásra verődve
 Emésztenek, mintegy napszámra szegődve;
 Az élet öröme a' kedves nappallal
 Ki vagynak rekesztve innét vastag fallal;
 Nintsenek fel-néző ablakok az égre,
 Alá nyílnak azok egy mély setétségre;
 Az érzékenységek nyújtóznak meg-halva,
 Az örök álomnak mákjától el-alva;
 Egy minden lármánál terhesbb hallgatásnak
 Siket rabjává kell lenni a' hallásnak;
 A' zajgó tábornál több irtóztatóság
 Ez a' képzelődő egyedülvalóság;
 Nints száj, még-is egy nyelv mennydörgő szavával
 Ezt kiáltja: *meg-halsz! Stentori* lármával. (II: 51.)

Igy bizony CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYIG egyetlen magyar költő sem tudott írni. A legutóbb idézett sorok is — egy kálvinista „bucsuztató“ részlete — 14 évvel megelőzték CSOKONAI-nak „Lenni? vagy nem lenni?“ kezdetű híres halotti verseit. A falusi kántoroknak temetési rigmusait MÁTYÁSI emelte először irodalmi színvonalra, s utána alkototta meg CSOKONAI ama böleselmi költeményét. MÁTYÁSIHOZ írt, már idézett versében el is ösmeri őt mesteréül:

Magam utánad azomba
 A Parnasszusi Templomba
 Mentem nyomba.

Az eget a legtöbbet a pásztor, a szántóvető nézi. Közülük is az égből legtöbbet az alföldiek látják. A régi tengerjáróknak, vitorlázóknak, nem volt meg az a nyugalomuk az ég szemlélésére, ami századokon át megvolt és ma is megvan az „Alföld népe“-nek:

Szerettek a síkra heveredni hanyatt,
 Kalap lévén vánkos a fejetek alatt,
 Nézni a fiastyúk s göncölszekér felé,
 Olykor-olykor el is andalodni belé.

S ha néztek fölfelé, néztek balra, jobbra
 S nincs egy földi fűszál, mely rátok hajolna
 S mindenütt, mindenütt csupán eget láttok:
 Ti is égben vagytok akkor, azt tudjátok.

Szeretitek látni a szép hajnal tövét,
 Hol a kerek földhöz tűzi bársony övét.
 Legszebb, legpirosabb ott az ég almája,
 Püpos hegy körösleg be nem harapdálja.

Hát mikor fél szemmel egyenest néz a nap
 A sík pusztá színén: mint örültök annak!
 Ugy-e, attól félti és azért néz széllyel:
 Nem pattant-e rajta domb az elmúlt éjjel?

(Arany: *Az Alföld népéhez.*)

Nem véletlen tehát, hogy alföldi költőinknél kerül elő legtöbb-szor a menny boltja, mint költői meglátás tárgya, olyan fölfogással, melyből nem a távoli csodálat, hanem inkább a megszőkottság szeretete érzik. Jól tudjuk, mily jellemzők mind az Alföldre, mind ARANYra az ilyen personificatiók, melyek az égi jelenségeket valósággal velünk élőknek éreztetik:

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
 Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
 De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
 Az eget, a földet bakacsimba vonta,
 És kiverte szépen koporsószegeivel:
 Fényes csillagoknak milljom-ezerével:
 Végre a szép holdat előkerítette
 S ezüst koszorúnak fejtül oda tette.

(Arany: Toldi V.)

Nos, hogy MÁTYÁSIRA térjek, egyszer én MÁTYÁSI verseiből — ugyan ki ösmerné ezeket? — fölolvastam egy kiváló irodalom-történetírónk előtt a következő sorokat, azzal a kérdéssel, hogy mondaná meg, kicsoda írhatta vajjon azokat:

Imé fogat a' nap pompaszekerében,
 Ülvén sugári közt inneplő képében.
 Fel költvén a' hajnalt, szűz-szoba leányát,
 Meg-seprete véle az Egek márványát.
 Tiszta kék selyemmel az útát vonatja,
 Arany patkós lovát nyargalva hajtattja. (I: 262.)

Bé-lunyta szemeit a' nap-is már színte,
 De még-is a' hegyen által ránk tekinté.
 A' szunnyadozó fák mind talpra állottak,
 'S bár álmos észszel-is, de fejet hajtottak. (I: 267.)

..... már nagy idő vala,
 A' fáradt természet mély álmomba hala,
 Bé-lévén takarva fekete paplannyal,
 Mellyet tsillagzattal mint sűrű arannyal
 Öreg szüléjének számára ki-hánya
 Az Est-hajnál, az Éjj' ágy-vető Leánya. (II: 151.)

Meghallgatván ezeket az én tudós barátom, azt felelte: „Nem ARANY írta, de olyan, mintha ARANY JÁNOS írta volna — fiatalabb korában“. És ez a felelet találó volt. Arany-stílus ez, e stílus fiatalabb korából. A magyar Alföld ege termette az ilyen sorokat MÁTYÁSI egyéniségében s ezek az alföldi ég alatt kelő hangulatok MÁTYÁSI hűrjairól szállottak ARANYéra.

Valamint CSOKONAIT is szorosabb szálak fűzik MÁTYÁSI-hoz, úgy ARANYTÓL is MÁTYÁSIRA nem csupán félig öntudatlan reminiscenciák utalnak bennünket, hanem stílusbeli egyezések is, aminek alapja nemcsak a két író alföldi tősgyökeres magyarságának közös volta, hanem ARANY részéről MÁTYÁSINAK öntudatos élvezése, tanulmányozása is. A XVIII. század végén a latinos, franciás, németes költői irányok között szinte megvetett volt a magyarosoké, de most már látjuk, hogy irodalmunknak ezen ága volt az a fő meder, mely más, csak mellékköfolyók segítségével ARANY és PETŐFI művészetévé mélyült, szélesedett, hatalmasodott. Nemzeti irodalmunknak ama ki nem száradható medre őrzi MÁTYÁSI költészetét, mely előzőihez és társaihoz mérve hasonlíthatatlanul a legkevesebb iszapot és a legtöbb aranyat tartalmazza, úgyhogy abból legnagyobb jeleseineknek kincsei közé is volt minek keverednie, általuk közvetve — mint egy névtelen adakozó — ma is gazdagítva még bennünket a szegény MÁTYÁSI. Közvetlen hatására pedig még jobban elmondhatjuk felőle, amit ARANY mondott a magyar költői stílus atyjáról, a XVII. század GYÖNGYÖSÍJÉRŐL: „A nyelv-tanuló, a költő még most is járhat hozzá iskolába“.

Eddig is ösmert, jobban mondva: ismerhető költeményei és hatásuk tehát oly tisztességes, sőt kivételes helyet biztosítanak szerzőjüknek, hogy méltán fordulhatunk érdeklődéssel ismeretlen költeménygyűjteménye felé is. Várakozásunkban nem fogunk csalódni, mert abszolút mértékkel mérve: akadunk

benne oly munkákra, melyekért bokrosabban is megérdemelné a jó MÁTYÁSI a rozmarinszálakat; korukba helyezve pedig vissza e későn előkerülő szellemi termékeket: általában becses adalékokat szolgáltatnak irodalmunk fejlődésének történetéhez, az író személyének — melyben kiváló egyéni vonások mellett az akkori vidéki alkalmi költő típusát is láthatjuk — megértéséhez, és az efféle írók környezetének rajzához.

*

Népiesség és humor: MÁTYÁSI költészetének alkotó tényezői közül e kettő határozottabb körvonalakban bontakozik elő kéziratos könyvéből, mintsem a kinyomottakból.

Népies tárgyú és alakú a könyvnek legszebb darabja, egyben MÁTYÁSI egész költészetének legértékesebb termése, sőt sok mulandót produkált korának egyik örök maradandóságú alkotása, az a *gulyásnóta*, melynek teljes címe: *Sorsával elégedő Gulyásnak Pásztori Dallja*. A benne lévő jellemző erő oly nagy, hogy etnografusaink, köztük a legjobb szemű HERMAN OTTÓ is (*A magyar pásztorok nyelvkinése* 23. l.), midőn a magyar gulyás igaz képét akarják szemünk elé állítani, egyszerűen ezt a verset idézgetik. Magakedveltető szépségét mutatja az, hogy még szerzője életében a nép ajkára került s többé-kevésbbé megrövidítve, változtatva, részleteire bomolva népdalként vagy népdalokként máig is él az egész országban s népdalgűjtőink a negyvenes évek óta máig gyűjtéményeik fő ékességéül sze-degetik össze a tökéletes teljességű egésznek szétpergett gyöngyszemeit hazánk legkülönbözőbb tájairól. E gulyásnotának egész kis irodalma van már; de mielőtt annak téves megállapításával foglalkoznám, először is közlöm magát a verset; ez annak első pontos közlése MÁTYÁSI tulajdon keze írásából.

*

Sorsával elégedő Gulyásnak Pásztori Dallja.

(1823.)

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
 Tsak azért mert Gulyássá lehettem;
 Eb tserélne cserényt palotával,
 Sem életet köszvényes nagy Úrral.
 Kis Királyság így is állapotom,
 Igazgató törvény bunkós botom,
 Országom egy egész Baromjárás,
 Nagy Potentát a' Számadó Gulyás.

Öt Bojtárnak vagyok fejedelme,
 Ugy bötösülnek: Gazdám ő kegyelme,
 Gulya fekszi körül cserényemet,
 Hat komondor istrázsál engemet.
 Magambanis helyén van szív lélek,
 Se zsványtól se vadtól nem félek,
 Mást nem bántok, engemet se bánt más,
 Haj! de boldog egy *Rébéri* Gulyás.⁸
 Van ég alatt lakni bátorságom,
 Városinál nagyobb szabadságom,
 Ha szegény is, de magamé vagyok,
 Szolgálatba szegődségéért álok.
 Mikor Jobbágy kaszál, gyűjt, azt mondom,
 Ur dolgára nekem semmi gondom;
 Feles fűvel vagy arató részszel
 Nem bajlódom, könnyebb élni készszel.
 Az a kötelességem törvénye,
 Ha takarít Gazdám vagy erszénye,
 Én ki hordjam négy ökörrel télen,
 's Míg benne tart egyék erdőszélen.⁹
 Gazdagságra nints semmi szükségem,
 Van egészség ahhoz elegendem,
 Hord a' Gazda jó heti kenyeret,
 Főzeléket szalonnát eleget.
 Nem kell nints is sok tizfra podgyászmom,
 Vetett ágyra kis székről nem mászmom,
 Édes Szülém szoktatott padkára,
 Most se vágyik a' testem párnára.
 Azt nem mondom, nints asztalom, székem,
 Mert Hertzegnek sints annyi mint nélkem,
 Enyim minden halom és tó partja,
 Ülök, eszem, a' hol kedvem tartja.
 Meg vagyok két ökrű taligával,
 Úgy mint nagy Űr a' magazinjával,
 Ha tarisznyám vetem a' vállamra,
 Velem együtt jár az élés kamra.
 Szobát, konyhát, tartok a' cserényben,
 Ál kenyerem szalonnám szekrényben,
 Bográts Vödör Szolgafa Fakánál
 Egyebem, de több minekis annál.

⁸ Teleki Grófok Pusztája Solt és Földvár között a' *Rébér*. (Mátyási.)

⁹ Értsd: Csak az a dolgom, hogy amit gazdám megtakarít, azt én kihordjam a pusztára: hadd egyék ott az erdőszélen a pásztorok, míg benne tart! Mészöly.

's Azért élek jól mint hal a' vizben,
Vendégség van mindemap négy izben,
Mégse szerzek gyomor terhet véle,
Mert a' Trekta mindég tsak egy féle.

Hajnal előtt ki törlöm a' csipát,
Fohászkodás után gyújtok pipát,
Szemlélődöm marha közt sétálva,
Van é bádjatt, nints é meg dézmálva.

Ha látom hogy nem lett semmi hibám,
Alám gyűröm bőrszéknek a' subám,
Izék tűznél kenyeret pirítok,
Rá fanyársrol szalonnát tsurdítok.

Meg fejik a' Tzimert, Kajlát, Zsombót,
Ozsommának olt a' Bojtár tarhót,
Gazduram is rá kiki csapogat,
Érte dohányt kulats bort hozogat.

Délben ha kész bográtsos ebédem,
Körül üli velem a' cselédem,
's Ugy el lakunk fordított kásával,
Mint a' Goróf hús harmintz tálával.

Ebéd után ha rám érik álom,
Gyöpön vetett ágyamat találok,
Jobban nyugszom bokrok árnyékában,
Mint beteg Úr a' prádé szobában.

Hevertemből ha kelek frissülve,
El ballagok dalolva fütyülve,
Gulyámat sétálva legeltetem,
's Itató kút felé térítgetem.

Víz meréssel mozgatom testemet,
Meg újítja fáradás éhemet,
's Majd tarhonyát eszem vatsorára,
Osztán gyújtok tűz mellett pipára.

De azért hogy együgyűen élek,
Szépszint, erőt, Pappal se cserélek,
's A' melly Uram nem hiszi, tisztetem,
Tessék gyöpön meg birkozni velem.

Nem kínálok a' bőrömet Pestre,
Mint a' rozsoszul telettetett birke;
Tsak Uraknak hagyom a' patikát,
Mindnyájáért sem adnám Pannikát.

Bötsülöm a' pásztori gúnyámat,
Nem cserélném Szűrömet, Subámat,
Tekintetes Ur Décbundájáért
Se Plébánus Reverendájáért.

Mikor olvad a' Nádrágos nyárban,
Én szellőzők gyóts ingben gatyában:
's Fittyet hányok a' télnék subából,
Mikor Urfi ki se búj szobából.

Nem szegődöm posztó köpönyeget,
Ázás ellen ha zápor fenyeget
Ki fordítom a' subámat szőrrel,
Vagy készülök a' gallércs szűrrel.

Mikor látok fergeteg idejét,
Ki gyűröm a' süvegem tetejét,
Fel se veszem a' felhőt alóla,
Mert a' Jégis vissza pattog róla.

Ha bőv ingem gatyám széltől lobog,
Lány keblében a' szív értem dobog,
's Inkább ölél mint Pesti Gavallért,
Híjjában fitogat neki tallért.

A' Paripám száz forintos Fakó,
Repül szintúgy szikrázik a' patkó,
Mint én azis igaz Magyar fajta,
Nyúlat is el korbátsolnék rajta.

Ha meg unom magamat pusztába,
Rá nyergelek megyek a' Tsárdába,
Szépen szólok a' Körtsmárosnének,
Adjon szállást látogatójának.

Be van a' két szűröm újja kötve,
's Nem tagadom mi van bele téve,
Az egyikbe atzél kova tapló,
A' másikba száz forintos bankó.

Azért mondják az Irigyek rólam,
Ihatom bort, mert' eleget loptam:
Nem kívánok azoknak egyebet,
Hogy ne lássák a' tsillagos eget.

Fuladjon meg szemöktől a' varjú,
Mert nem sült rám soha tsak egy borjú,
's Kunvannoknak azt mondhatom vissza,
Hogy van annak a' ki meg nem iszsza.

Komászáros mitsoda fán terem
Azt se tudom tsak nevit esmerem,
's Ha költök is a' keresményemből,
Ki parantsol az én erszényemből.

Bort sem iszom fogadásom tartja,
Vizet inkább ha galambom hozza,
De aztis úgy ha kútból meríti,
Tsókos ajkát korsóhoz érteti.

Szeretöm a' Kortsmárosné Lánya,
 Nem ér azzal Körmözt Selmetz bánya,
 's Angyal Pannikámat el is veszem,
 Híres neves Gulyásnévá teszem.
 Am szegődjön más Jámbor több bérre,
 Bábolnára vagy Mezőhegyesre,
 Mink meg élünk Rébéri pusztában,
 Erdős János Úr szolgálatjában.
 Ment annak ád Isten a' kit szeret,
 Ollyan Gazdát, ilyen jó kenyeret,
 's Nótámban is ez az utolsó sor:
 Boldog ember a' Rébéri Pásztor!

*

MÁTYÁSI neve alatt egy 1826-diki másolatból 1880-ban jelent meg — némi szövegbeli eltérésekkel — a *Kecskeméti Lapok* 31. számában ez a költemény. Etnografusaink sokat foglalkoztak vele, de mivel nem találták meg a MÁTYÁSI-kéziratokban, és egyéb okokból is, azt állapították meg róla, hogy nem MÁTYÁSIÉ, vagy legalább is aligha övé. MADARASSY LÁSZLÓ szerint „állítólag” való MÁTYÁSITÓL (*Nomád Pásztorok* 12. l.); SEBES-TYÉN GYULA szerint, ha előkerülne is a *Gulyásnóta* MÁTYÁSI-kézirata, az „csak lejegyzés lehetne, mert MÁTYÁSI soha nem írt ilyen tökéletes népiességgel” (*Ethnogr.* 1914: 197); HERMAN OTTÓ is ily értelemben van: „Állítólag az egész MÁTYÁSSY JÓZSEF műve... Kiadott művei azonban nem tartalmaznak népies elemeket. A költemény... végig népies és nem foglal magában KAZINCZY előtti nehézkes elemeket, mint MÁTYÁSI kiadott művei” (*A magyar pásztorok nyelvkincse*, 23. l.).

Szegény MÁTYÁSI! Mikor még tudták róla, hogy efféle gulyásoknak való verseket farag, megvetették parasztságáért; mire pedig megnőtt a népies stílus becsülete, akkor meg elvitatják tőle a tudósok az ő szerzőségét!

Most már azon ellenvetéssel szemben, hogy a *Gulyásnóta* nincsen meg MÁTYÁSI kézírataiban, rámutathatunk a *Kalászkaparék*-ra: kétségtelen, hogy e gyűjteménynek minden darabja, tehát a *Gulyásnóta* is, úgy, amint van, MÁTYÁSI műve. Arra a kétségre, hogy kinyomtatott könyveiben miért nincsen ennyire népies hangú darab, szintén könnyű a felelet. Azért, mert a halotti bucsuztatók és lakodalmi üdvözetek, az elmélkedések és panegiriszek között nincs egyetlen olyan tárgyú költemény sem, mely, mint a *Gulyásnóta*, a nép fiának szájába lenne adva. Tárgyukhoz képest MÁTYÁSI ki-

nyomtatott könyvei nagyon is népiesek, s egyetlen költőnk sincs sem előtte, sem utána, akinek műveiben annyira érvényesülne az élő népnyelv és a stílusában annyi kép fogant volna meg a földművelők és pásztorok életéből, világából. Hogy MÁTYÁSI csak lejegyzője volna e dálnak, mint SEBESTYÉN föltenné, szintén több okból lehetetlen. MADARASSY ugyanis „kitűnő jellemzés“-t lát ebben a gulyásnótában, „mely — úgymond — az akkori gulyáséletet aprólékosan lefesti“ (*Nomád pásztorokdás* 12. l.); VIKÁR meg egy újabb résszel ügyetlenül összeragasztotta a MÁTYÁSI egészéhez képest csonkitott, toldozott népi változatra azt mondja, hogy „úgyyszólván amit a pásztor egy 24 órán belül érez, gondol és tesz, mind benne van ebben a költeményben“ (VIKÁR: *Somogy megye népköltése* 416. l.). No mármost éppen ez a jogos dicséret a legfőbb érv a mellett, hogy a *Gulyásdal* népies ugyan, de népi, vagy — mint SEBESTYÉN fejezi ki óvatos merészséggel (id. h.) — fél népi nem lehet, mert a nép, értsd: valamelyik parasztlegény, vagy, ha jobban tetszik: „a természet egyszerű gyermeke“, hosszú, rendszeres, kimerítő, szabatos genrekép megalkotására, kivált oly mesteri külső formát is adva hozzá — nem képes. Azt csak olyan tehetséges író tudta megcsinálni, aki a nép közt nővén föl, azt jól ismerte, de azon fölül humanisztikus nevelésben is részesülvén, a poéta GYÖNGYÖSI utódai közé lépett. GYÖNGYÖSI követőinek volt az az erényük és bűnük, hogy mint mesterük egy-egy tárgyról — ARANY szavai szerint — „mintha iskolában feladott thema volna“, írtak „bőven“, „egy nadály szívósságával“ csüggtek rajta s addig ott nem hagyták, míg ki nem facsarták, „mint a citromot“. „Ezek — teszi hozzá ARANY — művészi rendező elme kormányja alatt jó tulajdonságok“ (*Koszorú* 1863: 554. l.)... MÁTYÁSI tehát körülményeinél, hajlamánál és tehetségénél fogva éppen arravaló volt, hogy ezt a *Gulyásnótát* költhesse. Elfogulatlan szemmel különben észrevehetünk abban oly részleteket is, melyek nemcsak nem népiesek, hanem még a népiesség realizmusának is híjával vannak. Hogy a gulyás reggel csak fohászkodás után gyújt pipára s a vízmerést úgy tekinti, mint egészséges testmozgást, és hogy bort nem iszik, mert fogadása tartja: ezeket csak olyan régi műköltő írhatta, akinek fülebe nemcsak magyar nóták csendültek bele, hanem verődtek ROUSSEAU kora népidealizáló irodalmának műhangjaiból is. MÁTYÁSI tudott franciául és olvasta a francia írókat. Azok, akik MÁTYÁSI kinyomtatott művei alapján tagadták meg tőle a szerzőséget, nem vizsgálódhattak elég lelkiismeretesen. Hiszen vádjuk ellen

éppen MÁTYÁSI két fiataalkori könyve a legalkalmasabb paizsok, melyeken a böngésző szem szakasztott olyan kalapácsnyomokat lel, amilyenek annak a híres nótának az alkotmányán látszanak: úgy hogy nyilván megtetszik a mesterük azonos volta. Az egészből kiszakítva vesztenek ugyan az idézetek meggyőző erejükből, de azért elégnék tartom itt röviden utalni a következő egyezésekre:

Gulyásnóta.

14. versszak. Hajnal előtt ki törlöm a' csipát,
Fohászkodás után gyújtok pipát.

Verskötet.

- I: 184. És mikor a' pompa kitörli a' tsipát,
Már fölöstököltél 's ki szittál egy pipát.

Gulyásnóta.

15. versszak. Izék tűznél kenyeret pirítok,
Rá fanyársrol szalonnát tsurdítok.

Verskötet.

- I: 182. Táplálóbb testednek, és jobb ízű szádnek,
Szeletje fa nyárson sütött szalonnádnak.

Gulyásnóta.

- 24—25. verssz. 's Fittyet hányok a' télnek subából,
Mikor Urfi ki se búj szobából.

— — — — —
Ázás ellen ha zápor fenyeget
Ki fordítom a' subámat szőrrel,
Vagy készülök a' galléros szűrrel.

Verskötet.

- I: 180. patyolaton át a' szelet nem szűröd,
Hanem jól testedhez szorítván a' szűröd,
Neveted a' pompást, mikor bőre ázik,
És a' nyalkát, a' ki szántszándékkal fázik.

Gulyásnóta.

3. versszak. Hat komondor istrázsál engemet.

Verskötet.

- I: 186. Egy vagy két komondor az egész vigyázat.

Gulyásnóta.

10. versszak. Azt nem mondom, nints asztalem, székem,
Mert Hertzegnek sints annyi mint nékem,
Enyim minden halom és tó partja,
Ülök, eszem, a' hol kedvem tartja.
- — — — —

18. versszak. Gyöpön vetett ágyamat találom.

Verskötet.

- II. 111. nékem,
Minden mező ágyam, mindenik hegy székem.

Viszont a nép ajkáról lejegyzett változatokban bukkanunk olyan értelmetlenségekre is, mely csak abból magyarázható meg, hogy MÁTYÁSI szerzette az eredetibb szöveget. Így például a változatok „révbéli“ gulyást emlegetnek — ez abszurdum. Azonnal megértjük azonban e tévedést, ha tudjuk, hogy MÁTYÁSI-nál „révbéri pásztor“ van, ki a Telekiek rébéri pusztáján Erdős János úr szolgálatjában él és MÁTYÁSI egy rébéri mulatása emlékére írta ezt a *Gulyásnótát*. (V. ö. *Hazánk s a Külföld* 1868: 399.). Természetesen, mint más műköltők, MÁTYÁSI is használhatott föl költeményéhez régebbi motivumokat, népieset írván, népieseket. Nótás legények voltak a pataki és debreceni kollégiumok nevendékei, s a közülük vált poéták régibb dalok mintáit is hímезgették tovább, régibb szépségeket is szőttek újabb műveikbe. A „Nem anyától lettél, rózsafán termettél...“ s „Orcáid rózsái ha közel volnának...“ gyönyörű dalokat is beleillesztette POÓTS ANDRÁS a *Sénai Lukrécziáról* írt énekbe (*Ifjúi Versei* 6. és 14. l.). MÁTYÁSI is bizonyára ráemlékezett a *Gulyásnóta* írtakor a következő régi, kollégiumi *juhászénekre* (Régi Magy. Könyvt. 35. sz. 120—121. l.), melyet P. HORVÁTH ADÁM is említ (VÁCZY: *Kaz. Lev.* XIV: 21.):

Ortu solis instante, radios jam levante,
Agmen meum producendo, ad pascua promovendo,
Rore coeli madidum, calco gramen humidum.

Mikor az nap felvirad, sugarival felhasad,
Juhaimat kieresztvén, legelőre kivezetvén,
Harmatos füven járok, zöld pázsiton sétálok¹⁰

— — — — —

¹⁰ Hevertemből ha kelek frissülve ... Gulyámat sétálva legeltetem.

Cibus qui me satiat, jejunum reficiat,
Nollem cum mītris abbatum et cum epulis onastum.
Ut jambere debeam, quis abducit, videam.

A melly étel elégít, éhségemben megsegít,
Nem cserélem az urakkal és nagy süvegü papokkal
Asztalát fel nem váltom, jobbnak azt nem állítom¹¹

Corpus canis tuetur, nullum sane veretur,
Agmen curat, hostem fugat, dormienti invigilat.
Me fortuna beatum, a diis sic amatum.

Kuaszt örzi testemet, nem félthetem életemet,
Mellettem van, vadra csatáz, ha aluszom, réám vigyáz.¹²
Ilyen a boldog élet,¹³ melylyel Isten szeretett.

Spectrum regis non opto, satius est, quod porto,
Pedum meum pastorale, regnor possessione
Commigremus jam oves, ad praesepe ob dulces.

Királyok koronáját, nem kívánom pálczáját,
Jobb a pásztori bot annál, királyok birodalmánál.¹⁴
Már juhaim sétáljunk az akolba s ott háljunk!

MÁTYÁSINAK ez a „dalcésírá”-ja azonban, melynek változata ERDÉLYINÉL is megvan (I:228) a gulyásróta eredeti voltát még inkább láttatja velünk. Ha a *Gulyásnótának* azokat a változatait, legtöbbször töredékeit, melyek a népdalgyűjteményekben vannak, figyelmesen megvizsgáljuk és összehasonlítjuk MÁTYÁSI szövegével, akkor is arra az eredményre jutunk, hogy MÁTYÁSI írott szövege az eredeti, a népi szövegek pedig csak ezen írás után terjedtek el, néhol hibátlanabbul, néhol hibásabban, zavarosabban, hiányosabban. Érdekes az ily összehasonlítás azért is, mert ezáltal tanulmányozhatjuk azt, hogy milyen viszony lehet egy műköltő szövege és annak a nép ajkára került változatai között. Nem bántom SZAKÁL és ERDÉLYI szövegét, melyeket részletesen tárgyalt SEBESTYÉN GYULA (Ethn. 1914: 197). Azok a

¹¹ Van egészség, ahoz eleségem

— — — — —
Ügy jól lakunk fordított kásával,
Mint a' Goróf húsz harminz tálával.

¹² Hat komondor istrázsál engemet... Se zsiványto
se vadtol nem íelek.

¹³ Boldog ember a' Rébéri Pásztor!

¹⁴ Kis Királyság így is állapotom
Igazgató törvény, bunkós botom.

szövegek nem tarthatók híven lejegyzett népi szövegeknek. De bemutatok olyan változatot, melyet KOVÁCS GYÖRGY szájából Jután hallott VIKÁR BÉLA (Somogygy. 133):

Cifra szűröm Veszperémbe vöttem,
Érte harminc forintot füzettem;
Ha én ezt a nyakamba terittöm,
Mindön legén szeret akkor éngöm.

Zsíros ümög, gatyá vagydon rajtam,
Sarkamat veri tarasznyaszíjjam,
Fére csapom csepérke-kalapom —
Szelős ez világra semmi gondom.

Úgy sétálok végig az uccában
Csuka-óru finyoros csizmában:
Fényös baltám vállomra legyintöm,
Szíjjostoromat nekieresztöm.

Csakúgy harsog, akkorát durrantok,
Röggel korán legelőre hajtok,
Két kolompós az gulám előtt jár,
Utánnok megint én, a kis bujtár.

Ha már a falu végire érök,
A kocsmába azonnal betérök,
Azt kijáltom: hajja-e kocsmáros,
Van-e még olyan nyóc karajcáros?

Töltse telle két iccés kobakom,
Az árát bücsülettel mögadam;
Szépön kéröm: várgyon el egy hétig,
Megfizetöm utósó fillérig.

Addig irgya föl a ház falára:
Hány forintnak hágtam az nyakára,
Irgya föl azt: hány icce bort vöttem,
Akkijér' egy krajcárt sem füzettem.

Kocsmáros úr, ne féjjen kegyelmed,
Itt hagyom ám borájér szűrömet;
Ha ki nem váltom a gyűjő hétre:
Akasztassa a cégér: helére! —

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Csak azér hogy gulássá löhettem.

Eb cseréjjön cserént palotával,
Vagy életet köszfényös nagy úrral!

Kis kirátság az én állapotom:
Igazgató törvény bukkós botom,
Országom az egész baromjárás —
Nagy potentát egy révbeli gulyás.

Hat bujtárnak vagyok fejedelme,
Úgy tisztölnek: gazduram kegyelme;
Gula kerétti a cserényömet,
Hat komondor istrázsál engömet.

Magamban is bennem van a lélök:
Sem zshivántul, sem vadtul nem féllök;
Ha szögény is, de magamé vagyok:
Szógállatot szegődségér' állók.

Ha látom az fürgeteg üdejét,
Begyűröm a süvegöm tetejét,
Csak ugy nézöm az üdöt alulla,
Még a jég is visszapattog rőlla.

Még asz' mondják: nincs asztalom, széköm;
A bárónak sincs olyan, mint néköm:
'Zenyim egész halom álló partja,
Öszöm-iszom, mikor kedvem tartja.

Díbe' ha kész bogránecos ebédöm,
Körülülök velem a cselédöm.
Ugy jóllakom fordított kásával,
Mind egy goróf husz-harminc tálával.

A hunyadi nagy itató kutnál
Ráterelöm a vizre a gulám,
Kutágosba vágom az baltámat,
Ráakasztom szűröm, tarisznyámat.

Föltűröm a sipujjú üngömet,
Ugy merítettöm gulámmak a vizet:
Két-három száz vödör viz ölég már,
Legelőre hajtsd őket, kis-bujtár.

Hogyha kiérök a legelőre,
Leterítettöm a subám a gyöpre,
Onnand nézöm: a gulyám merre jár,
Merre terelgeti a kis-bujtár.

Ha este van, hajtok a tanyára,
Magam mönök a gulám nyomába,
Kétfelül a két komondor kutyám,
Elóttük mög vezér a kis-bujtár.

Behajtok a fészörös akóba,
Körösz-vasat töszök a kapumra,
Osztán guláshussal vacsorállok,
Szömejimet lenyomgyák az álmok.

Akkor fekszőm nyugton a subámra,
Rátekintök csalfán a rózsámra,
Átölelöm szép karcu derekát,
Akkor mondunk egymásnak jóccakát.

Hajnal felé fölkelök helembül,
Kítörlöm a csippát a szömömbül:
Te kis-bujtár, hallod az ebadtát!
Hamar hozd ede azt a pálinkát!

Akkor köszön jó röggelt a bujtár —
Adjon isten neküd is, hű szógám.
— Gazdauram ett van a pálinka,
Körülnéztem a gulát, nincs hiba.

Ez már csakugyan hű népi szöveg. Modern gyűjtő úgy írta le változtatás nélkül, amint hallotta. Marmost ha ezt összehasonlítjuk a *Kalászkaparék* kéziratával, nyilván láthatjuk, hogy *Kovács György* jutai gulyásnak nótája a *Kalászkaparék*-belinek nemcsak népi átformálása, hanem annak értelmetlenebbé és költőietlenebbé tétele. Látjuk, hogy ez a jutai nóta tulajdonképpen két különböző kompozíciójú nótának ügyetlen összeragasztása. Első fele az első hét strófa, csak ott kezdődik a tárgyalt *Gulyásnóta* eleje: „Nem bánom, hogy parasztnak születtem“. Az első fele valóságos népi termék; bizonyára az ismert *Gulyásnóta* bátorított föl valami versfaragó gulyást arra, hogy annak mintájára ő is versbe szedje a gulyás életének olyan mozzanatait, melyek az ő szemében fontosabbak. E rész menete lassú, kompozíciója szétfolyó, ritmusa döcögő, gondolatai szegényesek, halaványabb, erőtlenebb stílusmásolat a *Gulyásnóta* után. Azért megjárna magában, mint népi termék, de teljesen visszássá válik összezsapva a *Gulyásnóta* maradék strófaival. Fiatal, hetyke legény jön elé a nóta elején, a „kis bujtár“, a második részben meg már „Hat bojtárnak vagyok

fejedelme“. De a második rész, mely a *Gulyásnótából* van véve, az is önmagában is zavaros. E második rész elején „*Hat komondor istrázsál engemet*“, a végén meg: „Kétfelül a két komondorkutyám;“ előbb „Gula kerétti a *cserényömet*“, azután meg „Behajtok a *fészörös akóba*“; először kevéssel megelégedve „Ügy jóllakom *fordított kásával*, Mind egy goróf hús harminc taláival“, azután dicsekszik a gulyás a fényes lakomával: „Osz-tán *guláshussal* vacsorállok, Szömejimet lenyomgyák az álmok“ (ilyen nem népies, sőt magyartalan sort, mint ez utóbbi, csak népi költő faraghat, nem tudatos népies stílusú műköltő); megmaradtak ezek az önérzetes sorok, hogy: „Ha szögény is, de magamé vagyok: Szógállatot szabadságér’ állok“, de ennek a két sornak csak úgy volna értelme, ha utána következnek a földművelő jobbaggyal való összehasonlítás, ami megvan MÁTYÁSINÁL: „Mikor Jobbagy kaszál, gyűjt, azt mondom, Ur dol-gára nekem semmi gondom“. Érthető és szép ez MÁTYÁSINÁL:

Azt nem mondom, mínts asztalom, székem,
Mert Hertzegnek sints annyi mint nekem,
Enyim minden halom és *tó partja*,
Ülök, eszem, a’ hol kedvem tartja.

Az alföldi puszták széktavai közé viszi képzeletemet ez a versszak, de kizökkent a hangulatból az olyan képtelenség, hogy a jutai nóta a „halom *álló partja*“-ról beszél. A „*révbeli gulyás*“ értelmetlen voltáról már szóltunk.

A többi hiteles népi változatok mind még töredékesebbek, jelentéktlenebbek. Össze van csapva egyikben minden kapcsolat nélkül ez a két strófa s ennyiből áll az egész nóta:

Nem bánom, hogy gulyásnak születtem,
Csak azért, hogy számadó lehettem.
Tíz bojtárnak vagyok fejedelme:
Ügy tisztölnek, számadó kegyelme!

Mind azt mondják, nincs asztalom, székem.
Egy grófnak sincs olyan, mind énnékem;
Asztalom a Tisza, Duna partja,
Oda ülök, a-há kedvem tartja.

(Sebestyén: Dunánt. 307.)

Lám, itt a *tó partjából* már „Tisza, Duna partja“ lett — mint-ha a kettő között úgy szaladgálna ebédje után a gulyás, mint

italáért a csobánci kutya Csobánc meg Diszel közt. A másik nóta elkezdí (294.):

Hat bojtárnak vagyok fejedelme,
 Úgy tisztelnék, gazd' uram kegyelme;
 Terelem a gróf Zichy gulyáját,

erre aztán a rávágó negyedik sorban a méltósággal teljes „gazd' uram“ bántó hangulatváltozással egyszerre hetyke legénnyé válik:

Szeretem a megye minden lányát!

Nem folytatom az összehasonlításokat. Ennyiből is kitűnik az, hogy a *Gulyásnóta*nak minden olyan változata vagy töredéke, mely akár régebbi, akár újabb népdalgyűjteményünkben előfordul, mind romlott és rontott szöveg; ép csak az a szöveg, mely MÁTYÁSI *Kalászkaparék*-jában van a maga szerzeménye gyanánt a maga kezével írva, még pedig olyan stílusban, olyan verseléssel, amilyen MÁTYÁSINAK a nagy Alföldön kifejlődött egyéni költői sajátága.

Az úgynevezett *Gulyásnóta* tehát MÁTYÁSI JÓZSEF költeménye.

PETŐFI 1844-ben, tehát 5 évvel úgy a maga halála, mint MÁTYÁSI halála előtt, szintén lejegyezte és ERDELYINEK a Kisfaludy-Társaság gyűjtése számára beküldötte a *Gulyásnóta* egyik változatát. Mikor PETŐFI költői figyelmét megragadták e nóta töredékes versszakai, bizonyára nem gondolta, hogy szerzőjük ott iddógal, ott adomázik Kecskeméten, mint író elfeledetten mindenkitől, még a Múzsától is. MÁTYÁSI sem tudta, hogy a legnagyobb dalköltő szeme akadt meg az ő dalsorain. Annaira megakadt, hogy MÁTYÁSINAK e töredékei maradandó nyomokat is hagytak PETŐFI költészetében. SEBESTYÉN GYULA már kimutatta, hogy PETŐFI két népdalt is írt a *Gulyásnóta* hatására: a „*Pusztán születtem...*“ és „*Juhászlegény, szegény juhászlegény!*“ kezdetűt (Ethn. 1914: 200—201). Erre tehát csak utalok itt e helyen; megtoldom azonban SEBESTYÉN észleletét azzal, hogy a *János Vitéz*-nek néhány szép sorában, képében is MÁTYÁSI keze vonásait ismerhetjük meg. A PETŐFI által lejegyzett szöveg ez:

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
 Csak azért, hogy zsiros gulyás lettem;
 Úgy jól lakom fordított kásával,
 Mint a görög reszparádéjával.

*Ha látom a fergeteg idejét,
Lchajtom a kalapomnak szélét,
Kifordítom a subámat szőrre,
Úgy állok ki a záporcsőre.*

Ha megunom magam a pusztába,
Lóra kapok, megyek a csárdába;
Szépen szólok a csaplárosnének,
Hogy hozzon bort jó borivójának.

Az én lovam száz forintos farkó,
Röpi, csak úgy szikrázik a patkó;
Mint én, az is igaz magyar fajta,
Nyulat is elkorbácsolok rajta.

Hat botjárnak vagyok fejedelme,
Igy tisztelnék: gazd' uram ő kelme;
Gulya keríti be cserényemet,
Húsz komondor estrázsál engemet.

Még azt mondják: nincs asztalom, székem,
Gorofnének sincs olyan, mint nekem,
*Enyim minden halom és tó partja,
Eszem, iszom, a hol kedvem tartja!*

Még azt mondják nekem az irigyek,
Ihatom én, mert loptam eleget.
Nem kívánok én annak egyebet,
Sohse lássa a csillagos eget.

vagy:

Azt felelem én azoknak vissza,
Hogy van annak, a ki meg nem iszsa.

Kukorica Jancsi pedig a pusztán bújdostában szintén tóhoz közel ült le falatozni s a tó partjától nem messze hajtotta álmra fejét, mikor pedig az égi háború ott érte:

Jó hosszú botjára Jancsi támaszkodott,
*Lekonyította a karimás kalapot,
Nagyszőrű subáját meg kifordította,
Úgy tekintett bele a vad zivatarba.*

Ez a valóságos alföldi festmény pedig nem más, mint közvetett másolat MÁTYÁSI után. Azért mondom közvetettnek, mert MÁTYÁSI pontos szövegét, mint PETŐFI lejegyzéséből és a többi

változatokból is kitűnik; PETŐFI nem ismerhette. MÁTYÁSINAK az a plasztikus versszaka így szól:

Mikor látok fergeteg idejét,
Kigyűröm a süvegem tetejét,
 Fel se veszem a felhőt alóla,
 Mert a jég is visszapattog róla.

ERDÉLYINÉL már ez van:

Ha látom a fürgeteg idejét,
Begyűröm a süvegem tetejét,
Csak úgy nézem az időt-alóla,
 Még a jég is visszapattog róla. (Népd. I: 217.)

MÁTYÁSI gulyása tehát „kigyűri” zivatarkor a süvege tetejét, ERDÉLYIÉ „begyűri”, PETŐFIÉ „lehajtja a kalapja szélét” s éppúgy *Kukorica Jancsi* is „lekonyítja a karimás kalapot”. Ismerve a pásztorok viseletének történetét, észrevehetjük itt azt is, hogy MÁTYÁSI gulyásának a viselete és viselkedése a legeredetibb, ugyanis a pásztorok a XIX. század elején még télen-nyáron hosszú süveget hordtak, azt pedig csak akkor való begyűrni (t. i. fönn a hegyét, a közepét), mikor szép idő van, de ha esik az eső, *ki* kell gyűrni, hogy a víz lecsoroghasson róla. Így tesznek még ma is havas esőben a báránybéléses hosszú sipkával. Ez a sor is azt mutatja tehát, hogy MÁTYÁSI szövege az eredeti. A PETŐFIVEL való összehasonlítás pedig azt mutatja, hogy nemcsak CSOKONAIRA és ARANYRA hatott MÁTYÁSI, hanem *Gulyásnótája* révén még a legönállóbb PETŐFIRE is. Hatott nem mint nyers anyagot szolgáltató, hanem mint stíluselőző és hangulat-keltő.

(Folytatjuk.)

Mészöly Gedeon.

Hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelki alkatát?

II.

Nem szükséges ahhoz különösebb tehetség, elég, ha elfogulatlan szemlélők vagyunk, hogy megállapítsuk, miszerint ezek a pszichikai jellegek sokszor ugyanazon nép, nemzet határán belül is kisebb-nagyobb helyi különbségeket tüntetnek fel. Hogy idehaza maradjunk, gondoljunk csak a székely, palóc, kún s a somogyi magyar lényegesen eltérő lelki alkatára! Az is közismert, hogy a tótnak, svábnak, szásznak, vendnek, szerbnek, oláhnak, csehnek nemcsak testi külseje, de testtartása, mozgása, érzés- és gondolatvilága is észrevehetően más. Vagy ki ne emlékeznék arra, hogy a nagy háborúban a szemben álló csapatok közül igen sokszor nem az vitte el a győzelem pálmáját, amelyiknek nagyobb volt a katonai létszáma, nagyobb a fizikai ereje, hanem amelyiknek jobb volt a katonai szelleme s nagyobb a lelkesedése, lelki egybeolvadása és kitartása. Mi az oka, hogy a magyar katonát a vezetők többre becsülték az oláhnál, csehnél, osztráknál? És mi az oka, hogy Magyarországon belül is az egyik ezred legénysége más teljesítményt vitt végbe, mint a másiké? És hogyan van az, hogy már sorozáskor egyik vidék aránytalanul több alkalmas katonát adott, mint a másik s hogy az egyik vidékről többet soroztak huszárnak, a másiktól meg többet bakának? Vajjon a tanultság, a nevelés, a vagyoni helyzet, a milieú-e a kizárólagos oka ezeknek a tagadhatatlan különbségeknek? Bizonyára adott esetek szerint sok mindenféle ok szerepel itt, de hogy ezek között nagy szerepe van az emberanyag testi és lelki adottságainak is, az kétségtelen. De így van ez minden más téren is. Az egyik helyen nagyobb a mesterségekre, iparokra — és pedig bizonyos mesterségekre, iparokra — való hajlam, mint a másikon. Egyik helyen dalosabb a nép, mint a másik helyen. Egyik vidék lako-

saiban nagyobb a misztikumra való hajlam, mint a másikban. Itt több a fantázia, amott nagyobb az anyagiasság, üzleti szellem. Ott sok a veszekedés, hirtelen az indulat, gyakori a káromkodás, amott lassúbb, meggondoltabb minden cselekedés. Itt szelíd a kedély, közvetlen, nyílt, barátságos az érzület, amott zárkózottabbak, kétszínűbbek, alattomosabbak, önzőbbek az emberek. Még a testtartás, járás, nevetés, taglejtés, tánc, mimika, sőt ugyanazon földmunkák végzése is vidékenként más és más. Az egyik nagyszerű répamunkás, a másik jó kaszás. Az jó kubicos, ez kitünő pásztor, amaz meg ügyes fűrő-faragó. Itt délceg a testtartás, ott lassú vontatott a járás. Az egyik helyen minden tevésben-vevésben a megalázkodás szól felénk, a másikon meg a büszke önérzet sugárzik ki. Itt a lassú tánc van divatban, amott a tüzes, ropogós járja. Mélabús a dal itt, szenvedélytől duzzadó amott. Bizonyára a falucsúfolóknak és egyéb csúfolkodó mondások nagy részének, valamint falvak, városok s a felvég, alvég vetélkedésének, a bieskás, tolvaj stb. megszólásoknak is van valami reális magva, ami az illető nép lelkialkatbeli különbségeiben gyökerezik.

Kétségtelen ugyan, hogy a nevelés, kultúra, gazdasági helyzet a különböző lelkivonások megnyilvánulási formáit módosíthatják, aminthogy módosítják is, az alapvonások mégis megmaradnak, amíg csak az illető nép emberanyaga meg nem változik, ki nem cserélődik, el nem pusztul. Sőt, ha valamely nép más vidékre költözik, lelki alkatának öröklődő alapvonásai az új milieu hatása dacára sem változnak meg. Az is nagyon valószínű, hogy valamely vándorló, új hazát kereső népet az új lakóhely kiválasztásában — feltéve, hogy szabadon választhat — nem csupán a gazdasági érdek vezeti, hanem a tudat alatt az is szerepet játszik, hogy az új terület az ő lelkivilágának megfelelő-e, jól érzi-e magát ott.

Az elfogulatlan szemlélő azt is észreveheti, hogy bizonyos pszichikai jellegek nem respektálják a nemzetiségi, nyelvi, országhatárt, de sokszor a folyóvizet, vízválasztót, erdőt, hegylencot, tengerszínfeletti magasságot stb. sem, hanem nagyobb területeken, egymástól távolabb s más természetű vidékeken élő népeknél is megtalálhatók, bizonyosságául annak, hogy a lelki jellegek nem egyedül a nemzeti nevelésből, nem csupán a milieu hatásából fakadnak, hanem azokon túl, a rasszszerűen öröklött lelkialkat tényezőiből is.

Már maga az a tény, hogy bizonyos lelki jellegek a milieu-tól és etnikumtól függetlenül nagyobb területek népeinél meg-

találhatók, teljes jogot ad arra, hogy azokat rasszantropológiai szempontból komoly vizsgálat tárgyává tegyük. S noha az ez-irányú vizsgálatok még csak éppen hogy megindultak, már is vannak tapasztalataink, amelyek azt bizonyítják, hogy némely lelki jelleg elterjedése bizonyos rasszok elterjedésével esik össze. Azok a pszichikai jellegek pl., amelyek előttünk, mint az északnémet ember jellemvonásai ismeretesek, meg vannak a svédek, norvégok, finnek, észtek, angolok stb. jó részénél is, vagyis ott, ahol a homo nordicus rasszjellegei találhatók. Viszont a nagyobb elevenség, élénk fantázia, gyorsabb reagálás meg van az angolban is ott, ahol a lakosság túlnyomóan mediterrán rasszjellegű. A közismert szláv népjellem legtöbb vonása nemcsak az északi szlávokra, de mindama népekre jellemző, kikben a keletbalti rassz van túlsúlyban. Az u. n. turáni népszellem is jórészt a mongol-török népek fő rasszelemével a kaukázusi-mongoloid rasszelemmel kapcsolatos épúgy, mint ahogyan az üzleti szellem, kereskedelmi érzék Kisázsia és a Földközi tenger partvidékének mindama régi és mai népeiben szembetűnő, kikben az u. n. előázsiai és az orientális rassz nagyobb percentben képviselve van.

Különben, hogy a jellegzetes pszichikai alkat veleszületett, öröklődő s a rasszal kapcsolatos, annak sejtése kicsendül már a nagytudású, széles látókörű és élesszemű *Bél Mátyás* szavaiból is, kinek műveiben a fizikai és pszichikai antropológiai szempontból ma is értékesíthető népjellemzések egész sorát találjuk. Szinte megelevenedik előttünk a Csallóköz 200 év előtti magyarja, amikor talpra esett s teljesen objektív leírását olvassuk:

„Ami a magyarokat illeti, az egész vidéken, amelyen szél-tében megfészkelte a nemzet, aligha találsz *fajbéliebbeket*, vagy kik jellemvonásaikat jobban megőrizték. Mikor *fajbélieknek* nevezem őket, amaz ősi fajt értem. *Az a régi faj ugyanis*, amíg egész Magyarországon köröskörül, annyi csapás által előrölve és egyebünnen egészülve ki, újjá alakult, *a mi szigeteinken kitarzott*: bár nem teljesen tisztán, mégis annyira hasonló maradvá magához, hogy *csak az dicsekedhetik azzal, hogy látott magyar embert, aki látott már csallóközi férfit*. Mivel ugyanis ennek a vidéknek — a vizek nagy tömege folyván körülötte — nehezek és ritkák a bejárásai, kóbor ellenség nem járhatott át könnyen rajta. És, ha meg is történt, hogy pusztítóinak csapatai bevetődtek a szigetbe, a lakosok a kisebb szigetek erdős zugaiba vonták magukat, mielőtt a veszély rájuk szakadt vol-

na. Innen van, hogy sehol sem találsz egykönnyen oly sok függő pecsétetes levelet és régi írást, mint szigetbelieinknél. Őseik, dédőseik és szépőseik sorát a nemesek közül sokan, oklevelek hűségével bizonyítva, Szent István tiszteletreméltó régi koráig vezetik vissza. *Zömök, inkább alacsony, mint magas testalkatúak, legtöbben szürkés-kék szeműek, a napsütés megszokásától sötét arcszínűek, féktelen s a mezei munka elbírására fordított erővel.* Egymás között élnek és így elég egyetértéssel. De ha valami méltatlanság történik velük, örömezt titkolják azt, amíg nem adódik bosszúállásra alkalom, amit egyesek a legszorgalmasabban keresnek, mások meg, ha csak eléjük nincs hozva, nem használnak fel... Mindenesetre, társaságon kívül szomorúak és szinte komorak; amikor bővebben lakomáztak, vidámak; de hajlandók a civódásra is, ha csak nincs jelen valaki, akinek a tekintélyét tisztelik. Itt szép dolognak tartják, ha valaki tisztességes foglalkozás által igénybe vétetik... Számúzva van a pozsonyiaknál a másutt kimondott és megerősített közönséges vélemény, hogy a mezei munka piszkos dolog; amit ha kevesebben hinnének Magyarországon: kevesebb volna köztünk a munkátlan, hogy ne mondjam, pazarló ember és unoka, akiknek, mivelhogy ősi jószágocskájuk piszkos volt, immár szükséges, hogy az idegenek asztala legyen jószágú". (Notitia, I. Pars gen. Membrum II. §. 3. 48—49. old.)

Mai antropológiai tudással bizonyára *Bél Mátyás* is úgy fejezte volna ki magát, hogy a népeknek rasszszerűen adott lelki alkatuk is van. Különben ezeket a nagyobb embercsoportokra jellemző pszichikai különbségeket, lelki adottságokat érzi és látja maga az egyszerű nép is, különösen, ahol szembetűnőbb. Ezért mondja a székely közmondás, hogy „fajra jár az ész is“ (Magyar Tájszótár, 531. old.).

Hogy azután a rasszbeli keveredés minősége, egyik vagy másik rasszelemnek túlsúlya, a történelem eseményei, a társadalmi szelekció, a nemzetnevelés és a milieu a sok évszázados együttélés alatt ennek a rasszszerűen megalapozott lelki alkatnak a megnyilvánulási formáit befolyásolja, modellálja, néha meg nagy eltolódásokat hoz létre, úgy hogy a nemzet lelkialkata az ősi vonások kipusztulása következtében egészen átalakul, az az elmondottak után csak természetes. Világos bizonyítéka ez egyúttal annak, hogy az u. n. „nemzeti jellem“ is csak a rasszpsychológia figyelembevételével érthető meg.

Más kérdés azután persze az, hogy milyen módszereket kell alkalmaznunk, hogy e pszichikai rasszjellegeket mind meg-

találjuk s az egyes rasszok lelkialkatát pontosan körvonalazzuk. Ám éppen a kidolgozott módszer hiánya az, ami a lelki rasszjellegek tanulmányozását ma még oly nehézé teszi.

Mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy melyek azok a lelki jellegek, lelki vonások, amelyeket vizsgálni, illetve statisztikailag felvenni akarunk, hogy valamely embercsoport lelkialkatát megállapíthassuk, jellemezhezzük. Vagyis a vizsgálandó jellegek, a felteendő kérdések jegyzékét kell összeállítanunk. Mert csak akkor lesz rendszeres a vizsgálat s csak akkor számíthatunk eredményre s tehetjük az egyes embercsoportokat a lelkialkat szempontjából összehasonlítás és elemzés tárgyává, ha minden egyénél, minden embercsoportnál ugyanazokat a jellegeket vizsgáltuk. Bizonyára itt is, — ép úgy, mint a testi jellegek terén — majd csak a rendszeres vizsgálatok folyamán fog eldőlni, hogy mely lelki tulajdonságok azok, amelyek a lelkialkat meghatározása szempontjából szerepet játszanak s amelyek tényleg lelki rasszjellegnek nyilváníthatók. Csak ha a tanulmányozandó jellegek, a felteendő kérdések jegyzékét így összeállítottuk, kezdhethetjük el az adatgyűjtést, a lelki jellegek statisztikai felvételét, ami abból áll, hogy a tanulmányozás alatt álló egyének, embercsoportok mindegyikénél megállapítjuk, hogy a kérdéses jellegek, tulajdonságok (pl. szófukar, bőbeszédű, nyílt, egyenes, zárkózott, kétszínű, alattomos, bosszúálló stb.) meg vannak-e vagy sem. Az ily módon nyert adatsorozat variációs statisztikai és örökléstani elemzése vezethet azután bennünket annak felismeréséhez, hogy bizonyos lelki vonások jellemzők-e csakugyan a szóban forgó embercsoportra vagy annak valamely alcsoportjára és hogy melyek azok a lelki tulajdonságok, amelyek egymással korrelációban állanak s amelyek bizonyos testi külsejű embercsoportokra együttesen jellemzők s így tényleg lelki rasszjellegűeknek tekinthetők.

A feladat semmiesetre sem könnyű, mert tömegvizsgálatra, vagyis sok egyénnek sok jelleg szempontjából való beható tanulmányozására van szükség. E mellett teljesen töretlen úton is járunk itt még s úgy eltévelyedésekre, mint értékes eredményekre egyformán nagy a lehetőség. De ha az út rögzös is még, viszont meg van az a nagy előnye, hogy kitartó munkával nem a szubjektív elképzelés szülte látszat eredményekhez, hanem a hiteles adatok tömege által kisugárzott objektív megállapításokhoz, az embercsoportok lelkialkatának tényleges megismeréséhez fog lassan vezetni. Az eddigi kísérletek már is eredménnyel kecsegtetnek.

Nagy segítségünkre szolgál e munkában a kultúrtörténet, néprajz, néptan, főleg pedig a népköltészet, népzene. *Hornbostel*³³ (1910—1911) vizsgálataira utalunk itt csupán, aki megállapította, hogy a zenei megnyilvánulások úgy formailag, mint szerkezetileg nagyobb embercsoportok szerint különböznek. Az ó-ind, ó-arab és ó-görög zenében pl. oly kicsi intervallumok vannak, aminek a középeurópai ember, hacsak nem külön zenei tehetség, jóformán meg sem tud különböztetni. Jellemző lehet azután a népdalban való gazdagság vagy szegénység, a népdalok minősége, a rhytmus sokoldalúsága, kifejezőképessége, neutrális intervallumok, egyhangú zene, a népmesék, népmondások stb. A folklóre nemcsak a „néplélek“, de a „rasszlélek“, „rasszjellem“ megismerésének is valóságos kincses bányája.

Sok zavart és nehézséget okoz azonban itt az értékelés mozzanata, amely az egyik oldalon alaptalan és jogtalan túlzásokra, szubjektív megállapításokra vezet, a másik oldalon pedig a kérdéstől való idegenkedést, sőt határozott ellenszenvet vált ki.

A rasszantropológiai kutatásoknak ma még nem lehet feladatuk az értékelés, hanem csupán a tények tárgyilagos megállapítása. Eredményes és hiteles értékelés ugyanis csak ott és akkor lehetséges, ahol és amikor kellő számú hiteles vizsgálati anyag s főleg megbízható értékmérők állnak rendelkezésre.

De vajjon elmondhatjuk-e ezt ma a pszichológiai rasszjellegekről s a rasszok lelkialkatáról akkor, amikor egyfelől még nem tudjuk, hogy mely pszichikai jellegek azok, amelyek minden kétséget kizáróan rasszjellegeknek tekinthetők, s amikor másfelől nem ismerjük e jellegek elterjedését, egymással való korrelációját s egyes embercsoportokon, rasszokon belül való gyakoriságát. Hisz' sok lelki jellegre vonatkozólag azt sem tudjuk ma még, amint *Scheidt* nyíltan bevallja, „hogy tulajdonképen miről is van szó“. De meg egy-egy rassz lelkialkatát nem is értékelhetjük egy-két felületesen ismert pszichikai vonás alapján, hanem csakis az összes fontosabb lelki jellegek alapos ismerete után. Különben is tudjuk, hogy minden embercsoportban a jó és értékes tulajdonságok mellett kevésbé jók és értékesek is vannak s az általunk annyira lebecsült természeti népekben is vannak nagy értékek, illetve értékes tulajdonságok.

³³ Ld. *Scheidt* id. munkájában.

Egyáltalán nagy szerepet játszik az ilyen értékelésben az u. n. „faji előítélet“, amely mindig csak azt tartja szépnek, jónak, értékesnek, ami ő nála meg van, ellenben az idegen, az mindig értéktelenebb, csunyább, rosszabb, az csak olyan „jöttment“. Sok kedvezőtlen, elfogult értékelés viszont kellemetlen egyéni tapasztalatokból vagy az illető nép nem ismeréséből fakad. Mindent a saját szubjektív szemüvegünkön át nézünk. A mások szemében hamar meglátjuk a szálkát, a magunkéban pedig a gerendát sem vesszük észre. Pedig egy népet, embercsoportot csak akkor ítéld meg igazán, ha be tudunk hatolni s bele tudjuk magunkat élni az ő lelki világukba és életkörülményeikbe. Ez azonban a legnehezebb dolgok egyike, mert a népek ép úgy, mint az egyének az idegennel szemben a legtöbbször bizalmatlanok, zárkózottak, főleg ha arra már előbbi kellemetlen tapasztalatok is figyelmeztetik. De vajjon ez a zárkózottság alapvető lelki tulajdonsága-e az illető népnek vagy csak az idegennel szemben megnyilvánuló ösztönös védekezés? Ime már is egy érdekes rasszpsychológiai probléma, melyre a felelet bizonyára népek és vizsgálók szerint más és más lesz.

Elég egy pillantást vetnünk azokra a sokszor homlokegyenest ellenkező véleményekre, leírásokra, amiket különböző utazók a saját egyéni kellemes vagy kellemetlen tapasztalataik, felületes vagy mélyrehatóbb szemlélődéseik alapján vagy ilyen-olyan előítéletek által vezéreltetve, ugyanazon népről, főleg pedig az u. n. természeti népekről adnak. Az egyik angyaloknak, az ártatlan gyermeki kedély mintaképeinek festi őket, a másik meg vérszomjas ragadozók és gonosztevők gyanánt állítja őket elének, kik arra sem méltók, hogy az „ember“ névvel tüntessük ki őket.

Mennyire másképen ítél meg valamely primitív népet az a laikus, aki csak annyit tud róluk, hogy azok emberevők, mint pl. az, aki azt is tudja, hogy az emberevés (anthropophagia) náluk nem gyilkos hajlamból, hanem primitív vallásos gondolkodásból (animizmus) fakad. S hogy milyen nehéz idegen népeket értékelni, arra nagyon tanúságos példa *Johann Wilhelm Helfer*³⁴ utazó esete, aki az Andaman szigetek bennszülötteit tanulmányozta. „Hát ezek azok a félelmet keltő vadak? — írja úti naplójában. — Hisz ezek a természet félelmei gyermekei, s vidámak, ha csak valaki rosszat nem tesz velük“. És a „természet

³⁴—³⁵ Dr. M. Hoernes: Natur- und Urgeschichte des Menschen. I. Wien, 1909.

félénk gyermekei“ 24 óra múlva megölték őt. Ugyanez a sors érte *Lamanont*³⁵ is, ki meggyilkoltatása előtt való estén még arról iparkodott meggyőzni kísérőjét, hogy „a vadak sokkal jobbak, mint mi kultúremberek“. A sajnálatos esemény helyes megítéléséhez természetesen azt is tudnunk kell, hogy az ottani szokásokban mindketten tájékozatlanok lévén, véletlenül szent helyre (tabu) léptek s a megbántott szellemeket a primitív észjárás szerint csak emberáldozattal lehet kiengesztelni.

Az idegen népek — akár a legprimitívebbek is — sem nem ördögök, sem nem angyalok, nem jobbak és nem rosszabbak, mint mi, hanem azok is egyszerűen csak *emberek*, velük született jó és rossz tulajdonságokkal, hajlamokkal, képességekkel, amiket azután a természeti és társadalmi milieu ilyen vagy olyan alakban jelentet meg.

„A legalacsonyabb rangú embertörzsek agyvelejével vagy anatómiailag kimutatható kapacitásával kedvezőbb körülmények között egészen más kultúrteljesítmények volnának lehetségesek — mondja *Hoernes*³⁶ — mint aminőket e törzsek valóban felmutatnak“, mert „nem minden képességüket használják úgy ki, hogy abból kultúra keletkezzék. Szinte azt mondhatná az ember, hogy a vadak csak a fél agyvelejükkel gondolkoznak“.

Az a rémes kép, amelyet a nyugati írók a hunokról és később honfoglaló őseinkről festettek, miben sem különbözik attól, ahogyan sok európai utazó az u. n. „vadak“ életét ecseteli. Egészen bizonyos, hogy az ecsetet vagy tollat egyik esetben sem a tárgyilagos megfigyelés, hanem a legszélsőségesebb elfogultság és előítélet vezette.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak a kultúra jellege más és más, a szerint, hogy milyen velük született fizikai és pszichikai képességekkel ellátott emberek termelik azt ki, hanem viszont a már meglévő kultúra és a természeti milieu is annyira reányomja bélyegét egy-egy embercsoportra, annak lelkialkatára — legalább is, ami a megnyilvánulásokat illeti — hogy adott esetekben nem könnyű megmondani, kielemezni, hogy a látható megnyilvánulások közül mi az, ami veleszületett s mi az, amit a milieu váltott ki és azután miféle hajlamok, képességek lappanganak még bennük, ami a meg nem felelő környezet hatása folytán nem juthatott megnyilvánulásra. A — csak felületes — szemlélet itt könnyen nagy tévedésekhez vezethet. A genieknek valamely vidéken való gyakorisága

³⁶ Dr. M. Hoernes: Natur- und Urgeschichte des Menschen. I. Wien, 1909.

vagy ritkasága pl. magában véve még nem jelenti az illető nép vagy rassz értékesebb vagy kevésbé értékes voltát, mert ahol az általános iskolázottság kisebb, a kultúra primitívebb s a gazdasági nyomor nagyobb, ott a geniek megnyilvánulási lehetősége és minősége is csökkent. Primitív környezetben nagyon sok genie fel sem tűnik, nyomtalanul elvész vagy extravagantiákban éli ki magát. Abban a pásztor emberben pl., aki egész életét a Hortobágyon, kultúrától távol, gulyák, ménesek között élte le, lappanghatott bár a legnagyobb zenei, szobrászi, festői vagy matematikai talentum, azt aligha vette valaki észre s legfeljebb pásztortársait mulattatta szép hangjával, ügyes faragásával vagy talán a legjobb számadó gulyás lett belőle.

S azután egészen más lesz valamely nép lelkialkatáról festett kép a szerint, hogy ilyen vagy olyan vidéki parasztot, mesterembert, főnemest, köznemest, írástudatlant vagy deákembert, kubikosokat vagy jó módú gazdaembereket, falusi vagy városi embereket vettünk-e mintául. Más a magyar jobbágy, a zsoldos katona, a telkes gazda, a rideg pásztor, a táblabíró, a hét szilvafás kis nemes, a vándorlegény, a céhbeli mester stb. lelkialkata, mások lelki megnyilvánulásai is. De az értékelés eredménye is más lesz, ha azt, mint értük lelkesedő s a mult szépségeiben gyönyörködő magyarok szemléljük, s megint más, ha mint meg nem értő vagy esetleg elfogult, ellenséges érzületű idegenek nézzük őket.

A tudomány azonban józan, tárgyilagos, hideg, nem érdeklí más, csak az igazság, figyel, vizsgál, elemez, hogy megismerjen s a megismerés által tanuljon és tanítson.

Ezért azt a módszert, illetve módszertelenséget és szubjektív eredményeket, amiket a *Günther*-féle iskola a rasszpsychológia terén eddig produkált, nagyobb részében nem fogadhatjuk el tudományos megállapítások gyanánt. Ezek legfeljebb csak arra jók, hogy az érdeklődést a kérdés iránt szélesebb rétegekben felkeltsék, sokszor azonban arra sem, mert a szubjektív megállapítások a tudomány pártatlanságába vetett bizalmat megrendítik, sőt ellenszenvet váltanak ki, a kérdés megoldását pedig egy lépéssel sem viszik előre.

Az, hogy *Günther* minden emberi jótulajdonságot és értéket a homo nordicusban lát megtestesülve, hízelegget a germánok nemzeti érzésének s náluk talán az ifjúság lelkesítésére is szolgálhat, az olaszoknak és spanyoloknak, vagy a franciáknak és szlávoknak vagy akár nekünk magyaroknak azonban már nem igen van okunk a „nordizmus“-ért lelkesednünk, mert

a *Günther*-féle iskola szerint mi mindnyájan már csak többé-kevésbé „káros elem“ vagyunk a homo nordicus számára. Az olyan állítások, hogy a homo nordicus az egyetlen „teremtő“ rassz, a „nagy rassz“, a „vezetésre egyedül hivatott rassz“; ez a nagy gondolatok, nagy elhatározások, a nagy tettek hordozója; ez alkotta a kultúrát; ő az erkölcsök őre és fenntartója s amint pusztult valamely népben a nordicus rasszelem, azonképen hanyatlott a kultúra és süllyedésnek indultak az erkölcsök — mint *Günther*³⁷ és hívei *Gobineau* eszméjét továbbépítve hirdetik — s hogy a németiségben lakik Európa lelke stb. — mindennek nevezhetők, csak tárgyilagos tudományos megállapításoknak nem.

Meglepő különben, hogy az egyébként eléggé elfogulatlan *Kraitschek* is mennyire *Günther* hatása alatt áll, nemcsak az egyes rasszok lelki jellegeinek festésében, de azok értékelésében is s olyan szubjektív és tudományosan sem indokolható nyilatkozatra ragadtatja magát, hogy az európai három főrassz (nordicus, mediterrán, dínári), az europáidok közös neve alá foglalva „mint a testileg és lelkileg legfejlettebb emberek csoportja, szembeállítható a világ összes többi rasaival“.³⁸

A rasszok ilyen szubjektív pszichikai értékeléseire tehát teljes egészében vonatkoztathatjuk *Scheidt*³⁹ szavait, hogy „az eddigi értékelések oly hiányosak, hogy sok kérdés felderítését csak a jövőtől remélhetjük“, és pedig a jövőben meginduló, — az eddigieknél rendszeresebb és módszeresebb s éppen azért hihetőleg tárgyilagosabb — rasszpszichológiai kutatásoktól.

Csakis ilyen rendszeres és teljesen tárgyilagos rasszpszichológiai kutatások vezethetnek el bennünket a magyarság lelkialkatának megismeréséhez és megértéséhez is.

„De az is bizonyos — mondja *Herman Ottó*,⁴⁰ az élesszemű magyar polyhisztor, — hogy a feladat megoldása elsősorban magyar feladat, attól visszariadnunk nem szabad, mert mi állunk legközelebb saját történelmünkhöz, mi pillanthatunk be legmélyebben a néplélekbe és mi ítélhetjük meg legbiztosabban a társadalmi alakulatok jelentőségét; egy szóba foglalva, mi tudhatjuk meg és érezhetjük is legjobban, mi az: magyar?“

Budapest, 1929. febr. 14.

Bartucz Lajos.

³⁷ *Dr. H. Günther: Rassenkunde des deutschen Volkes. München, 1928. — Madison Grant: Der Untergang der grossen Rasse. München, 1925.*

³⁸ *Dr. G. Kraitschek: Rassenkunde. Wien, 1924.*

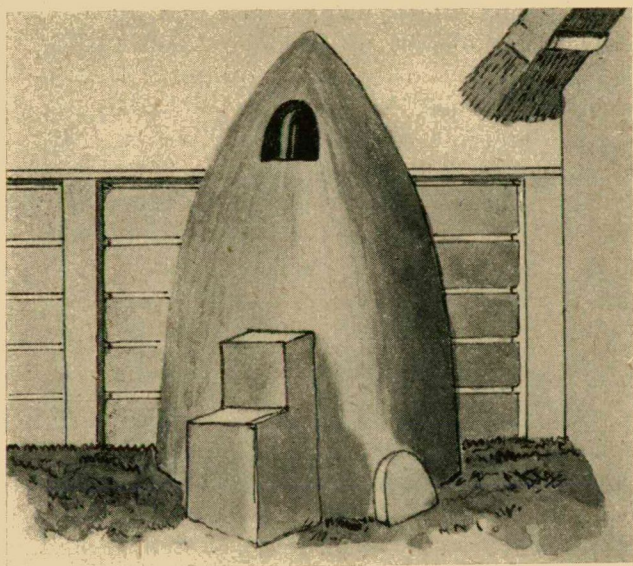
³⁹ *Dr. W. Scheidt: Rassenkunde. I. München, 1925.*

⁴⁰ *Herman Otto: A magyar nép arca és jelleme. Budapest, 1902.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gabonás verem Hajdúszoboszlón.

Hajdúszoboszlón még az 1890-es években szokásban volt, hogy a szegényebb földművesek szemesterményüknek fennálló gabonás verőket készítettek. Az egész építmény 2 méter magas boglya alakú, nádból, sárból épült, mint a boglyakemence. Csak ritkán rakták vályogból, ami többbe is került. Mint öreg-

emberek elbeszélrik, építése úgy történt, hogy nádból, csutkakóróból összeállították a vázát, kívül belül szalmás sárral jól beverték, azután aprópévás sárral besímitották, jól kiszáritották és hogy a tapasz jobban álljon rajta, bemeszelték. Ha a meszelést nem hanyagolták el és évente kétszer jó sűrű mésszel bemeszelték, évekig eltartott az építmény.

A boglya alakú verem egyik oldalán félhold alakú nyílás volt, melyet a verem szájának neveztek. Ezen öntötték be és szedték ki a szemet. Ezt a nyílást használat előtt és után kemence előtte szerű fedővel fedték be. Ez is sárból készült. A verem szájának megfelelően lent két lépcső volt, mely vályogból

készült. Az alsó lépcső magasabb és szélesebb, a felső alacsonyabb és keskenyebb volt. Az alsó lépcsőre a magasabb, a felsőre az alacsonyabb ember állott, mikor a verembe búzát töltöttek. A búzát a verembe kosárral vagy vékával töltötték. A gabona alá finom pelyvát töltöttek a verem földes fenekére, hogy fel ne nedvesedjen. Ha olykor-olykor megszellőztették, a gabona újig elállott benne.

Az öreg emberek elbeszélése szerint a fennálló verem sehol sem volt általános. Ott csinálták, ahol a talaj nyers volt és a vermet nem lehetett a földbe ásni. Ahol azonban a talaj öszszetétele és a földárja megengedte, szívesebben ásták a földbe.

A fennálló verem ma már eltűnt. A mellékelt ábrán feltüntetett is utolsó volt Hajdúszoboszlón és a 920-as években elpusztult. Az öreg emberek Hajdúböszörményben is emlékeznek ilyenekre de a civilizatio ezeket is eltüntette. Helyébe a búzás kamarákat emelte, mely ház alakú tetős szerkezetű, de ablak helyett szelelő lyuk van rajta. A szegény ember itt is még pelyvát hint a földre és erre tölti a búzát, de a jobbmódú már kitéglázza vagy kibetonozza a kamara földjét és így nem nedvesedik át. — Az elmondottak alapján a gabonás vermek elterjedési körét a Hajdúságra is kiterjeszthetjük.

(Debrecen.)

Ecsedi István.

Csura.

Az aradmegyei *Gyorok* mellett volt egy *Csura* nevű község. Ma *Szabadhely*, hajdan *Szombathely* egyik határrésze viseli e nevet. (CSÁNKI: I, 769). A község, melyben Johannita Konvent is volt, már a XIV. sz.-ban fennállott, de ennél bizonyára jóval idősebb. (MÁRKI: Arad m. tört.). A *Csuray* család fészke, s valószínű, hogy egy *Csura* nevű ősiüktől kapta nevét, mert ugyanitt *Csuraszombat* nevű falut, helyesebben talán falurészt, v. prádiumot is említenek, amelyik minden bizonnyal a *Csura* család valamelyik tagjának alapítása. (MÁRKI). Említenek aztán innen 1418-ból egy *Csura János* nevű birtokost is. (Ó-magyar olvasókönyv, 242).

Csura ma is élő családnév Békésben. A Zichy Okmánytárban egy *Csura Péter* nevű somogyi jobbágyot találunk 1400-ból. Egy másik *Csurra* székelyföldi személynév az Okl. Sz.-ban van. Az Etym. Sz. csak erről a *Csurrá*-ról emlékezik meg, s azt mondja, hogy nem függ össze a somogyi *csúra* = csikó (állathívogató) tájszóval. Eredetéről nem nyilatkozik.

Oláhországi kun *Csura* személyneveket R. NAGY LÁSZLÓ is közöl (Aus den Forschungsarbeiten d. Ung. Instituts etc. — Berlin: 1927, nyomtat 18), s azt a perzsa eredetű kun *csura* = fehér sólyom szóból származtatja. Bizonyára az a magyarázata a mi neveinknek is. A török *csura* magyar párja a *Sólyom* is gyakori személy- és helynév nálunk. Somogyban volt pld. *Sólyom* nevű falu, s u.-ott *Sólyom* nemes család. Ez a család, előneve szerint a somogyi *Nemeskísfaludról* származik. (CSÁNKI). Idevaló törzsökös familia a *Madarász* is. Eleik föltehetőleg királyi madarászok, solymászok lehettek. A komáromi *Madar-on* is királyi sólymászok laktak, s valószínű, hogy a község egy *Madar* nevű emberről kapta nevét. Ma is van itt egy *Sólyomkiáltó* nevű domb.

R. NAGY LÁSZLÓ több *Csura* hely- és személynevet közöl oroszországi tatár területről. Mi ezeket az ufai kormányzóságban fekvő cseremiszi *Csurajevo* falu nevével szerezzük meg. (Journal de la Soc. F. Ou.: 1888, 72). Jakut földön is találunk egy *Csura* folyót (a Léna mellékvize), s lehet, hogy ez is ide tartozik.

Csura, Gyorok (korábban *Gyarak*) mellett fekszik. Erről azt állítottuk, hogy alkalmasint török köznévből lett magyar személynév-helynév. (Föld és Ember 1929:251). Ott említett többi törökös társaival együtt ezt talán *Csura* is valószínűsíti.

Bátky Zsigmond.

Márjás huncut.

A „Népünk és Nyelvünk“ folyóirat 1930 januári számában Csefkó Gyula a „Márjás huncut“ szólásmód eredetét fejtegetvén, arra az eredményre jut, hogy annak semmi köze sincsen a régi „máriás“ pénzünkhöz, mert sohasem volt hallható, hogy valakit pénzbüntetéssel sújtatván, erről a pénzről nyerjen gúnynevet. Kimutatja, hogy a Mária névnek ebben a kifejezésben csak annyiban van szerepe, hogy olyan képmutató emberről van szó, „ki hitványságának takargatására Szűz Mária szent nevét vettegette palástul“.

Azt hiszem, hogy a szólásmód eredetének vizsgálatánál a kiinduló pont volt a téves. Csefkó csak a „márjás“ szót vizsgálja és vizsgálat nélkül fogadja el a „huncut“ szót. Háttha a mondás magyarázata ebben a szóban rejlik? Igyekszik bizonyítani, hogy a „márjás“ szó csak „egy vékony szálon“ függ össze a „Mária“ névvel, ott, hogy a régi pénzfajtát „márjás“-nak ne-

vezték. Megfelelkezik a „márjás“ nevű kártyajátékról, mely nevét nem a „Máriából“, hanem a francia „mariage“ „házasság“ jelentésű szóból származtatja. Ez is kiindulópont lehetne a szólás vizsgálatánál, ha mindenáron a „márjás“ szóból akarjuk kimagyarázni az eredetét. Hiszen „Huncut kártyás“-ról eleget hallottunk, miért ne lehetne ezt az általános alakot egy speciális játékra visszavezetni és „márjás huncutnak“ nevezni, hol a „márjás“ a kártyajátékot és a „huncut“ a hamisjátékost jelenti.

De maradjunk csak az előbbinél. Nézzük a „huncut“ eredetét. Kétféle magyarázat is van erre. Egyiket — mint e lap hasábjaira nem nyomtathatót — mellőznünk kell, de a másik magyarázat szerint a német „Hunds Jud“-ból ered. Ezt értette a magyar fül „huncut“-nak. A nép nyelvében gyakori mondás a „huncut a zsidó“ is, mely szintén a „Hunds Jud“-ra vezethető vissza, példa erre ez a mondás, hogy: „Kalap ist Hut, Jól van ist gut, Zsidó ist Jud! Innen eredhet a „Hunds Jud — zsidó“ szólásmondás megváltozott alakja a „huncut a zsidó“ is. A kereskedelemmel foglalkozó zsidó a nép szemében mindig csalafinta volt, kire nagyon kellett vigyázni, szóval „huncut“ volt. Annyira az volt, hogy nem átalította zsidó létére „Máriát“ is segítségül hívni portékája felbecsülésére. Ha üzletről van szó, a zsidó nem átalál káromkodni is és csakúgy káromkodik, mint a magyar ember, sűrűn emlegeti Jézust, Máriát és az összes szenteket. Ugyancsak a szenteket és Máriát hívja segítségül, ha bizonykodásra kerül a sor. Ilyen káromkodó, bizonykodó zsidót nevezhettek el valahol és valamikor „márjás huncut“-nak. Abban megegyezik véleményem Csefkó Gyulával, hogy olyan képmutató emberről van szó, ki Mária nevét veszi hitványságának takargatására palástul, de a nép felfogását nézve úgy gondolom, hogy ez csak a zsidóval a „Hunds Jud“-dal lehet összefüggésben.

Zolnay Vilmos.

*

Ehhez a kis szólásfeszegető elmefuttatáshoz a következőket jegyzem meg:

1. A mi *huncut* szavunk (régábban *huncfut*-nak mondták, néhol még ma is így ejtik, l. NySz. I, 1514, MTSz. I, 904) nem a *hundsjud*-ból való, hanem — szégyenkezzék miatta a német! — a *hundsfoff*-ból (vö. Kluge: EtWörtb.¹⁰ 226). Ez egészen bizonyos. Már Apor Péter is tudta. Azért mondja a Metamorph. Trans.-ban, hogy „régén, mivelhogy nem valának ezek az ék-

telen, Istent méltó haragra indító káromkodások“, nem ismerték a *huncfut*-ot és *husz fontot* értettek volna rajta; de ha tudták volna mit jelent, elfutottak volna előle (Monfrók XI, 415).

2. A *hundsfozt* > *huncfut* szitokszó, ha talán nem is éppen a német katonák nyelvében keletkezett, de kétségtelen, hogy abban terjedt el leginkább. Nálunk is a német zsoldosok honosították meg. Az is bizonyos, hogy ezek a mosdatlan szájú császármadarai eleinte egymást tisztelték meg vele, csak azután fogták másokra, vagyis előbb volt *huncfut a német* és csak azután lett *huncut a zsidó* vagy *huncut a paraszt*.

3. Hogy a *márjás huncut* a *márjás huncut zsidó*-ból származott volna, ez meg abból a körülményből, hogy a vásározó zsidó kereskedő a szentekre, Krisztusra, Máriára szokott hivatkozni árúinak kelendősége érdekében: merő képtelenség. A zsidónak, vagy amint Zolnay mondja, a kereskedelemmel foglalkozó csalafinta huncut zsidónak sokkal, de sokkal több esze van, semhogy adásvevés közben *krisztuskodjék* vagy *márjáskodjék*. Bölcsen tudja ugyanis, hogy efféle fogadkozásainak úgysem volna óhajtott sikere a vásárokat látogató nép körében. A paraszti rendű magyarok tudvalevőleg azt vallják, hogy: „A zsidónak nincs Krisztussa, / Nincs is neki mennyben jussa“. Ha pedig nincsen Krisztusa, akkor természetesen Máriája sem lehet (hacsak nincsenek körmöci aranyai, mondanák a játékos szavú régiék), és így a vásárok népe pusztá csúfondáros szájhűtésnek ítélné a rájuk való hivatkozást. Ezért azután nemcsak hogy semmi hitele nem volna a vásáron vagy egyéb alkalommal bizonykodó krisztustalan zsidó *márjáskodásának*, hanem még ráadásul el is vernék érte. És a magakereste ütlegeket az ilyen ügyefogyott kereskedő valóban meg is érdemelné.

4. A *márjás* nevű kártyajátékra, a pénzes kártyázás legszelídebb fajtájára már csak azért sem gondolhattam komolyan a *márjás huncut* magyarázatában, mert ha nincs *huszonegyes huncut*, *ferblis*, *makaós*, *alsósos* vagy *nasivasis huncut* (pedig ez ám csak igazán a huncut!), miért volna éppen a jámbor *márjás* játék nyomán *márjásos* vagy *márjás huncut*? Nem, ez a feltevés még az előbbinél is hihetlenebb volna. A *márjás* játékhöz kapcsolódó magyarázat lehetőségét különben a kitűnő kártyaszakértő Zolnay maga sem becsülheti sokra, mert éppen csak megemlíti, hogy azután nyomban elvesse a *márjás huncut zsidó* kedvéért. De hát akkor mi a csudának hozakodott vele

elő? És miért hányja a szememre, hogy nem foglalkozom azzal, amit ő maga is elvetendőnek tart?

5. Egynémely szólásunk eredetéről sok ember gondol ugyan egyetmást (l. pl. Zolnay fenti sorait és a *Láttam én már karón varjút* szólás legújabb magyarázó kísérletét Nyr. LIX, 237—9), de csak kevesen tudnak valamit bizonyítani is róla (l. ismét az említett helyeket). Gondolni ugyanis kivált pihent ésszel, könnyű, azonban bizonyítani már sokkal nehezebb. Alkalmasint ez ok miatt nem sikerült a bizonyítás Zolnaynak sem. Így azután az inkább csak úgy gondolom szerint készült cikkecskéje nemhogy megingatná a Népünk és Nyelvünk fent idézett helyén közölt magyarázatomat, hanem még jobban megerősít igazamban. És mivel ennyiben hasznát látom hozzá-szólásának, még örülök is neki.

Csefkó Gyula.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Borja és borjuja.

Köztudomású, hogy *borju* főnevünknek 3. személyű birt. személyraggal ellátott alakja mai köznyelvünkben kétféle: *borja* és *borjuja*. Ismeretes az is, hogy nyelvészeink, már meg tudják magyarázni e kétféleség okát: a *borju* szó t. i. egykor (*burëu*) **borëu*-nak hangzott, s akkor 3. szem. birt. személyraggal ellátott alakja **borëua* volt, amiből még az Árpádkorban szabályos változással **borëa* > *borja* lett; mivel azonban ez a személyragos *borja* alak nem nagyon egyezett a szónak ragtalan nevező- alakjával, a (**borëu* >) *borjuval*, azért a legutóbbi 100 esztendő folyamán az analógia hatása alatt még egy más személyragos alakja is keletkezett, a *borjuja* alak. *Borja* tehát a hagyományos régi, *borjuja* pedig az analógiás új alak. Mind ezt, mint említettem, már tudják a nyelvészek. De tudtommal még senki sem említette, hogy *borja* és *borjuja* között nemesak alak, hanem jelentésbeli különbség is van. Ezért nem tartom fölöslegesnek közölni, hogy megfigyelésem szerint Szegeden a *borja* alak mindig csak a téhén borját jelenti, a *borjuja* alak pedig csak valamely más birtokosét, leggyakrabban persze emberét. Azt mondja pl. a szegedi köznép: *Szép borja lőtt a Riskának*, de ezzel szemben azt, hogy *Három borjúja is van Pétör bátyámnak*. Ez a használat kétségkívül alak- és jelentésbeli

megoszlás eredménye: eredetileg a hagyományos régi *borja* alak is, meg az analógiás *borjuja* alak is jelenthette természetesen akár a tehénét, akár valamely más birtokosét, de Szegeden megfigyelhető használatuk azt bizonyítja, hogy a kétféle jelentés kezd megoszolni a két alak között. Hogy Szegeden kívül másutt is megtörtént-e már ez a megoszlás, arról nincsen tudomásom.¹

Jahoda Ferenc.

Ázijomba van.

Ez a kifejezés a szegedi tájnyelvben gúnyos mellézköngével ezt jelenti: 'jó helyen van, nem használatos többé.' Ha valami dologra (pl. fazékra, kaszára, ruhaneműre stb.) ráunnak, vagy nincs szükségük többé reá és a sarokba hajítják, akkor illetik a fenti kifejezéssel.

Aligha csalódunk, ha e kifejezés eredetét azzal a történeti ténnyel hozzuk kapcsolatba, hogy a Szeged-alsóvárosi Havi Boldogasszony-kegytemplom és a köréje épült franciskánus kolostor hosszú ideig volt *asylum* (v. ö. Reizner János: Szeged története; Szeged, 1900. III. kt. 17. l.), azaz olyan hely, amely az odamenekülő bűnösöket a világi hatóságokkal szemben oltalmába vette. A jogszokás eltörlése óta eltelt jó másfélszáz esztendő érthetővé teszi a jelentés módosulását.

Bálint Sándor.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Cséplés Cegléden.

II.

Szép lassan eljön a dél. A gazdasszony megkérdezteti a gépész úrtól, hogy befőzheti-e már a levest. Mikor fűtyülnek? Egyik-másik embert a fűtő felé hajtja a gyomra.

— Engedgye mán a gőszet lefonni, oszt hagy ájjon.

A fűtő megnézi van-e elég vize, ha van, nem tesz a tűzre. Mikor a gőz lefogyott, fűtyül s megáll. Az etetők neki látnak a porolásnak; a fűtő újra megindítja a gépet és a cséplőből sűrű porfelhő száll föl. S jaj neki, ha az idő rászolgál (ha a szél a kazánra hajtja a port). Lesz neki mit pucolni.

¹ Szívesen vennők, ha folyóiratunk olvasói erről tudósítanak bennünket. *Szerk.*

A többiek már mosdás után vannak s főznek. Ketten-hárman összeállnak s egyikük bográcsában föl a leves, a másikéban a paprikáskrumpli. A konyhát a kút körül szokták fölűtni, ahol *lapos* van, ott a körül két téglát élire állítanak, ráteszik a bográcsot s kész a katlan. Tűzrevaló van elég a tanya körül; szalma, *szárizik*, venyige, galy, *kukoricatuskó*, *csutka*. Egyikük főzi a levest, a másikuk a paprikáskrumplit. Elkészítésük nagyon egyszerű. A bográcsba zsírt tesznek vagy szalonnát aprítanak. Mikor elolvadt, ill. a szalonna zsírja kisült, annyi félmarok *laskát*, vagy apró kockára vágott tésztát vetnek bele, ahányuk számára készül. Ha a tészta megpirult, törött paprikát tesznek bele s fölöntik vízzel. Aztán karikáznak bele egy pár krumplit, vetnek bele sót, egy-két zöldpaprikát, jó erőset s tüzelgetnek alá, míg meg nem föl. Így készül el a laska, ill. a pirított leves. A paprikáskrumpli főzése már valamivel bonyolultabb. Gondolomszerint krumplit tisztítanak. Bő zsírban hagymát pirítanak. Mikor a hagyma megbarnult, törött paprikával összekavarják s ráhányják a krumplit, megsózzák. A krumpli addig *díntőlődik* a zsírban, míg olyan áttetsző fehér színt nem kap, akkor fölöntik vízzel, hogy egyszínben legyen a krumplival. Ha a levit jól leforrja, akkor meg is föl. Nincs is ennél egészségesebb, kivált, ha egy araszt száraz kolbász is főtt benne.

Könnyebb módja a megebédelésnek az, ha az asszonyok minden délben kihozzák a készet. Néha el is kell már nekik indulni 9 órakor, hogy délre odaérjenek. Megint más módja az, ha valamelyiküknek kocsija-lova van s az hordja az ebédet. Így sokkal jobb, mert sok szegény embernek bajos magával hordania a heti eleségét, egyrészt egészen rászárad, másrészt meg sokuknak nincs is hozzá kitartása, hogy előre tudjanak gondoskodni egy heti eleségről.

— Legjobb az étetőknek még a gépészeknek — mondogatják — mert ők odaűnek a kász mellé.

Bizony olyan kosztón, mint amilyen Ceglédén gépelés alkalmával szokott lenni, föl is *pendülne* az ember, ha nem kellene annyit dolgozni meg éjszakázni. A gazdasszonyok kitesznek magukért. Ketten-hárman, ha nem négyen-öten sütnek-főznek. Van csirke-halál, meg csirke-halál. Egyikük a pörköltnek tudja az ízet megadni úgy, mint senki más, a másikuk kezében meg úgy nyúlik a rétes-tészta, mint a parancsolat.

Az ebéd ilyenkor el is húzódik. Hiszen nem maguk között vannak: itt van a gépész úr, vendégek is vannak. Ebéd közben

beszélgetnek, kínálják a gépészt:

— Szégyggyen gépész úr. Egyen csak úgy, mintha otthon vóna.

Ilyenkor aztán gyakran hallani azt a jól ismert adomát:

— Hogy úgy nē járjunk, mint az éccéri hejēn, ahun aszonták a tisztelendő úrnak: a tisztelendő úr szégyggyen, a többinek még van magáhó való esze.

Ezt a tréfát a másikkal ütik el.

— Mit mondott a kabaji asszq?

— Innánk is mán komám asszq.

— Igyunk gépész úr, hátha többet éhetünk. Tuggya tán, hoty hogy járt az éccéri gazdasszq.

— Hát tuggya, nagyon fös ví vót, véghetetlen sajnáta az ijen munkásembēr-félitű, amit mégēvett. Eccé jis kitēszi a nagy epērfa alá az ételt, hogy ēgyēnek a kapások. Visz nekik ēty kanta vizet is, osztán nagyon kínáta űket avvá a szándékká, hotyha isznak, maj kevesebbet tunnak ēnni. Aszonygya az ēgyik huncut embēr — mer hisz annak köllöt lenni — elérte az asszq szándékát. Igyunk no, hátha többet éhetünk. Nem is kínáta többet űket a vízzē.

Több ilyen régi szóbeszéd adódik elő. A gépész úr is mond egyet-mást.

— Ēm mán mēkkérdēzēm — buggyan ki az asszonyból a kíváncsiság — felesīgēs-ē mán a gépész úr.

Ha nem az, akkor megkezdődik a *komēndálás*.

— Tunnék én ēgy jóra való lánt a gépész úrnak. Szēmre való jis, *mōdos* is.

Megmondja a nevit. Ha nem ismeri, próbálja megmagyarázni. Megmondja, milyen lány az anyja (kinek a lánya), hun a házuk stb.

Kivallatják a gépész urat, hogy *mōre* dolgozik. Az élelmes háziasszony mindjárt dolgot is ad neki.

— A sifonéromat mán vagy két esztendeje, nem tudom bēzárni. Mēg lēhetne jē csináni?

— Majd mēgnēzzük — feleli a gépész.

— Mēg osztán van nekēm olyan rosz tepsim, abba szoktam a kis pujkáknak *kevernī*, tēnne jē rá ēty fótot?

— Rá sē hallgasson gépész úr — mondja a gazda — a fene győznē az én asszonyomat kiszógáni, ha éccē ēkezdī. Inkább igaziccsa mēg a vetőgépet. Mēg osztán nem vóna ēty *srófja*, a *járgányombú* ēhányódott, aki benne vót. Legalább nem unatkozik a gépész úr sē — fejezi be nevetve.

Míg ezek az asztal mellett így beszélgetnek, a fűtő lekeni a kazánt, az etetők a cséplőt. Fölvetik az istrángot. A fűtő fűtyültet: add bele, vagy a f.....rag bele! A soros etető az etetőládából kiabál: kivevágó, asztagos! Az emberek most osztzkodnak, hogy ki hova megy. Négy rudas asztagos lesz, az asztagosok rudasok lesznek. Csak a délelőtti két bezsákolónak nem akaródzik a csúszóhoz menni. A csúszósoknak van a legrosszabb soruk, különösen, ha csendes idő van. A rengeteg por, ami a szalmával, törekkkel kijön a gépből, nem megy sehová, hanem ott a cséplő elejénél kóvályog olyan sűrűn, hogy ki se látszanak belőle. Ide bizony nem szívesen megy az ember, pedig innen uzsonnáig nincsen szabadulás.

Bent is lassan kifogynak a beszédből. Mindenki a dolga után lát.

— Gyerünk már ki a géphő — mondja a gépész — mer éccé majd azon vesszük észre magunkat, hogy éfogy az árpa.

— Bizony gyerünk — mondják rá kórusban.

Mire kiérnek, már csak válogatják a kévétet, azután a kaparékot adják föl. Az aratók tisztogatják az asztag helyét, gereblyével a nagyját, az apraját vesszősöprűvel. Az összesöpört szemet kosárba rakják, két ember beledugja a vasvilla ágát a kosár fölibe s föladják a kivevágónak. Fönt elveszik, kiöntik az asztalra, a kosarat ledobják. A dob száját összeesukva szép lassan belesöprik a szemet. Egyszerre nem lehet belesöpörni, mert fölakad a *pátérnosztër* (az elevator = *kanál* népies neve).

A fűtő a gépet lassabban járattja még pár percig, hogy a szemet kirázza, aztán megáll. Most, ha a búzaasztag nem az árpa mellett volt, akkor a gépet leékelik és odahúzzatnak. Ha mellette van, a gépész dobót, szelet állít, az etetők rostát cserélnek s már mehet is.

Ha az árpát mind lemázsálták, összegezik. Ez azonban nem mindig megy olyan könnyen, mintahogyan gondolná az ember.⁴ Sokszor megesik, hogy nem stímöl az eredmény. Összeadják újra, ki-ki magának a gazda is, a tőkezsákos is félrehúzódván. Ha még ezután se stímöl, azt mondja valamelyikük homlokát törölve:

⁴ Egy alkalommal velem történt meg, hogy egy „úri-paraszt” hivatkozva három gimnáziumára, az én számításom rossznak tartotta. Mikor a búzára meg a rozsrá került a sor, össze se adta a mázsálásokat, hanem az én számításom eredményét írta be a noteszébe. Még több tapasztalatom is van a számolás tekintélyen alapuló voltának. S csak ha ráérő idejük van, számolgatnak utána.

— Nézzük össze a főmázsalásokat.

Azonban így is baj van, mert akad olyan ember, aki bízik abban, hogy 50—60 mázsálást össze tud adni egy végtibe, de olyan még több van, aki nemcsak hogy nem bízik, hanem még esze ágában sincs, hogy egy végtibe is össze lehet adni. Egyikük 10, másikuk 12 mázsálást szokott összegezni. A figyelmes tőkezsákos figyelmeztetni szokta a gazdát 10. vagy 12. mázsálásnál: összegéziünk. Tehát nincs hátra más, összeolvassák az egyes mázsálásokat. Egyikük mondja hangosan, a másik nézi, hogy nála úgy van-e. Itt is lehet hiba. Valmelyikük elfelejtett beírni egy mázsálást. Mikor jóra gyün, megvan az eredmény, kiveszik a részt. Külön a géprészt, külön a munkársrészt. Ki is mérik rögtön a géprészt a gazda zsákjában, a munkársrészt a munkásokéban, mivel a szállítás is kétfelé megy. Ezután az aratók részit mérik szét. Már mindenik eresztett a saját zsákjába csak úgy gondolomszerint a javábul.

Mikorra ezeket a mérésigéléseket elvégzik, akkorra már 2—3 mázsálásnyi búza is hever a földön. S csak most kerül rá a sor, hogy a búzát meglatolgassák. Hogy fizet? Mennyi lesz? Nézik az első öt zsákot, mennyit nyom.

A búzának a cséplése úgy megy, mint az árpáé. Külömb-ség csak az, hogy nagyobb a szalma, több a törek. A rudasoknak jobban meg kell dolgozniuk. Mindjárt előljárójában az árpakazalra hordanak tetejezni valót. Egyébként a búza cséplése inkább elviselhetőbb, nincs neki annyi pora, aztán nem is olyan csípős.

Délután úgy három óra tájban az asszonyok is föllélegzenek egy kicsit. Odabent elvégeztek mindent, az uzsonnakészítés még korai. Összeszedik magukat, tiszta kötőt kötnek s kijönnek a géphöz. Alig érnek ki, a gyerek már nógatja az anyját, hogy álljon a mázsára, mert ütet már megmérték, nehezebb is, mint tavaly ilyenkor volt. Csakugyan sorba mázsálkodnak. Mindenkinek rá köll állni. Kíváncsiságból, még a gazda is rááll. Az asszony még az ott settenkedő *purécot* is megméri s örül neki, ha valamieskét *pëndült* a nyavajás az ő főztjén.

Kérdegetik egymástól: — Të mennyi jis vagy? Hát të. En két kilová nehezebb vagyok, mint tavaj vótam. — Mindenki tudja, hogy hány kiló volt már évekkal ezelőtt s máséra is számot tart. Máskor eszük ágába se jut, hogy meg kellene méretnézni, csak gépeléskor.

A fehérnép nem maradhat sokáig, mert itt van az uzson-

naidő, meg aztán mindig kerül valami tenni-venni való a tanya körül. De a gyereket nem lehet elmozdítani a géptől. Ott *sét-teng* mindig körül. A szép fehér inge csupa merőatta korom, meg olaj, de oda se néz neki. Háttha még a fűtő megengedi neki, hogy tehessen a tűzre, *ráfoghassa a vizet*. Ha pedig fűtültethet, azért még a kiscsikójukat is odaadná, még a saját karikás ustorát is, amit most vettek neki a kőrösi meggy-érő vásárban.

Az aratók számíttatják a részt, mi esik belőle egy napra, mennyivel több, mint a napszám. Néha bizony, mikor rossz termés van, nem sokkal több a *kereslet* (= kereset) a napszámnál. Különösen, ha még a *kettőzőnek* is ki kell mérni a részt (t. i. ha az aratónak nem a felesége vagy családja a marokverője, hanem idegen). Számíttatás közben kötelet csavarnak, amivel az árpakazlat lekötelezik. Az árpakazlat a legtöbb helyen szalmakötéllel kötik le, a búzáét dróttal. A szalmakötél végét befűrják a kazal oldalába, a drót végére tégladarabot kötnek. A köteleket kb. egy ölnyire rakják egymástól. A kazalnak mindkét végére *bukrétát* (más néven *bóbitát*) csavarnak. S ezzel rendbe is tették az árpakazlat.

A gépes emberek d. u. úgy 5—6 óra tájban meguzsonnyáznak, ami együttal vacsora is. Az uzsonna szalonna zöld paprikával vagy vörös hagymával. Ha jó gazdájuk van, akkor kapnak téjhasznót: édes tejet, aludttejet, túrót-mit. Némelyik ember az aludttejbe vöröshagymát aprít, megsózza-paprikázza, savóstól összekavarja s úgy kanalazza be jóízűen. Ezt a kotyvalékot *szurutykának* nevezik.

Csépléskor az uzsonna még talán nagyobb szabású az ebédnél is. Uzsonnára olyan vendégek is jönnek, akik nem tudnak egész napot rászánni a cséplésre. Uzsonnára bab- (száraz) leves, zöldbaleves, ritkábban lencse- vagy borsóleves szokott lenni füstölt hússal. Ez az aratók, béresek, etetők és a fűtő kosztja. Néhol bizony a gépésznek s a vendégeknek is evvel kell beérniök, sok helyen azonban nem is szokták a levest bent⁵ föltálatni, hanem jobbnál-jobb ételekkel traktálják a vendégeket. Módosabb helyen egészen lakodalmi trakta szokott lenni.

Uzsonna után egy kicsit megélénkül a munkás nép. Nincs olyan meleg, meg aztán fölfrissíti őket az, uzsonnakor kapott borital. Nagyon ritka hely az, ahol ne kapnának az emberek bort vagy pálinkát. (Tiszántúl rum járja.) Még olyan kis helyen is szoktak kapni, ahol evésre nem is kerül sor.

⁵ A többiek kint esznek a fa alatt.

Legjobban megy a munka hajnaltól úgy 9—10 óra tájig, aztán uzsonna után. Napközben még a legnótásabb banda se szokott nótázni, kivéve a húzatást. Uzsonna után aztán előszedik a szebbnél-szebb nótákat. Némelyik jóhangú fickó bele-danól a *lenkerékbe*, hogy hadd vigye a nótát messzire. A másik pikulával vagy tárogatóval áll a lenkerék mellé.

Csépléskor az esték a legszebbek. Az alkonyat esendjében messzire elhallatszik a dob egyenletes bűgása, a gépes emberek vidám nótázása, amit meg-megszakít egy-két szomorú nóta.

S talán nem tapogatódzom rossz helyen, ha azt állítom, hogy némelykor új nóta is születik egyes „jó nótájú“ legény ajkáról, nemcsak egy régiebbnek az elferdítésével, hanem egy új eseménynek dalba öntésével. Ilyen lehet pl. a következő:

Hallottátok, hogy Ceglédén mi történt,
Farkas Julcsát az asztagra főkütték.
Farkas Julcsa föl is mēnt az asztagra,
Véletlenül belelípētt a dobba.

Gépész uram, ájjon mēg a masina,
Julcsa húgom belelípētt a dobba.
Gyertēk lányok őtősztešsük fehérbe,
Vigyük ē a zsidó orvos elébe.

Zsidó orvos ēfordul, oszt aszonygya:
Ennek csak a jó Isten az orvosa.

(ad notam: Szégíny embernek fija vót a Pista . . .)

A gazda köteles a részt haza szállítani. A géprészt a géptulajdonoshoz, a munkásrészt a bandagazda házához. Ezért a gépész a gazdának egy cédulán megadja az *atrēcot* (címet), hogy hová vigyék. A cédulán rajta van még a gabonának a súlya és hogy hány zsákban van. Pl. Búza 462 kg. 5 egész zsák és egy fél. A géprész a gazda zsákjában vivődik haza, a munkásoké a saját zsákjaikban.

A munkások egész héten dolgoznak, de azért vasárnap se nyújtózkodnak ám féldélig, hanem már 5—6 óra tájban összegyülekeznek a bandagazdához, hogy szétmérjék a részt.⁶ A részt minden vasárnap szétméri, egyrészt a könnyebbség kedvéért, mert nem minden ember tudja a *hetet kitőteni egyhuzomban*. A cséplés alatt majdnem mindegyik hiányzik 2—3 napot, amikor az aratógazdájánál csépelnek. Cséplés elején pedig nagyon „végyelēs a társaság“, alig van köztük a bandába való. A mérés a következőképpen történik. Leterítenek egy ponyvát, a

⁶ Aki a mérésről elkésik, fizet fél liter pálinkát.

heti keresetet ráforgatják s összekeverik. A bandagazda megállapítja, hogy egyformán jár-e mindenkinek, nem hiányzott-e valaki. Az egyetértő banda fél, esetleg még egy egész napot is elnéz a jó cimborának, ha valami ügyes-bajos dolgát kellett neki elvégeznie. Az emberek körülállják a gabonarakást zsákjaikkal. S mindegyiknek mérnek egy-egy *hektóval* vagy *vékával*. A félrészeseknek csak a második mérésnél mérnek. Mikor már nem jutna mindenkinek egy hektóval, ill. vékával, akkor kisebb mérőeszközökkel: szakajtóval, fazékkal, literrel, kalappal, marékkal folytatják.

Érdekes megemlíteni, hogy ezekkel a mérőeszközökkel nem egyformán bánnak. A vékát és a hektót megmerítik, azután talpra állítják, majd falapáttal telihányják, vigyázva arra, oldalba ne koppintsák. Azután egy lapos deszkával, amit *csapófának* neveznek, vagy ennek híjával lapátnyéllel végighúzzák, lecsapják a tetejét. Azért alkalmasabb a csapófa, mert ha nagyon tetejével van a véka, a lapátnyéllel nem lehet akkurátusan lecsapni. Tehát a vékával és a mérővel csapóst szoktak mérni rázás nélkül. A szakajtóval csapóst mérnek vagy úgy tetejével, ahogy megáll rajta. Literrel mindig tetejével mérnek.

A munkások számon tartják, hány mérő rész jutott nekik. Ha más bandabeli emberrel találkoznak, mindjárt a keresetre fordul a beszéd sora.

— Mennyit keresteték?

Ha ketten vannak, akkor még csak elbeszélgetnek valahogy, de ha többen verődnek össze, akkor kötődnek egymással.

— Nem keresteték tik annyit avvá a rosz *gubatorővé*. Hisz olyan a *Rozitok* (cséplő), mint ety tyúkketrec.

— Hát tik mit hencégték avvá a rozoga, nyagda vacakká. Hiszen többet átok, mint mēnték. A gépészték is csak egy susztēr, annyit ért a géphő, mint tyúk az ábecéhő.

— Híjába pofásztok akarmit, megmutattya a kereset. Mink zsákokká visszük a részt, ti még tarisznyává.

Az ilyen szóváltásokat, még jó, ha csak vastag káromkodásokkal teszik nyomatékosabbá, nem pedig villanyélel.

— Nem vagyunk egyformák! Egyik ember a neki járó részecskéjit hazatologattya. Elad belülle valamennyit. Vész az árán ety pár kive nádat vagy zsúpot, zsindőjt hozzá, amivé a háza girincit beszegi, vagy begyugattya vele a *górēja* tetejit. A másik meg nem törődik semmivé. Emén a kocsmába, még nyárikáját is ott fogják az adósság fejibe. Ha osztán bérüg,

mindenkivé kikezsd. Nem is szeretik az ilyent, aki mindég kőtekedik, sēhun sē. Az ilyenēk kōtik a gépnek rossz hírit. Éfél felé vetōdik ki a géphó, egész úton óbégatva. A többijeket sē haggya pihenni.

A rendes gépes ember vasárnap este naplementre kint van a gépnél. Alig lehet rájuk ismerni. Ki vannak bērētválkozva, főtisztálkodva, csak úgy virít rajtuk a fehér ing.

— Aggyon Isten jó estét.

Kōszōntik a gépész meg a fūtót, megbīccentve a kalapjuk szélét. Le is kezelnek, ha nem nagyon olajos a kezük.

A gépet vasárnap se hagyják magára. A fūtó és a két etető váltakozva maradnak a gépnél. Ezek a hetesek. A hetesnek a dolga a gépet megtisztogatni: az etetők a cséplőt, a fūtó a kazánt. A kazánnal több dolog van. Ha szombat este megállnak a géppel, az etetők a cséplőt leporolhatják, de a fūtónek a kazánon nem lehet dolgoznia, mert meleg. A vizet is csak vasárnap reggel engedik ki, (még mindig sūtós), mert nem jó, ha a kazán hirtelen kihül. A kazánt kimossák a fecskendővel, ezért a mosólukak *deknijét* és a nagy deknit kibontják. A kimosás után a mosólukakat mindjárt elpakolják, csak a nagy deknit hagyják szabadon, hogy azon át a kazánt megtölthessék vízzel. Mikor ezt elvégezték, csak azután mehet a gépész vasárnapolni. De délután már jókor ki kell menni, mert mindig akad valami dolog: legtöbbször szijvarrás. Mikorra a gépész kimegy, akkorra már a béres megtöltötte a kazánt. El lehet pakolni a nagy deknit. A víz még mindig kevés, most már a kazán tetején tölcséreznek be annyi vizet, hogy a vízállást mutató üvegben látszódjék.

A kazánba már este 11 óra tájban begyújtanak, mert sokáig tart a hideg kazánt föltüzelni. Az etetők még lefekvés előtt megkenik a cséplőt, hogy hajnalban ne kelljen nekik lámpázniok. Este a jelszó: Mihánt csak lehet, indulunk.

Mikor a kazán kezd fölmelegedni, a fūtó a pakolásokat utána húzogatja. Ezt többször megismételi a hétfői napon. Ha jól sikerült a *pakolás*, akkor egész héten nincs vele gond. Megtörténik, hogy valamelyik pakolás egész héten szuszog, azért még sem vágja ki. Azért az ilyen pakolásra nagyon kell vigyázni, mert ha kifúj, nagyon visszaveti az embert. Ha egy pakolás kifúj, az eljárás a következő: A tüzet gyorsan ki kell hányni a kazánból, hogy az *ólomszēg* ki ne olvadjon. Ha a kazánban már nincsen nyomás, amit meggyorsít a biztosító szelepek kinyitása, kiemelik a nagy deknit, hogy hamarabb

hűljön s gyorsabban meg lehessen tölteni. Közben már vágják is az új pakolást *pakondekli*-ből. A gépész hidegvizes ronggyal kiemeli a kisdeknit. Lehűti. A kivágott pakolást ráilleszti. Ha jó, akkor vízben jól megasztatja, bekeni hengerolajjal, azután vigyázva a helyére teszi. Hengerolajjal azért keni meg, hogy odasüljön a kazán falához, így azután a víz nem tud kijönni. A kazánt megtöltik vízzel, még nincs is egészen tele, a katlanban már ég a tűz.

Ugyanez az eljárás akkor is, ha az ólomszeg kiolvad. Ha kivágja a pakolást, vagy ha az ólomszeg kiolvad, a munkásokat két, két és fél órával is visszaveti a munkában. A banda ezalatt pihenhet. Amelyik gép mellett jó emberek vannak, azok ilyenkor mindnyájan a gép körül állnak, hátha valamiben segítségére lehetnek a gépésznek. Az ott ácsorgó bérest zavarják, hogy készítsen oda annyi vizet, amennyivel a *Samu* jól lakik.

Elég baj az, hogy állni kell ilyen szép idővel. Mindnyájan azt számígtatják ilyenkor: Mán azóta hun vónánk. Az ilyen idővesztéseget időpocsékolásnak veszik. Egész másként vannak, ha az idő állítja őket meg. Belenyugszanak, vagy egyik is mond valamit, a másik is.

— Csak ezt a kis feneket fölathattuk vóna. Mind ganéjjé ázik. No de kapjuk le az istrángot, é né ázzon.

— Gyerünk az istállóba, mer még a szent Pétér a nyakunk közé gurgattya a boroshordaját.

Ha látják, hogy nagyon neki símul az idő, a Rozira ráterítik a nagykendőt. A Samunak nem árt, csak *sércint* tülle nagyokat.

Az emberek behúzódnak az istállóba, kibontják az elemőzsiát, *kajolnak*, ha éhesek. Azután szemükre húzzák a kalapot, elcsendesednek. Erre való az idő.

A gépészt behívják, borozgatnak. Vannak ilyenkor többen is, megindul a beszélgetés. De miről is folyhatna másról a beszéd, ha nem a húzatásról. Nagy dolog a húzatás esős időben. Átázik a föld, a kazán kereke megcsúszik rajta. Elássa magát, nem megy az akkor odább a szentnek se.

A mai időben a gazdának csak annyiban van köze a húzatáshoz, hogy legalább az ő földjéről kijusson, hogy ne ott árkoljanak, ne az ő gyöpit vágassák föl a *kapaszkodókkal*.

Régen egészen másképpen volt. Az egész határban hosszú ideig csak négy gép volt, azok is húzatósak. Mindegyiknek megvolt a rendes járása, ahol egyik esztendőben *bekötött*, a

másikban ott kezdte. A húzatról a gazdák gondoskodtak. Ki bivaajjal, ki lóval ment húzatni, kinek milyen igája volt.

A húzatról régen erőpróba is volt, amin néha-néha össze is kaptak a jószágukra büszke gazdák. Rúdra csak a jó indító erős jószágot lehet fogni. Ha két jó erős bivaly megmozdítja, akkor a *csikojtóba* eléjük fogott két vagy négy ökörrel könnyen elviszik.

Az idősebb emberek ebből az időből emlékszenek néhány nehezebb húzatra. Föl-föl is sóhajt egyik-egyik:

— Hej, milyen lovajim vótak akkó. Csak rájuk köllött szóni, úgy vitték azt a naty fene gépet, mint a sēmmit. A kocsiba jís úgy mēntek azok, mintha puskábú lúték vóna ki űket.

— Nem vinnék a mostani gépeket — mondja a gépész — régen csak kis gubatorók vótak. Ennek a mi kazányunknak csak az egyik hátusó kereke nehezebb, mint akkó az egész garnitúra vót. Hiszen ezt a cséplőt most négy esztendeje hat pár ökör még tizēnhárom ló nem bírta megmozdítani, mikó a Sütő *telekjin* elút. Külömben maguk is láthatták, mikó itt húzatunk a düllő végén. Av vót ám csak a húzatról. Ékesztük szombat este, osztán kedden bealkonyodott, mikó odaértünk. Pedig nem is olyan messze köllött húzatni. Csak a homokrú a Sütő Pálhó. Mit monygyak, lehet két-három óra járásnyira géppé, de mán akkó sokat mondok.

— Bētyár húzatról van ám még homokon is. Ott még az a jó, ha esik. Ha száraz a homok, megētte a fene! Éfojik a kazány kereke alú, oszt elássá magát. Nem is lehet ott csak számává boldogúni. Ha számát raknak a kereke elé, olyan vígan pőfög, hocs csak nó!

— Hát mondom szombat este, mikó feketére akartunk húzatni, ékezdett esni. Mondok e jó lēssz, legláb nem kó számázni. Mán majnem kiértünk a homokrú, de mán akkó éfélre járt, ganéjjé vótunk ázva, vízünk sē vót (t. i. a kazánban). Megátunk. Megvártuk a rēggēt. Vasárnap rēggē akartunk tovább mēnni. De nincs víz. Szerēnésénkre a cséplő ponyván annyi vízünk vót, hogy a kazány is, a tartány is tele lett, oszt még mindig jócskán vót, amit leöntöttünk. Bēgyútottunk a gébbe. Gyönyörű napos idő vót. Mire gőzünk lett, mán zuhogott.

— Ugy-e az a bolondos Médárdus esztendő vót akkó?

— A hát.

— Hát osztán ahogy kiesavarodunk a homokrú, ott a Szúnyog főgye sarkán ...

— Azám, nē tévessze szavát a gépész úr, hogy beleszóllok. De tuggya-jē, hogy a télēn az öreg *bētropát*.

— Nē monygya!

— De bijo!

— Hát osztán hogy?

— Nem tudom, hoty hogy vót, csak úgy mondom, ahogy én is hallottam. Aszonygyák, hogy az öreg részégēn mēnt haza. A felesége mēg nem engette bē. Am mēg bēmēnt az istállóba, osztán hoty hogy-nem a lovak alá kerūt. Ott taláták mēgháva. Rálipētt a ló. Így ám, ilyen az élet.

— De jó embēr vót pedig az öreg. Mēnnyi barackot ēhor-dott a nekünk, mikó ott átünk a főggye véginé.

— Hát osztán ott hattam ē, hogy bēfordútunk szēgi Szúnyog bácsinak a főggye sarkán. No mondok, eddig csak együt-tünk szépen, de majd ezután. Efogyott ám mán alulunk a ho-mok. No csak ott a *laposon* át tuggyunk menni. Bēkerūtem a tallóra ēty kicsit. A csēplōnek az a vīkony kereke agyig sūjjett, de a Samu csak kiprűszkōtē onnan. Kimēntem mēgin a dūl-lōre. Mēg mindég zuhogot bētyárú! Mēkfordút a kereke, a fara lesūjjett. Itt egyēn mēg a fene. Emēntem haza. Hetfūn egisz délelōtt szép idō vót. Asz számítottam, hogy jó mēkszikkad, osztán vīgan ēhúzatunk. Én is nyukhatatlan vótam, az embērēk is türelmetlenkēttek. Mēg a szēgi Szúnyog bácsi jis mérge-sítēt bennünket, aszonta: itt ēri em mēg a kukoricaszūretēt. Dél-után úgy három óra tájba bēgyútottunk.

— Gyantázzunk mán ēty kicsit gépész úr. Isten éltesse. Most nem kō fēni, nem kutyákodik az öreg Mēdárdus. Ez a kis eső mēg nagyon kollōt mán a kukoricára. A levele mán össze-sodrósodott. De ha most jó mēgászhatna, mēk tán lēnne belülle valami.

— Isten éltesse.

— Alig vót 2—3 lékkōr, mán borūt. Mire ētuttunk indūni, szakatt, mintha dēzsábū öntōttek vóna. A gép ide-oda csűszkát. Minden embēr tóta. Bēfordutunk a Sūtō telekire. Gondótam biztos nem örül neki, hoty fővágattyuk a gyōpit, de mindegy. Alig mēntünk száz līpēsnyit rajta. Ecēc csak zutty. Mi ja fene a mán no! Egisz mēgijettem. Hát láttjuk, hogy a kazánt a víz-tartány tartya. Elūt. A fene gondóta vóna. Ilyen a szēkes fōd. Áttó helyibe a csēplō jis ēsūjjett. Nem tuttunk micsināni, este jis vót, a telek sīk víz. Abba hattuk. Másnap délelōt csinátam szēlēsebb kapaszkodókat. A gazdák is nyukhatatlanok vótak mán, mer az asztagok kesztek kizōdūni. Össze jis átak, hogy

éhhúzatják a cséplőt, a kazány még majd emén a maga lábán. De bizo nem boldogút a hat pár ökör meg a tizenhárom ló. Hát osztán úty csinátuk, hogy a cséplőt kihúzatam a kazánnyá a düllőre. Itt ragasztották elébe az ökröket, még a lovakat, de itt sē bírták. Nem indított az a sok rosz dög éccerre. Azután osztán úty csinátam, hogy a kazánnyá a cséplő elé átam, osztán a kazány elé kerütek az ökrök hosszú drót kötélén, mer féték. Amikó osztán a kazány *el* akart *kaparni*, mékszólították az ökröket. Így húzatunk osztán a Sütő Pálhó. Azon a nyáron mék köllött étypárszó az ökör segítség. Nehéz cséplés vót abba jaz esztendőbe, de jó jis kerestünk azé. Akkó nem alkuttak ám a gazdák, hanem aszonták: én többet adok, csak énhozzám gyűjjenek elébb.

Legvidámabb húzatás a *békkötés*. Mikor az utolsó tanyában is végeznek, letisztogatják a cséplőt is, a kazánt is. Zöld gallyakkal, virágokkal díszítik. A legények a Samut, a lányok a Rozit. Maguk is megtisztálkodnak, a fiatalság fölül a cséplő tetejére, az öregje komolyan, komótosan ballag a gép mellett. Búcsút mondanak a cigány életnek. István király hetében sok ilyen vidáman nótázó menetet lehet látni.

Szómagyarázat.¹

állítás: a *ragasztásnak* az a része, amely a dob irányában van. Onnan adogatja oda egy ember a kévét.

alsövj: a kocsi feneke, 2—3 szál deszkából áll. Ma már a kocsinak nincsen fonott feneke, tőt az oldalkas is kezd ki-menni a divatból, már nem csinálnak rácsos oldalú kocsikát. Csak ilyeneken használják a fonott oldalt vagy a kocsikast. A koczikas egy darabba van fonva. Ez olyan, mint a féllábas cipő; nem alkalmas minden kocsira, csak amelyikre szabták. Fonott oldalt még gyakrabban lehet látni.

asztagos: azokat az embereket hívják *asztagosoknak*, akik a kévét a gépre hánnyák.

asztal: a *cséplőnek* kiszélesedő teteje. Az asztalt össze is lehet csukni.

atręc: cím.

banda: egy csoport ember, akik együttesen szerződnek valami munka elvégzésére. A gyárakban dolgozó iparosok a bandát *csoportnak* vagy *partinak* hívják. — Ű jis abba a partiba dógozott, akibe jén.

bandagažda: a banda feje. Ő felelős a bandáért.

¹ A szöveg *dült* szedésű szavainak a magyarázata.

béköt: cséplés után a gépet hazahúzatni.

békötés: cséplés után való hazahúztatás. (Evvel a szóval fejezik ki a jószágnak kiséi ősszel való bennszorulását.)

bétropál: meghal (tréfásan).

bóbita: szalmából csavart és karóra húzott dísz, amelyet a kazal végére szúrnak.

bogár: kazánnak a tanyaiak között elterjedt neve.

bukréta: ugyanaz, mint a bóbita. Készítése a következőképpen történik. Először kötelet erisztenek, azután fognak egy kis nyaláb zsúpot s a kötelet szépen sűrűn rácsavarják. De nem egészen, csak mintegy 40—50 cm-éternyire. Azután bele-dugnak egy hegyes karót s a be nem csavart részét széthúzzák s (tehát olyan állású lesz, mint a bérzes bakpulyka farka) úgy szúrnak bele a kazal végibe és kötéllel lekötik.

csapófa: 80—100 cm. hosszú tenyérnyi széles deszka, amivel a *vékárról* és a *hektőről* a fölösleges gabonát lehúzzák.

csikojtó: ugyanaz, mint a tézsla. A gép vagy szekér rúd-jára láncszemekkel odaakasztott előrúd. A leghátulsó ökor vagy bivaly, amelyik a gépbe vagy szekérbe van fogva, azok a rudasok, a többi mind *csikojtón* húz.

csomó: 14 vagy 18 kévéből álló kereszt. amit a tallón raknak sorjában. Egyet tesznek alulra, ki se látszik: ez a *tolvaj* kive. Azután erre szembe tesznek két kévét kalászával egymásra téve; ezek mellé derékszögben megint kettőt. Az így megkezdett alapra még 2—2 vagy 3—3 kévét tesznek, a szerint, hogy 14-es, vagy 18-as csomókat vagy kereszteteket szándékoznak-e rakni. Legfölülre tesznek még egyet Mátrának a farával: ez a *pap kéve*. — A tolvajt azért teszik alulra, hogy a kalászkok magasabban legyenek. Így ha megázik is, a víz lefelé folyik róluk. Ezt a ferde irányt az asztag rakásnál is alkalmazzák. Arra törekszenek, hogy a víz a szalmának a töve felé folyjék. Ha a beköttetlen kéve megázik, akkor összekötik s talpra állítják, hogy a víz lecsepegjen róla. Ilyenkor azt mondják, *medvét fogtunk*.

csúszó: 1. a cséplő elejére szerelt deszkalap, amin a szalma lecsúszik a földre; 2. ált. a cséplőgép eleje.

csúszós-ok: a csúszónál dolgozó emberek. Ezek tolják el a szalmát a *csúszótól pötréncébe*.

csutka: kukoricacsutka.

dekni: a kazán falán lévő mosólyukak tömitései.

dob: a cséplőnek egy része. Ez veri ki a szemet. Pars pro toto: *cséplő*.

ék: kerekék alá rakott támaszték.

ékapar: laza, puha vagy sáros földön a kazán kereké nem bír kapaszkodni, hanem kihányja maga alól a földet.

épecsmetől ~ épeszmetől: babrál, módjával dolgoztat

étető: az, aki a kévét a *dobba* teregeti.

éver, éveret: csépöl, csépöltet. A cséplő-fa idejéből maradt fönn. A cséplő-fát ma is használják még bab, borsó vagy rozs kiverésére, ha zsúpot akarnak belőle csinálni; vagy olyan helyen, ahol csak pár csomó terem s nem érdemes a kedviért gépet hozatni. A cséplő-fát *csikónak* hívják s tréfásan *nyomtatnak* vele, mint a lóval. Össze is *rúgnak*, ha járatlanok, vagy ha *szúrja az abrak a seggüket*, szokták mondani, ha a cséphadaró összeütődik.

fértáj: 16 vagy 20 hold föld. Cegléd határának egy része, ahol valamikor *egy fertáj* nagyságú földek voltak. (Mást is értenek alatta: bormeregető, egy vagy két fogója van; rész: liba fertáj, az eleje is, a hátulja is 2 fertáj; fertáj óra. Szólás: nincs ki neki a néty fertáj = bolondos.)

góré: lécből csinált kalickaszerű hely, ahol a csüves kukoricát tartják.

gubatoró: rossz cséplő (tréf.).

hektó: 50 literes fából készített ürmérték. Két *hektó* egy mérő. Csak a gabonamérésre használják.

homok: Cegléd határának gabonatermő homokos része. A szőlő is homokon terem, de azért nem mondják, hogy pl. szép a szőlő a homokon, hanem megmondják a határrész nevét: *Gerjében, Alsóerdőben, Ződhalomban, Balladüllőnél, Csemében, Ugyérban, Öreghegyen, Nyomáson* stb. Sőt ha pontosabban meg akarják határozni, hogy merre, akkor a gabonatermő „homokot” is megnevezik: *Kőrösifődek, Szőkehalom, Rét, Kis-telek, Putrisarok*. — A ceglédi ember az abonyi határnak Cegléddelel határos homokos részét nevezi csak így: *a homok*. Azonban itt is megkülönbözteti az egyes részeket, ha pontosabban akarja magát kifejezni. Ilyen nevekkal találkozunk: *Parcella* vagy *Szörös, Újfődek, Jeges, Halész*. A *homok*-ot használják még ellentétben a *feketével*.

járgány: lóerőre berendezett gép. Leginkább darálót, szecskavágót hajtatnak vele.

kabakos fődek: Cegléd határában a Szolnok felé menő vasútvonalnak a balrészén elterülő földek, a *Bürgeház* dülő jobb és bal felén. Ezek a földek kis emberekéi voltak. Az elnevezése még abból az időből származik, amikor még ezen a ré-

szen nem voltak tanyák; így kút sem volt minden egyes földön, a vizet messziről kabakokban hordták s hogy hűvös legyen, árnyéokban a földbe ásták.

kajol: eszik (tréf.).

kanál: elevátor, *pátérnosztér*.

kapaszkodó: a kazán két hátulsó kerekére csavarozott derékszög alakú vas.

kazalos: kazalrakó.

kereslet: kereset.

kettőző: marokszedő vagy marokverő.

kever: ételt kavár (jószágnak).

hetet *kitőteni*: egyhuzomban egy hétig dolgozni.

kívevágó: félrészes, aki a kévét föl vágja és az etetőnek adogatja.

komëndál: ajánl.

kukoricatuskó: kukoricaszárnak a földben hagyott része. (Tuskószedés tavasszal van. Ősszel a kukarica földet megszántják, bevetik búzával, a tuskót csak tavasszal szedik össze boronálás után. Egymáshoz verik, hogy a földje kihulljék.)

lángpéva: a gabonaszemet takaró toklászos léha vagy héj. *Kistöröknek* is hívják.

lapos: 1. vízállásos; 2. lapályosabb rész.

laska: elnyújtott és darabokra töredezett száraz tészta.

lenkerék: lendítő kerék. Ezen van a nagy szíj, ami a cséplőt hajtja.

lögér: csapágy.

lőcsgúzs: a kocsiboldalon lévő karika, ebbe akad bele a lőcsnek a nyerges része.

mégfejel: a vendéget utoljára így kínálják: — Fejéd még no még éggýè.

módos: vagyónos, tehetős.

ólomszeg: a kazán tűzszekrényének a legmagasabb pontján van egy luk s ebbe van beleverve az *ólomszeg*. Ez biztosítja a tűzszekrény tetejét az elégéstől s robbanástól. Az ólomszegnek vízben kell állnia, ha a víz annyira lefogyott a kazánban, hogy az ólomszeget nem takarja, akkor ez kiolvad, mielőtt még a tűzszekrény falának valami komolyabb baja történnék.

összeköt: a vendéget kínálják így, ha egymásután rögtön töltenek neki még egy pohárral: — No közsd össze.

pátérnoszter: elevátor, kanal. (A szemnek az útja a következő: Az etető a kévét beleteregeti a dobba. A dob elkapja, a kalász a kosársínekhez verődik. A szem egy része a kosárpál-

cikák között leszóródik egy kipléhezett asztalra, a zöme pedig kicsapódik a szalmával a kosár fölött. A szalma a villákra kerül. A villák megrázzák a szalmát, közben átnyomul a szemfogó deszka, majd a szemfogó pálcikák alatt. A szalma azután a csúszónál kirázódik a gépből. A szalmával kikerülő szem a villa rázása következtében a villák között leszóródik a gyűjtőasztalra, inne a törekkel, pévával együtt a törekrostára kerül, amin a szem meg a péva ráhull a kisgyűjtő asztalra, a törek pedig a törekrostáról kirázódik. A szem meg a péva a kisgyűjtőasztalról lecsúszik a pévarostára. Innen a nagyszelelő a pévát kifúja, a szem pedig a szemrostán keresztül a porrostára, majd a hajóba rázódik. A hajóból a kanál a toklászolóba viszi. Innen még két rostán keresztül a szoltírba kerül, miközben a kisszelelő a még benne maradt pévát kifúja. A szoltírból zsákokba eresztik. — A cséplőnek azt a részét, amelyik a szemet nagyjából megtisztítja (nagyszelelő, péva-, szem-, porrosta), *nagypucérájának* nevezik; innen viszi a kanál a *kispucérájba* (a kisszelelő és a szemrosták).

papramorgó: pálinka (tréf.).

pakolás: a *dekni* eltömitése.

pakondekli: vastag kéregpapír, a tömitésnél használják. Legfőlkapottabb a „Klingerit“ mintázatú.

patika: mentőláda.

pëndül: javul, hízik.

pëtrënce: annyi szalma, amennyit egyszerre két ember a kazalra visz.

pëtrëncés: a *pëtrëncét* hordó ember.

pëtrëncerúd: 3—4 méteres egyik végén meghegyezett rúd. A petrencehordáshoz két ember, 2 rúd szükséges. Az egyik rúdon van egy 3—4 méteres kötél. A petrencések szálával keresztben közrefogják a szalmát. Mindketten aládugják a rúdjukat, amelyiküknél a köteles rúd van, a kötél végét átveti a másiknak, az pedig az ő rúdja alá téve meghúzza, majd rácsavarja s viszik. Mindig az a hátulsó, akinél a kötél van.

péva: a gépből kihulló toklász törmelék szalmával vegyest. L. *törek*.

pévás: deszka vagy vertfalú nád-, vagy zsúptetejű hely, ahol a pévát tartják.

puréc: kisbéres, pukkancs.

ráfogja a vizet: vizet szívát a kazánba.

ragasztás: az asztagnak egy-egy része. Az asztagnak először egy véget kerítenek s mikor ezt betetejezik, csak azután

toldanak hozzá. (Az olyan állástalan asztagot, amelyik csak két ragasztásból áll s az egyik végének olyan nagy feneket kerítenek, hogy ugyanakkorra másik végragasztás nem telik, az ilyet *kanfar*-nak nevezik.

Rozi: a cséplő tréfás neve.

rudas: *pétrencés*.

Samu: a kazán tréfás neve.

sércint: (a foga között köp; itt) ha a tüzes kazánra meg-
ered az eső és *sertyog*, akkor mondják, hogy a Samu *sércint* ~
sércinget.

sétténg: sénterэг; ott gyün s mén, ahol nem köll.

sróf: csavar.

szárizik: ősszel a levágott kukoricaszárat kúpokba rakják. Télen ebből vේ az öreg béres a marhák elé, hadd rágódjanak. A marha csak a száraz levelet szedegeti le róla, a szárát a béres kiszedi a jászolból s kévékbe köti: ez a *szárizik*.

szurutyka: aludttejből vöröshagymával kotyvasztott étel. Ilyen tejből készült különlees étel a *gurásza*. A *gurásza* új borjas tehén tejéből készül úgy, hogy a másnapos tejet fölforraltják s megtúrúsodik. Legtöbb helyen a disznók moslékjába teszik. — Szent Ivánon (puszta Rékas közelében) *pécepitét* sütnék belőle. Azon a vidéken nagyon kapós az új borjas tehén teje).

takaró: arató.

telek: gyép a tanya körül.

tőkezsákos: az a gépes ember, akinek a gazda átadja a zsákot s ő a cséplés után neki elszámol vele.

tőrek: a gépből kihulló törmelék szalma. L. *péva*.

tőrekrakó: tőrekkazalos, vagyis az a félrészes, aki a tőreket kazalba rakja.

új: új termés.

uzsonnya: vacsorával egybekötött uzsonna.

véka: 28 literes ürmérték.

Túri Károly.

TÁRSADALOMRAJZ.

A Tiszazug.¹

I.

A nagyrévi arzénpererek révén világhírhez jutott Tiszazug nem egyetlen zuga a kanyargós Tiszának. Szabolcsban három helyen is van hasonló szakasza, de van Szolnok felett is és Szeged alatt is. Legelzártabb mégis ez, a Szolnok alatti, mert ezt nyugat felől a kacsaringós medrében szinte félkörívben futó Tisza, kelet felől pedig a Tiszába siető Kőrös határolja. Csak északkelet felé van szája a mintegy 60.000 kat. holdnyi területet magábanfoglaló tömlőnek, kerülete $\frac{6}{7}$ részén azonban zárt, évszázadokon át szinte megközelíthetetlen, ma is eléggé elkülönült terület. Természetes tájegység tehát, a Tiszamentének ha nem is különös, de oly élesen tagolt része, mely település, valamint társadalmi fejlődés tekintetében is jellegzetes, tiszta formákat mutat.

Talaja túlnyomó részében fekete márga. Ilyen az egész régi árterület, vagyis a Tiszazug nyugati része. A Kőrös felőli rész lösztalaj itt-ott kisebb-nagyobb szikes foltokkal, míg középen a folyók hordalékaként egy terjedelmes homokterületet találunk. Az ősi települések természetesen a márgás talajon, a Tisza mentén történtek. Nyolc falut számíthatunk a Tiszazughoz. A nagyhatárú *Cibakházát* a zsák szájánál, mely a közeli, de a Tiszazugból már kieső Tiszaföldvárval, mint első védelmi vonal fogják fel és kötik le a keleti és északkeleti irányból húzódó szegénység hullámgűrűit. Cibakháza arccal Földvár felé néz s vele összeépülni készül. Háta megett van *Nagyrev*, a múlt század közepéig teljesen beszorulva egy Tisza-kanyar két szára közé, úgy hogy Cibakháza felé is csak nagy kerülővel közlekedhetett. Ugyancsak a part mentén épült *Tiszainoka* s tőle délre a tízezer holddal bíró *Tiszakürt*. Ennek aránylag kicsiny parti részén levő jó földeket nagy homokterület választja el a község keleti határában egészen a kunszentmártoni határig nyúló szántóföldektől. A mintegy ötezer kat. holdnyi homoksziget legnagyobb része a kürti határba esik. A homokdombról kiinduló s a Tiszához futó sávokon települt három falu: Kürt alatt s a Tisza partján *Tiszaug*, ettől délkeletre, de már beljebb a

¹ Felolvastatott a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1930 november 19-én tartott ülésén.

II.

Fejlődik-e a Tiszazug? — ezzel a kérdéssel vezethetnők be a vidék társadalomrajzának az alábbiakban megkísérelt vázlatát. Ha a fejlődést a népesedés eredményeivel mérjük le, akkor általában fejlődésről beszélhetünk. Az utolsó félszázad alatt, pontosan: 1880 és 1920 között a Tiszazug népe 47.2%-kal növekedett. Ugyanezen idő alatt a mai Magyarország népe 49.9%-kal nőtt, ebből azonban 91.3% esett a városok és csak 35.3% a falvak népnövekedésére, s ehhez képest a Tiszazug 47.2%-os népesedése igen kedvező. Meghaladja a csongrádi falvak népesedését, a szapora Jászságét s csak Szolnok városa s a vele szomszédos Rákóczi falva mutat a környéken nagyobb arányú népnövekedést. Ez azonban újabb község, csakúgy, mint Újkéske Nagyrévvel szemben, mely e vidék legfejleődőbb községe. Ha a Tiszazug népnövekedési arányszámával a négy évtized alatt ott végbement építkezés eredményét vetjük egybe, a házak számának 62.7%-os emelkedése arra mutat, hogy a számbeli gyarapodást talán még nagyobb mértékű vagyoni emelkedés kísérte, ami a lakások átlag kisebb zsúfoltságában s abban is kifejezésre jut, hogy a tanyaépítés, a fiatalok kiköltözése s ezzel a kettős otthon költséges divatja ezen a vidéken is lábrakapott. A fejlődés nyilvánvaló jele még, amit a civilizáció minimális fokmérője, az írás-olvasás elterjedésének indexe mutat. 1880-ban a nyolc falu közül ötben a lakosság nagyobb része írástudatlan volt, míg 1920-ban már egyetlen községben sem érték el a lakosság $\frac{1}{3}$ -át.³

A fejlődés három érintett eredménye közül az első, a népnövekedés érdemel különösebb figyelmet s kíván beható elemzést. A nyolc falura vonatkozó összeredmény alig mond többet, mint hogy a Tiszazug nagyobb mértékben bizonyult alkalmasnak több ember eltartására, mint falvaink általában. E megállapítás tehát inkább a természeti életfeltételek és lehetőségek szempontjából jellemző, de semmit sem mond a Tiszazug népéről, annak társadalmáról. A Tiszazug népesedésében előttünk álló statisztikai változás jelentőségét, dinamikai magyarázatát csak úgy ismerhetjük meg, ha legalább egy olyan tényező vizsgálatára is kiterjészkedünk, amelyik a nép lényeges minőségi

³ Az 1880. évből nem ismerjük a 6 éven aluliak számát s így csak a községek egész népességéből ismerjük az írni-olvasni tudók számát. Ez 1880-ban: Tiszasáson 64%, Tiszazugon 60%, Tiszakürtön 51, Tiszainokán és Nagyréven 49, Csépán és Cibakházán 37, Szelevényen 19% volt. 1920-ban ugyanez Tiszasáson 81, Tiszainokán és Csépán 74, Nagyréven, Szelevényen és Tiszazugon 69, Cibakházán 68, Tiszakürtön 67%-ra javult.

tulajdonságának tekinthető. A Tiszazug népének faji színképe nem ismeretes. Nyelvre nézve az egész lakossága színmagyar. A foglalkozási viszonyok tekintetében sincs az egyes falvak között lényeges különbség. Annál többet ígér az egyes községek népmozgalmi adatainak, itt is első sorban a születési arányszámnak, továbbá a falvak vallási adatainak az illető községek népesedési eredményével való egybevetése. Kiegészítettük ezt, amennyire lehetett, a bel- és külterületi lakosság eltérő adatainak vizsgálatával s a belső néperő megismerése céljából a falvak népének korpiramisában tükröződő eltérések vizsgálatával. A népmozgalmi adatok az 1900-tól 1910-ig terjedő évekből ismereteseek, ezek átlagát vettük figyelembe. A külterületi népességről 1910 óta nyújt képet a statisztikai publikáció, itt tehát összehasonlítási lehetőség még alig van, az adatok mégis egybevetve egyéb adatokkal sok mindenre utalnak.

Az alábbiak megértése s a közlendő megállapítások ellenőrzése érdekében itt szükséges a leglényegesebb statisztikai adatok előrebocsátása. Azért is érdemes az alábbi két tábla adataiba belemélyedni, mert jelentőségük túlnő a tiszazugi falvak határain, mert e számok oly jelenségről tanúskodnak igen kifejezett formában, amely az egész országban észlelhető és ami felett sajnos, a falakon kívül és belül egyaránt több szenvedéllyel, mint tényismerettel folyik a vita.

Tábláink közül az első a községek teljes lélekszámának 40 év alatti növekedését mutatja abszolút számban és százalékban, továbbá községenként mutatja az ezer lélekre kiszámított születési átlagot, ugyanígy a 60 évesnél idősebbek és a külterületen lakók kiszámított arányszámát. A második tábla ugyancsak községenként közli a róm. katolikus és a református lakosság számának alakulását s a 40 év alatt bekövetkezett változás arányát az 1880-iki létszám százalékában.

1. A községek népesedése.

	A n é p e s s é g				Ezer lélekre esett		
	s z á m a			Növ.	születés 1900—1910	60 éves-nél öreg. (1910)	külterületi lak. (1920)
	(1880)	(1910)	(1920)	(%)	1910	(1910)	(1920)
Cibakháza	3.522	5.252	5.940	68.9	45.6	76	401
Nagyrev	1.438	1.537	1.568	9.3	24.7	139	324
Tiszainoka	1.050	1.081	1.079	2.6	30.9	125	354
Tiszakürt	2.324	3.710	4.367	88.6	30.2	97	546
Tiszaug	746	1.012	1.005	34.7	36.8	67	178
Tiszasas	1.488	1.674	1.682	13.0	24.1	109	44
Csépa	2.529	3.525	3.406	34.6	41.1	88	75
Szelevény	1.954	3.132	3.087	58.1	42.2	65	697
	15.051	20.923	22.134	47.1	37.0	84	375

2. Egyházak népesedése.

	A né p e s s é g b ő l				Emelkedés (+) ille- tőleg csökkenés (—)	
	r. katolikus		református		0/0-ban	
	(1880)	(1920)	(1880)	(1920)	ar. kath. népességnél	a ref. népességnél
Cibakháza	3.339	5.367	115	473	+ 60·7	+ 311·3
Nagyrév	243	374	1.150	1.138	+ 53·9	— 1·0
Tiszainoka	229	357	799	705	+ 55·9	— 11·7
Tiszakürt	579	2.362	1.707	1.947	+ 307·9	+ 14·1
Tiszaug	141	332	596	647	+ 135·4	+ 8·5
Tiszasas	31	207	1.445	1.451	+ 567·7	+ 0·4
Csépa	2.329	3.207	62	103	+ 37·7	+ 66·1
Szelevény	1.725	2.891	179	144	+ 67·6	— 19·4
	8.616	15.097	6.053	6.608	+ 75·2	+ 9·1

A tiszazugi községek népeinek propagatív erejét e tábla arányszámai természetesen nem tüntetik fel pontosan, mert e számok a különböző népelemekből álló politikai községekre vonatkoznak. Közelebb jutunk azonban a helyzet megismeréséhez, ha a külterületi lakosság felekezetei szerint is részletezett számmal vetjük egybe azokat s ezért előzetesen közölnünk kell még, hogy 1920-ban hány róm. kath. és ref. lélek élt az egyes községek külterületén s ezek az illető hitfelekezetnek a községbeli egész tömegéből hány %-ot képviseltek.

	r. kath.	0/0	ref.	0/0		r. kath.	0/0	ref.	0/0
Cibakházán	1915	35·6	395	83·5	Tiszaugon	147	44·5	26	4·0
Nagyréven	253	67·6	225	19·5	Tiszasáson	36	18·0	30	2·0
Tiszainokán	244	68·2	135	19·2	Csépán	246	7·7	13	12·6
Tiszakürtön	1781	5·74	576	29·5	Szelevényen	1985	68·6	122	84·7

A nyolc tiszazugi község népesedése nagyon különböző. Ez magában véve még nem szokatlan jelenség s nem vezetendő vissza feltétlenül a néperő különböző fokára, hiszen a falvak fejlődése nemcsak a propagatív erőn fordul meg, hanem, csak úgy, mint az egyes embereknel, a külső körülmények kedvező vagy kedvezőtlen voltán is. A belső életerőt a községek születési indexe mutatja. Itt is szélsőséges adatokkal találkozunk. Legkisebb a születési arányszám Tiszasáson (1000 lélekre 24·1) és Nagyréven (24·7), legnagyobb Csépán 41·1, Szelevényen 42·2 és Cibakházán 45·6. Szembeötlő a róm. kath. és ref. községek adatainak nagy különbsége. Ez nyilván utal a néperőnek a vallási hovatartozással való sokat emlegetett összefüggésére. Ha az öt ref. jellegű községnek születési indexét egybevetjük az illető községbeli katolikus lakosság arányszámával, látjuk, hogy a születési index nem javul pontosan a katolikusok térfoglalása arányában. Volt ugyanis

	a katolikusok aránya	a születési szám
Tiszasason	12·50/o	24·1
Tiszaréven	23·80/o	24·7
Tiszaugon	30·00/o	36·8
Tiszainokán	33·00/o	30·9
Tiszakürtön	54·10/o	30·2

Ez a katolikus lakosság születési számát egyenlőnek tételezve fel, csak úgy érthető, ha az öt község ref. lakosságának életereje lényegesen különböző. Tiszasas a maga legkisebb arányszámával nem képviseli a leggyengébb népszaporodást, sőt valószínű, hogy Tiszauggal együtt itt a legnagyobb a ref. lakosság életereje, míg a leggyengébbet éppen Tiszainokán és Tiszakürtön kell keresnünk. Erre utal az, hogy a tiszakürti lakosságban a katolikus községekben 40-en felüli születési index-szel bíró katolikus lakosság negyven év alatt 567%-os emelkedéssel többségre jutott, míg a ref. lakosság száma annak ellenére, hogy reformátusok is telepedtek be a községbe, változatlan maradt. Tiszainokán meg egyenesen fogyott, még pedig nem kevesebb, mint 11·7%-kal. Ez az adat, valamint az, amely szerint Inokán 100 ref. lélekre csak 6·5 iskolaköteles gyermek esik, míg Nagyréven 9·5, Tiszaugon és Tiszasason 10·3, Tiszakürtön pedig 11·9, azt mutatja, hogy talán mégis az inokai reformátusság ment legtovább a születések korlátozásában.⁴ Pedig már a tiszasasi 24·1-es születési index is, amellyel akkor ott 23·5-es halálozási index állott szemben, a legnagyobb mértékben aggasztó. Ez évente egy léleknyi szaporodását jelenti 2000 főnyi tömegnek. Ahol nincs bevándorlási többlet, ott ilyen index mellett csak fogyhat a lakosság.

A tiszazugi egyke, még ha egyes községekben a ref. lakosság születési számát 20-nak tételezzük is fel, még mindig nem éri el az ormánysági beteg falvak ijesztő színvonalát, amelyet már a 15—19 közötti index jellemez. A lakosság korrétegződése azt mutatja, hogy nem újkeletű bajjal állunk szemben a Tiszazugban sem. Az idős emberek, a 60 éven felüliek korcsoportja, amely a Tiszazugban ezer lélekre számítva átlag 84 volt, Tiszainokán és Nagyréven már 125-re, illetőleg 139-re duzzadt, jeléül annak, hogy e falvakban már régi egyke érezteti hatását. Igen régi egykével fertőzött vidéken az öregeknek ez a felduzzadása

⁴ Tiszainokán a katolikusok is egykések. Itt 100 kath. lélekre csak 7·8 iskolás gyermek esik, míg Tiszakürtön 16·6, Tiszasason 18·3, Tiszaugon 19·2, Nagyréven 20·8.

a 200—250-es arányszámig is felszökik. Az egykés falvak előre-
gedése a szó szorcs értelmében is jelentkezik. A Tiszazugban
talán a bor túlzott élvezete, ami pl. Nagyréven a szív-
bajban elhalálozók számát erősen felszökteti, csökkenti ezt az egykés
tünetet, mert itt aránylag kevesebben érnek el magas kort.

Érdekes és fontos tárgya lehetne a szociografiai részlet-
kutatásnak hosszabb helyszíni megfigyelésekkel feltárni a tisz-
zugi népesedési viszonyokat. Annyit már is ténynek vehetünk,
hogy a tiszazugi református őslakosság belső propagatív ereje,
mely 40 év alatt betelepülés mellett is mindössze 2-6%-os nép-
növekedést tudott elérni, ijesztő mértékben megcsappant, míg
ugyanakkor 75-2%-os gyarapodást mutató r. kath. lakosság, ha
e szaporodás nem kis részben a betelepülés eredménye is, belső
életerő tekintetében is nagy tömegében ép, csak itt-ott van az
egykes környezet befolyása következtében megtámadva. Arra
a kérdésre egyébként, hogy a néperő e különbsége mennyiben
magyarázható a valláskülönbséggel, a mondottak után röviden
felelhetünk. A néperőnek, úgy látszik, van egy fel nem kutat-
ható mély, rejtett forrása, amely talán a fajban gyökerezik, de
ez az életerő, amely a fajfenntartás ösztönében s az életharc
különböző formáinak vállalásában nyilvánkozik meg, erős köl-
csónhatásban áll a korok s az egyes társadalmi közösségek köz-
szellemével, a közerkölcsessel és a közgondolkodással. A vallás
maga is erősítheti vagy tompíthatja az életösztönt. Azonban
a vallás, mint az értékelő világnézet alakító ereje maga is alá
van vetve a korszellemnek s az adott közösség közszellemének
s így a nagyjában azonos körülmények között élő s ugyanazon
hatásoknak kitett társadalmi közösségeknél a vallási különbség
nem lehet alapja ugyanazon időben az életösztön lényeges elté-
résének. Ismeretes, hogy a falusi egykét a földjének nagysága
által megvont s ezen alul veszélyeztetettnek látott életszínvo-
nalának megtartása érdekében a gazdacsaládban kifejlődő gyer-
mekiszornynak közmorállá létele idézi elő s teszi ott szinte kiirt-
hatatlan törvénné. Ebből következik egyrészt az, hogy igazi
talaja a világtól elzárt, minél kizárólagosabban östermelő né-
pességű, semmi terjeszkedési, birtokszerzési lehetőséget sem
nyújtó falu, amelynek társadalma kicsiny, zárt, egységes és
mozdulatlan, ahol tehát a közgondolkodás is egységes, a köz-
morál szigorúan kötelező s így az egyke-morál is ép oly integ-
ráns részévé válik a falu közgondolkodásának, mint az életfel-
fogás többi elemei. Rátérve már most a tiszazugi problémára,
érthető, hogy az életszínvonal védelmének ez a primitív de ősi

eszköze a szorosabb és zártabb egységet alkotó kisebb ref. közösségekben annál könnyebben verhetett gyökeret, mert a közszellem kialakulása ezekben szabadabban történik, mint a katolikus falvakban, hol az egyház szervezete miatt is a közgondolkodás kialakítására nagyobb hatású lelki vezető inkább ellensúlyozhatja egy ily szűk és ferde morál kialakulását. A református falvak törzssőkös társadalmának lelki egységét a betelepülők sem zavarják meg, közszellemébe nem hoznak friss áramlatot, mert ezek kénytelenek új és alantas rétegeként helyezkedni el s az ősi lakosság közszelleme nem módosul, sőt az egykemorál, mint a magasabb réteget megkülönböztető jegy még erősödik is. Ezzel szemben a katolikus falvakban a közszellem a beköltözés szakadatlan áramlatával állandóan fel-frissül, minthogy itt a beköltözés egyben beolvadást is jelent. Amennyire téves tehát a tiszazugi egykét tisztán vallási okokkal magyarázni, ép oly hibás dolog volna a vallási tényezőnek a hatóerők szövevényéből való kikapcsolása.

A természetes szaporodás révén a Tiszazug népe a fent közölt adatok szerint legfőlebb 7%-kal növekedett volna. A 47,2%-os népnövekedés tehát túlnyomó részben betelepülés eredménye. Még a három katolikus községben is csak a nagyarányú betelepülés magyarázza meg a nép növekedését, mert a természetes szaporodásából nyert többletet elnyelte volna az öt református falu emberszükséglete, amely a szomszédos falvak között szinte a közlekedő edények módjára nyer kielégítést. A falvak egymásközi népcseréje külön vizsgálatot igényelne. Adatok hiányában a községek tízévenkinti lélekszám-alakulásából és a törvényhatósági népcserére vonatkozólag közölt adatokból kell a betelepülés valószínű folyamatát kikövetkeztetnünk. A nyolc község közül a múlt század 70-es éveiben csak Tiszainoka és Szelevény mutat nagyobb népesedést. De míg Inokáé ezzel be is fejeződik, hogy egy félszázados stagnálásnak adjon helyet, addig Szelevényé változatlanul tart a múlt század végéig. A betelepülők szinte mind a külhatárt szállották meg, a majorokat, a szőlőt, sőt a régi falubeliek új nemzedéke is kifelé gravitált, úgy hogy ma a lakosoknak több mint kétharmad része kint lakik. A 70-es és 80-as években kapja Nagyrév is külterületi lakosságát, amely a háború után is szaporodott. A nyolcvanas évek egyébként a beköltözés évtizede. Két körülmény is közrejátszott ebben. Az egyik a homoki szőlőkultúra felkarolása, ami a tiszazugi homoktalaj addig elhanyagolt területein nyitott új életlehetőséget, a másik a Pusztá-

tenyő—szentesi vasútvonalnak a 80-as évek közepén történt megnyitásával a Tiszazug bekapcsolódása a gazdasági forgalomba. Jóllehet a vasút egyetlen tiszazugi községet sem érint, sőt ezek egytől-egyig határúknak a vasúttól távolosó pontján épültek, közvetve mégis volt része a vasútnak fejlődésükben, mert Kunszentmártonon és részben Tiszaöldváron át mégis lehetővé vált számukra terményeik értékesítése. Ebben az évtizedben Cibakháza, Tiszaürt, Tiszaug, Szelevény mutat ugrás-szerű fejlődést, de van némi haladás Nagyréven és Csépán is. Ez a 90-es években már csak Szelevény népesedésében mutatkozik, másutt mindenütt ellanyhul, vagy meg is szűnik a népesség emelkedése. A Szolnok—Kiskunfélegyháza között a kilencvenes évek végén megnyílt vasútvonal, bár négy tiszazugi falunak (Rév, Inoka, Kürt, Ug) közelebbi vasútállomást jelentett, a Tiszazug fejlődésére nem volt nagyobb hatással. Századunk elején a háborúig Cibakháza és Tiszaürt mutat rohamos népesedést, a többi községben stagnálás, sőt a népesség fogyása következett be. Cibakháza és Tiszaürt fejlődése a háború után is folytatódott, ezenkívül Tiszaug és némileg Nagyrév külterülete mutat fejlődést.

A beköltözés elsősorban az új művelési ág, a homoki szőlőültetések tekintetében kínálkozó területet érintette. Már említettük, hogy itt Tiszaürt vezet, hiszen a tiszai homokzóna nagyrésze a kürti határba esik. A régebben mit sem jövedelmező legelők és homokbuckák fokozatosan művelés alá kerülnek. Olyan munka indult itt meg, amilyenre csak a teljesen igénytelen szegénység vállalkozhatott, amire azonban a belterületi gazdanép sohasem szánta volna rá magát. Valóságos kis gyarmatosítás ment itt végbe a népszaporodási feleslegekből kikerülő mozgékony népelemmel, amely az Alföldön a múlt század közepe óta szüntelen „jön-megy“, hol itt, hol ott keresve megélhetése lehetőségét. Első állomásuk a külterület. Ide keresik inkább a szőlőmunkást, tanyást, napszámost, itt lehet hamarabb valami kis ingatlanra szert tenni. Bent a faluban már ritkább a munkaalkalom és települési lehetőség. A „jött-mentek“ azonban résen vannak és nyomban megszállják azokat a kis rendszerint egészen alárendelt pozíciókat, amelyek az alig mozgó s vagyonos rétegében is elég primitív társadalom szervezetében itt-ott megüresednek vagy támadnak. Ritka alkalom egy-egy parcellázás vagy kisbirtok árúba bocsátása, ritka szerencse, ha a leteleplő vagy gyermeke iparosként helyezkedhetik el vagy boltot nyithat. Marad tehát a távolosó

silány föld, a homok és hébe-korba az egykés vagy gyermektelen gazdának már terhére eső külterületi, távoleső földdarab.

Kint gyorsabb iramban, de lassan a belterületen is állandóan folyik az új lakosság térfoglalása. Persze nem minden községben egyenlő mértékben. Itt sok függ a falvak gazdasági alkatától, a birtokmegoszlástól és egyéb körülményektől is. Alig volt betelepülés a Tiszahajlás délnyugati szakaszában rejtőzködő két legelzártabb faluba: Tiszasásra és Csépara. Mind a kettőben magas a kisbirtok aránya (Sason 70, Csépán 90%), tehát a földszerzési alkalom minimális. Míg azonban Tiszasas egykés ref. község, ahol úgyszólván minden mozgás megszűnt, addig a szegény Csépán⁵ a nagy belső népszaporodás népfellegre vezetett, úgy, hogy a csépaiak maguk is a gyarmatosokként jelentkeznek. Még nagyobb mértékben a szelevényiek, hol a roppant nagy, de igen különböző értékű határ a múlt században még vonzóerőt gyakorolt, azóta azonban már nem tudja népét eltartani, úgy, hogy újabban már fogyott a lakossága. Itt igazi falufejlődés nem következett be. A belközség ma is kicsiny és elmaradott s amióta határa nagy részét Kunszentmártonhoz csatolták, még reményét is elvesztette annak, hogy valaha fejlődhetik. A fejlődés képét nyújtja a csekélyebb betelepülés ellenére is a kis Tiszaug. Itt csekély a külterületi lakosság s a belterületen már a múlt század derekán elég jelentékeny számú r. kath. kisebbség együtt élt s társadalmilag is eléggé összeforrott a ref. gazdákkal. Talán innen van, hogy itt az egyke is gyengébb, ki nem fejlett formát mutat. E községben az erősen domináló nagybirtok (70%) a község fejlődésére és egészségesebb közszellem kialakulására jótékony hatással volt. Új fejlődési lehetőség nyílik Tiszaug számára a nemrég felépült új Tiszahíd révén s azáltal, hogy a Dunaföldvár, Kécskemét felől vezetett vasúti fővonal Tiszaug mellett lépi át a Tiszát. Alig lehet szó fejlődésről Nagyréven. Itt a belközség excentrikus elhelyezkedése miatt az újabb település a Cibakháza—Tiszaúrt közötti országút mentén szinte új falu létesülésére vezetett. Azonban ennek sincs meg a kilátása komolyabb fejlődésre. Tiszainokán annyiban kedvezőbb a helyzet, hogy a község könnyebben megközelíthető. A fejlődésnek azonban nagy akadálya, hogy akár csak Sason, itt is erős társadalmi megme-

⁵ Csépa a Tiszaug legszegényebb községe: 1920-ban a népes, 3400 lakosú faluban nem volt egyetlen szilárd-falu ház sem, téglalappon épült ház is mindössze 13.

revülés észlelhető s az egyke morál — ügylátszik — itt már a betelepült katolikus lakosokat is áthatotta.

Egészen kivételes arányú fejlődést mutat Cibakháza és Tiszakürt. Cibakháza ősi nagy katolikus község. 8000 holdas nagy határanak fele olyan nagy birtok, amely nem kedvez a község fejlődésének. A 4000 hold viszont kevés az őstermeléssel foglalkozó lakosságnak, amely azonban kevés ahhoz, hogy a 450 önálló gazda mellett a gazdasági munkások nagy tömegének (1920-ban 2700 lélek) is megélhetést tudjon nyújtani. A nagybirtokon mintegy 600 lélek talál cselédsorban megélhetést. A mezőgazdasági munkásnép azonban a legnagyobb nyomorban tengődik. Az észak felől jövő települési mozgalomnak Cibakháza az első állomása, az igen magas, országos viszonylatban is majdnem maximális (45-6) születési arány mellett főleg ez az oka népessége állandó és nagyarányú emelkedésének. A település Tiszaföldvár felé egészen sajátos módon, sűrű, faluszerű formában történik. Legnagyobb fejlődést mutat valamennyi község közül Tiszakürt, hol 40 év alatt 88%-kal emelkedett a lakosok száma. Itt más a helyzet, mint Cibakházán. A telepeseknek csak kis töredéke ment a ref. vallású és elzárkózó belközségbe, míg a zöm a Tiszazug közepén elterülő homokterületet szállotta meg. Hatalmas, mintegy 3500 lelket magába foglaló külterületi lakosság él itt, teljes szervezetlenségben. Jóllehet teljesen faluszerűen települtek, még közigazgatási tekintetben is teljesen kedvezőtlen helyzetben vannak, hiszen öt községhez tartozik az egységes települési formációt mutató telep. Anyaközségeik csak abban egyek, hogy lehetőleg nem akarnak költeni e távollakó betelepült polgáraikra. Egyébként a leghatározottabban tiltakoznak a szőlőtelep ügyeinek közös megegyezéssel és egységesen való intézése ellen. A páratlan arányú betelepülés átmenetileg fejlődést hozott a községbe, azonban a szőlőművelés és borértékesítés válsága, amelyben változás, ügylátszik, nem remélhető, megakasztotta ezt a fejlődést s a legnagyobb probléma elé állították Tiszakürtnek szorgalmas, szapora, már, számszerűleg többségre emelkedett telepeseit. Talán az új vasútvonal ezt a községet is megmenti.

Amint láttuk, a betelepülés főleg mezőgazdasági lehetőségeknek volt a következménye. Kisebb részben hozzájárult az előregedő és elerőtlenedő községekben mindinkább érezhetővé váló hiány a munkáskezekben. Igazi és erőteljes gazdasági fejlődésről azonban nem beszélhetünk. Feltűnően csenevész a Tiszazug ipara. Jóllehet igazi iparoshelyet Szolnokig sem talál

a tiszazugi ember, (Tiszaföldvár $\frac{2}{3}$ -ad részben, Kunszentmárton $\frac{3}{4}$ -ed részben maga is őstermelő), mégsem fejlesztett ki ipart oly mértékben sem, amilyenben ez az országnak legelmaradottabb vidékein is észlelhető. Az őstermelőknek 70—80%-os falusi arányszáma itt 85—86%-ra emelkedik, Szelevényen és Nagyréven 88%-ra, sőt még magasabbra is. Az ipar-forgalmi népesség e két faluban mindössze 6%, de még ahol legnagyobb is, mint Cibakházán és Csépán, ott is alighogy a 10%-ot eléri. Abból, hogy szinte kizárólag őstermelő proletáriátus költözött be, (részben a megyéből, részben Heves, Békés és Csongrád vármegyéiből) s az ipari fejlődés egyik faluban sem jelentkezett, arra kell következtetni, hogy a Tiszazug népsűrűsége s különösen kultúrális és gazdasági ereje még nem tette lehetővé az ipari fejlődés — megindulását. A régi gazdalem, bár vagyoni ereje inkább felül van az átlagon, aránylag kicsiny, igénytelen, míg a telepes lakosság egészen alacsony életszínvonala mellett s a létfenntartásért vívott kemény küzdelmében teljesen jelentéktelen fogyasztóközöniséget jelent.

A gazdasági fejlődéssel szorosabban összefüggő kultúrális emelkedés szintén meglehetősen gyenge. A katolikus lakoságnak Szelevényen, Csépán és Cibakházán van ugyan egyháza, Kürtön és környékén lakó közel 3500 főnyi katolikusoknak azonban csak legújabbban van Tiszakürtön missziós lelkészük. A lelki gondozásnak azonban leküzdhetetlen akadálya, hogy a 3500 hívó közül legfőlebb 600 lakik Tiszakürt községében, a többi távoli községekben s a tanyavilágban. Meglehetősen elhanyagolt volt mindeddig a külterületi lakosság iskolaügye is. Tiszakürt külterületén még a múlt évben is volt olyan iskola, ahol egy tanteremre 200 tanuló volt utalva. A tanügyi szükségletek most már túlnyomó részben kielégítést nyertek. Fontos misszió vár azonban a népművelés egyéb ágaira, hogy azok a bajok, amelyekről tanulmányunk további részében lesz szó, orvosolhatók legyenek.

III.

Nemcsak a Tiszazugban található fel az a sajátságos társadalmi alkat, amely a falu népének a gazdasági rétegződésen kívül is bizonyos kettősségét mutatja a régi lakosság és az aránylag gyorsan betelepült népesség összeforrni nem tudó, egymással szemben álló rétegeiben. Ez a jelenség azonban a Tiszazugban a szokottnál élesebb formában jelentkezik és így

tanulmányozásra igen alkalmas. Érdekes volna e tekintetben összevetni Tiszasasnak és Tiszakürtnek a múlt század óta eltérő irányú fejlődését abból a szempontból, hogyan formálta a társadalmi kettősség e község társadalmának szellemét, mely a nagy betelepülés nélkül nyilván ma is olyan volna, mint Tiszasas, amellyel már a XIV. században, mint királyi birtok együtt szerepel. Hogyan alakítja át az őslakosság egységes vérség, szellem, szokások és erkölcsök tekintetében egyaránt homogén társadalmát az, ha mellé telepszik egy új, műveltségben, életigényekben szerényebb, de szívósságban, szorgalomban, szaporaságban nagyobb erőt rejtgető népelem és pár évtized alatt vetélytársává lesz, amellyel ha teljes befogadásban nem részesíti, mint ellenféllel kell számolnia? Ez a tiszazugi református községek, esősorban Tiszakürt egyik legsúlyosabb s egyben legérdekesebb társadalmi problémája. A folyamat megértéséhez vissza kell mennünk a múlt század közepéig, a jobbágy-ság megszűntetéséig. Az új szervezetet nyert községek között kezdetben nem volt lényeges különbség. Amint azonban a birtokviszonyokban változás áll be s nagyobb területek feldaraboltnak, bekövetkezik az új település, s ez ott, ahol a két népelem nem azonos szellemű (vallás, faj) vagy ott, ahol a betelepülés túl gyors ütemű, megbontja a falu társadalmának régi egységét. A Tiszazugban a szőlőművelés körül öltött a folyamat jelentősebb mértéket. A régi lakosok távoli szöllejeket, ha csak tehették, szegődtetett munkásokkal, vincellérekkel dolgoztatták. Ez volt a katolikus betelepülés legkiadósabb csatornája, ami természetes is, hiszen a túlnyomó részben endogám és kis szaporaságú törzslakosság, kisbirtokosság társadalmi sülyedésnek érezte volna, hogy maga termelje ki ezt a nélkülözhetetlen munkásréteget. Inkább utat nyitott a betelepülésnek.

Ez adja a kulcsát az őslakó és a telepes közti társadalmi viszony megértésének. A faji különbség nem lényeges közöttük, hiszen a betelepülő szegény katolikus elem is bár kevertebb s főleg Békés felől több idegen elemet tartalmaz, de nagy tömegében nem különbözik a Tiszazug régi lakosaitól. A vallás különbsége sem éleződik ki, mert a betelepülő kath. elem teljes hitéleti elhagyatottságában úgyszólván csak névleg katolikus s társadalmi alárendeltségének érzetében nem is gondol arra, hogy az egyenjogúság elve szerint kívánjon e címen igényeket támasztani. Majdnem azt mondhatni, hogy a maga alárendeltségét rávetíti vallási hovatartozásának adottságára is. Ez a helyzet kizárja a vallásfelekezeti súrlódásokat, még sem tart-

ható fenn, noha a vallásos nevelés térfoglalása, ami a külterületi iskolaügy javításával együtt jár, a társadalmi szakadékok világnézeti divergenciával is mélyíti s az egyébként is minimális társadalmi összeolvadás kilátásait csökkenti.

Az őslakosság és az új elem küzdelme még sokáig ösztönserű inkább, mint tudatos. A törzsökös lakosság sokáig észre sem veszi, hogy a beszivárgott nép már számottevő. Annyira idegennek érzi, hogy a vallási különbségről sem vesz tudomást. Egészen gyakori jelenség református községekben, hogy a gazdáknak többszáz katolikus lakosról nincs tudomásuk, s falujukat színreformátusnak gondolják (már a zsidót tudják). Sokáig inkább a tudat alatt szorongó, mint világosan felismert küzdelem folyik tehát a falubeli őslakos gazdaréteg és a betelepülő törpebirtokos, napszámos, munkás elem között. Nem lévén köztük vérkeveredés, ez a küzdelem úgyszólván gazdasági térre szorítkozik s a büszke gazdaréteg részéről a csendes, maga előtt is titkolt defenzíva, a szegénység részéről pedig a szerény, kíméletes, alázatos, de szívós offenzíva jellegét viseli. Politikai, közigazgatási életben a falubeli őslakóké a hatalom, amely a falvakon is a vagyonon, a szervezettségen alapul. Ezt a hatalmat nagy kemény exkluzivitással őrzik. A képviselőtestület, amely protestáns falvakban többnyire alig más, mint a presbitériumnak világi vezetés alatt tartott ülése, vagy ha tetszik, a falusi nagygazdák képviselete, amelyben a szegénység és ami ezzel nem egyszer összeesik, a külterületi lakosság nem kap képviseletet, ha csak a jegyző, szolgabíró ezt ki nem erőszakolja. Ez sokszor még olyan községekben is észlelhető, amelyekben a bel- és külterületi lakosság eredet, fajta és vallás tekintetében teljesen homogén. Ilyen helyeken a szükséglet, érdekek különbségei miatt támad a községbeliek és a tanyaiak között elkülönülés, mikor is a belterületiek a maguk szervezettsége s ebből eredő helyzeti előnye révén klikké állanak össze s a külterületi érdekeket, sőt magát a képviseletet iparkodnak megghiúsítani. Fokozottabb mértékben áll ez az olyan községekre, mint a Tiszazug ref. községei, amelyekben a bel- és külterületi lakosok között az egyenlőség és igényazonosság érzése sem tompítja a bent lakó falusiak klikkbe szervezkedő önzését. Nemcsak anyagi, társadalmi helyzetük, műveltségük, hanem gondolkozásuk, erkölcsük is különbözik. Két külön társadalom ez s a kint lakóknak s későbbben jötteknek számbeli többségük esetén is (Tiszakürt) a teljes háttérbe szorultság az osztályrészük.

Ennek a társadalmi kettőségnak, a falu és a külterület küzdelmének ismerete nélkül nem volna érthető a falu nagy zárkózottsága, összetartása és nem volna érthető, hogy a Tiszazug falvai olyan erős és hozzáférhetetlen szellemi közösséget fejlesztettek ki, amelyben a Nagyréven és Tizsakürtön kipatant bűnök egy évtizeden át palástoltattak.

IV.

Az eddigiekben megkíséreltük vázolni azt a társadalmi környezetet, amelyben a tiszazugi szomorú szenzáció hősei élnek. Most a bűnperekkel kapcsolatosan szeretnénk közelebbről rámutatni néhány társadalmi jelenségre abban a reményben, hogy ezzel hozzájárulunk a tiszazugi bűn helyesebb megvilágításához.

Mellőzöm a bűnperek ismertetését, ezek az újságokból eléggé ismeretesek. Huszonnyolc vádlott vádirata s az ügyész igen értékes szóbeli közlései alapján ismerem a nagyrévi perek anyagát.

A nagyszámú gyermekgyilkosságról nincs statisztika. A felnőttek gyilkosait, szám szerint 28-at a gyilkosság motívumai szerint öt kategóriába sorozhatjuk. Az első kategória a Faze-kasné és cinkostársai csoportja. *Elvetemült gonosztevők*, anyagi előnyért minden gonosszágra kapható vénasszonyok, akik ravasz fondorlattal mint pókok szövik hálójukat. Öt nő tartozik ebbe a kategóriába. Második a *kapzsiság* gyilkosaié, akik anyagi előnyért, örökségért gyilkolják meg szüleiket, férjüket, szeretőjüket. E csoportba 4 nő és 1 férfi tartozik. Ez utóbbi egy gyilkosnő férje. A harmadik csoportba a *szenvedni nem akarók* tartoznak. Ezek élteszik láb alól, akik terhükre vannak. 9 nő és 1 férfi tartozik ide. A negyedik kategória ezzel rokon: azoké a nőké, akiket vérük hajtott férjük, vagy szeretőjük meggyilkolására. Az akadályt nem tűrő *élvezetvágy gyilkosai*: 7 nő van e csoportban. Végül mint sui generis jelenség: a jószívű nő, aki számalomból gyilkol, Takács Lajosné, Kiss Rozália, aki a harmadik csoportba is sorozható volna, mert beteges férjét ölte meg. Számalma később azok mellett nyilatkozott meg, akik szenvedtek részeges, durva férjük vagy apjuk miatt s rábeszélte őket, hogy kínzóikat tegyék el láb alól. Erkölcsei elveit szélteben hirdette s oly szerencséjével, hogy 7–8 esetben ő szerepel felbújtó iránt. Bár szegény asszony, mindössze 3 hold szántó és 1 hold szőlő jövedelméből édegel, még

sem fogadott el soha számottevő jutalmat, sőt volt rá eset, hogy maga pénzen vette meg a légykövet, amelyet jó tanácsa mellé adott.

Mint Nagyrév s távolabbról a Tiszazug társadalomerkölcsi jellegzetessége minden esetre a harmadik és a negyedik kategória a legfigyelemreméltóbb. Aki megöli kínzóját s aki méreggel távolítja el szerelmi szenvedélyének akadályát. Másutt a nő, ha rosszul bánnak vele, elmegy, vagy ha nincs hová fordulnia, magát emészti el. A szerelmi szenvedély pedig vagy megoldást nyer a család felbomlása útján, vagy nyílt drámává robban ki. Nagyréven azonban nincsenek drámák, nincs tragikusan lesújtó gyilkosság, itt előre megfontolt, jól megbeszélt szinte sunyi emberpusztítás folyt, amely szinte előre kikérte maga számára az erkölcsi közvélemény felmentő ítéletét.

Ez az alattomos és a felelősséget nem érző, szinte magát rábeszéltető gyilkos-psziché a magyar lélektől teljesen idegen. Az is feltűnő, hogy Nagyréven 28 gyilkos között csak 2 férfi akadt, ezek is feleségükkel, talán azok rábeszélésére gyilkoltak. A női lélek erősebb ösztönélete, szélsőségre és befolyásoltatására hajlóbb volta már inkább válhatik alkalmassá az ilyen eltévelyedésre. Azonban még ez sem magyarázhatja meg, miképpen vesztették el a nagyrévi gyilkosnők olyan bámulatos mértékben az életkioltástól erkölcsi jelentőségének átérzését? Magam részéről azt a megoldást kockáztatom meg, hogy itt a falu egykés mentalitása adja kezünkbe a kulcsot. Az egykés lelkület túlnyomó részben női karakterű. Nagyréven a fertő Fazekas Gyuláné bába szereplésével kezdődik. Ő teszi általánossá a gyermekgyilkosságot. Az első lépés a magzatelhajtás, a második a megszületett csecsemő életének kioltása. Itt nem hűtlenül elhagyott, megértést és szánalmat követelő nők, a Schiller-féle gyermekgyilkos anyák, hanem családban élő jó módú gazdaasszonyok gyilkoltatták meg rendszeresen szülötteiket. Fazekasné leánya, mikor szüléshez hívták, nem mulasztotta el a táskába tenni a kis cukrosvizes üvegcsét is, amelyből a halálos arzénecseppekkel kioltsa — az anya kívánságára — a kis újszülött életét. Életet adni s egyben el is venni, ez a nagyrévi nők lelkében nem vált lelkifurdalást okozó élménnyé. Az élet számukra nem misztérium, amelyen a lélek eltűnődik. Élet és halál természetes dolgok, amelyeket kiki tisztán a saját érdeke szerint mérlegel. Az emberi belátás, főleg, ha szűk, műveletlen női koponyákról van szó, sokszor nem emelkedik odáig, hogy az ember értékét, a krisztusi vallás és egyéb vallások taní-

tásának is messzemenő célját felismerje, értékelése szubjektív marad, amelynek a másik ember alig több, mint materia, amely akarattal rendelkezik, s amellyel ezért meg kell alkudnia. Értéke a primitív erkölcsi ítélet számára nem szövődik át részvét-elemekkel és spirituális értékeléssel, hanem az értékelő haszonelvéhez igazodik. Tipikusan *aszociális* mentalitás, amelytől a nőilélek lassabban szabadul, mint a férfilélek. A gyilkosság végrehajtása is tipikusan női. Gondos előkészítő munkát végeztek. Orvost hívtak halálraítélt áldozatukhoz s nem egyszer a beadott orvosságba csempészték bele a halált okozó légykőoldatot. Azután az orvos megállapította a halált, amelynek igazi okát természetesen csak boncolás útján lehetett volna felderíteni, erre azonban senki sem gondolt. Tisztában voltak ők azzal is, hogy amit tesznek, azt mindenféle erkölcs, a vallási, a társadalmi is épen úgy elítéli, mint az állam törvénye, s nem monomaniakus önrábeszélés vitte őket az ölésre, mint Raszkolnikovot, a bűnös gondolatot magában hordozó és érlelő férfit. A társadalom, az állam, az egyház tőlük távol álló valóságok, amelyekkel ők semmi vagy csak nagyon laza és kényszerű kapcsolatot tartanak, de belső lelki közösségük nincs vele, hatásukat alig, vagy egyáltalán nem érzik. E helyett van egy szűkebb társadalmuk, a falusi közvélemény, a tereferelő, kocsmázó asszonyok s van egy külön erkölcsi felfogásuk, amelyet a kegyetlen durva falusi miliő érlel ki, s amelyben a sikert érő önzés az elismerés. A maguk szűkebb társadalmának előzetes szankciójával ölték, hogy megoszolják a felelősség s eleve el legyen hárítva a lelkiismeret feszültsége. Előbb tudni akarták, hogy megértő lelkekre támaszkodhatnak, hogy feljogosítva érezzék magukat az útjokban álló vagy terhükre lévő egyének elpusztítására.

Az ujságok a nagyrévi bűnperrel kapcsolatosan falusi démonokról írtak. Ezek a forró vérű és ellenállhatatlan szépségű szívtelen nők, ezek a paraszti Messalinák, férfitpusztító nőtény fenevadak inkább az ujságírók képzeletében élnek, mint a valóságban. Meg kell azonban állapítani, hogy cum grano salis a falukon is vannak sexuális hipertrofiában élő vagy erre hajló nőszemélyek. A Tiszazugban fehérmájúaknak hívják őket. (Érdeemes volna felderíteni, mi az eredete ennek a különös kifejezésnek s hogy használatos-e ez máshol is?) Az érzéki típusú nő a városban beleolvad egy külön társadalomalatti rétegbe, vagy jól leplezett raffineriával éli ki szenvedélyét. A falusi környezet erre nem igen alkalmas, ott az ilyen nő is csa-

lábban helyezkedik el s rövid tartamú együttlét után előbb az az urát, azután más férfiakat, sőt családokat tesz tönkre. A nagyrévi bűnperekben általam ismert adatok szerint szereplő 26 nő közül 7 volt kifejezetten ilyen fehérmájú típus, de többen közülök hajlottak az érzéki túltengés felé. Állítólag még 10—12 ilyen nő marad a faluban, úgy, hogy a nagyrévi mintegy 380 családhoz viszonyítva a kb. 18 veszedelmes nőszemély jelentős hányadnak látszik. Ilyen nők persze mindenütt akadnak. Nagyrévén azonban a közvélemény eltompulása majd megromlása miatt szabadabban tenyésztek ki, ezek az ösztöneiket szabadjára engedő bővérű nők s így romboló hatásuk is erősebben megnyilvánult.

A nagyrévi közvélemény maga is érdekes társadalomerkölcsei jelenség. Megpróbáljuk vázlatosan jelezni e közvélemény fejlődési vonalát. A gazdaréteg, amikor nem akar többé gyűjteni s nem látja az emelkedés lehetőségét, anyagi küzdelem nem sarkalja, megáll s a megtartást tűzi ki céljául. Ennek érdekében rátér a gyermekszám korlátozására. A küzdelemtől való lemondás és a gyermektelen élet leszállítja az életideált, az értékelésben az önzést teszi egyedülivé. Az ilyen gazdaréteg, ha gyarapszik is anyagiakban, nem képes többé felemelkedni. Látóköre szűk, magából kitermelt értelmisége visszasülyed hozzá s így dologtalanság, evés-ivás, hedonizmus és materializmus lesz üres lelkének irányelve. Az egyház tehetetlen vele szemben, mert a közerkölestől áthidalhatatlan szakadék választja el s a nép nem is jár templomba, mert bosszantja az erkölcsi prédikáció. Alantjáró lelke egyébként is alkalmatlan a vallásos érzésre. A közerköles megromlik. A falu közvéleménye egyre kihagyóbban végzi feladatát. Előbb megriad, elnémul, azután elveszíti az erkölcsi megítélés helyes mértékét. Ezzel felszabadulnak és vérszemet kapnak az önzés, a szenvedélyek. A „minden szabad” elve lesz úrrá a lelkeken s az önérdéké és haszoné. A társadalmi fék: a másokra való tekintet és a megszegyentéstől való félelem nem működik többé s a belső, egyéni ösztönök ragadják a gyeplőt. Mindenki úgy él és cselekszik, amint azt érzelmei, vágyai, hajlamai diktálják. A családi élet, amelynek betegségével kezdődik minden társadalmi nyavalya, felbomlik, vagy mérgezett légkörű pokollá válik. Nagyréven 30—40 család él vadházasságban minden társadalmi hátrány nélkül s a törvénytelen gyermekek száma csak azért kevés, mert Nagyréven általában kevés a születés.

Semmi sem bizonyítja erősebben a tiszazugi erkölcsi süllyedés általánosságát, mint az, hogy a nagyrévi borzalmakat egy évtizeden át mindenki tudta, beszélte, de senki sem tett elene semmit. Eleinte akadtak, akik névtelen levelekben felhívták rá az ügyesség figyelmét, azonban amikor látták, hogy nem indul komoly vizsgálat, ezek is belenyugodtak, hogy a Tiszazugban ez a dolog rendje. Közben sokasodtak az arzénes halálesetek, volt év, amikor 9—10-ről is beszéltek, de nem jelentett többé szenzációt. Ami ismétlődik, hamar válik megszokottá. A közvélemény botránykozás helyett a megértés felé hajlott s hamar napirendre tért felette. Egyre többen és többen kerültek kapcsolatba a méregkeverőkkel, magzatelhajtókkal, csecsemőgyilkosokkal s ezek és hozzátartozóik a bűnközösség szoros szolidaritásával fedezték egymást. 1927-ben, amikor egyszer egy egykés faluban hivatalos tárgyaláson kissé élesebb hangon hivatkoztam a falubeliek egykéljére és a külterületi jött-mentek elemi érdekei iránti közönyösségükre, a falu jegyzője, lelkésze, bírása, tehát azok, akiktől e bajok orvoslását vártam, félreérthetetlenül elárulták, hogy maguk is osztoznak a falu közvéleményében. Akkor nem értettem ezt, most látom, hogy a falu vezetője, ha erős és határozott közvéleménnyel kerül szembe, rövidesen megadja magát a közvéleménynek, mert hamar rájön, hogy küzdelme reménytelen s hogy személyes érdeke alkalmazkodni, hasonulni az általa meg nem győzhető közvéleményhez. Észre sem veszi s kezdi a dolgoknak azt az oldalát látni és méltányolni, amelyet a falu közvéleményében előbb még elítélt. Egy neme ez a tömegszuggesztió hatásának, amely alól csak a legönállóbb elmék s a legerősebb jellemek vonhatják ki magukat.

Feltűnhetik, hogy az arzénperek hősnői úgyszólván kivétel nélkül belterületi lakosok, a kisbirtokos osztály tagjai. A külterület asszonyai nem ismerik a gyermektelen falusi gazdasasszonyok dologtalan életét, minden erkölcsi süllyedés e melegágyát. Az ő életük örökös másokért való odaadó munkában telik s ez kifejleszti benne az önzetlenséget, a részvétét, áldozatkészséget, azt, ami megóvjá a feneketlen önzés és kapzsiság szülte erkölcsi elaljasodástól.

Az a magyarázat, amely egy társadalomtudományi folyóiratban látott napvilágot, hogy a tiszazugi rémségek végső elemzésében a földnélküliségnek, a terpeszkedő latifundiumnak gyümölcsei, tárgyilagos vizsgálódás mellett tarthatatlan. Nem akarom a nagybirtokot nem kért védelemben részesíteni, sem

a nagybirtok rendszerével járó társadalmi károkat elleplezni. Azzal azonban, hogy a nagybirtok megakasztja a kisgazdák terjeszkedését s kiegészülését, még nem tekinthetem bizonyítottottnak azt, hogy ennek a társadalmi rétegnek nem lehet más sorsa, mint az erkölcsi lezüllés. Az a szemernyi igazság lappang mégis ebben az elmefuttatásban, hogy a nagybirtok, ha a lakosság zárt, mozgás nélküli gazdasági atmoszférában él, előmozdítja a falu petrifikálódását, s ennek eszközét, az egykét, ami, mint azt másutt már kifejtettem, az erkölcsi lezüllés első lépcsőfoka. Nagyréven pl. a földnek 46%-a, s amely ott korán idegen kézre került, ami talán hátrányosan befolyásolta a falu fejlődését. Egyébként is, mint ellenpróba, szóba jöhet az 50%-os nagybirtokkal Cibakháza és 61%-ossal Szelevény, ahol az erkölcsi állapotok a nagyrévi felétt állanak s szóba jöhet a Dunántúli Sopron megye sok községe, ahol a nagybirtok karja jobban fojtogat s az erkölcsi lezüllés még sem következett be. Végül nem lényegtelen, hogy a 28 vádlott közül, kiknek szerepét ismerem, csak 9 törpebirtokos, 8 jómódú, 4 pedig vagyonos gazdacsalád tagja, végül 7 nem is östermelő foglalkozású. Itt tehát nem lehet az agrár szegénység bűnéről beszélni.

Magyarországon tíz év óta minden jelenség megkapja a felekezeti prizmáján való átvilágítást. Ebben jelentkezik ma a magyarság „turáni” természetének maradványa. A nagyrévi esetben is ez történt. A 28 vádlott közül, akinek esetét ismerem, 25 ref. vallású volt s ez pontosan 89.20%, viszont Nagyrév község lakosságának csak 72.57%-a ref. vallású, világos tehát, mondják, hogy itt református bűnről van szó. Pláne, ha hozzátesszük, hogy a 3 kath. méregkeverő közül kettő nem is nagyrévi, hanem kürti s ezeket is a ref. vallású Szabó házaspár bújtotta fel.

A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Kifejtettem volt, hogy itt a belterületi, fejlődésében megállott s a versenyről, a szaporodásról, a fennmaradásról lemondott, vagy ebben nem bízó falusi gazdalakosság dologtalan asszonyainak erkölcsi leromlásáról van szó. Ez a réteg pedig történetesen itt mondhatni kizárólag református. Ez mindenesetre elég magyarázat a vádlottak vallási megoszlására, de fennmarad még az a kérdés, hogy miért épen református faluban történt e dolog s hogy a kálvinista magyar lelki típus, ami — hangsúlyozom — nem azonos általában a református vallástól bélyegezett lelkülettel, nem hajlamosabb-e az erkölcsi eltévelyedésre, mint a katolikus? Mindenesetre feltűnő, hogy a hasonló borzalmak inkább

ref. lakosú helyekről ismereteseek s hogy az egyke és általában a gyermekiszony református vidékeken gyakoribb. Régi s nemzetközileg is igazolt megállapítás, hogy a református vallás kisebb immunizáló erejű e kórral szemben, mint a katolikus, ami a konsziderációra való nagyobb utalással s a függelemérzet kisebb szerepével függ össze. Ebből azonban véleményem szerint nem a vallások értékére, funkcióképességére, hanem az egyes egyházak reális munkateljesítményére kell következtetést levonni s hangsúlyozni kívánom, hogy a tiszazugi erkölcsi lecsúszás okai között kétségtelenül ott szerepel az egyházi munka megbénulása s az a sajnálatos tény, hogy az egyház nem találta meg a módját, hogy e szomorú állapotot változtatni tudjon. Bár elérkeznék egyszer az az idő, amikor az egyházak fontos és magasztos hivatásának tényleges, megvalósuló munkateljesítése, ez a ma tabuként kezelt kényes kérdés nem felekezeti gyűlöletkeltésnek vagy a magyarság megosztásának rejtett célzatával, hanem felekezeti és világnézeti harc felidézése nélkül a nemzet jövője, lelki, erkölcsi fejlődése érdekében tétetnék vizsgálat és jószándékú megvitatás tárgyává.

V.

A tiszazugi állapotok a hatóságokat és bíróságokat egyaránt fogas probléma elé állítják. A hatóságok feladata látszik egyszerűbbnek. A súlyos erkölcsi veszedelembé sodródott néppel éreztetni kell, hogy a társadalom, a nemzet s ennek hivatalos szervei törődnek vele, eréllyel, de egyben szerető támogatással iparkodnak kiemelni reménytelen helyzetéből. Sajnos, hatóságaink, közigazgatásunk bár láthatóan érzik a rájuk váró feladat súlyát, nagyon kevésbé ismerik annak a széles értelemben vett népművelő munkának mikéntjét, amelyre itt szükség volna. A gyakorlati közigazgatás nem ismeri eléggé a társadalmi jelenségek összefüggéseit s az igazgatási eljárás hatásköri korlátait s a joggyakorlati sablon kötelekei sokkal jobban feszélyezik, semhogy az ilyen esetben feltétlenül szükséges különös beavatkozásokra rá tudná magát szánni. Ahhoz, hogy a Tiszazugban új szellem, egészséges erkölcsi légkör támadjon, igen mélyreható társadalmi átalakulásra volna szükség, amely a lelkészek és tanítók munkájától még nem remélhető. Ezek itt nem tarthatják igazán kezükben a lelkeket s ha meg is kívánjuk fokozott munkájukat, lehetetlent ne kérjünk és várjunk tőlük.

A tiszazugi, különösen a révi és kúrti nép érzi, hogy botránypereit egy percre a világfigyelem tárgyává tette őket. Balgaság volna azonban azt hinni, hogy ez a nép gondolkodásán, lelkületén egy vonalnyit is változtat. Egyszerűen nem érti s nem is értheti meg a világ botránykozását. A rászegzett figyelem, kezdve a csendőri nyomozástól a tárgyalóteremig s az újságok képes és színes közleményéig úgy hat a nagyrévi társadalomra, mint egy ellenséges külső világ fenyegetése, sőt üldözése: növeli zárkózottságukat, bizalmatlanságukat s nem annyira lelkük kóros anyagának kivetésére ösztönzi őket, mint inkább az összetartásra, a falun olykor nagy makacssággal jelentkező felfogásbeli szolidaritásra. Ezt az „úri morál” ékes-szólással nem fogja megtörni. Ha tehát kormányban, vármegyében, egyházban, egyáltalán a magyar nemzetben a mai nehéz viszonyok között is feltámad az az akarat, hogy a tiszazugi sebet orvosolja, akkor itt más gyógyszerekhez is kell nyúlnia. Nem feladatom részletezni a tennivalókat, bár alig volna nemesebb, szebb feladat, mint az ország egy segítségre szoruló színmagyar vidékének felemelésével foglalkozni. A tennivalókat így foglalhatnám össze: közigazgatási és társadalmi munkával mozgásba hozni a fertőzött falvak életét, egészséges sejtjeibe versennyel és munkaprogramm keresztülvitelével új erőt önteni, élénk vérkeringést vinni a gazdasági életbe, új közszellemet és erkölcsi felfogást önteni a lelkekbe a közigazgatás, az egyház és az iskola összhangzó munkájával.

Persze mindeerre ma kevés a kilátás. Egyelőre a bíróság munkája folyik s itt az a másik társadalmi funkció, amely számára keményebb dió a tiszazugi probléma. Mi elmondhatjuk Madáchal:

Aldlak sors, hogy bíróvá nem tévél,
Mi könnyű törvényt írni pamlagon,
Könnyű ítélni a felületesnek,
És mi nehéz, ki a szívet kutatja,
Méltányolván minden redőzetét.

A tiszazugi vádlottak bírái a tradicionális elvnek szereznek érvényt; csak objektív, tárgyi bizonyíték alapján mondhatnak marasztaló ítéletet. Ha így az egyéni teherlapot törlik, — hiszen az arzénos gyilkosságoknál szinte lehetetlen a gyilkos személyére tárgyi bizonyítékot találni — ezzel a legmesszebbmenően aláhúzzák azt, amit a védelem a környezetnek, a társadalomnak teherlapjára írt. Marad azonban egy további most

már nem bírói, hanem közigazgatási és társadalmi probléma: a bizonyíték hiányában felmentett gyilkosok visszamennek falujukba. Ott a régi életmódjukat folytatják, hiszen, a vérség, a kultúra, a nevelés, a gondolkodás közösségével kapcsolódó falusi társadalom lélekben velük tart. Feltéve, hogy a hosszú meghurcoltatás, az izgalom s főleg a perköltség réme — Nagy-rév községet anyagilag tönkre tette az, hogy a gazdaosztály vagyonának jelentékeny része a védelemre elúszott — vissza is tartja a gyilkosokat újabb mérgezésektől, a lelkek mérgezése nem szűnik meg s az erkölcsi légkör marad a régi, vagy talán még rosszabb lesz, mint valaha volt. Itt ismét Madách szavaira kell gondolnunk, amidőn végezetül hangsúlyozzuk a társadalom, a nemzet felelősségét:

Ki mondja itt meg, melyik bűnösebb,
Avagy csupán a társaság talán? —
Hol ez rohadt —, búján tenyészt a bűn.

Szombatfalvy György.

FOLYÓIRATSZEMLE.

Magyar Nyelv. Bpest: 1931. 1—2. füzet. — Tartalmából kiemeljük: GOMBOCZ ZOLTÁN: Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. Minden nyelvhelyességi elmélet valamilyen normát állít föl (irodalmi, grammatikai, történeti, népnyelvi stb.). Egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma nincs; a nyelv szokás helyhez és időhöz van kötve. Tehát helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy-egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. — GRÓF ZICHY ISTVÁN: Mióta lovasnép a magyar? MÉSZÖLY GEDEONnal száll vitába, ki nyelvi adatokkal bizonyítja az előmagyarok lovas voltát. Szerinte a nyelvi adatok nem bizonyítják eléggé, hogy lovas nép volt-e a magyarság az obi-ugor-korban, hiszen ekkor még együtt éltek a vogulokkal és osztjákokkal, tehát nem is beszélhetünk a magyarságról. Van ugyan néhány állattenyésztésre vonatkozó szavunk, mely finn-ugor örökség, de az e nemű szavainknak a zömét a bolgár-törököktől vettük át. Noha a bolgár-török jövevényszavaink közül kevés vonatkozik a lóra, lovaglásra, de az átvettekből is (kantár, gyeplő, nyereg stb.) következtethetünk arra, hogy a bolgár-törökség „lovas nép” volt. Ellenben a följegyzések szerint az obi-ugorok északi tagjai halászatból vadá-

szatból éltek; a déliek pedig többféle háziállatot ismernek és valamelyes földműveléssel is foglalkoznak s máig se vitték sokkal többre. A permi népekről szóló följegyzések szerint a mai állapot nem lehet visszafejlődés. Az előmagyarok tehát az obi-ugor-korban nomád, halászatból-vadászatból élő nép voltak, mint rokonaik, a vogulok és osztyákok. A magyarok csak a vogul-osztyákközösségből való kiválás után a bolgár-török érintkezés idején lettek állattenyésztő földműves néppé. Ettől az időponttól beszélhetünk magyarokról. Lovas néppé pedig azóta lettünk, mióta magyarok vagyunk. — MÉSZÖLY GEDEON: A *személy* szó ragos eredetéről. Meggyőzően kimutatja, hogy a *személy* a *szēm-él* ragos, nem pedig *-ély* képzős származéka. — A *szemtelen* szónak *szent-telen* származtatása helytelen. A *szēm-telen* régi szó, eredeti jelentése 'nincs szeme'; ebből fejlődött a mai jelentése 'nem mer szemével bátran nézni az, akinek szégyelleni valója van'. — *Arc* (*sz >*) *c* képzős alak, nem az *or(r)* és *szá(j)* összetétele. — KLEMM ANTAL: A magyar igealakok használata a hogy kötőszós mellékmondatokban és a függő kérdésben a történés minőségének, állapotának (*actio*), idejének és módjának szempontjából. Az igemódok a magyar mellékmondatokban önálló jelentésükkel használatosak. — CSÜRY BÁLINT: A *felé* használata a Szamosháton. E névutó alakja az egész Szamosháton, Beregben és Ugocsában *fele*. Ragtalan névszóval kapcsolatban lehet 1. 'darab', 2. 'helyre', 3. 'verus' jelentésű. (*Két fele vág, Hat fele megy, Határ fele jár*). Határozókkal és más mondatrészekkel kapcsolatban jelentheti: 1. a kezdődő cselekvést (*Oszd e meg az ét-vágyamat is hozza mek fe: le* ['kezdi meghozni']) és ennek a sürgősségét (*Vác-csatok: má jegyet fele:* ['siessetek vasuti jegyet váltani!']); 2. a folyamatban lévő cselekvést, néha a tartósságát is (*Men-tünk Szak-mára fele* ['menőben voltunk']). *Ig*-raggal van ellátva (*Es-te feléig...*) JANICSEK ISTVÁN: Etil és Dübā Szerinte Etil a Volga, a Dübā a Don folyó. — Kisebb közlemények. — MELICH JÁNOS: Tud. A mai rövid *u*-val hangzó *tud* újabb alakulás. — ZOLNAI GYULA: Már ~ márt. Ha a *márt* valamely nyelvjárasterületen általános használatú volna, akkor a régiségben előforduló *máron* olyan mellékalakjának gondolhatnók, mint a *mikoron* mellett a *mikort*. Azonban lehet, hogy inetimologikus ez a szóvégi *t*. — LOSONCZI ZOLTÁN: A kettős felszólító alakok magyarázatának lehetőségei. — GÖBL LÁSZLÓ: A *Lexicon Marsilianum* egyik forrása: *Molnár Albert* szótára (de nem az első kiadás). Szó- és szólásmagyarázatok. — BÁRCZI GÉZA: Slendrián. Az

osztrák katonanyelvből került hozzánk. — BIHARI JÁNOS: *Putra, putri*. A *törpe* szó családjába tartoznak. A *putra* a *töpörödik* ige **töpör* alapszavának nyj. *töpöre* mélyhangú *topora* > *tupra* alakjából a *t* és *p* hangátvetésével származott; a *putri* ugyanígy, szintén ebből a többől, csak nem *-a*, hanem *-i* képzővel: *tupra* ~ *tupri* > *putri*. Eredeti jelentése mindkettőnek 'kicsiny, törpe' volt. — BÓKA LÁSZLÓ: Megemleget. Ma fenyegető értelmű, régen 'erwähnen' (megemlékezik) jelentése is volt. — CSEFKÓ GYULA: Temető. A *temető kert*, *temető hely* jelzős szerkezetből rövidült. — K. KATONA LAJOS: Komor. Mai jelentése *sötétszürke* > *morosus* jelentésváltozás eredménye.

T. K.

Ethnographia — Népelet. Budapest: 1931. 1. szám. Tartalmából kiemeljük: RAPAICS RAYMUND: A magyar virágnyelv. A XIX. századi magyar virágnyelv jellemzése. Eredete szerint a középkor Mária-kultuszában és a barokk szimbolizmusában gyökerezik, MUNKÁCSI BERNÁT: A magyar lovasélet ősisége. A tanulmányíró MÉSZÖLY GEDEON: Mióta lovasnép a magyar? c. folyóiratunkban megjelent értekezése ösztönözte írásra. Fejtetései eredménye az, hogy a magyarok önálló népi életüknek már kezdő korszakában lótartó s lovon járó nép voltak, amint ezt a hozzájuk nyelvileg legközelebb álló rokon népekről is föltehetjük. Nincs ellentétben ez a megállapítás a régibb kutatásoknak azzal az eredményével, mely szerint a halászat és vadászat volt a magyarok ősfoglalkozása. Természetesen társadalmi tagoltságot kell föltételeznünk. Voltak tehát hivatásos lovas hadfiak, meg halászok és vadászok. Nincs nyelvi nyoma, sem történeti bizonyítéka annak az elterjedt fölfogásnak, hogy a magyarok lovas és harcos életének kialakulására azok az ugor-fajta (onogúr-bolgár) török törzsek voltak befolyással, melyektől a magyar nyelv régi török elemeinek java része származik. A nyelvi adatok azt bizonyítják, hogy ez a lovas és harcos életmód sokkal korábban azoknak a nyugatiráni és kaukázusi népeknek hatása alatt fejlődött, melyeknek területi szomszédságában s kulturális légkörében a magyarok és nyelvrokonaik szétágazásuk előtt éltek. Nem valószínű az sem, hogy az ogur-törökök a magyarokat legyőzték s kormányzatuk alatt tartották volna századokon át. A viszony közöttük békés meg egyezés lehetett. A magyarok éltek régi független lovas, illetve részben vadász és halász életüket. Mellettük az új hazát szerzett ogur-törökök szintén folytatták régi foglalkozásukat: a

baromtenyésztést és földművelést. — SZENDREY ZSIGMOND: A „kongózás“. Kongózáson hazánk sok vidékén egy bizonyos farsangi népszokást értenek. Legények mennek nagy zajjal, kolompolva végig a falun és betérnek azokhoz a házakhoz, ahol pártában maradt lányokat tudnak. A tanulmány bőséges példák-
kal rajzolja meg azt a folyamatot, hogyan lett az újévi sztre-
názó üdvözlésből, jókívánásból a szokásnak farsangi leány-
gúnyoló jellege. KISS GÉZA (baranyai): Az ormánysági nép-
viselet, különösen a hajviseletnek és ruházkodásnak részletes
leírása. Ez a színmagyar vidék ősi viseletének még mostani
pusztulásában is sok jellegzetességét őrizte meg. Kisebb közle-
mények: MUNKÁCSI BERNÁT: Farkastisztelet az ókor törökjei-
nél. (Nekünk is van adatunk reá, hogy a pogány magyarok
farkasra esküsznek). MUNKÁCSI BERNÁT: Még néhány szó a
magyar lovasélet ősiségéhez. (Gróf Zichy István cikkének —
MNY. 1930. cáfolása). A rokonnépek nem tanulhatták a loáldo-
zatot a buzgó mohamedán tatároktól. Ennek sokkal ősbibb, az
ugor közösségbe visszanyúló gyökerei vannak. MADARASSY
LÁSZLÓ: A „csigacsináló“. Kisgyőrön (Borsod m.) nevezik így
a menyasszony vőfélyét, mert ő hívja meg azokat, akik a csiga-
leveshez szükséges csigatészta készítéséhez természetbeni ado-
mányaikkal és munkájukkal hozzájárulnak.

**A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Érte-
sítője.** Budapest: 1931. 1. füzet. Tartalmából kiemeljük:
A. SZ. FEDOROVSKIJ: Régészeti ásatások Charkov (Char-
kiv) közelében. A kiásott emlékek alaptömege jellemző
a XI—XII. század szláv kultúrájára, de lassanként be-
szüremkedik a nomádtípusú — úgy látszik — palóc
tárgyaknak egész sora. ÉBNER SÁNDOR: Régi tűzhelyek Borsod,
Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében. VISKI KÁROLY:
Székelytűzhelyek. VERESS SÁNDOR: Adalékok a moldvai csán-
gók tűzhelyeihez. BÁTKY ZSIGMOND: A magyar „szék“ eredeté-
hez. A magyarok talán Keletről hoztak magukkal bizonyos ala-
acsony ülőkészséget. A *szék* szó bolgár-török eredete is erre en-
ged következtetni. BÁTKY ZSIGMOND: A magyar „asztal“ erede-
téhez. Cs. SEBESTYÉN KÁROLY: A magyar parasztház asztala
(Népünk és Nyelvünk 1930.) c. cikkével kapcsolatban néhány
megjegyzést fűz a kérdéshez. Szerinte a magyar *asztal* problé-
máját még nem tekinthetjük elintézett kérdésnek.

B. S.

KÉRDÉSEK.

36. kérdés. Milyen jelentése van az alföldi népnelvben a *pajzán* szónak, és mi e szónak az eredete?

37. kérdés. Minapában egy (ha jól tudom) algyői ember azt mondta a jegyben járó lányáról, hogy *nap alatt van*. Akkor ez a kifejezés elfutott a fülem mellett, és a mondójától elfelejtettem megkérdezni, hogy mit jelent. Ha erről a Népünk és Nyelvünk olvasói felvilágosítanak, szíves válaszukból azt is megtudhatnám, hogy a kérdéses kifejezés mely vidékeken használatos.

Mészáros Lajos.

38. kérdés. Hogyan ejtik a Nagykunságban, a Kiskunságban, hogyan a környező nem-kún magyarságban a *kún* nevet, röviden-e vagy hosszban? V. ö. Molnár Albert: *kún* kötés; Décsi János: 1598: el költ az *kún*; kún kötés; az kúnok ebe; Okl. Sz.: Petrum *Kun*; Johannes *Kiskwn*; Kresznerics mindég csak: *kún*; Czuczor — Fogarasi: *kun* vagy *kún*; vö. az erdélyi *Kuun* v. *Kuún* család; Csanádban *Kunágotu* helység.

Tolnai Vilmos.

FELELETEK.

Feleletek a 24. kérdésre. 1. *Korda*: Kötéldarab, kezdetleges ostor, mellyel az apró jószágot, sőt a gyermekeket fenyítgetik. *Csundi* a neve, amikor szíjból készült és nagyobb jószág terelgetésére használják. (Sipka Lajosné, Szentes, Dónát.)

2. *Korda*: kötél korbács, mivel a gyermekeket megfenyítik. (Tarján László, Szentes, Huszártca 24.)

3. *Korda*: Házi börtön, fenyítő hely a gyermekek számára: Pl. — Tegyétek a kordába. (Özv. Vass Béláné, Szentes, Kágyó-u. 5.)

4. *Korda*: Fegyelem alatt bart, de átvitt értelemben azt a kerítést is értik, mellyel az e célra elkülönített helyet körülveszik. (Győző Bálint, Szentes.)

Schupiter Elemér.

5. A *kordát* Szentes vidékén, különösen uradalmi helyeken ismerik. Kötélből való korbácsot jelent, amit a béresek a vállukra vetve hordanak és különösen a bivalyok nógatására használnak. A gyűjtő által megkérdezett Szekeres Antal apja, aki báró Masburg Sándor földbirtokos fábiánsebestyéni (Csongrád megye, közvetlenül Szentes mellett) gazdaságában, mint béresgazda volt, alkalmazva, szinte hordott egy ilyen *kordát* és töle tudja annak az értelmét. Szekeres Antal apja (nevelőapja) Marton József volt. Szekeres Antal állítása szerint Csongrádmegyében mindenütt ismerik és ilyen értelemben ismerik a *korda* szó jelentőségét.

Dr. Palasovszky Béla.

6. A *kordát* úgy a nők, mint a férfiak, akik a fentnevezett rendbe belépnek és a próbaidőt, ami egy év szokott lenni, letöltötték, a derekukon az alsó fehérenmű felett viselik. Kis újjnyi vastag, kötélszerűleg összesodrott 2 m. hosszú korda, amin szt. Ferenc ruhára klissézett nyomott képe van. A viselése kötelező. Bővebbet az alapszabályukban. Tanyai viszonylatban a „korda” szót a következőképp használják. „Jó kordában tartja az urát!” Tudniillik kemény kézzel fogja a lúmpolásra hajló férjét.

Gárdonyi Dezső.

Feleletek a 25. kérdésre. 1. Hódmezővásárhelyen *daku* alatt rövid télikabátot értenek. A szűcsök is készítenek dakut, mely kabát állású bőr ruha darab. 1850-es évek elején kezdtek először csinálni. A rövid derekú bekecsnek *dakubekecsnek* hívják a szűcsök.

Kiss Lajos.

2. Hódmezővásárhely tanyavilágában a *dakut* és a *dakuködmönt* ismerik, de csak öreg férfiak viselik igen elvétve.

Dr. Mokcsai Zoltán.

3. *Daku* rövid, posztó felső kabát. Egyéb néven nem hallottam Hódmezővásárhelyen.

Szentkirályi Zsigmond.

4. A *daku* Makón ismert szó, kabátot jelent, még pedig rövid kabátot. Van téli, nyári, kis és nagy daku. A daku anyaga szövét. Formája a gazdálkodók, nap-számosok által általában viselni szokott kabát.

A *ködmön* Makón *ködmön*. Birka-, vagy báránybőrből készült

rövid kabát, melyet szőrével befelé fordítva viselnek. Gallérja nincs, hanem körös-körül fekete rövidszőrű, 2 újjnyi széles prém-mel (ez is birkabőr) szegnek be. A bőr lehet fehér, esetleg okkersárga. A gombok szintén bőrből készültek, s szíjfülekbe gombolódnak. A két zseb, valamint a gombok környéke rendszerint haragoszöld bőrrrel van borítva. A hátán színes „berlíner”-ből magyar motívumú rózsák, vagy egyéb díszek készülnek. Az egyes bőrdarabok összevarrásakor a 2. bőrdarab közé sötétsárga, vagy zöld bőrdarabot illesztenek. A *daku-ködmön* szót soha sem hallottam. *Dr. Diósszilágyi Sámuel.*

5. A törökszentmiklósi nép még ismeri a *daku* ruhadarabot, de már nem viseli, elvétve sem lehet látni.

A *daku* durva szőr vagy posztóból készült rövid felső ruha, elég bő, alá a mellényen kívül vékonyabb kabátot is lehet felvenni.

A *ködmön* szintén ismeretes, imitt-amott még viselik. Ez rendszerint birkabőrből készül kétféle alakban. Az egyik rövid, alig ér csípőig, a másik hosszabb, derékban bővebb alj van szabva és a felső részhez varrva, mely ekként redőket képez. Mindkettőn kívül ferdén vágott zseb van. Nyak körül, elöl végig, alul körül rendszerint fekete báránybőr prém van varrva.

Gonda István.

6. *Daku*: kikészített juhbőrből való ujjas, rövid bekecs (kabát), posztó alkalmazása nélkül. A juhbőr gyapjas oldala belül, a sáma kívül van. (Kecskemét.)

Hajnóczy Iván dr.

Árpád-kori törökjeink.

(Kié volt a nagyszentmiklósi kincs?)

1939-ben, tehát nyolc év múlva hétszáz esztendeje lesz annak, hogy a kunok Magyarországra beköltöztek.¹ Ezzel a dátummal a magyarság ethnikai alakulásának egy nagy korszaka fejeződik be, a török csatlakozások korszaka.

A honfoglalás előtti török csatlakozásokról csak nagy vonásokban rajzolhatunk képet, s ezt kíséreltem meg „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. munkámban. A honfoglalás utániakról már elég pontos tudósításaink vannak. Négy népről lehet itt szó, e négy nép: a bolgárok, besenyők, úzok és kunok.

Ezek közül a bolgárok két részre oszlanak. Vannak köztük olyanok, kik a dunai Bolgáriából jöttek s már a honfoglalás előtt itt laktak; ezekről részletesen írt Melich János „A honfoglalás-kori Magyarország” c. munkájában. A honfoglalás után csatlakozott bolgárjaink másik része — mint Anonymus művének 57. fejezetében elbeszéli — a volgai Bolgáriából jött, Taksony fejedelem idejében Nagyszámú, mohamedán vallású néptöredék volt ez, mely Pest környékén telepedett le.

A bolgárokkal mostanában sokat foglalkoztunk, ezekről részletesebben szólnom felesleges.

Sokkal kevésbbé ismerjük honfoglalás utáni törökjeink másik csoportját, a besenyőket, úzokat és kunokat.

Ezek közül — bár időrendben csak második helyen következnek — először az úzokról akarok beszélni.

Előre kell bocsátanom, hogy magyarországi úzokról a történeti forrásokban nincsenek adatok. Kétségtelen azonban, hogy úzok mégis voltak Magyarországon, ha nem is olyan tömegben,

¹ „IV. Béla nagy fénnel eléjük ment a határra és oly kitüntetéssel fogadta a jövevényeket, hogy illet az ország még emberemlékezet óta nem látott (1239. őszén).” Pauler, MNTört. II², 149.

mint besenyők és kunok, de kisebb töredékekben mindenesetre. Világosan bizonyítja ezt az Árpád-kori *Uzlar* helynév, mely — mint Kuun Géza gróf a Codex Cumanicus bevezetésében és Gombocz a Streitberg-émlékkönyvben (110. l.) megírta — az *úz* népnévből és a török *-lar* többesjelből van alkotva és szószerint azt jelenti, hogy 'úzak'.²

Többször előfordul az *úz* népnév régi magyar szeniélynevekben. Pais e nevekről írott dolgozatában³ az *Uza* és *Uzdi* neveket említi.

Az *úz* név a török *oyuz* népnév szabályos megfelelője. A név eredetileg 'nyíl'-at jelent, azután — mivel a nyíl a felosztás jelvénye — 'törzs'-et, 'nép'-et. E név még az őstörök korszakból származik. Barthold⁴ ezt mondja róla: „Úgy látszik, így nevezte magát az a nagy nép, mely a Kr. u. VI. században Kínától a Fekete-tengerig az összes törzseket egy nomádbirodalomban egyesítette.”⁵ Barthold állítását nem látom bizonyítva, de erősebben kétségbevonni sem merném. Az *oguz* névvel — és szabályos bolgár megfelelőjével, az *ogur*-ral — a régi törökség történetében valóban feltűnően sok helyen találkozunk. Ez *oguz* nevű török népek közül a mi úzaink világosan kimutatható ősei először 775—85 között jelentkeznek. Ekkoriban költöztek az ujgurok közeléből Transoxániába.⁶ E területről az *oguzok* nyugatra vonulnak, 889 előtt már Európa határán, a Volga és Urál folyó mellett lakó besenyők mögött vannak. Fontos szerepük van a magyarság régi történetében: 889-ben a kazárokkal szövetkezve megtámadják és nyugatra szorítják a besenyőket, kik ekkor úzik ki Levediából, a Don és Dnyeper közti területről a magyarokat. Az *úzak* ekkor elfoglalják a Volga és Urál vidékét, de törzseik benyúlnak egész Közép-Ázsiáig. A XI. század közepén már a Dnyepernél vannak. Utódaik a szeldzsukok, a turkománok, az azerbajdzsáni tatárok és az oszmán-törökök.

Az *úzak* nyelvéről csak igen töredékes feljegyzéseink vannak.

² Csánki II, 55: *Ozlar, Hozlar, Huzlar, Ozthlar*. „A mai Folya és Sipet vidékén kell keresnünk. (Temesvártól ddk.)” Másik *Uzlar* volt „ultra Danubium, prope Budam.” Kuun, Cod. Cum. LXXXIII. l.

³ MNy. XVIII, 100; vö. Kuun, i. h.

⁴ Enz. d. Isl. s. v. Ghuzz.

⁵ Még tovább megy Nagy Géza, ki a Pallas-Lexikonban az *oguz* címszó alatt egyenesen azt írja, hogy „az *oguz* nem egy törzsnek, hanem az egész törökségnek a régi neve.”

⁶ Houtsma: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes II, 219.

Főforrásunk a XI. századi Mahmūd al Kašyari, ki *Divān luyāt at-turk* c. munkájában beszél az oguz nyelv sajátosságairól s számos oguz adatot közöl. Kašyari feljegyzései általában feltétlenül megbízhatók; az oguzoknál — amint maga mondja⁷ — járt is. Feljegyzéseit azonban nem szabad minden kommentár nélkül tudomásul vennünk. Azt mondja többek között, hogy a szókezdő *j-* az oguzban elmarad vagy *dž-*-re változik.⁸ Nem lehet benne kételkednünk, hogy Kašyari ezt a sajátosságot az oguz nyelvben valóban észlelte, de hogy ez az egész oguz nyelvterületen nem volt elterjedve, azt világosan bizonyítja az oszmánli és a turkomán, melyekben a szókezdő *j-* ma is megvan. Ki kell még emelnem, hogy Kašyari szerint az oguz nyelvben a szókezdő *t-* *d-*-re változott, pl. a *tāvā* szó *dāwā*-nek hangzik, — továbbá, hogy a mássalhangzó utáni *g* bizonyos esetekben eltűnt; *barān* 'menő' helyett az oguzok *baran*-t mondanak.⁹ E sajátosságokat az oszmánliban és turkománban is tapasztaljuk.¹⁰

Amilyen kevésbé ismerjük az úzokat, olyan kevésbé ismerjük a besenyőket. Csak a IX. század második felében tűnnek fel Nyugat-Ázsiában, illetve Kelet-Európában, hol — mint tudjuk — egész az Al-Dunáig terjed a hatalmuk, sok bajt okozva főleg az oroszoknak és a bizánciaknak.

Nyelvükből Konstantinos Porphyrogenetos jegyzett fel egyet-mást, személyneveket, törzsneveket és helyneveket, melyekből valamelyes fogalmat alkothatunk magunknak a besenyő nyelvre vonatkozólag.¹¹ A besenyő általában kevés változást mutat. Megemlítendő, hogy a régebbi *γ* a besenyőben részint *v-*-re, részint *j-*-re változott, pl. *jaydu* 'fényes' > besenyő *javdy*, *katay* 'vár' > besenyő *kataj*, *jayu* 'ellenség' > besenyő *jaju*. A *-g-* hang *-j-*-re változott: *bäg* 'bég' > besenyő *bäj*.

A *γ* > *v* változásra Árpád-kori török neveink közt is van példa, e példa a *Tiván* név, melyet Gombocz „Árpád-kori török személyneveink“ c. dolgozatában a török *toyan* 'sólyom' szóval, illetőleg névvel egyeztetett. E név kétségtelenül besenyő eredetű.

⁷ KCsA. I, 27.

⁸ KCsA. I, 38.

⁹ KCsA. I, 39.

¹⁰ Ilminskij, Über die Sprache der Turkmenen (Mélanges Asiatiques IV) 65, 68—69.

¹¹ L. cikkemet: Ungjb. X, 27—34.

A besenyők megjelenése után mintegy kétszáz évvel, 1050 után, egy új török nép tűnik fel a déloroszországi steppén: a kunok.

Származásukat, ősi történetüket ezeknek sem ismerjük. Nevük azonos a hunok nevével, de történetükre és nyelvükre vonatkozólag ebből nem sokat következtethetünk.

Először Al Bērūnī, egy a XI. század első felében működő arab író említi a kunokat, ki azonban még úgy tudja, hogy a kunok Közép-Ázsia keleti részében laknak.¹² 1055-ben már Kelet-Oroszországban vannak.

A kunok nyelvére vonatkozólag az 1300 körül írt¹³ Codex Cumanicus, e nagyterjedelmű és becses török nyelvemléket szokás főforrásul tekinteni, azonban — mint mingyárt látni fogjuk — ez az eljárás nem egészen jogosult. A Codex Cumanicus nyelvét több tekintetben eltér a magyarországi kunok nyelvjárásától, ez utóbbit tehát a Codex nyelvtől függetlenül kell vizsgálnunk.

Ha azonban a Codex Cumanicustól el kell tekintenünk, akkor a kun nyelvre vonatkozólag alig marad anyagunk.

Legfontosabb emlékeink volnának az ú. n. magyarországi kun nyelvemlékek, a kun Miatyánk és néhány más feljegyzés.¹⁴ Ezek azonban oly rossz állapotban maradtak ránk, hogy nyelvészetileg alig vehetjük valami hasznukat. A kisebb feljegyzéseket egyáltalában ki kell rekesztenünk a tárgyalásból, ezeket filológiai szempontból nem lehet — vagy legalább is eddig nem lehetett — értékesíteni.

Marad tehát a kun Miatyánk, mely különösen mintegy kétszáz év óta állandóan élénk érdeklődés tárgya

A kun Miatyánkra vonatkozólag legyen szabad először is egy általános megjegyzést tenni és pedig azt, hogy e nyelvemlék hitelében általában semmi okunk sincs kételkedni. Vámbéry a Nyelvtudományi Közlemények IX. kötetében azt írta róla, hogy e Miatyánkot egy írástudatlan krími tatár fordította magyarról tatárra, de e furcsa ötletet semmivel sem lehet bizonyítani. Vámbéry állí-

¹² Marquart, Über das Volkstum der Komanen 39. (W. Bang u. J. Marquart, Osttürkische Dialektstudien. Abh. Ges. W. Göttingen. Phil.-hist. Kl. NF. XIII. 1914.)

¹³ S. E. Malov, K istoriji i kritike Codex Cumanicus. Bulletin de l'Acad. des Sciences de l'URSS. Classe des Humanités. 1930. 347 skk.

¹⁴ L. gróf Kuun Géza, Codex Cumanicus: bevezetés; Mészáros Gyula, Magyarországi kún nyelvemlékek, Budapest, 1914; az utóbbiról ismertetésemet: Egyet. Phil. Közl. 1914, 706 skk.

tását ismétli. Kúnos¹⁵ és természetesen Gyárfás István, ki azt a lehetetlen tételt vitatta, hogy a kunok eredetileg magyarok.¹⁶ Bármennyire el is van torzítva a kun Miatyánk, annyi világos, hogy egy nem oszmánli magyarországi török nyelvjárás emléke. Hogy besenyő volna, az hangtani szempontból lehetetlen: nem igen lehet hát más, mint kun. Lehetne valamely Magyarországon lakó „tatár“ néptörődék nyelvemléke is, de mikor — mint látni fogjuk — más magyarországi kun nyelvmaradványok, jelesen nevek, hangtanilag igazolják a kun Miatyánkot, igazán képtelenség volna a hagyomány helyességét kétségbevonni.

A kun Miatyánkot — mint már említettem — mindig valami romantikus érdeklődés kísérte. Legújabbban is sok szó esett róla napilapjainkban; a Népünk és Nyelvünk egy nemrégiben megjelent számában¹⁷ is egy érdekes kisebb közleményben foglalkozik a kun Miatyánkkal Györffy Lajos. Az érdeklődést e becses régiség kétségkívül meg is érdemli. Az emberek leírták s mikor a kun nyelv kihalt, megtanulták írásból; a szöveget, melyet már nem értettek, eltorzítva újra leírták, újra megtanulták, sőt az iskolában is taníttatták — és így ment ez egészen napjainkig. Ma is van ember, aki tudja a kun Miatyánkot.

A kun Miatyánkot tudó emberekről azután oly hiedelmek keletkeztek (ezek keletkezésének oka gyakran a Miatyánkot tudó ember valamely kijelentése volt), hogy az illető még tud kunul, vagy az apja, nagyapja még tudott kunul. Ezeknek az állításoknak már semmi alapja sincs. (Vö. pl. Györffy Lajos fent említett közleményét.)

Az idetartozó esetek közül különösen nevezetes a Varró Istváné. Varró István karcagi „juratus notarius“ 1844-ben s a következő években Bécsben járt, mint egyik tagja egy karcagi, illetőleg jász-kun küldöttségnek. Egy ilyen alkalommal a kun megbízottak szájából Kollár Ádám lejegyezte a kun Miatyánkot s ettől fogva a kun Miatyánk számtalanszor szerepel a hazai és külföldi irodalomban s vele Varró István, mint az utolsó kun, aki még tudott kunul. Kétségtelen azonban, hogy Varró István nem tudott kunul, csak a

¹⁵ Pallas-Lexikon s. v. Kun miatyánk.

¹⁶ Gyárfás, A jász-kúnok nyelve és nemzetisége 71. (Érték. Tört. TK. X. 1882)

¹⁷ II, 307.

kun Miatyánkot tudta. Ha tudott volna, nem mondta volna el Bécsben a Miatyánkot a hagyományos eltorzított formában.¹⁸

A kun Miatyánk alig használható nyelvemlék; magánhangzók, mássalhangzók az esetek jó részében el vannak benne torzítva, szótagok vannak kihagyva, szótagok betoldva, török szavak magyarral helyettesítve, összetartozó elemek szétválasztva, össze nem tartozók egybevonva. De mivel a szöveg értelmét jól ismerjük, mégis megtudunk belőle egyet-mást.

Így ez a kifejezés: „mint a földön, úgy az égen is” a kun Miatyánkban így van: *nitziegen, gérde, ali kékte*, melynek eredeti alakja: *näčikim džärdä, alaj köktä*.¹⁹ A török *jär* 'föld' szó tehát a kun Miatyánkban *gyer* alakban őrződött meg (kétségtelenül így kell olvasni a *ger-* szót), ez 'egy török *džär* alakot tükröztet, tehát a szókezdő török *j-* a kun nyelvben *dž-*re változott. E változást egy másik példa is mutatja. Ez a mondat: „szabadíts meg minket a gonosztól” a kun Miatyánkban így van: *kutkor bezne, algya manna*“, helyesen: *kutkar bizoni ol džamannan*. A *džaman* 'gonosz' szónak, mely különben még egyszer előfordul, eredeti alakja *jaman*,²⁰ tehát itt is a *j-* > *dž-* változást látjuk.

Ezen az alapon lehet magyarázni *Gyalán*, a régiségben *Gyilán* helynevünket, mely a török *jylan* 'kigyó' szóval, illetve személynévvel függ össze. Gombocz még némi kétséggel veti fel e magyarázatot „Árpádkori török személyneveink” c. dolgozatában. Ugyanitt találjuk, szintén kérdőjellel, a magyarországi kun *Gyolma* névnek a török *jolma* 'kitépett, megmentett' szóval való egyeztetését. A fentiek alapján e nevek szókezdő *gy-*je szabályszerű.

E szókezdő *dž-* arra figyelmeztet bennünket, hogy a magyarországi kun nyelv — ha azonos vonásokat mutat is — nem egészen azonos a Codex Cumanicus török nyelvjárásával. A Codex Cumanicus nyelvében a szókezdő *j-* megmaradt, nem változott *dž-*-vé. Így a fent tárgyalt *gyaman* azaz *džaman* 'gonosz' szó is többször előfordul a Codex Cumanicusban, minden esetben *jaman* (írva *iaman*, *yaman*) alakban s a magyarországi kun *gyer* < *džär* 'föld' szónak a Codex Cumanicusban *jär* (írva *ier*, *yer*) felel meg.

¹⁸ Varró István első bécsi útjának leírásáról l. Györffy István, Nagykunsági Krónika 86 skk.

¹⁹ Karaím *näčik* 'hogyan?' Cod. Cum.: *nezikim*.

²⁰ Tar. alt. tel. küer. CodCum. [!] kaz. krm. ujg. csag. oszm. *jaman*; kir. kaz. *džaman*.

A kun Miatyánkban mutatkozó alaktani sajátságok megegyeznek a Codex Cumanicus alaktani sajátságaival, megjegyezvén, hogy a Codex Cumanicus alaktanának rendszeres kidolgozása még a jövő feladata.

Az accusativus jele a kun Miatyánkban „-ne“ (-ni): *akomozne oknemezne* valószínűleg ebből elferdítve: *átmäkimizni* 'a mi kenyérünket', de bárhogy is van a dolog, az accusativus jele világos; *ménemezne* 'a mi bűneinket' < *münimizni*; *bezne* 'minket' < *bizni*. A Codex Cumanicusban az accusativus jele -ni: *kök-ni jer-ni jaratäci* 'eget, földet teremő' (69^r 16).

A genitivus jele a kun Miatyánkban nem szerepel, ez valószínűleg -nin volna, mint a Codex Cumanicusban. Szerepel a *biz* 'mi' névmás genitivusa *bezen* alakban, melynek a Codex Cumanicusban *bizin*(*η, m*)-féle alakok felelnek meg.²¹

A dativus jele a kun Miatyánkban -ge: *ber bezge* 'add meg nekünk' < *bär biz-gä*. A Codex Cumanicusban szintén -ga, -gä a dativus jele: *bäš agačga bitidim* 'öt fára irtam' (60^r 3).

Még néhány hangtani és alaktani sajátságot megállapíthatnánk a kun Miatyánk alapján, de ezek most a mi szempontunkból lényegtelenek.

A magyarországi kun nyelv emlékeinek egy másik csoportját kun tulajdonnevek alkotják.

Ezekről bőven írt Gombocz „Árpád-kori török személynéveink“ c. dolgozatában, melyben azt a fontos hangtani tételt is megállapítja, hogy a kunban a hangzóközi, illetőleg bizonyos mássalhangzós kapcsolatokban szereplő török -k-, -p-nek -g-, illetve -b-felel meg. Legszebb példa erre a *Tege* név.²² 1424-ben szerepel egy *Michael Thege de Vizesgyan* nevű kun kapitány. E név a török *täkä* 'bak' szóval, illetőleg névvel egyezik. Az illető hangok a Codex Cumanicus nyelvében is zöngésültek, így a *täkä* szónak a kódexben *tegä* alakja van. A magyar *Zongor* név, mint Gombocz mondja, a török *sonkur*, illetőleg a szabályos kun *songur* 'sólyom' szónak, névnek a megfelelője. A *songur* alak a Codex Cumanicusban is megvan. Ellenben a magyarországi kun *Teszkenecs* név²³ nem mutatja a -k- > -g- változást, bár a Codex Cumanicusban a megfelelő ige *tezgän-* alakban van meg. Nem mutat -p- > -b-

²¹ Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus 74.

²² L. Gombocz említett munkájában.

²³ Gombocz, i. m. 31.

változást a kun *Tepremez* név s ennél már a megfelelő ige is *-p*-vel van a Codex Cumanicusban.²⁴ Viszont a *Debresün* > *Debrece*n névben, mely ugyanabból az igéből származik, de nem kun név, *b*-t látunk.²⁵ A hangzóközi *-k-* és *-p-* fejlődése tehát a kunban nem egészen egységes.

Az őstörök szókezdő *b-* hang egy figyelemreméltó képviselője mutatkozik a *Bengecseg* névben. *Bengecseg* egy halom és egy laponyag neve a karcagi határban. Eredetileg személynév, eredeti jelentése 'Örököske'.

A név alapszava egy kun *bāngü*-vagy *bāngi* 'örök' szó, melynek a török nyelvjárások jó részében *m-* kezdetű alak felel meg: türk *bāngü*, *bāṅkü*, *māṅkü* 'örök', uigur *māngü*, *māngi*, csagatáj *māṅgi*, *mōṅgü*, kazáni *māṅgə*, altaji *mōṅkü* (mongol *mōngke*).²⁶ Idézhetnék még néhány alakot, de ezek ismerete lényegtelen.

A *māngü* szó gyakran előfordul a törökben személynévként.²⁷ Kicsinyített alakja, a *Māngüdži(ä)*k szintén használatos mint személynév; ez a neve például egy erzindzsáni dinasztianak,²⁸ így hívnak egy kétségkívül személynévből keletkezett helynevet Anatóliában²⁹ s ennek a *Māngüdžik*-nek a megfelelője a *Bāngičik* > *Bengecseg*.

A *Bengecseg* név alapszava, a *bāngü* 'örök' szó a Codex Cumanicusban *meṅgü* alakban, szókezdő *m*-mel van meg. A Codex Cumanicus nyelvjárása tehát ebben is eltér a magyarországi kun nyelvtől.

Említettem már, hogy a besenyőben a török *γ*-nek egyik szabályos megfelelője *v*. E jelenséget látjuk a Codex Cumanicusban is. Példák³⁰: *avzu* 'szája' < *aγzy* (60^r 8); *tuv* 'zászló' < *tuy* (60^r 9); *jav* 'zsír' < *jaγ* (uo.: ugyanez a szó *jāgi* 'zsírja' alakban is előfordul: 60^r 7); *tav* 'hegy' < *taγ* (60^r 15); *bitiv* 'betű' < *bitiγ* (60^r 21); *ovlu* 'fia' < *oγly* (60^r 22). A példák számát tetszés szerint szaporíthatnánk s több különös fejlődés kérdésére kitérhetnénk

²⁴ Gombocz, i. m. 27–28.

²⁵ L. cikkemet: Klebelsberg-Emlékkönyv 139–41.

²⁶ Thomsen, SamīAfḥ. III, 52; Radloff, Wb.; Kāšgarī—Brockelmann.

²⁷ F. W. K. Müller, Zwei Pfahlschriften 13; ua. Ein Doppelblatt 35.

²⁸ Zambaur, Manuel de Généalogie . . . de l'Islam 145.

²⁹ H. Nihāl és Ahmād Nādži: TürkMādzm. II, 259.

³⁰ Példáimat elsősorban a CodCum. 60^r és 60^v lapjáról veszem, melyek a kun találósmeséket tartalmazzák. Ez a kódex egyik legbecsesebb része, mert nem fordítást, hanem eredeti kun népköltési anyagot tartalmaz. Azonkívül gen gondosan van írva.

de ezt több sikerrel lehet majd megtenni, ha a Codex Cumanicus új kritikai kiadása, vagy legalább a kézirat facsimiléje előttünk lesz.

A $\gamma > v$ változás, megvan a magyarországi kun nyelvben is. Ezt bizonyítja az Édua név.

Édua — mint tudjuk — egy előkelő kun nőnek a neve, ki nevezetes szerepet játszott IV. László életében

Nevét a Képes Krónika *Cydua*, a Pozsonyi Krónika *Aydua* alakban közli; a későbbi forrásokban *Edua* alakot találunk s ez az alak az, mely a közhasználatba is áment³¹. De az eredeti alak nem ez, hanem a két régebbi forrásban levő *Ay-dua* (a Képes Krónika *Cydua* alakja is kétségtelenül ezt tükrözteti). Ez az *Aj-dua* pedig közönséges török női név, annyit jelent mint „A hold felkél.” Azonos név vele a kirgiz *Aj-tugan* „A hold felkél” egy kirgiz származás-mondában³²; hasonló nevek: *Tolun* „Tele-hold”³³, *Kün-toyar* „A nap felkél”³⁴, *Kün-toydy* „A nap felkelt”³⁵, *Aj-toldy* „A hold megtelt.”³⁶

Az *Édua*, illetőleg *Aj-dua* név régibb török alakja *Aj-doya*, ebből a kunban szabályosan lett *Aj-dova*, melynek megint szabályos megfelelője a magyar *Aj-dua* alak. Az *Aj-dua* úgy felel meg egy eredeti *Aj-dova*-nak, mint *Zuard* a *Sa(o)vard*-nak, *Tuel* a *Tevel*-nek.³⁷

Nem gondolom, hogy az *Aj-dua* nevet a Codex Cumanicus *tuarmen*, *togarmen* 'nasco' (sic) alakjai alapján egy v nélküli formából lehetne magyarázni.

E névnek másik, hangtani tanúsága is van: második része, az eredeti török *toy-* 'születni, felkelni', d -vel kezdődik. (Ezzel szemben a Codex Cumanicusban t -vel kezdődik a szó.) A magyarországi kunban tehát a szókezdő t - bizonyos esetekben d -vé fejlődött, mint ahogyan a Codex Cumanicus nyelvében is 8—10 példában konstatálható a $t \rightarrow d$ - változás, így a 'négy' számnév *dört*-nek hangzik az eredeti *tört* helyett.³⁸

A magyarországi kun nyelv, éppúgy mint a Codex Cumanicus nyelve, a szóvégi z -t néha s -re változtatta. A Codex Cumanicus

³¹ Pauler, MNTört. II², 559.

³² Potanin, Očerki II, 5.

³³ F. W. K. Müller, Ein Doppelblatt 39.

³⁴ Abu-l-ğāzī, ed. Desmaisons 227.

³⁵ Marquart, Komanen 188.

³⁶ A Kutadgu Biligben.

³⁷ HonfMKial. 319—20.

³⁸ 60^v 25. E példa gróf Kuun Géza szójegyzékében nem szerepel.

nicusban ilyen alakokat találunk: *bolmäs* 'nem lesz' a régi *bolmaz* helyett (a kazániban az illető tagadó participium képzője szintén *-mas*, *-mäs* az eredeti *-maz*, *-müz* helyett, vö. még Brockelmann: KSz. XVIII, 43), *julduš* 'csillag' a régi *julduz* helyett (60^v 7–8; 60^v 8), *sansys* 'számtalan' (60^v 8), *otus* '30' (uo. 10). E mellett azonban találunk olyan alakokat is, melyekben a *-z* megmaradt: *hoz* (< *koz*) 'dió' (60^v 22), *segiz* 'nyolc' (60^v 23), *kiz* 'leány' (69^v 5), *biz* 'mi' (69^v 18).

A magyarországi kunban is látunk példát, melyben a *-z* megmaradt. A kun Miatyánkban a 'miatyánk' kifejezés így van fordítva: *bezen attamaz*; ebben az *attamaz* alak *atamyz*-nak felel meg.³⁹

De arra is van példa a magyarországi kunban, hogy a *-z* *-s*-re változott.

A IV. Lászlót meggyilkoló kunok egyikének neve *Árbusz*; e név a régi magyar *Árbocz* családnévben is fennmaradt. A név török, megvan Katanov név-jegyzékében — mint már az EtSz. szerzői észrevették — s megvan Kašyarínál *Arvuz* alakban. E név szóvégi hangjának fejlődését csak az imént jelzett kun hangtörvény alapján fejthetjük meg: a régi török *Arbuz*-ból a kunban *Arbus*, ebből a magyarban szabályosan *Árboc* lett. Szóvégi *-z*-ből a magyar *-c* meg nem érthető.⁴⁰

Jellemző sajátága a Codex Cumanicus nyelvének, hogy benne az *a* hang *j* és *č* közelében gyakran *ä*-re változik: *čäjhalmäs* 'nem rázódik' (60^v 6) < *čajkalmaz*; *jägi* 'zsírja' (60^v 7) < *jayy* (de 60^v 10: *jav* 'zsír'); *jäj* 'nyár' (60^v 1) < *jaj*; *čäpčučik* 'hordócska' (60^v 3) < *čapčočyk*; *jäz* 'síkság' (60^v 4, 5) < *jaz*; *ajäk* 'láb' (60^v 25) < *ajak*; *mäjmäčik* 'gyenge lábú állatocska' (60^v 26) < *majmačyk*; *äjgir* 'csödör' (60^v 35) < *ajgyr*; érdekes a *čänäk* ('tányér') alak (60^v 2) régebbi *čanak*-ból, melyben a *-nak* szótag *a*-ja is *ä*-re változott.

E jelenség alapján kell magyaráznunk az Urál folyónak a De adm. imp. 37. fejezetében, a „besenyő fejezetben“ előforduló *Teñx* nevét. Az Urál folyó neve a törökben *Jajyk*, ebből a fent ismertetett hangfejlődés szerint szabályosan lett a besenyőben *Jejik*.

Az *a* > *ä* változás okának Bang „Zu der Moskauer polow-

³⁹ Érdekes dolog, de aligha lehet komolyan számbavenni, hogy az *ata* 'atya' szó a CodCum.-ban is többször *atta*-nak van írva.

⁴⁰ Az EtSz.-ban idézett *Arbys-χan* s-e szintén szabályos fejlemény az eredeti *-z*-ből.

zischen Wörterliste⁴¹ és „Osttürkische Dialektstudien“⁴² c. dolgozataiban az *i* hangot, illetőleg az általa feltett *y > i* változást gondolja. „... es springt in die Augen, dass sich die komanischen Palatalisierungen nur durch die Annahme erklären lassen, dass ihnen der Übergang von *y* zu *i* zeitlich vorausgegangen war.“ (Osttürk. Dialektstudien, 11.) Ő a kun nyelvet a keleti törökséghez kapcsolja, melyben hasonló palatalizációs jelenségek tapasztalhatók. Én a kunt nem kapcsolnám határozottan a keleti törökséghez; oly nyelvjárásnak gondolom, melyben a *j* és *č* melletti *a > ä* változáson kívül megvan az a sajátosság is, hogy néha a második, harmadik stb. szótagban a várható *a* vokális helyett *ä* jelentkezik: *jrgalmäs* (60^r 6), *bolmäs* (60^r 7), *agačdän* (60^r 9). Hasonló jelenséget látunk az oszmánliban: *kardäš*, *haldä*, *harflär*, vö. ismertetésemet: Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Ges. LXXV, 275—78 és máshol is: *jas'lärin* 'dein Leben' Weil, Tatarische Texte 13; *makallär* 'közmondások' Pröhle, Tatár nyelvjárási adalékok, NyK. XXXVIII, 63. Végleges véleményt természetesen csak a Codex Cumanicus új kiadása és anyagának teljes feldolgozása után mondhatunk.

Két szempontból is tanulságos a besenyő eredetű *Tëbër* és a kun eredetű *Tëmër* név, mely a magyar régiségben maradt meg.⁴³ Mindkettő a régi török *tämür* 'vas' szónak felel meg, mely a besenyőben *b*-vel, a kunban *m*-mel volt. De találunk e két névben egy hangtani közösséget is: az első szótagbeli *e* mindkettőben zárt, az eredeti alakok: kun *temir*, besenyő *tebir*.

E zárt *e* a Codex Cumanicus nyelvében is megvan. A Codex Cumanicusban ugyanis az *e*-hang jelölésére két betűt találunk, az egyik a rendes *e*, a másik egy *α* forma betű, mely máshol *a*-t jelöl. A két jelet a kódex szigorúan megkülönbözteti, bár tévedésből itt-ott egyiket vagy másikat hibásan is használja. Így az egyik találósmesében az *elči* 'követ' szót egyszer *alči*-nek, más-szor *elči*-nek írja (60^r 11, 12). Az ilyen esetek azonban a ritkaságok közé tartoznak. Ilyen szavak például mint *beš* 'öt', *sen* 'te', *men* 'én', *eki* 'kettő', *kel-* 'jönni', *segiz* 'nyolc', *jemiš* 'gyümölcs' mindig *e*-vel vannak írva. Ez az *e* a másik *e*-jellel, az *α*-val szemben csak egy zártabb hangot jelölhet s így általában megállapít-

⁴¹ Bulletins Ac. de Belgique, 1911.

⁴² L. fent 172. l. 12. j.

⁴³ Gombocz, Árpád-kori török személyneveink 22—24.

hatjuk, hogy a Codex Cumanicus nyelvében az első szótagban régebbi *ä* helyén rendszeren *e*, azaz zárt *e* hangot találunk. Bonyolultabb a második szótag esete; ilyen alakokat látunk mint: *kölaga* 'árnyék' (60^r 1), *tega* 'bak' (60^r 18), *kema* 'hajó' (60^r 19), *öpka* 'tüdő' (60^r 21), ellenben: *köbelek* 'pillangó' (60^r 2), *könesuum* 'mein Zeckenwasser' (60^r 3), *jibek* 'selyem' (60^r 4), *kerek* 'kell' (60^r 20, 21) stb. Megint következetes azután az *a* használata bizonyos végzetekben: *jrgalmas* 'nem rázódik' (60^r 6), *senda* 'benned' (60^r 15), *menda* 'bennem' (uo.), *tavda* 'hegyen' (uo.), *tašda* 'kövön' (uo.), *etikdan* 'csizmából' (60^r 26), *bizga* 'nekünk' (sokszor) stb. Következetes az *a* használata, mikor az általa jelölt *e*-hang *j* és *č* melletti *a*-ból keletkezett: *jaj* 'nyár' (60^v 1), *čanak* 'tál' (60^v 2), *jaz* 'síkság' (60^v 6) stb. Viszont az *ičer* 'iszik', *kirer* 'bemegy', *tešer* 'kilyukaszt', *tüšer* 'esik'-féle igealakokban az *e* használata következetes. Sajátságos alak a *kegen* ('kötél, mellyel a fiatal bárányokat megkötik', 60^r 31), mely régebbi *kögön* alakból keletkezett (vö. cikkemet: Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Ges. LXVII, 592.)

Ezekből kétségtelenül kitűnik, hogy a Codex Cumanicus nyelvében egy olyanforma változás történt, mint amelyet abakáni török nyelvjárásokban, azonkívül a kara-kirgizben és a kazak-kirgizben látunk, hol az első szótagbeli *ä* hang *e*-re változott.⁴⁴

A kun nyelv szempontjából — mint láttuk — különösen fontos a kazáni nyelv s ez szintén mutatja a jelzett változást, de egy fokkal fejlettebb formában: itt a régi *ä* nem *e*-vé, hanem már *i*-vé változott, például *biš* 'öt', *sin* 'te', *min* 'én', *kil-* 'jönni', *sigəz* '8', *jiməš* 'gyümölcs'. Hasonló változást látunk a csagatájban, melyben pl. a régi *käl-* 'jönni' ige magánhangzója *i*-vel van írva, s ennek az őzbegben zárt *e* felel meg.

Az *ä* > *e* változást, mint a besenyő eredetű *Tëbër* és a kun eredetű *Tëmër* nevünkkel kapcsolatban említettem, a magyarországi besenyőben és kunban is megtaláljuk. Most már világos a *Debreceen* név vokalizmusa is⁴⁵: *e* név eredeti török alakja *1(d)ebresin*, az első két szótagban zárt *e*-vel; a Codex Cumanicus a *tepra-*igénél a második szótagban nyílt *e*-t ad ugyan (az elsőben zártat!), de tekintettel a fent mondottakra, a második szótagban is feltehetünk zárt *e*-t.

⁴⁴ Radloff, *Phonetik* 12., 16., 17. §.

⁴⁵ L. cikkemet a Klebelsberg-Emlékkönyvben és Gombocz—Melich, *EtSz.* I, 1289.

Az elmondottakból tehát az tűnik ki, hogy Árpád-kori törökjeink legfontosabb része, a besenyők és a kunok, a törökségnek ugyanazon ágához tartoznak, bár nyelvjárásuk között némi különbség volt. Közös volt a két nyelvben a $\gamma > v$ hangváltozás, mely e két nyelvjárásban más jellegű, mint más nyelvjárások $\gamma > v$ változása; közös a szórványos $a > \ddot{a}$ változás j hang mellett, közös a $-g$ -nek $-j$ -re való változása, közös az első szótagbeli $\ddot{a} > e$ változás, de már pl. a szókezdő j -t a besenyő megőrizte, míg a kun $d\ddot{z}$ -re változtatta. Szorosan hozzátartozik e két nyelvjáráshoz a Codex Cumanicus nyelve, melyben a $\gamma > v$ hangváltozás, a $ja- > j\ddot{a}$ - változás, a $g > j$ változás, az első szótagbeli $\ddot{a} > e$ változás szintén megvan; a szókezdő j -t illetőleg a Codex Cumanicus nyelve nem a kunnal, hanem a besenyővel egyezik.

A besenyő, a kun és a Codex Cumanicus nyelve tehát a törökségen belül szorosabb egységet alkot. A többi török nyelvjárások közül szorosabban idetartozik a kipcsaki nyelv, a mamlúkok nyelve, a lengyelországi örmények kipcsaki nyelvjárása és a karaim nyelv.⁴⁶

De rokon vonásokat mutat a kun-besenyő nyelvvel a volgai tatárok nyelve is. Így a kunra és besenyőre annyira jellemző $a > \ddot{a}$ változás megvan a volgai tatárok nyelvében is, és pedig — úgy látom — elsősorban itt is j és \check{c} mellett. Bálint Gábor kazáni-tatár nyelvtanában egy helyen (13. l.) a következő alakokat idézi: kazáni *čäč* 'haj' ~ oszm. *sač*; kaz. *čäč*- 'szórni' ~ oszm. *sač*-; kaz. *bäjräm* 'ünnepe' ~ oszm. *bajram*; kaz. *jäš* 'kor' ~ oszm. *jaš*; kaz. *jäš* 'könny' ~ oszm. *jaš*; kaz. *jäjäü* 'gyalog' ~ csagatáj *jajau*; kaz. *čäükä* 'csóka' ~ oszm. *čauka*; kaz. *ädäm* 'ember' ~ oszm. *adam*. Számos példát idézhetnénk Bálint szótárából: *jäj* ~ *jaj* nyár; *jäjä* 'iv, íj' ~ karaim *jaja*; *jäšä*- 'élni' ~ oszm. *jaša*-; *jäšan* 'villám' ~ toboli *jašyn* stb. E példákban j - hang mellett történt az $a > \ddot{a}$ változás. A következő példákban \check{c} hang mellett: kaz. *čäkäš*- 'kocintani' < *čakyš*-; kaz. *čäjnyk* 'tea-szilke' < orosz *čajnik*; kaz. *čänäč*- 'szúrni' ~ csag. *sanč*-; kaz. *čärkä* 'kis (pálinkás) pohár' < orosz *čarka*. A kazáni nyelvnek e sajátására a nagyszentmiklósi kincs görög betűs felíratával kapcsolatban még visszatérünk.

Különösen kiemelem még, hogy a besenyő *Jäjik* 'Urál' tkp.

⁴⁶ Vö. Tadeusz Kowalski, Karaimische Texte im Dialekt von Troki, Krakó, 1929. (Mém. de la Commission Orientale de l'Ac. Polonaise des Sciences et des Lettres Nr. 11.) Bevezetés.

'áradás' szónak a kazanioan *jāj-* alakban van meg az alapszava: kaz. *jāj-* 'kiteríteni' ~ oszm. *jaj-*.

Mindezen nyelveket egyenként jellemezni és sajátos tulajdonságaik alapján őket egymással szemben elhatárolni igen nehéz volna; a mutatkozó újításoknak külön-külön geográfiai és chronológiai határai vannak.

Árpád-kori törökjeink nyelvének vizsgálatánál szólnunk kell a nagyszentmiklósi kincs török nyelvű felíratáról is.

E kincs eredetének kérdése ma a következőképp áll.

A régészeti és az ezzel kapcsolatos történeti kutatások semmi oly eredményt nem mutatnak fel, mely azt a népet, melyé a kincs volt, megjelölné s melynek elfogadása kötelező volna.

Az edényeken levő, ismeretlen írású rövid felíratok minden megfejtési kísérlettel dacolnak; ezeket — ha új anyag nem kerül napvilágra — talán sohasem is fogjuk megfejteni.

Az egyik edény görög betűs felíratát Thomsen 1917-ben megfejtette. E felírat a következő: *βοηλα . ζωαπαν . τεση . δυγετοιγη . βοιταουλ . ζωαπαν . ταρογη . ητζιγη . ταιση*; e felírat török nyelvű, s Thomsen szerint ezt jelenti: „Bojla zsupán fejezte be a kis tálat s Butaul zsupán tette az ivótálat alkalmassá a felakasztásra.“ (Az illető ivóedény t. i. szélén csattal van ellátva, hogy fel lehessen akasztani.) Magyarázatához hozzáfűzi Thomsen, hogy a kincset bolgár eredetűnek tartja s a felírat korát a IX. sz. utolsó harmadába helyezi.⁴⁷ Mindez azonban csak valószínű.

Thomsen magyarázata nincs általánosan elfogadva. Megfejtési kísérletek újabban is jelentkeznek s Bangnak is az a véleménye, hogy Thomsen megfejtési kísérlete elvetendő.⁴⁸ Én úgy látom, hogy Thomsen megfejtése, ha később erősen módosulni fog is, lényegében helyes s az újabb magyarázatkísérletek, mint egy bolgár tudósé, Mladenové⁴⁹ és a Bangé, sokkal kevésbé valószínűek.

A magyarázatot megnehezíti az a körülmény, hogy a felírat készítője nyilván maga az ötvös volt, vagy valami más, nem-görög szöveg leírásában kevésbé jártas ember. Ezt bizonyítja a lehetetlen *oa*, illetőleg *wa* hangjelzés a *ζωαπαν* szóban, az *ü* hangnak *oi*-jal való jelölése a *δυγετοιγη* szóban (ez t. i. kétségtelenül egy *-dük*

⁴⁷ Thomsen, Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós. SamlAfh. III.

⁴⁸ Ungjb. VII, 337.

⁴⁹ I. h. 331—37.

végű török participium), az *o* a *ταγοση* szóban, mely a török nyelvek hangtörvényei szerint csak *u*-t jelölhet.

Thomsen magyarázatát egyelőre a következőkben módosítanám.

Az *ητσηη ταιση* kifejezést Thomsen 'ivóedény'-nek magyarázza, kétségtelenül helyesen. Az *ičgi* 'ivás, ital' szónak *ičgi* alakja nagyon jól lehet a törökben. A *täsi* azonban nem azonos a *täpsi*-vel, ahogyan Thomsen magyarázza. Sokkal jobban ideillik a *tas* 'csésze' szó, mely *altyn, gümüş tas* 'arany, ezüst ivócsésze'-féle kifejezésekben is szerepel az oszmánliban.⁵⁰ Thomsen gondol erre a szóra, de elveti, mert hangtani nehézségeket lát, mert a *tas* arab eredetű szó, s így nem tartozik a régi török szókincshez, és főleg, mert megfejtésének mondattani konstrukciójába nem illik egy *-i* végű, tehát harmadik személyű birtokos személyraggal ellátott alak. Az utóbbi nehézségen könnyen túltehetjük magunkat: a szóbanforgó mondattani konstrukció egészen bizonytalan. Hogy a *tas* arab eredetű szó, az igaz, de régi eleme a török szókincsnek, amit az bizonyít, hogy megvan a karacsáj és toboli nyelvjárásokban is. A mi pedig a hangtani nehézséget illeti, a Thomsen által feltett *täpsi* > **tässi* > *täsi* fejlődés nem lehetetlen, de nem igazolható, sőt nem is valószínű; ellenben közönséges a törökben a hangrendi átcsapás, illetőleg ebben az esetben egyszerűbben: az *a* > *ä* változás. A kunban, a besenyőben és a kazáni tatárban láttuk, hogy bennük az *a* hang *j* és *č* mellett *ä*-re változik. De a kazániban nemcsak *j* és *č* mellett látjuk e változást, hanem más esetben is. Így az az 'kevés' szónak a kazániban *äz* alakja is van.⁵¹ De feltűnően sokszor fordul elő az *a* > *ä* változás idegen szókban: kaz. *käbästä* 'káposzta' < orosz *kapusta*; kaz. *bärän* 'bárány' < orosz *baran*; kaz. *mäk* 'mák' < orosz *mak*. Arab és perzsa jövevényszókban: kaz. *χal, χäl, äl* 'állapot' ~ arab *hāl*; kaz. *šäkärd* 'tanuló' ~ perzsa *šāgird*; kaz. *šändäl* 'gyertyatartó' < perzsa *šām ʔdān* ~ oszm. *šamadan, šamdan*; kaz. *sät* (Radloff: *sät*⁵²) 'perc, pillanat, ~ arab *sāʔat* 'óra' ~ oszm. *sāt*; kaz. *täm* 'íz' ~ arab *taʔm* és így tovább. Ezen az alapon egy az arab *täs*-ből származott török **täs* 'csésze' szót minden akadály nélkül felvehetünk és pedig — az elmondottak alapján — a régi török nyelvjárások közül a kunban vagy a besenyőben.

⁵⁰ Radloff, s. v. *tas*.

⁵¹ Bálint, Kazáni-tatár nyelvtan 9. l.

⁵² Vö. Pröhle: NyK. XXXVIII, 67.

A másik szó, melyet Thomsentől eltérően kell magyaráznunk a ζο(ω)απαν szó. Ez szerintem nem župan-nak, hanem čoban-nak olvasandó. Ami a vokalizmust illeti, az ο(ω)α betűcsoport u-nak semmiesetre sem olvasható, csak o-nak, vagy a-nak. Az u-olvasatot lehetetlenné teszi a betűcsoportban előforduló α. Hogy a ζ č hangot jelöl, az nem rendes eset, de van rá más példánk is.⁵³ A bolgár Ῥιζιωγουβοῖλας 'belső bojla' méltóságnév latin feljegyzésben *Zergobula* alakban is előfordul.⁵⁴ Egy ismeretlen származású VI. századi bizánci hadvezér neve Prokopiosnál Σιττας⁵⁵ és Τζιττας⁵⁶, Malalasnál Τζιττας⁵⁷ és Ζιττας⁵⁸ alakban fordul elő. *Džü-nejd* török fejedelem nevét (1403–1424) Τζινεήτ⁵⁹ és Ζουνναίτης⁶⁰ alakban említik a források. A ζ betűt tehát jogunk van č-nek olvasni, a π-nek b-olvasata pedig egészen természetes.

E feliratban van egy hangsajátság, mely nem bolgár, ez a dügättigi szó szókezdő d-je. Ez az alak az ó-oszmánli vagy más j-török *dükät-* igével vetendő össze, nem bolgár, hanem j-török forma.⁶¹

A nagyszentmiklósi kincs e szerint egy nem-bolgár török népe volt; mint a *täs* alak bizonyítja, kunoké vagy besenyőké.

Mivel pedig Nagyszentmiklós, ahol a kincs előkerült, a magyarországi nagyobb besenyőtelepek egyikére esik, nem gondolhatunk mást, mint hogy a kincs besenyő eredetű.⁶²

A besenyők, mint tudjuk, szerették az arany edényeket. Gardizi egy helyen⁶³ ezt írja a besenyőkről: „A besenyők vagyonos emberek, lovaik, marháik, juhaik nagy számmal vannak, arany- és ezüstedényeik is vannak.” Szt. István kisebb legendájában meg a következőket olvassuk (VIII. fejezet): „Hatvan besenyő — minden vagyonával, sok aranyával, ezüstjével s mindenféle ékszerével, rakott társzekereivel a bolgárok országából megindult és Magyarország határához érkezett.”

⁵³ Moravcsik Gyula közlése.

⁵⁴ Dvornik: Bulletin de correspondance hellénique LII (1928), 129.

⁵⁵ ed. Haury I, 58₁₆ stb.

⁵⁶ Uo. III, 2, 96₂₀.

⁵⁷ ed. Bonn 465₉.

⁵⁸ ed. Bonn 470₁₃.

⁵⁹ Dukas; ed. Bonn 80₁₄ stb.

⁶⁰ Laonikos, ed. Darkó I, 191₂₃.

⁶¹ A bolgárban szókezdő d- eddig nincs kimutatva. Mikkola *davšan* és *doxs* alakjai (JSFOu. XXX: 33, 11, 12) nem világosak.

⁶² Szokolay Margit, A magyarországi besenyőtelepekről, térkép. (Kny. a Föld és Ember IX. (1929) kötetéből.)

⁶³ MHK. 151.

Hogy a besenyő nyelvben az arab *tās* 'csésze' szó megvolt, azt valószínűvé teszi az a körülmény is, hogy a besenyők már a X. század első negyedében nagy számban tértek át a mohamedán vallásra⁶⁴; természetes, hogy már az előtt is összeköttetésben voltak arab kereskedőkkel, hittérítőkkel és olyan török népekkel (pl. a kazárokkal), melyek — legalább részben — már régebben mohamedánok voltak és összeköttetésben állottak az arabokkal.

De világosan igazolja a kincs besenyő eredetét a felíratban levő *Botaul Čoban* név.

Botaul Čoban ugyanis történetileg igazolható. Konstantinos Porphyrogenetos szerint a besenyők Čoban törzsének vezére 890 körül *Bata*.

A besenyő *Bata* fejedelem neve és törzsének, a Čoban törzsnek a neve van a Botaul Čoban névben.

A *Botaul* alakban az *ul* végzet törököül 'fiú'-t jelent; e végzet hasonló összetételekben gyakori a törököknél. *Botaul* tehát annyit jelent mint „Bota-fia.”

A Čoban törzsnév pedig úgy kerül a névbe, hogy a török fejedelmeknek gyakori szokása, hogy népük, törzsük nevével nevezik magukat. Ezt egy más alkalommal számos példával igazoltam.⁶⁵

A nagyszentmiklósi kincs tehát Botaul Čoban besenyő fejedelemé volt, ki körülbelül a mi Zsolt fejedelmünknek kortársa.

Németh Gyula.

⁶⁴ Marquart, Streifzüge 72—73.

⁶⁵ HonfMKial. 82 skk.

Mátyási József és „Kalászkaparék“-ja. (II.)

Tehát népies nyelve miatt nem akarják elhinni az etnográfiai hűségű *Gulyásnótá*-ról azt, hogy MÁTYÁSI a szerzője. Ezért, hogy MÁTYÁSI szerzőségét még inkább megvédelmezzem, itt közlök a *Kalászkaparék*-ból egy másik kiadatlan versét, mely művészetben, költőiségben nem éri utól a *Gulyásnótá*-t, de etnográfiai hűséggel rajzolt típusai ugyancsak mutatják azt, hogy mester volt MÁTYÁSI az Alföld régi, immár eltűnt vagy megváltozott népi alakjainak jellemző leírásában. Műfajttörténeti szempontból is érdekes ez a költemény: kései képviselője azoknak a hegedősök csapszéki, lakzibeli énekeinek, melyekből legjobban ismeretes a *Mivesek Lakodalma*. Ennek a most következő *Farsangfarki Tanítás*-nak élőszóra szabott előadásmódja, a versnek borközi társaságnak szánt volta, a tárgyúl vett alakoknak vaskos humorral való kicsúfolása, a csúfolódó hangért való mentegetőzés (hogy csak a „rosszá“-ra szól), a szakaszok közben italadásra való fölszólítás — mindezek ama régiesrégi műfajnak jellemvonásai.

FARSANGFARKI TANÍTÁS.

E' lészen a' Letzke:
Akar zsidó, akar Görög,
Akar Czigány — mind egy Ördög
t. i.: a' Roszsza.
(1813. előtt.)

Régen tsak képzelésével
Szűlt egy tsudát az Elme;
Le festem három igével,
Millyen volt ő kegyelme:
Oroszlán fő — Ketske derék —
Sárkány fark — 's ez a' keverék
Mondata *Kimérának*.

A szerentsés hajdaniak
Effélét tsak meséltek,
De ti szegény mostaniak!
Valóságot szemléltek;

Mert Isten, ember nevében,
Bárány és farkas bőrében
Sok tsuda tsal, vagy ijeszt.

Ki győzne nyakra valónak
Elég kótzot szerzeni?
Ha minden rendű tsalónak
Ma kellene függeni, —
Ne számláljuk hát a' sokát
's A' gyapjas farkas sz.. okát
Hadd kutassa nagyobb bölts.

Elég, hogy a' Magyarságnak
Van egy hármás Tsudája,
Neveztetik Tsalfaságnak,
's Imhol annak formája:
Hátúl *Görög* — *Zsidó* elől —
Közepén *Czigány* — 's e' felől
Mondatik a' Letzkébenn:

Hogy Zsidót, Czigányt, Görögöt,
Ámbár három a' neve,
Ollybá tarts mint egy ördögöt,
Mind — azon rossz fa reve;
Szarka-Varjú-hordta szemét,
Jótól üres, mint a' szemét
El hullatott gabona.

Egy aránt álnok mindenik,
Mind eleven tolvaj-zseb;
A' hol mit lehet, el tsenik,
Egygyik kutya, másik eb,
Harmadik eb is kutya is,
Tegnap is, holnap is, ma is,
Egyből se lesz szalonna.

De nem kell ezt tsak mondani,
Mert rágalmazás lenne;
Jobb meg is bizonyítani,
Hogy igasság van benne —
Azért elébb e' tsudának,
Mint a' *Sakter* a' Marhának,
Bontzoljuk fel elejét.

*

*

*

A Zsidóság tsalfaságát
 Szám se tudná fel vetni;
 Alig győzte latorságát
 Isten 's világ büntetni;
 Róla Zsoltár, Profétzia,
 Krónika, 's a' História
 Rekedésig panaszol.

Hamisságát el kezdette
 Még a Paraditsomban,
 's Űzi most is, mint követte
 Az ó Testamentomban,
 Azért is, a' ki alkotta,
 Az Elsőről ezt vallotta:
 Bánom hogy teremtettem!

'S Ó Világ Zsidó népének
 Vízbe kelletett fúlni,
 Mint az eb első kölykének,
 Mert nem alkart javúlni;
 Magnak ugyan egy maradott,
 De jobb fajta nem támadott
 Annak ágyékából is. (1. Mos. 6. 7. R.)

Egyiptomi fogságában
 A föld zsírlát ki szopta;
 Onnét el illantásában
 A' nép kintsét el lopta —
 Résen légy Magyar fiúl és szem!
 Hogy utóbb a' szakállas Nem
 Veled is úgy ne bánjon.

Jeruzálem vívásában
 Sok aranyat el nyeltek;
 Melyért az ostromlók akkor
 Három ezret fel szeltek;
 Vélvén hogy nagygya kitsinnye,
 Mint maggal a' sárga dinnye,
 Tellyes arany tojással.

Neki szokván a' pusztába
 Ingyen *Mannát* evésnek, (2. Mos. 16. 17. R.)
 's Dolog nélkül a' szájába
 Sült madár repülésnek; (4. Mos. 11. 18. 's a t.)
 Munka helyett Arendával,
 Mellyet fizet más kárával,
 Zsivázkodik máig is.

Bérlett Szimoniájában¹⁵

Kértt pénzen tölt élestárt,
Vagy orgazdai boltjában
Más gyapjából üt vásárt;
Vagy szemfényvesztő kártyákkal,
's Ördög gondolta kotzkákkal
Tsalka nyereséget üz.

Urat magának jobbágyit
Bünig ígért Summákkal;
Gazdagot hitelre lágyít
Éktelen Úzsorákkal:
's Így formál a' Magyarokból,
Mint már tapasztaljuk, sokból,
Szakállatlan Zsidókat.

Há jó szerivel meg ejti
A fülig adósodást,
Az öszve tsalt pénzt el rejti,
Hirdetvén koldúsodást;
Alkorkor osztán pántlikákkal,
Csérép pipákkal, kovákkal,
's kinek mi jut, elégszik.

Éltében gazdagot játszik,
Kávét Czukrot adogál;
A' való holtakor látszik,
's Ha a' kérő¹⁶ járdogál,
Könnyen úgy felel özvegye,
Hogy, a' mi van, az ő jegye,¹⁷
Fizessen a' nagy harang.

Midőn újságot kérdenek
A' Zsidótól valakik,
Azt mondja: Hálá Istennek
A' marha szépen döglük —
Nézd a' bérért kárnak örül;

— — — — —
— — — — —

¹⁵ Arról a' *Simon Mágusról*, a' ki hajdan az apostoloiktól pénzen próbált Tsudákat tevő tehetséget vásárlani, *Simoniának* mondatik a' szent dolgoknak áron el adása. A' Társaságban a' Szabadság és Közönséges Hivatalok Szent Dolgok; de ma már azokat meg váltó *Simonoknak* alkujokra ritkán felelődik az, a' mi ama Lélek-kupetznek, hogy: *A' te pénzed veled együtt veszsz el!* (Tsel. 8: 18. 19. 20.)

¹⁶ T. i. a kölcsönt visszakérő hitelező. Kiad.

¹⁷ Hozománya, vagyona. Kiad.

Tselédekkel dohánykáért
 Gazdáktól szénát lopat;
 Vén banyákkal pálinkáért
 Tojást, vaját el dugat,
 Vagy dézmáltatja sorára,
 Lúd májjak hizlalására
 A kukoritzás zsákot.

Pusztában lótt fut mint Sátán,
 Csikóst Gulyást hiteget;
 Hogy bőrt hirtzolhasson hátán,
 Ajándékot hinteget;
 A' kit lehet el tolvajit,
 's Hol a' mód jó kotzkát hajit,
 Lop és zsebel maga is.

Ha a' birka kettőst ellik,
 Mond: *Hjános!* egygyel számits --
 Ha a' zsákmány úgy nem tellik,
 Így szólt: Tsak azzal ámits,
 Hogy Kos szűzen felejtette
 Vagy fiját a' vad meg ette --
 Nesze jó borra-való!

Hollandus Zsidók elegen
 Hertzegi kintsel birnak;
 Még is röllok az idegen
 Pennák tsúf betűt irnak:
 Hogy a' zsebek hasadékat
 Értik, sőt nem tsak Portékát
 Csennek, hanem embert is.

A' Zsidók képe bak forma,
 Nyelvben simts ékességek;
 Mint orr alá reszelt torna,
 Mejjet fojt bűdösségek;
 Köztök rüh, sömör, bél-pokol,
 's Tetvek táborra rostokol,
 Vakarodzás életek.

Találkoznak nőténnyébe
 Rendes Lányok, Menyetskék;
 Hogy jutnak azok kedvébe
 E' dögbűzű kanketskék?
 Kár ezeket nem használni,
 'S szép Magyarnékká nem válni
 Csak egy kereszteléssel!

Szokásaik babonások,
 Jobbakat be sem vesznek;
 Más néppel társalkodások
 Nints, és nem isznak esznek;
 Süssék is meg kóserjeket,
 Csak követvén törvényeket,
 A' Szalomnát ne bántsák!

Olykor Mósestől el álnak,
 's Lesznek keresztyénekké,
 De mi haszna ha nem válnak
 Azzal emberibbekké?
 Farkas is el hámnya szőrét,
 Kígyó le vetkezi bőrét,
 Még is marad a' mi volt.

Mikor egyszer a' Szakállal
 A' betsületjek ki telt,
 Reménylik hogy kopasz állal
 Szerezhetnek újj hitelt:
 De nem változik szőrökkel
 Szívek, mint a' nyírt üstökkel
 Hajdan Sámson ereje. (Bir. 16. R.)

Ezért köz Magyar példában:
 Az uzsorázó fősvényt,
 És azt a' ki alkujában
 Követ tsavargós ösvényt,
 Ugy szintén a' rosszsz fizetőt,
 Motskos nyereség kengetőt,
 Tsúfolgatják Zsidónak.

En pedig a' számat törlöm
 E' rút matériától;
 Mert már magam is tsömörlöm
 Tsudánk bontzolásától;
 's Tovább nem is győzőm vinni,
 Ha tsak bort nem adnak inni,
 's A' szoba nem szellőzik.

* * *

Emberül szokták danolni
 Magyar mulattságokba,
 Hogy bort kelletik lotsolni
 Rekedező torokba;

Egészszen meg könnyebbedtem,
Friss lélekkel telyesedtem,
's Pengnek gégem húrjai:

Jer vigyorítsd hát *Tzigányság!*
Böjttől fehér fogadat;
Gyönyörű barna mák virág!
Te fititsd már magadat;
Hadd lássák a' Magyar szemek,
Hogy tagja, még pedig remek,
Légy Honnyok Tsudájának.

Ugyan vald még hol termettél?
's Ide mi Lidértz hozott?
Természetnek mit vétettél?
Hogy úgy pofon kormozott —
Ember forma eleven szén!
Hogy estünk oly távol Te, 's Én?
Mint a' szurok a' mésztől.

Talán az Első, pokolból
A' kéményenn mászott fel,
's A' rá kenődött koromból
Lett e' Nemzettséges Jel?
Oh nem — most ötlík eszembe,
A' mit még kis pendelembe
Tzigány hadrol hallottam.

Lucifer a' sánta fiát
Kovátsnak taníttatta,
Ki mesteri tudományát
Oly Remekkel mutatta,
Hogy vás sz...ból embert koholt,
De mivel élet híjja volt,
S ... én be bújt Léleknek.

Akárhogy van, a' barnaság
Csekély hiba magában,
Csak ne lappangna furtsaság
Álnok lelke tokjában;
Hogy hát kerülhessék törét,
Talán Természet a' bőrét
Szénnel azért bélyegzi.

Egy nagy kígyó neme terem,
Eszik embert 's barmokat;
De hogy az az élő verem
Elne-nyellhessen sokat,

Tsörgő teremtetett farkán,
Melynek hallására sarkán
Pereghet minden állat.

Igy hát a' sors véghez menni
Enged ugyan ártalmat,
De egyszersmind akart tenni
Gonosz ellen oltalmat —
Ugyan azért a' ki Jegyes
Ámbár tettetésből kegyes,
El távoztatni való.¹⁸

Ifjantan Czigány termete
Zsidóénál díszesebb,
Mert, ha telik, viselete
Nyalkább és legényesebb:

— — — — —
— — — — —
— — — — —

Barom erő szorult bele,
Mellyet ha ki nem hihet,
Ejtsen úgy egy tréfát vele,
Hogy: övé, a' mit váhet!
Majd annyit köt szénájából,
Vagy a' fűtő szalmájából,
Hogy sirva néz utána.

Nem kell ötet fának fűnek
Lévével orvoslani,
's A' finnyás káka bélűnek
Azért szokás mondani:
Egyél össze trütsköt bogárt,
Pokol bélnek nyers hus sem árt,
Mint, a' Czigány gyomrának.

Nála külömben nem tűri
Farkas is a' koplalást;
De ravaszabban se tűri
Tsavargatja a' tsalást;
Van esze meg kell vallani,
's Azt jóra is fordítani
Tudná, de nem akarja.

¹⁸ Régi példa mondások: *Quem natura notavit fuge!* A' kit a' Természet meg bélyegzett, azt kerüld — *Hic niger est, hunc tu Romane caveto!* Római! őrizkedj tőle, mert fekete, tudniillik a' lelke. A' régiek a' fekete madarat, setétes nappalt, bal jövődőlő jeleknek tartották némelly környülállásokban. Mais a' soha senkitől sem láttatott ördög, mint gonosz, fekete színűnek képzelteik.

A' Tzigányt polgárrá tenni
 Fejedelmek próbálták,
 Semmire se tudtak menni
 Bár a' pénzt se sajnálták;
 A' mi kormos tsak nem meszes,
 Bohóbol se válik eszes,
 Ha mozsárban töröd is.

Mint a' *Purgatorium*tol
 Az ebül élt meg haló:
 Ugy fél az *Urbarium*tol
 Az a' semmire való;
 Hegyről, völgyből, el kergetik,
 Lakossá még se tehetik,
 Mert szántani kellene.

Inkább mint sem kaszáll, kapáll,
 Vagy katonának menne,
 Rosdás vasakból kalapáll,
 De nints köszönet benne —
 's A' miatt hogy oly gaz míves:
 A' mi módatlan, 's nem szíves,
 Mondjuk Tzigány munkának.

Tisztességes mesterségnek
 Kintsért sem adná magát,
 Mert azon kötelességnek
 Erzi eb orra szagát,
 Ki vévén *Erdély* Országot,
 Hol tsak ugyan Hóhérságot
 Tzigány szokott viselni.

Másként néki tsak tzimbalom
 Vagy Hegedű műszere;
 's Klét nyereség-fogó gyalom:
 A' Kupetzség, Ló-tsere;
 Amazokkal mint munkákkal,
 Emezekkel mint varsákkal,
 Élősködik zshiványúl.

Ha pedig nem telyesedik
 Így kapzsi kívánsága,
 Ló lopásra vetemedik,
 Van ahhoz bátorsága;
 Szerentse hogy a' Marhának
 Szarva nő, mert a' Gulyának
 Félelemből békét hágy.

Ha tolláról a' madarat,
 Vagy az ebet szőnéről,
 Nagy fülléről a' szamarat,
 Embert a' beszédéről,
 A' ki lát 's hall, meg nem tudná:
 Tzigány bizony el hazudná
 Nevét, nyelvét, nemzetét.

Ugy is szeret páváskodni
 Urakról vont rongyokba,
 Vörösben vágy koldúskodni,
 Bár fót hátán fotokba,
 's mint bársony nyereg számáron,
 Ugy ez ahhoz illő páron
 Rí a' tzi fra szegénység.

Szukája közt sok szép vagyon,
 Ámbár több része salak;
 Nem vereti magát agyon
 Tréfaért a' gyöngyalak:
 De bezzeg a' Historia
 Nem is írt pro memoria
 Czigány Lukrétziát fel.

— — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

Tzigánynak az a' Vallása,
 A' kik között lakozik;
 De sehol kutya szokása
 Jámborrá nem változik;
 Ábécében is járatlan,
 Azt se tudja hány Isten van,
 A' Koplaló temploma.

Építés dologba' kerül.
 Azért házra ritka vágy;
 Inkább napon hasmánt terül,
 Mikor a' gyep meleg ágy;
 Télen vagy bangos sátorba,
 Vagy, mint az ürge, föld lyukba,
 Faluk alatt kuntsorog.

Ha meg éhül, fa levelet
Vagy kórót töm pipába,
's Szipákolván nyálat nyelet
Morgolódó gyomrába;
Mikor bőre dudorodik,
Purdék közzé kutzorodik,
Vagy gyepen hány kerekét.

Éjjel fankasként jár lopni
Tyúkok, lúdak ólara;
Nappal talpa szokott kopni
Konyhák kutatására;
Serpényt, bográtsot fótoz,
Fitzamodott lábast drótoz,
Étel maradékokért.

Egy helyt meszelőt, borostát,
Káposztán el adogat;
Másutt likadt szitát, rostát,
Avasért be varrogat;
's Tsak a' gömböztzte meg teljen,
Hogy belé hónap mit nyeljen,
Azzal ma nem törődik.

Mászsor majd gatyá madzagért
Az anyyoktól lisztet kér;
Vagy jó szerentse mondásért
Vén kantzáktól ruhát nyér;
Itt jövendőléssel bámit,
Amott pénz ásással ámit,
Holmi balgatagokat.

Igy hát a' Czigánt prédára
Szoritja korhelysége;
's A' Mi Atyánk mondására
Minden nap van szüksége;
Mert ingyen nem adnak ételt,
Ő pedig a' dolog tételt
Bűnnél inkább kerüli.

Ezért a' ki kunyoráló —
Vagy élődik tsenével —
Hazug szót hittel próbáló —
's Pajkoskodik nyelvével —
A'ki korhely, a' ki szegény,
Még is nyalkakodó Legény —
Fejér Tzigány tsúf-neve.

Adjunk tsak venyige leveit,
 Hadd öblittsem meg számát;
 Majd a' Halgató még nevet,
 Ha kezdem újj nótámat —
 Tzigánynak hát ezzel vége,
 Hogy mind neve, nemzettsége
 Veszett volna *Nagy-Idán!*

* * *

A' *Má—tzi—du—niá—iák*
 Lesznek már a' köpútba;
Démétér Gázda, 's *Gyürgy* Diák
 Mondják a' belső bútba:
 Ürdüg vigye! nem jul vágyon
 Az a' féne Magyar nágyon
 Tsufulja minket ágyon.

Míg a' *Töröknek* nem hódolt,
 Kinek jármában hörög,
 Egy vitéz 's tanult nemzet volt
 Világ hátán a' *Görög*;
 Meg mutatta sok próbában,
 Kivált Trója vívásában,
 's Hét Bóltsei nagy Tanúk.

Az elme nálok született,
 Hazájok volt Böltsője;
 Bábától ott feresztetett
 A' Verselők elsője;
 A' széles föld oda jára
 Mint tudomány vásárára,
 Pallérozás kedvéért.

Virágzó régi Rómában
 Tudósnak se tartatott,¹⁹
 Ki Fő Rend társaságában
 Görögül nem szólhatott;
 Lány szívét is inkább nyerte,
 Ki beszédébe keverte
 Az *alphát* és *omegát*.

¹⁹ Ama vers szerént:

*Qui non Graeca simul junxit documenta Latinis,
 Non potuit docti nomen habere viri.*

Mint ma nálunk több helyben van
 Földimél az Idegen:
 Ugy volt a' Görög is hajdan
 Új szita minden szegen;
 Mívnek is jobb lett kellete,
 Ha rá metzve szemléltete
Athéne vagy *Korintus*.

De áll-ortzás erköltsében
 Akkor is volt sok hiba;
 Olvassuk Irók könyvében
 's Példa mondásaiba:
 Embertelen *Kumainak*²⁰
 A' Hazugot *Kréta*inak,²¹
 Gúnyolódva nevezték.

A' *Kiliksz* rablással élő,²²
 Tengeri tolvaj vala;
 A *Kréta*i nép henyélő;
Kappadoksz rútul tsala;
 Azért találós mesében
 Kérdeztett, hogy Abécében
 Melyik betű leg rosszabb?²³

Mely tsalárdul rá szedetett
 Trója vár fa-lovokkal;
 Szent alkotmányul vétetett,
 Bár tömve volt latrokkal;
 Azért *Máro* így Menyörög:
 Hogy veszedelmes a' Görög
 Mikor ajándékoz is.²⁴

²⁰ *Homerus* Görög Verselő, meg vakulása után *Kúma* városába men-
 vén, 's örömmel fogadtatását szóbol tapasztalván, kérte a' néptől, hogy
 ötöt közönségesből tartanak, melyet midőn nem ajánlottak, azzal átkozta
 meg a' várost, hogy soha belőle versíró ne származhasson. Nemis
 tsuda hogy ottan nem nyert, mivel *Ásiában Kúmai* annyit tett mint Go-
 romba, Ostoba, Embertelen. Tsudák tsudája, hogy Magyar Verselő te-
 remhet.

²¹ *Κρετες αει ψευδαι, κακα θηρια, γαστερες αγραι*. Ezen Görög vers
 magyarul ezt teszi: A' Krétaiak mindenkor hazugok, rossz állatok, és he-
 nyélő hasak. Tit. 1:12.

²² *Itque Cilix iustā non iam Pyrata, Carinā*. Lucanus.

²³ *Καππαδοκες, κρετες, κιλικες, τρια κακια κακιαστα*: az az: A' Kap-
 padotziaiak, Krétaiak, Kilikszek, legrosszabb három K betűn kezdődő nevek.

²⁴ *Timeo Danaos et dona ferentes!* Virg. Aeneid. L. II.

Ma pedig a régi tűznek
 Szikrája sins erekben,
 Kofás kereskedést üznek,
 Se kard, se toll kezekben
 Nem illik, és rövid szóval
 Mondhatni, hogy a' Zsidóval
 Csak egy húron pendülnek.

Rőfönn a' Posztót meg húzzák;
 A vásznat mettzik fére;
 A fizetőt még is nyúzzák,
 's Ha nem telik fillére,
 Attól is vesznek uzsorát,
 Szekerét, buzáját, borát
 Véle köteleztetik.

A' Görög egy fél krajtzárért
 Átkozza magát agyon;
 Esküszik hogy azon árért
 Melyben magának vagyon,
 Mérté néked portékáját,
 Fertőztetvén tsalfa száját
 Látható hazugsággal.

Mint Farkas az odvas fából
 Leselkedik Bárányra:
 Ugy ólákodik Boltjából
 Adakozó Leányra;
 's Gyakran trágár beszédével,
 Ajándék tsetse betsével,
 Jó személyt is el bujít.

Addig addig ketsegteti,
 Míg szerettet magába;
 's Ha egyszer bé rekesztheti
 A hátúsó bútjába,

— — — — —
 — — — — —
 — — — — —

Magyar nyelvét töri rontja;
 Lovát ökrét ki tserzi;
 Szavát ízibe fel bontja,
 's Azzal a' sok pört szerzi,²⁵

²⁵ Már a' régi Rómaiaknál példamondás volt: Graeca fides; azaz: E'csak Görög fogadás, vagy Esküvés.

Egyébki minéműsége,
Kalmár 's Kupetz lelkűsége,
Zsidókban már, festve van.

De Görög Nemzet Szépei
Hirdettetnek könyvekben,
Imádtatnak mint Menyei
Lakók régi versekben;
Ma is válik helyel helyel
Közöttök olyan, a' mellyel
El tsúsz az olajos bab.

Egy balfaszság jut eszembe,
Ki mondom, ha gondoltam,
Kőrösön gyermekségembe
Mikor Tanuló voltam,
Úgy hallottam, hogy Görögnek
Hívták, 's azzal egy ördögnek,
A Kalmárkodó Magyart —

E' szerént a' Három Tsaló
Rendre le rajzoltatott;
's E' nem is szóllás, mert való,
Es meg bizonyittatott:
Hogy a' Zsidó, Tzigány, Görög,
Bár más más hangon nyöszörög,
Ha több név is — Egy állat.

* * *

Savanyúk ez ész gyümölcsek,
De rólla mit tehetünk?
Míg meg nem jobbúl erköltsök,
Másképp nem beszélhetünk,
Mint tanít a' látás, hallás —²⁶
Addig hát ez a' Javallás:
Jók ne vegyék magokra!

E' mótely még is azomba,
Falukomm, városokomm
Úgy tenyészik mint a' gomba
A putzok túrásokomm;
Ámbár szennye a' nemzetnek,
's Hív Lakosok terheltetnek
Mind vele, mind helyette.

²⁶ *Denominatio fit a potiori*: A' Többségből tétetik az ítélet.

Ha én az Országnak volnék,
Másképp fognék alkudni,
Újj gazdaságot gondolnék —
Kivánnák úgy é tudni?
De meg is mondom öltsoért,
Ha tudnillik ily bölts szóért
Egy pohár bor adatik.

En biz el kótya vetyélném
Az *Anglusok*nak őket,
Sterlingtől jól meg herélném
Azon Lélek szedőket;
Majd kazaloznák Gályákra,
's Szállítanak Indiákra
Egy üres újj szigetbe.

Kérdés: Mit tévők lennének
Ott azok egy nakásban?
Felelet: vetekeknének
Egymással a' tsalásban —
Ott sok Prokátor el élne
De Bíróvá lenni félne
Tán maga *Belzebúb* is.

Semmi Reménység Fokának
Neveznének szigetjeket,
Mert a' mondatik *Sohának*,
Mikor természeteket
Változtatná — előbb' a' sas
Galambot költ, 's lészen hasas
Nösténytől a' kan állat.

Ottan Boltnak és Kortsmának
Epülne minden kő, sár;
Egyébb munkák nem folynának,
Tsak Egy örökös vásár;
Kis Karátsonkor újulna,
Nagy után öt nappal mulna, —
Eddig vagymak az Igék!

(Folytatjuk.)

Mészöly Gedeon.

A korhely szó jelentéstörténetéhez.

Korhely szavunkat — akárcsak Melich (DLehnw. 155—6.) és Horger (Nép. és Nyelv. II, 223.) — magam is a német *Chorherr*-ből származottnak tartom. Ezt az eredetét vallotta különben Gyarmathi Sámuel is („*Korhel* L. commodus, Ge. Chorherr, canonicus, qui commode vivit“. Vocabularium 59), ezért aztán Kassai következő szemrehányása jutott osztályrészéül: „Gyarmathi' Szó-Könyvetskéjében is találkoznak vétségek . . . Kár, hogy *Korhely* szóról írván, azt *Chorherr* német szóból származtatja, a' melj Scheller' német Szó-Könyveként *Kanonokot* jelent, 's így magyarázólag a' Kanonok Urat sértőleg *Korhelynek* jelenti“ (Szókönyv I, 18). Néhány évtizeddel később CzF. sem mulasztja el megróni a ma már kétségbevonhatatlan helyességű *Chorherr* (~ *Korherr*) > *korhely* etimológiát. (Bő hangtani megokolását l. Horger: Nép. és Nyelv. i. h.). CzF. szerint ugyanis „a *Chorherr*-ből származtatás csak azt mutatja, hogy vannak nálunk emberek, kik minden magyar szót, török-szakad, idegen szóból fúrnak-faragnak“ (III, 987). A Nagy Szótár szerkesztői hazafias buzgalmukban természetesen magyar szavakból igyekeznek összebarkácsolni *korhely*-ünket, midőn azt állítják, hogy a *kortyáncsi* 'iszákos' meg a *henye* összevegyüléséből lett világra a **korheny* szó, és aztán ebből keletkezett volna a *korhely*. Ez a gyermekes szófejtés azonban nem állja meg helyét a komoly nyelvészet kritikája előtt.

Grimm: DWb. *chorherrisch* szavából következtethetjük, hogy a *Chorherr* 'canonicus' szónak a németeknél lekicsinylő, megvető, gúnyos jelentése fejlődött a reformáció idejében. Hozzánk is ebben a jelentésárnyalatban jutott el. Azonban mai nyelvünk a *korhely*-nek tudvalevőleg kétféle jelentését ismeri, ú. m.: 1. részeges, iszákos (ez az elterjedtebb, az irodalmi használatú); 2. dologtalan, lomha, lusta, semmirevaló (inkább csak a népnyelvben). Kérdés, hogy e két jelentés közül, melyik az eredetibb.

CzF. úgy látszik az előbbit tartja annak, mert szerinte a „*korhel* v. *korhely* legközönségesebb szokás szerint a. m. korcs-

mázó, iszákos, dorbézoló; más részről annyit is tesz, mint henyélő, tunya, semmirevaló, kicsapongó, mely bűnök az iszákos-ságnak is szokott következményei". Én azonban azt hiszem, hogy ha a *korhely* csakugyan a *Chorherr*-ből való, pedig ehhez nyomós kétség aligha férhet, akkor épen megfordítva áll a dolog, vagyis a 'dologtalan, lusta' jelentés a korábbi, a másik csak ennek a fejleménye.

Nemcsak a reformáció korában, de még jóval későbbben sem vethették ugyanis komolyabban a szemére akár a *Chorherr*-nek, akár másnak, hogy szereti az italt, mert nyers borral, égettborral, sörrel (már hol melyikkel) a legtöbb ember bőven élt akkor egész Európa-szerte. Még maguk a reformátorok is. Az italozást illetőleg csakugyan jól festi a régi állapotokat egy latin versecske, mely szerint: *Tam pro papa quam pro rege | Bibunt omnes sine lege*. Hát akkor miért róhatták volna fel különösebben a *Chorherr*-eknek a szeszbeli jók élvezését? Hisz ebben a gyarlóságban egyként ludas volt velük csaknem mindenki valósi, vagyoni, társadalmi, sőt — mivel Asszonyfán is elkelt a bor — nemi különbség nélkül. Nem hihető tehát, hogy a híres torkú, nagyitalú régi németek a velők egy húron pendülő szeszpusztítót éppen *Chorherr*-nek nevezték volna el. Ennélfogva az sem valószínű, hogy a mi *korhely*-ünknek 'részeg, iszákos' volna a korábbi jelentése.

Sokkal valószínűbb, hogy a 'dologtalan, lusta, semmirevaló' jelentése fejlődött ki előbb. Ezt a jelentésfejlődést a pusztán csak szellemi dolgokkal foglalkozó és sokszor dús javadalmas *Chorherr*-eknek nyugodtabb, gondtalanabb, kényelmesebb élete magyarázza meg. A reformáció korabeli irodalom prot. művelői gyakran elmondják, hogy a kat. papság dologtalanul, here módjára tölti életét. (Ezt a vádat csakúgy, mint a többit, a megtámadottak természetesen igyekeznek visszafordítani a támadókra). Még jóval később is emlegették némelyek a „heverő papság”-ot, a „klastromok henyélő fellegé”-t (lásd Orczy: Költ. Holmi 63, 171). A szellemi foglalkozást űzők munkáját különben sem szokta sokra becsülni a kapát, kaszát, iparos-szerszámot forgatók sokasága. Így volt ez régente is a világi tisztséget viselők dolgát nézve, de a *Chorherr* urakét tekintve sem volt egyébként. Az utóbbiak mindennapi elfoglaltságáról szinte a közhiedelmet fejezi ki a káptalan tevékenységéről szóló ismert anekdota (Tóth B.: Magy. anekdotakincs V, 128). Könnyen csatlódhatott tehát a *Chorherr* 'canonicus, qui commode vivit' szöhoz és így nyilván a mi *korhely*-ünkhöz is elsősorban a 'dologtalan, tétlen' > 'haszontalan, semmirevaló' jelentés.

De vajjon mit szólnak mindehhez nyelvtörténeti adataink?

A *korhely* szónak eddig ismert legrégibb előfordulása a NySz. szerint 1720-ból való. De ennél két évtizeddel korábbi adatát találjuk meg abban a levélben, melyet csicseri Orosz Miklós 1698. nov. 24-én írt gróf Beresényi Miklósnak: „Sem herczeg, sem fejedelem, sem generálisok, sem német, sem magyar nem írt énreám oly mocskokat, mint Ngod, egy rossz, *korhely* emberért, a ki nem baron, hanem barom“ (Thaly: Beresényi család II. 101). Hogy ebben az idézetben a *korhely* szóhoz a fentebbi kétféle jelentés közül melyik fűződik, az teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Így vagyunk a NySz. adataival is. Közülök a 1720-ból valónak forrásául jelzett munkához nem férhettem hozzá, maga a szűkszavú idézet pedig a pontos jelentésre nézve nem ad elegendő útbaigazítást. A többit már módomban állott forrásában megvizsgálni, és megállapíthatom, hogy csak a Gvadányi Rontó Páljából való két példa egyikében van a *korhely*-nek egészen bizonyosan 'részes, iszákos' jelentése. A többiből határozottan kiérzik ugyan a megvető árnyalat, de hogy a lustát, semmirekellőt nevezik-e bennök megvetően *korhely*-nek, vagy az iszákost, dorbézolót, bajos eldönteni.

Van azonban már a XVIII. századból is több olyan teljesen világos beszédű adatunk, melyben a *korhely* kétségkívül 'munkakerülő, lusta, haszontalan' jelentésben fordul elő. Pl. 1757-ből: „A' Földöket a' Keresztyén Rabok mívelik, mint az Ökrök gyakran eke eleiben-is fogattatnak 's úgy szántják a' Földet, magok (t. i. tatárok) hívalkodással töltik idejüket, undokok, fajtalan buják . . . Illy iszonyú fertelmes *korhel*, sok undok személyeket kényszeríttetnek a' szegény Keresztyén Rabok, kikkel Tatárország tellyes, sanyarú szolgálattal és baromi munkával naponként tartani“ (Vétsei Pap István: Magy. Geografia² 292; első kiad. 1741). 1765: „ . . . nem engedi azt az udvar, hogy olyan *korhely*, kapakerülő deákok és eretnekek számára fordíttassék“ (MonIrók XXXVIII, 177). 1766: „ . . . a türkevei tanács előtt ványai szomszéd uraimék levelek olvasatván a földökön pákászó *korhelyek* eránt, meghatároztatott, minthogy különben is dologkerülők; ami rajtok esik, magoknak tulajdonítsák“ (Gyórfy I.: Nagy-Kúnsági krónika 32). 1773: „Az Ifjúság henyésége mind magának, mind a' köz Jónak, mely tetemes károkat okozzon; azoknak példájok bizonyítják, kik *korhelységnek* adván magokat, sok roszt szenvededtenek; hogy azért a' *korhely* Ifjúság a' henyéléstől elvonattassék, 's egyszersmind a' Szolgálat 's munka által maga Javára Szoktathassék, 's ezáltal a' köz jó elé mozdíttassék

végeztetett: Hogy senki is a' ki tsak nem maga Gazdája egy Holnapon túl Szolgálat 's a Gazda nélkül, akár Férfiú, akár Asszonyi Nem ne légyen" (CorpStat. I, 490). 1783: „Minthogy a' *korhelek* a' Hazának terhei, senkit ne engedjen henyélni: mert az országnak ereje tsak a' szorgalmatosság és gyakor munka által nő és gyarapodik" (Győrfi J.: Klimius Miklós 113). 1787: „Jó napot Apolló! Tudomány' Vezére! Hogy 's mért jöttél ide *korhelyek* helyére" (t. i. a kávéházba. Orczy Költ. Holmi 115). 1790: „A' szükség ösztöne őriz *Korhelységtől*" (MindGyűjt. III, 22.). 1791: „S még a' *korhelynek*-is leszsz könnyebbségére, Úgy, hogy munka nélkül él-élhet kedvére" (Csenkeszfai Poóts A. Ifjúi Versei 191). 1792: „Igazán mondják, hogy otium est pulvinar satanae, a' *korhelység* a' Sátánnak párnája¹: mert mihelyt az ember nem tud valamit tsinálni, mindjárt rosszat tsinál" (MindGyűjt. VI, 23). 1794: „Mómus volt a' gúnyolódásnak, és nevettségnek Istene, a' ki semmit egyebet nem lendített: hanem *korhelkedett*, enyelgett, és a' többi istenek szavaiból, és tselekedetéből tsúfott ütött" (Mátyási: Semminél több valami I, 103). „Én Úrfinak mellem senkit nem fogadok, / Ételt és fizetést *korhelnek* nem adok, / Ki magának hasznát nem engedni venni, / Szabad Gavallérnak tessék haza menni. / Tsak annak ajánlom pénzem 's asztalomat, / Ki szorgalmasan üzi a' dolgomat" (uo. 211). 1795: „... ahol a szorgalmatosság koronáztatik, ott a *korhelységnek* pusztulni kell" (Harsányi-Gulyás: Csokonai V. M. össz. m. III, 432). XVIII. század vége: „Ki is telnek a gyűjtogatók magából Debreczenből, mert ez a lerna malorum tele vagyon sok sepredék emberekkel, tolvajokkal, zsiványokkal, káromkodókkal, dologtalan *korhelyekkel*" (Keresztesi J.: Krónika Magyarorsz. polg. és egyházi közelet. 392). Ugyancsak XVIII. századi adatnak számíthatjuk Kisfaludy Károly ama közlését, mely szerint szigorú atyja többnyire *korhely*, gazember, semmirevaló szavakkal szokta őt illetni gyermekkorában (Remekírók. Kép. Könyvt. XIV, bevezetés).

A *korhely*-nek ez a jelentése természetesen a XIX. században is egészen közönséges. A Nyr. XLIII, 90 közöltem is rá néhány példát Fazekas, Arany és Tompa nyelvéből. Régebbi adattaimat most a következőkkel szaporíthatom meg: „*Korhely*. Vagator, homo nihili" (Simai: Végtag. szed. szót. 214), „... de

¹ Vö. ezzel: „Otia dant vitia. Otium est pulvinar sathanae. *Henyéls* gyükere gonosság veleje 's az *ördögnek párnája*" (Kisviczay: Adag. 394).

kezzem sebemben gyukván, *korhelkodva* számott is nem táitom“ (Mondolat. RMKönyvt. X, 93). „Ugyanazért azokat a' *korhelyeket*, kik egyyüvé szoktak és szünetlen kockáztak, cinkosoknak nevezték“ (Dugonics: Péld. II, 120). „Szardanapalus Assíriai Király . . . tellyes idejét *korhely* hivalkodásban, és ágyasai között aszszonyi ruhába öltözve töltötte“ (Mátyási: A barátság és annak mestersége. 1821, 39). „A' mit egy *korhely* Párizsi szabó gigondol, kedves izlésű az minden városokban“ (TudGyűjt. 1824, XII, 77), „ . . . néhány szájtató *korhelyek* szalonnázva nézték a szép legényt“ (Kuthy: Hazai Rejt. Magy. Regényírók VIII, 26). „Hogy ne mennék örömet mikor kell! A ki nem megy, hitvány gyáva *korhely*“ (Petőfi: Péter bátya). „Megállj, öcsém! hova szaladsz? — kiálta rám, folyvást tartva a galléromat. — Elkésztél az iskolából, úgy-e? *Korhely* vagy“ (Jókai: Dekameron⁵ II, 138). „ . . . aztán meg ismeretes is az a különös egymásután a természetben, hogy *korhely* apának erőnyes fia támad, böles apa gézengúzfiat nevel“ (Jókai: Az elátk. csal. Magy. Regényírók XXV, 101). „Egy este nyilvános utcán meg akart csókolni egy *korhely* (nem 'részezes', hanem 'hitvány, semmirekellő') egy fiatal leánykát“ (uo. 311). „ . . . hogyan tud meghatalmazást adni egy ilyen piszkos, rongyos embernek? egy ilyen részezesnek, *korhelynek*, koldusnak“ (Jókai: Az aranyember³ I, 177). „ . . . a szegényt a szűk erszény vezette, a *korhelyt* a kényszerűség kergette, a gazdagabbat a tudásvágy vonzá“ (Vas Gereben: A pörös atyafiak. Magy. Regényírók XXIX, 7). „Élni él, de *korhely* és részezes“ (Pálffy A.: Egy mérnök regénye. Magy. Regényírók XXXVI, 82). „Nem vagyok én uram se *korhely*, se részezes“ (Eliot Gy.: Bede Job, ford. Salamon F. OlcsKönyvt. I, 90). „Hallottam, hogy *korhely*, részezes, semmirekellő volt, ki mesterségét nem folytatta“ (uo. 92) stb.

Ennek a jelentésnek népnyelvi előfordulására is lássunk néhány eddig még nem említett példát: „Éjjel iszom, nem aluszom, / Nappal *korhely*, nem dolgozom“ (Erdélyi: Népd. és mond. I, 224). „Csak azt mondják, hogy én *korhely* vagyok, / Éjjel nappal a korcsmában lakok. / Dolgozom én, mikor nekem tetszik, / Mikor, rózsám, pénzed fogyatkozik“ (uo. III, 182). „*Korhel* Estók azt sajnálja, / Hogy nincs neki puliszkája, / Megürült a gyomrocskája; / Bűdös vót a kapa nyele, / Nem szerette bänni vele, / Hamar fekütt, későn kele“ (Krizsa: Vadrózsák. MagyNépKöltGyűjt. XI, 123—4). Földesen (Szabolcs m.) és Debrecenben az *korhelykedik*, aki a lábaszárán csapja a legyet, vagyis dolog nélkül tölti az időt (Nyr. III, 319 és NyF. XXVI,

34). Az utóbbi hely népnyelvében egy újabb, értékes közlés szerint a *korhely* sóhasem jelent részeget, hanem mindig csak reszet, lustát, kapakaszakerülőt (Nép. és Nyelv. III, 80).

A *korhely* vagyis a lusta, lomha, semmirevaló ember olcsó idejének hasztalan sokát legtöbbnyire a kocsmában tölti, ott lopja vagy henyéli el a napot, azaz ott *korhelykedik*. Aki a kocsmát sűrűn látogatja, arról ma azt szokták mondani, hogy *egész nap a kocsmában hever*. Így mondták a régiek is: „Latthiak eo kgmek Meny Ridegh legeniek vadnak Warosson kik nem Zolgalnak, hanem chak az *korchomakon hevernek*“ (CorpStat. I, 204; 1585-ből), „... az iffiaknak mind *korcsmán éjjel való heverések* szabad ne legyen“ (uo. I, 91; 1650-ből). Később azután, midőn a dologtalan, tétlen, lustálkodó embert *korhely*-nek nevezték, és amit mívelt, *korhelykedés*-nek, akkor már természetesen azt mondták a kocsmán heverőkről, hogy a kocsmán *korhelykednek*, pl.: „A pásztoroknak korcsmákon *korhelkedni*, részegeskedni tilalmaztatik“ (CorpStat. III, 494; 1772-ből). És mivel a dologtalan ember kocsmán heverése, azaz *korhelykedése* rendszerint ivással, részegeskedéssel szokott együtt járni, azért vehette fel a *korhelykedik* ige a 'részegeskedik, dorbézol', a *korhely* névszó az 'iszákos, részeges' jelentést. Ezen értelmű használatát már 1763-ban megtaláljuk Halmágyi István naplójának következő mondatában: „... marhájakat eladták, az árát *elkorhelkedték*“ (Monírók XXXVIII, 44). Különben a XVIII. század második feléből már kimutatható *korhely-hétfő* 'blauer Montag'² és tudtommal legelőbb Csokonainál (1796-ban) olvasható *korhely-leves* (Gyomrunknak új erőt ad a *korhel-leves*.³ Harsányi-Gulyás kiad. I. k. 1. fele 76) kifejezések a *korhely* szónak szintén az 'iszákos, részeges, dorbézoló' jelentésére vezethetők vissza. Ez a jelentése azonban, amint a fentiekben láttuk, csak másodlagos fejlemény.

Csefkó Gyula.

² A *blauer Montag* eredetileg az evés-ivással, vidám mulatozással eltöltött és emiatt másképen még *guter, lustiger, unsinniger, rasender Montag*-nak (ez utóbbiból lett a mai *Rosenmontag*) is nevezett farsanghétfőjét jelentette, melyet állítólag azért neveztek *blauer Montag*-nak, mert régebben ezen a napon már kék terítő borította az oltárt; hogy a bűnbánat idejére, a kötelező nagyböjtre figyelmeztesse a híveket. Ezt a nevet azután később átvitték valamennyi olyan *Montag*-ra, amelyen a mesterlegények nem dolgoztak, hanem ünnepeltek, lakomáztak, vagy az előző vasárnapi mulatság mámorát, fáradtságát pihenték ki (vö. Fr. Seiler: Die Entwickl. d. deutsch. Kultur im Spiegel d. deutsch. Lehnworts VIII, 85).

³ Kolbász farcimina praesertim cum iusculo brassicae cocta vocantur *Korhely leves* (Szirmay: Hung. in parabolis 1804, 54).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Karaszó rét.

Igy hívnak egy kaszálót az *Ondava* és *Tarnóka* patakok közt fekvő zempléni *Garany* falu határában. (Az Államnyomda 1:36.000 méretű földmívelési térképe: *Bl. Oc. XXVII, 17. lap.* Kézirat a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára gyűjteményében).

Minthogy vizes helyről van szó, nyugodtan föltehetjük, hogy a rét egy kisebb érről kapta nevét, ami egészen közönséges helynévadás gyakorlatunkban. (Pld.: *Imár ere* és *Imár rét* Csallóközben, *Föld és Ember: 1926, 175*, vagy *Barassó* egy rét és füzes neve Mórchidán, a Rába mellett, *U. o. 1930, 198* stb.). Azt mondjuk tehát, hogy kellett lenni ezen a helyen egy *Karaszó* nevű folyásnak, érnek. Ezt a *Karaszót* pedig a *Kara* + *só* (< *Kara* + *szug*) mintájára aligha magyarázhatjuk másnak mint *Kara* + *szó*-nak, azaz magyarul *Fekete* + *víz*-nek. Ilyen *Karaszó* pataknevét eddig négy ismeretes hazánkban, s MELICH kimutatta róluk, hogy honfoglaláselőtti bolgár—török maradványok. (Honfogl. Magyarország, 29). Hogy bolgárból való, azt szerinte éppen a nevek s-sel hangzó alakja dönti el. Minthogy pedig a fenti névben az s helyett sz van, azt kell mondanunk, hogy *Karaszó* nem bolgár—török, hanem talán kun- v. besenyő-török eredetű lehet.¹

Ehhez még a következőket fűzzük hozzá: Nem tartjuk lehetetlennek, hogy *Garany* nevében (1390: *Garan*, CSÁNKI, LIPSZKY-ben *Garány*) a törökből lett magyar *Karán* személynévünk van. (A *k > g* változásra l. pld.: *Kerencs* ~ *Gerencs*, *Keremcha* ~ *Gerebse* Zemplénben. CSÁNKI stb.). Talán támogatja ezt az is, hogy közvetlen szomszédja *Barancs* község, hajdanában a *Barancs* család birtoka. (Zemplén Várm. Monogr. A *Barancs* név eredetére l.: MELICH i. m. 202. stb.), s hogy az *Ondava* folyó neve is alkalmasint török—magyar személynévből alakult. (*Föld és Ember: 1929, 195*). Mindez szerintünk többé-kevésbé valószínűsíti a *Karaszó*-török, talán kun, v. besenyő voltát.²

Bátky Zsigmond.

¹ Hogy a név a *Karaszó* alakban — egy esetleg föltételezett *Karaszó* helyett — helyesen került rá az 1866-ban készült és több revizor kezén átment térképre, a mellett az tanuskodik, hogy az összes dűlőnevek kivétel nélkül kifogástalan magyar ortográfiával vannak írva. Egy *Karaszó* nevű falu Biharban is van Tenke közelében. Oláh neve *Cărășeu*, de egy határ-rész neve már *Dumbrava Cărășeii*. A névről PAIS DEZSŐ adott magyarázatot, s azt *Kara* + *aszó*-nak, esetleg *Karaj*-, *karé* + *aszó*-nak hajlandó tekinteni. (Magyar Nyelv: VIII, 400).

² Ezt a jelenséget hívom én *helynévcsomósodás*nak, amit PAIS DEZSŐ úgy látszik félreértett. (Nép. és Nyelv.: 1930, 276).

A népies házfeliratokhoz.

Szendrey Zsigmond érdekes cikkéhez (N. Ny. III. 45.) kiegészítő adalékkal járulhatok hozzá. A „Nekem első házam” kezdetű felirat valóban Gyöngyössi János tordai prédikátortól, a híres leoninus-költőtől származik. (vö. Egy. Phil. Közl. 1892. 205. és 1900. 165.) Magyar Versei-ben (1790) olvassuk: „Homlokírás, mellyet, Tordán egy jó-akaróm kőházat építvén, az ő kérésére írtam és házának elein felírva olvastatik. 1784. 8-ik Augustus”.

Legelső Házam volt rengő bölcsöm fája,
Az utolsó lészen koporsóm deszkája.
Mi haszna, szép házat kőből építettem?
Más költözik belé maholnap helyettem.

Gyöngyössi Jánosnak két vaskos verskötetéből ez a néhány elmés és nem minden mélység nélkül való sor maradt az utókorra. Kriza János a múlt század közepéről közli, mint házgerenda felírását. (Kisf. Társ. Népk. Gyűjt. III. 232.) 1900-ban arról értesültem, hogy a székely kapukon szerte olvasható több változatban. Kettőt meg is szereztem; az egyik az a háromsoros, melyet Szendrey is közöl. A másik a következő:

Mi haszna, szép házat
Kőből építettem,
Költözik maholnap
Más belé helyettem.
Ez bár építettett
Kis Gergely számára,
Sok álnok szíveknek
Mérges bosszújára.

Hanem azt már valóban kisiklásnak kell mondanunk, hogy ez a versike cserép boros butélára is került. (Népr. Ért. 1912, 201.)

Valószínű, hogy házra való felírásért a nép legtöbbször „tudós” paphoz, kántorhoz, mesterhez, diákhöz fordult, aki meg is felelt a megrendelésnek, de a példák után ítélve, néha meg is tréfálta megbízóját.

Tolnai Vilmos.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Magyar adomaváltozatok IV.

10. *Furcsa végrendelet.*

A Kassai Kalendárium 1845. évi füzetében találjuk a következő adomát: „Egy angol piperét s pazér lást szerető nejének végrendeletében 500 aranyat hagyott, de azon föltétel alatt, hogy ez összeget, csak halála után használhassa, hogy legalább valamije legyen, mellyből magát tisztességesen eltemettethesse“. (*Mulattató tárgyak* c. rész.)

Ezt az adomát „Palócz Testamentom“ c. már 1829-ben közli a Pesti Magy. Kalendárium: „En ugyan minden vagyonomat Estók ötsémre hagyom, hogy halálom után se mondhasson rólam semmi rosszat, de ösmérem rossz gazdálkodása módját; a'ravaló nézve rendelem, hogy az örökséget tsak hólta után vehesse kezéhez“.

11. „A jó palócok“.

A palócok a mult század elején kedvelt adomahősök: a kalendáriumok pedig segítették terjeszteni ezekről a jámbor, együgyű emberekről a válogatott „elmés, és mulatságos rövid Találmányok“-at. A Váci Kalendárium 1827. évfolyamában (14—15. sz. alatt) kettőt is találunk, amelyik róluk szól.

„Egy szegény egygyűgyű Palótz Legény soha közönségesen emberekkel nem társalkodott, soha Kórtsmában nem vólt, végre az Apja kénszeríti őtet, két garast ád néki, és a Kórtsmára küldi, hogy inna, 's kedvet kapna, és az emberek közzé szokna. El megyen, de tsak az ajtónál ült le bellyebb nem mert menni, mivel sokan és nagy kiáltozással vóltak, 's kér magának egy itze bort, azonban a' Musikásoknak kiáltyák a' Legények: *húzdrá*, ezek hozzá kezdenek a' Musikához, fel ugrosnak a' Legények tántzba, dobognak, kerengnek ugrosnak. Erre meg ijjed a' Palótz Legény ott hagyta borát ló halálába haza fut. Kérdi az Apja: No fiam vóltál é a' kórtsmán? vóltam Apa, de jól adta az Isten hogy bellyebb nem mentem, mert mikor egy kiáltotta *huzzd rá* mindnyájan úgy meg ijedtek a' nagy zugásra a' Legények, hogy ide 's tova oszladoztak reszkedtek, az ajtót keresték, hogy szabadúlhatnak, de ijedtekben rá nem akadtak, én jól jártam, hogy közel értem az ajtót. Ezek pedig tántzoltak,

melly dolgot ő életében soha nem látott, mivel olly helyen nem forgott“.

„Ugyan azon Palócz Legény midőn meg házasodott vólna esztendő múlva feleségének két gyermeke lett, ő az erdőről haza jöven a' Kezébe adgyák mind a' kettőt, meg örül nekiek, egyszer egyiket, másszor másikat tsókolgatja, azonban sírva fakad, 's jajgat, kérdezik, miért sír? hogy ne sírnék úgy mond: mikor mind a' kettő olyan szép már mellyiket vessük el? azt gondolta az ostoba hogy mint a' Kutyának a' fiait el hánnyák a' Pusztá Verembe, és tsak egygyet tartanak meg alatta“.

12. Isten százszorosan fizet.

A Váci Kalendáriom 1827. évfolyamában találjuk még a következő kis történetet: „A' Katona egykor halván a Prédikálló Paptól, hogy ha az ember Isten' nevében a' koldusnak valamit ad az Isten néki száz annyit vissza fizet. A' lovát oda adá egy taligás koldusnak, mikor pedig nem győzné várni a' száz annyit minden felé kereskedik, jár, 's kél, azomban az úton egy Prédikátorra akad, a' ki három lovú kotsin jött, 's kérdi ki légyen? ez magát Isten fijának mondotta. No éppen jól vagyon, mond a' Katona, én Apádat már régen keresem, mert nekem adós száz lóval, de most egyszerre ezzel az három lóval is meg elékszek, betsülettel ki fogta lovait, 's elébb állott vélek“.

A történetke mindenhol közismert (Aarne-Thompson 1735. sz.), magyar népi változatait Honti közli (i. m.). További magyar variánsokat találhatunk még Merényinél (S. I. 211—217. l.) és Vas Gerebennél (i. m. X. 461—463. l.), valamint a Komáromi Kalendáriom 1857. évi füzetében.

Dömötör Sándor.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Menyasszony-kontyolás.

(Magyar népszokás-tanulmány.)

A menyasszony kontyolásának szertartása nemcsak a névben is kifejezett kontyfeltételt foglalja magában, hanem a fiatal asszony egész külső átváltozását is: elveszik leányságának jelét, a koszorút, pártát, haját kontyba kötik, rá főkötőt, kendőt tesznek s ugyanakkor át is öltöztetik. A kontyolással veszik fel tehát a leányt az asszonyok közösségébe, menyecskét csinálnak a leányból;¹ a konty s a főkötő vagy kendő jelenti az asz-

szony-jelvényt,² amint a székely táncvers mondja az ifjú asszonyra:

Túl a vízen, meg innét:
téged a konty megillet!³

Épen ezért tesznek a megesett lánynak is kontyot.⁴ A leány- és asszony-viselet különbsége megtalálható a régi magyaroknál,⁵ s mint általános emberi, a föld minden népénél is.⁶

Házassági szokásaink számtalan leírásában feltűnően kevés hely jut a kontyolásnak (feltekerőzésnek, felbujázásnak) s azok is igen pontatlanok és felületesek; nem vigasztalás, hogy ugyanígy van ez az idegenben is. Ez a dolgozat épen ezért a kontyolás eddigi adatokból ismert szertartásának részletes összeállítása s egyúttal az újabb gyűjtés számára tájékoztató akar lenni. A párhuzamul adott idegen anyag sorrendje: finn-ugor, török-tatár, germán, szláv, román szokások, de csak abban a mértékben, amennyiben a magyarral megegyeznek.

¹ Buschan S. 3:308., Vas. Ujs. 1872:648. — ² Sorkitótfalu, Ethn. 2:68., Nógrád mon. 162., Hajdúhadháza, Ethn. 5:262. — ³ Kriza, id. CzF. 3:956. — ⁴ Hegyhát, Vasm., NE: 1:124., Cserhát, Ethn. 9:130., Margalts 458. — ⁵ V. ö. Nemes—Nagy. — ⁶ V. ö. Schmidt—Koppers 246.

I.

A kontyolás* ideje vidékenkint igen különböző, de mégis két fő időpontra, a fektetés előttre és utánra esik. Az adatokat tekintve sokkal gyakoribb a fektetés előtti kontyolás. Sajnos azonban, a feljegyzők az idő pontos megjelölésében igen felületesek, s nem a lakodalom különböző mozzanataihoz, hanem időhöz, sőt nagyon határozatlan időponthoz kötik a kontyolást: a) a lakoma alatt¹ vagy után,² éjfél tájban,³ b) fektetés után rövid idő múlva,⁴ az elhálás után,⁵ hajnalban,⁶ reggel,⁷ másnap,⁸ másnap délelőtt,⁹ délből.¹⁰ S csak igen kevés adat jelöli meg a pontos időt, mozzanatot: a) közvetlenül a templomból hazamenet,¹¹ a menyasszonytánc¹² (sortánc,¹³ ajándék-tánc¹⁴) előtt, vagy után,¹⁵ illetve alatt,¹⁶ héréssz után a szülei háznál,¹⁷ — b) míg a vőlegény a násznép egy részével odavan a hajnaltűzét járni.¹⁸ Néhol a módosság is szerepet játszik: a szegényebbeknél mindjárt éjfél után kontyolják fel az új asszonyt, a gazdagabbaknál reggel.¹⁹

Ép ily változatos időpontú, de főképp fektetés előttre esik a finnnek és esztek kontyolása is.²⁰ A lappoknál lakoma után

* Érdekes, hogy Sárospatakon a fazekasok új céhmesterének beiktatását is kontyolónak nevezték. Nyr. 17:528.

történik.²¹ A kirgizeknél az esketési szertartást befejező papi áldás után teszik a fiatal asszony fejére a főkötőt.²² Ugyanígy a csuvasoknál,²³ de Ulġaş-ban a pogány szokások szerint csak a lakodalom második napján.²⁴ A németiség általában éjfélkor kontyol,²⁵ a szlávok pedig ép azokban a változatos időpontokban,²⁶ mint mi, az oláhok éjfélkor, menyasszonytánc után,²⁷ vagy az étkezés megkezdése előtt.²⁸

¹ Tisza vid., Hunfalvi ME. 1:272., Réső 287. — ² Csököly, Ethn. 40:199., Kethely. Békefi 75., Felsődunántúl, Honderű 1845. 1:135., Mátraalja, Ethn. 5:48., Pest mon. 1:36., Uránia 1911:238., Nagykunság, Tóth K. 15., 29., Tótkomlós, Horváth 56., Alföld, Nagy MO. 1:123., Baksay 3:58., OM. mon. 2:93., Szeged, Kovács 291., Marosmente, Lázár 89., Hosdát, Ethn. 6:215., Oroszhegy, Csal. Kör 1861:199., Orbán 1:103. — ³ Lengyeltóti, Ethn. 8:443., Felsősegesd, Ethn. 11:403., Somogy m., Szózat 1925:febr. 8., Dél-somogy, Ethn. 40:44., Bessenyő, Zala m., Ethn. 15:156., Gönczi 351., Hegyhát, Vas m., Ethn. 11:320., Sorkitótfa, Ethn. 2:68., Balaton, Jankó 391., Veszprém, Kiss 15:451., Bény, NÉ. 14:44., Esztergom mon. 82., Felsődunántúl, Honderű 1845. 1:135., Pozsony mon. 235., Nyitrai Lapok 1902. 19. sz., Berencs, Nyitra mon. 188., Palócság, Gömör mon. 184., Albert 250., Rákospalota, Réső 228., Mogyoród, stj., Kassa, Abaúj mon. 202., Hortobágy, PH. 1928. nov. 18., Hajdúnánás, Ethn. 10:290., Hajdúság, Tóth K. kézírata, Tetétlen, Ethn. 19:245., Nagygéc, Ethn. 41:129., Somogyi: Arad 3:331., Bács mon. 336., Délm. N. 1900:230., Kalotaszeg, Réső 173., Moldvai csángó, Erd. Múz. 35:164. — ⁴ Baranya m., Váradi 1:290., Kölesd, Ethn. 12:314., Dráva mell., Hunfalvi ME. 1:277., Gönczi 351. — ⁵ Börvely, stj. — ⁶ Kurucföldön 1912:224., Szentlászló, Szlavónia, NÉ. 12:241., Palócság, Réső 210., NÉ. 7:231., Malonyay 5:216., Gömör m., Hunfalvi ME. 1:282., Kalotaszeg, Jankó 158. — ⁷ Haraszti, Szlavónia, NÉ. 12:236., Baranya m., Ethn. 37:24., Sárköz, Nyr. 33:335., Lendva vid., Ethn. 9:128., Őrség, Ethn. 28:110., Somogy m., Divatcsarnok 1554:1217., Nyitraegerszeg, Nyitra mon. 190., Karancsalja, Földr. Közl. 19:246., Cserhát, Ethn. 9:134., Nógrád mon. 162., Mátraalja, Ethn. 5:50., OM. mon. 6:190., Felnémet, Ethn. 19:40., Borsod m., Sáros-patak 1912:júl. 7., Pest mon. 2:11., Gömör m., Reinsberg 48., Tokajhegyalja, Ethn. 2:249., Szűrnyeg, Nyr. 14:473., Bereg m., Lehóczy 2:197., Tiszahát, Pesti Divatlap 1845. 1:823., Técső, Réső 285., Máramaros m., Szilágyi 273., Sárret, Osváth 42., Szucsák, Erd. Nép. 3:27., Kolozsvár, uo. 2:57., Oroszhegy, Orbán 1:103., Hétfa, BH. 1881. dec. 20. — ⁸ Borsod m., Ethn. 22:166., Zemplén mon. 157., Abaúj mon. 391., Kendilóna, Szolnok-Doboka m., kéziratok gyűjtés, Kalotaszeg, OM. mon. 7:180., ism. hely. Hazánk 1:364. — ⁹ Déva, NÉ. 7:10. — ¹⁰ Baja, Baksay 3:58., OM. mon. 2:93. — ¹¹ Torockó, Erdély 3:187., Jankó 216., Csángó, OM. mon. 7:389. — ¹² Somogy m., BH. 1884. jan. 15., Nagygéc, Ethn. 41:129., Hódmezővásárhely 1899:40., Tótkomlós, Horváth 56., Arad m., Somogyi 3:331. — ¹³ Kálmány Szn. 2:214. — ¹⁴ Alsómocsolád, Orsz. Vil. 35:8., 156. — ¹⁵ U. o., Hegyhát, Váradi 1:247., Balaton dny. oldala, Földr. Közl. 13:291., Vas Gereben: A badacsonyi szüret, Ecsed, Berey József ért., Arad m., Somogyi 3:333., Kálmány Szn. 1:193., 2:214., Torda, Jankó 212., Nyárádmente, Ethn. 6:405., Alsófehér m., Lázár 91., ism. hely. Vas. Ujs. 1872:648. — ¹⁶ Hétfa, Kolumbán 63. — ¹⁷ Matyó, NNY. 2:251. — ¹⁸ Borsod m., Ethn. 22:225. — ¹⁹ Tetétlen, Ethn. 19:245. — ²⁰ Schroeder 146. stb. és a Függ. — ²¹ Schroeder 260. — ²² Lansdell 1:251., Lewchine 361., Vámbéry 288. — ²³ Buschan J. 2:829. — ²⁴ Méssáros 457. — ²⁵ Buschan W. 2:317., v. ö. még Hanika. — ²⁶ Gönczi: Muraköz 90., BB. Évk. 21:129., v. ö. még Piprek. — ²⁷ Földr. Közl. 23:251., Moldován 281., Ethn. 11:78. — ²⁸ Flachs.

II.

A kontyolás csak igen kevés helyt történik az egész vendégsereg jelenlétében, a vacsora és tánc helyén,¹ hanem rendszeren külön helyiségben. A menyasszonynak a vendégseregből való eltávozására igen kevés adatunk van; legtöbbször csak azt jegyezték fel a gyűjtők, amikor már a kontyoló helyen vannak. Pedig igen érdekes az a mód, ahogyan a menyasszonyt kiszöktetni igyekeznek. Egy XVI—XVII. sz.-beli adat szerint, mikor a harmadik táncot járták, a szövétnekes ifjak adott jelre az ajtóhoz futottak; követte őket a vőfély a menyasszonnyal, a nászoló asszony és kisasszony kíséretében és itt átadják a vőlegénynek menyasszonyát.² Hegyháton, ahol a kontyolás a menyasszonytánc után történik, rendszeren a vőlegény táncol utoljára a menyasszonnyal s eközben szökteti ki a szobából,³ másutt pedig egyszerűen tánc nélkül kiragadja.⁴ Mátra- és Karancsalján a vőfély három szál gyertyát vesz ujjai közé, három versben „elbeszéli a szent házasságot“, s közben egy-egy gyertyát elolt, végül ezt mondja: „Szószóló uram hírvél!“ ez meg válaszolja: „Vidd Isten hírvél!“ s erre a vőfély kiszalad a menyasszonnyal.⁵ A Dunántúl felső részén pedig, míg a szent házasságot beszélő vőfély a gyertyákat gyújtogatja, a menyasszony, nyoszolyóleány és asszony a derekára kötött kendő hátulsó csúcsát fogják, amikor vége a beszédnek, vele együtt kiszaladnak.⁶ A Balaton mellékén a nyoszolyóasszony fog ujjai közé három szál gyertyát s kivezeti a menyasszonyt,⁷ Bessenyőn az asszonyok hívják ki,⁸ másutt általános megjelöléssel: kivezetik,⁹ kiszöktetik,¹⁰ kilopják.¹¹ Csökölyön a násznagy versben elbúcsúztatja a fiatalpárt s kikiséri őket:

Föltesszük a menyasszony fejére
az örökös koronát.¹²

Érdekes elhomályosulása a menyasszony-szöktetésnek, hogy Dráva mellékén, ahol a menyasszony csak „eltávozik“, fektetés után egy-két óra múlva a nyoszolyók egyike tűnik el észrevétlenül a menyasszony felkontyolása végett.¹³

A muraközi vendeknél 12 órakor a menyasszonyt kiszöktetik s a kontyot suttyomba teszik fel.¹⁴ Árvában a vőfély 12 gyertyát gyújt, a nászasszonynak, koszorúlánnyoknak, vőfélyeknek egyet-egyet ad, maga kettőt tart meg, azután kezét fogva, körbe forognak s lakodalmi dalokat énekelnek, végül eloltják a gyertyákat s a menyasszony a kamrába fut és a többiek utána.¹⁵

¹ Törökkanizsa, Ethn. 7:191., Ecsed, Berey József ért. — ² Radvánszky 1:362. — ³ Váradi 1:247. — ⁴ Bars m., Hunfalvi 1:284., Arad m., Somogyi 3:333., Torontál mon. 147. — ⁵ Ethn. 5:48. és Földr. Közl. 19:246. — ⁶ Honderű 1845. 1:135. — ⁷ Jankó 391. — ⁸ Ethn. 16:156. — ⁹ Hódmezővásárhely 1899:40., Délm. Közl. 1900:230. — ¹⁰ Vas Gereben: A badacsonyi szüret, Napkelet 1859. 17. sz., Réső 275. — ¹¹ Alsócsomolád, Orsz. Vil. 35. 8. 136. — ¹² Ethn. 40:199. — ¹³ Hunfalvi 1:277. — ¹⁴ Ethn. 1:330. — ¹⁵ Ethn. 15:64.

III.

A kontyolás általában a vőlegényes háznál történik, ahol a fiatalpár lakni fog; mindössze három adat említi e célra a menyasszony szüleinek házáat.¹ De nem minden feljegyző jelöli meg a kontyolás közelebbi helyét: a házban,² külön helyen,³ valamelyik mellékhelyiségben,⁴ szomszéd helyiségben,⁵ az épület valamelyik zugában vagy valamelyik üres szobában,⁶ más szobában,⁷ mellékszobában,⁸ legszélső szobában,⁹ elzárt szobában.¹⁰ S csak igen ritka a pontosabb helymegjelölés: a vacsora helyén,¹¹ a kisházban¹² vagy hátulsóházban,¹³ de rendszeren a fiatalpár alvó helyén: a kamrában,¹⁴ hálókamrában,¹⁵ oldalnyílóban,¹⁶ mellékkamrában,¹⁷ ágyasházban,¹⁸ az ólban,¹⁹ padláson.²⁰ Néhol azonban idegen helyre, a szomszéd házba,¹² egyik nászasszony házába²² vezetük a fiatal asszonyt.

Ugyanígy: más szobában,²³ az alvókamrában²⁴ kontyolnak a finnek és esztek is. A csuvasoknál a „játékházá“-ban.²⁵ A hazai némettség a kamrában²⁶ vagy a szomszéd házban,²⁷ a tótok²⁸ és a horvátok²⁹ a kamrában, az árvamegyei lengyelek más szobában,³⁰ a rutének a padláson,³¹ ugyanígy a trencsénmegyei tótok³² s az oláhok a pincében³³ vagy kamrában.³⁴

¹ Kölesd, Ethn. 12:314., Matyó, NNy. 2:251., Szucsák, Erd. népei, 3:27. — ² Szent László, Szlavónia, NE. 12:241., Hegyhát vid., Ethn. 11:320., Zemplén mon. 157., Borsod m., Ethn. 22:225., Hortobágy, PH. 1928. nov. 18., Hajdúság, Tóth E. gyűjt., Torockó, Tordai Emke 1894:45. — ³ Bessenyő, Ethn. 16:156., Nagygéc, uo. 41:129. — ⁴ Hegyhát, Várady 1:247., Mogyoród, s. f. — ⁵ Alsómocsolád, Orsz. Vil. 35: 8. 136. — ⁶ Kálmány Szn. 2:214. — ⁷ Felsőseged, Ethn. 11:403., Hajdúnánás, uo. 10:290., Kiskúnhalas, uo. 1:402., Nagykúnság, Tóth K. 29., Szeged, Kovács 291., Arad m., Somogyi 3:333., Torontál mon. 145., Hosdát, Ethn. 6:212., Torockó, Hunfalvi ME. 3:138., Réső 303., Orbán, 5:223., Erdély 3:187., Alsófehér m., Orsz. Ref. Tan. Egyl. Évk. 1903—4:97. — ⁸ Hajdúhadháza, Ethn. 5:262., Csal. Kör., 1861:189. — ⁹ Vas Gereben, A badacsonyi szüret. — ¹⁰ Hétfalu, BH. 1881. dec. 20. — ¹¹ Törökkanizsa, Ethn. 7:191., Ecsed, Berey J. ért. — ¹² Déva, NE. 7:10. — ¹³ Torda, Jankó 212., Alsófehér m., Lázár 89., ism. hely., Vas. Ujs. 1872:648. — ¹⁴ Csökölly, Ethn. 40:199., Gönczi 351., Balaton dny. oldala, Földr. Közl. 13:291., Nógrád mon. 162., Tisza-vidék, Hunfalvi ME. 1:272., Hajdúnánás, Ethn. 10:290., Kiskúnhalas, Ethn. 1:402., Nagykúnság, Tóth K. 16., 29., Hódmezővásárhely 1899:40., Kalotaszeg 1:246., Hétfalu, Kolumbán 63., Csángó, OM. mon. 7:389. — ¹⁵ Palócság, Haszn. Mul. 1873:66.,

Gömör m., Hunfalvi ME. 1:282. — ¹⁶ Ormányság, Várady 1:208. — ¹⁷ Tiszavid., Hunfalvi ME. 1:272., Réső 287. — ¹⁸ Dráva mell., Hunfalvi ME. 1:277. — ¹⁹ Haraszi, Szlavónia, NÉ. 12:236. — ²⁰ Mátraalja, Ethn. 5:48., Nógrád mon. 162. — ²¹ Kölesd, Ethn. 12:314., Balaton mell., Jankó 391., Matyó NNy. 2:251., Torockó, Jankó, 216. — ²² Cserhát, Ethn. 9:134. — ²³ Schroeder 148., 218., 219., 240., 256. — ²⁴ U. o. 256. — ²⁵ Mészáros 456. — ²⁶ Hanika 53., 68. — ²⁷ U. o. 61. — ²⁸ Piprek 107., Lovcsányi 39., Ethn. 15:62. — ²⁹ Piprek 133. — ³⁰ Ethn. 11:403. — ³¹ Nemzetiségi Ism. Kvt. 1:165. — ³² Ethn. 15:64. — ³³ Moldován 281. — ³⁴ Ethn. 11:78.

IV.

A lakodalmi leírások felületessége okozza azt is, hogy a kontyolásnál jelenlevőket sem jelölhetjük meg mindig pontosan. Egyes helyeken csak nők vannak jelen,¹ és pedig: a menyasszony anyja,² testvére s ánya,³ a rokon asszonyok,⁴ nyoszolyók,⁵ nyoszolyó asszonyok,⁶ nyoszolyó lányok,⁷ vagy pedig külön kontyoló,⁸ kötőkötő,⁹ szakértő asszonyok.¹⁰ Két adat szerint csak az örömszülők vannak jelen,¹¹ illetve, ha a lánynak nincsenek szülei, akkor a vőlegényé, ha az is árva, akkor egy asszonynénje.¹² Másutt a zeszterasszony s sokan mások a rokonságból és azért végzik a kamrában, nehogy valaki meglássa, az azonban, hogy kitől óvakodnak, sajnos nincs feljegyezve.¹³ Néhol azonban férfiak is, és pedig a vőfély,¹⁴ a násznagy,¹⁵ vagy pedig általános meghatározással: a legközelebbtől érdekelték.¹⁶ A vőlegény jelenlétének megállapítása a legbizonytalanabb,¹⁷ s bár legtöbbször nem említik, valószínű, hogy a fektetés után otthon történő kontyolásnál jelen van.¹⁸ Mogyoródon bár éjjelkor történik a kontyolás, az asszonyokon kívül jelen van a vőlegény, s utána, aki előbb éri — a kontyoló vagy a vőlegény — megcsókolja;^{18a} csak egy esetben van kifejezetten megmondva, hogy nincs ott.

Az eszteknel meghívják még a vőlegényt, násznagyot, a vőlegény apját és még néhány vendéget,¹⁹ a görögkatholikus keleti finneknél minden rokon ott van.²⁰ A kirgizeknél a templomban történik a kontyolás, de némely helyt a vőlegény nincs jelen.²¹ A csuvasoknál csak a nyoszolyólányok vesznek részt.²² A körmöci németeknél: „bei dem (Brauthauben) keine Männer zugegen sein dürfen”.²³ A tótoknál: „mancherorts dürfen auch die družki dabei nicht zugegen sein”.²⁴ A trencsénmegyei tótoknál a férj, első vőfély, nászasszony s a menyasszony keresztanyja,²⁵ Zólyom vidékén csak a nászasszony,²⁶ a ruténeknél a szülők, nyoszolyólányok és vőfélyek,²⁷ a sokácoknál az asszony-rokonok vannak jelen.²⁸ A krassószörényi oláhoknál az édes

anya, nászasszony, néhány néne és a legmeghittebb barátnői vesznek részt.²⁹

¹ Vas Gereben, A badacsonyi szüret, Bessenyő, Ethn. 16:156., Cserhát, u. o. 9:134., Alföld, OM. mon. 2:93., Baksay 3:58., Hosdát, Ethn. 6:215., Kolozsvár, Erd. nép. 2:57., Torda, Jankó 212., Hétfalu, BH. 1881. dec. 20., Déva, NE. 7:10., Alsófehér m., Lázár 89., Ism. h., Vas. Ujs. 1872:648. — ² Kölesd, Ethn. 12:314. — ³ Balaton dny. oldala, Földr. Közl. 13:291., Karancsalja, u. o. 19:246. — ⁴ Csököly, Ethn. 40:199., Lengyeltóti, Ethn. 8:443., Balaton vid., Jankó 391., Nagykúnság, Tóth K. 29. — ⁵ Hegyhát, Várady 1:247., Őrség, Ethn. 28:110., Csepel, Földr. Közl. 18:241., Heves mon. 217., Hétfalu, BH. 1881. dec. 20. — ⁶ Alsómocsolád, Orsz. Vil. 35. 8. 136., Dél-somogy, Ethn. 40:44., Balaton dny. oldala, Földr. Közl. 13:291., Hegyhát vid., Ethn. 11:320., Sorkitótófalú, u. o. 2:68., Mátraalja, u. o. 5:48., 50., Uránia 1911:238., Albert 250., Pest mon. 1:11., Perkáta, Nyr. 2:514., Rákospalota, Réső 228., Tokajhegyalja, Ethn. 2:249., Kassa, Abaúj mon. 202., Torontál mon. 145., Kolozsvár, Erd. nép. 2:57., Torockó, Hunfalvi M.E. 3:138., Réső 303., Orbán 5:223., Erdély 3:187., Nyárad-mente, Ethn. 6:402., Alsófehér m., Lázár 89., Ism. h., Hazánk 1:364. — ⁷ Szucsák, Erd. nép. 3:27., Hosdát, Ethn. 6:215. — ⁸ Torockó, Erdély 3:187. — ⁹ Nógrád mon. 162., Alföld, OM. mon. 2:93., Baksay 3:58., Bácsbodrog mon. 336., Kalotaszeg, Jankó 158. — ¹⁰ Alföld, OM. mon. 2:93., Baksay 3:58., Bácsbodrog mon. 3:36., Kalotaszeg, Jankó 158. — ¹¹ Zemplén mon. 157. — ¹² Nagygéc, Ethn. 41:129. — ¹³ Hétfalu, Kolumbán 63. — ¹⁴ Somogy m., Szózat 1925. febr. 8., Lendva vid., Ethn. 9:128., Őrség, u. o. 28:110., Veszprém m., Kiss 15:451., Bény, NE. 14:44., Esztergom mon. 82., Pozsony mon. 235., Rákospalota, Réső 228., Abaúj mon. 392., Hajdúhadháza, Ethn. 5:262., Tetétlen, u. o. 19:245. — ¹⁵ Mátraalja, u. o. 5:48. — ¹⁶ Kiskúnhalas, u. o. 1:402. — ¹⁷ Hegyhát Váradi 1:247., Lengyeltóti, Ethn. 8:443., Somogy m., Szózat 1925. febr. 8., Kölesd, Ethn. 12:314., Hegyhát, u. o. 11:320., Őrség, u. o. 28:110., Sorkitótófalú, u. o. 2:68., Bény, NE. 14:44., Esztergom mon. 82., Karancsalja, Földr. Közl. 19:246., Palócság, Réső 210., Nógrád mon. 162., Torontál mon. 145. — ¹⁸ Pozsony mon. 235. — ^{18a} sfj. — ¹⁹ Schroeder 219. — ²⁰ U. o. 249. — ²¹ Lansdell 1:251. — ²² Mészáros 457. — ²³ Hanika 48., 61., 68. — ²⁴ Piprek 107. — ²⁵ Ethn. 15:64. — ²⁶ Ethn. 15:65. — ²⁷ Ethn. 3:8. — ²⁸ B. B. Évk. 21:129. — ²⁹ Ethn. 11:78.

(Folytatjuk.)

Szendrey Akos.

Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások.

Babonás előítéletek, szokások Hódmezővásárhelyről mind-
ezideig alig közöltettek. Mindössze Tasnádi A. „böngészett ki
Alföldünk egykori népeinek babonáiról“ 41 drbot és közölt
1864-ben a Széll Farkas által szerkesztett Hmvasárhelyi Alföldi
Naptárban, melyek saját jegyzete szerint a XV—XVI. század-
ból valók. Bárhonnan böngészte is, valamennyi jelenben is él
a vásárhelyi népnél, amiről saját gyűjtésem tanúskodik. E nap-
tár azonban igen ritka, úgyszólván egyetlen példánya van bir-
tokomban. Ezenkívül Török Károly jegyzett le a vásárhelyi
nép ajkáról babonás szokásokat, melyek főleg a Magyarország

Képekben c. folyóirat 1867—70. évfolyamaiban megjelent néprajzi leírásaiban fordulnak elő.

Bár a köztudat szerint a vásárhelyi nép babonaságra nem könnyen hajló, babonákban nem hisz, kivált a lakosság nagyobb részét kitevő reformátusság, amint ezt Szathmáry Károly 1844-ben a Regélő Pesti Divatlapban, Szeremlei Sámuel pedig a város monographiájában megállapítják, mindamellett való, hogy az alább közölt hiedelmek annyira közismertek, hogy azokat — főleg asszonyok — tudják, emlegetik s elég sűrűn gyakorolják. A vásárhelyi múzeum tárgyainak gyűjtögetése közben följegyzett s itt bemutatott gyűjteményem azt mutatja, hogy rendszeres gyűjtés nem volna hiábavaló e 65.000 lelket számláló nagy magyar városban. Adataimat 1910 előtt gyűjtöttem; ma még nagyobb szükség van az anyaggyűjtésre.

Időjóslás.

1. Hosszú, kemény tél lesz, ha Szt. Mihály napján (szept. 30.) nyugatról fú a szél.
2. Jó idő lesz télen-nyáron, ha a vadludak a pusztára (keletre) mennek.
3. Télen hideg, nyáron eső lesz, ha a vadludak a rétre (nyugatra) mennek.

Hideg idő lesz:

4. ha az ökörszem télen az épülethez közel megy,
5. ha télen *mólnárszemű* (fehérfényű) *csillag* van az égen,
6. ha az izzóparázs összeáll.

Eső lesz:

7. ha *esővirágos* az ég (apróbb, mint a báránnyelű, füstös, ködös és egy táj fele van),
8. ha *kapával szaggatott*, dirib-darabos a felhő,
9. ha *bubás fölleg* (hosszan elnyúlt síma fölleg fölé tornyosuló baba alakú fehér fölleg) van az égen,
10. ha múltó égzengés hallatszik,
11. ha délről tisztul az ég, közszólás szerint: „alól derül: bocskor merül“,
12. ha a fal mellett sok hangya van,
13. ha szól a leveli béka,
14. ha a verebek *tapasztanak*¹,

¹ csöverte, hidegmarta tapasztott házfalakat — mikor másutt élelmet nem találtak — vagdalgják a sárkőzé kevert búzaszemekért, ilyenkor aztán a falon tovább maradnak, mivel lábaik tapadnak a nem elég síma, kemény tapaszthoz. Tréfás értelemben használják, mert a verebek nem adnak hozzá, hanem elvesznek a tapasztott falból.

15. Ha a varjú hármat szól egymásután,
16. ha a lúd a dudva (trágya) tetejére kívánczik,
17. ha a baglyok visítanak,
18. ha a ló tüszköl,
19. ha a marha föltartja a fejét, szagul a levegőbe,
20. ha a tehén rázza a lábát,
21. ha a disznó cicázik,
22. ha a szalonna bőre megpuhul,
23. ha a macska sűrűn mosdik,
24. ha fázik az ember lába,
25. sok eső lesz, ha bugyborékkal esik az eső,
26. kevés „száraz“ eső lesz, ha a csirke beszalad az eső elől,
27. ha Medárd napján (jún. 8.) eső van: 40 napig minden nap esik valamennyit.

Jó esztendő lesz:

28. ha a gólya füstösen jön haza,
29. ha husvét előtt lehet kaszálni,
30. ha sok csikó van korán márciusban,
31. ahány nappal Szt. György (ápr. 24.) előtt megdördül az ég, annyi frt. lesz a búza,
32. ha sok akácvirág van, búza is sok lesz,
33. ha sok a tiszavirág, bor is sok terem,
34. ha nagypénteken nincs eső: dinnye, kóty (= sárgadinnye) sok lesz,
35. télen amilyen hosszú jégcsapok vannak a ház ereszén, olyan nagy eső kukorica terem a következő nyáron,
36. nem lesz szeles esztendő, ha a szarka a fa tetejébe rakja a fészket.

Rossz esztendő lesz:

37. ha péntekre esik karácsony,
38. ha a gólya tisztán jön vissza,
39. ha sok liba van tavasszal,
40. ha meggy nem lesz, búza se lesz.

Természettőlotti erők (szellemek).

41. forgószelelben a nép boszorkányt sejt, baltát vagy kést hajítanak bele és rákiáltanak,
42. a szelet nem szabad szidni, mert az Úr szolgálja, aki szidja: nehezen hal meg,
43. ha nagy szél fú, valaki felakasztotta magát,
44. a kocsi után azért lőnek, hogy a rossz szellemet elkergezzék,

45. ha a nap süt és esik az eső: az ördög veri a feleségét;
46. ha jégeső esik, az udvarra ki kell tenni a sütőlapátot, vagy a baltát élével felfele állítva,
47. ha menydörög, szentelt barkát vetnek a tűzre, hogy szűnjön,
48. úrnapi szentelt zöldágakat visznek haza a pápisták és égzengéskor a tűzre dobják, hogy a villám bele ne üssön a házba.

Karácsonnyal kapcsolatos hiedelmek.

49. Karácsony szombatján este az ablakba kitesznek annyi féldióhaját, ahány a családtagok száma és színig töltik vízzel; akiéből másnap reggelre kiapad, az hal meg hamarabb.
50. Karácsony szombatján 7 esztendősnél fiatalabb fiú vagy lánygyerek háromszor szaladja körül mezítelen a házat és a végablakon nézzen be; ha lát valakit az asztalon feküdni, az meghal a következő esztendőben.
51. Karácsony szombat éjjelén a férfi sapkájának vagy kalapjának az asztalon kell hálni, mert az ilyen sapkával a hasfájós lovat megverni igen hasznos; az asztal alá pedig szénát, szalmát, zabot, vagy kukoricát tesznek, abból adnak másnap a jószágnak.
52. Karácsony szombatján este az asztalon maradt kenyér- és kalácsdarabot nem szedik össze, csak másnap és elteszik, hogy veszett kutyának adhassák, melytől az meggyógyul.
53. Karácsony estéjén, aki nem eszik diót, az gilvás lesz.
54. Karácsony éjszakáján 12 órakor a lovakat megitatják piros almáról (az itatóvályúba piros almát tesznek), hogy egészségesek legyenek.
55. Karácsony napján, ha férfi megy először a házhoz, bika-borjú, ha nő megy, kancaborjú lesz.
56. Karácsony éjszakáján nem jó egymás mellett feküdni, mert szőrférges lesz a szalonna.
57. Karácsony estéjén foghagymával kenik meg az istálló ajtaját, küszöbét azért, hogy meg ne ronthassák a jószágot.
58. Karácsony estéjén, ha fölülről (északról) fú a szél: jó termés lesz.
59. Fekete Karácsony: fehér húsvét.

Vegyes babonák.

60. Halottak napja hetében nem jó mosni, mert aki mos, annak hasogatódni fog a karja.
61. Aki vasat talál: megverődik.
62. Aldozócsütörtökön vérré válik a bor az emberben.

63. Aki retket eszik: ügyes lesz.
64. Aki kantából iszik: meghízik.
65. Ha üres kantát visznek a házba, fogfájós lesz valaki.
66. Aki tavasszal ülve lát először gólyát, az lusta lesz abban az évben.
67. Ha lakodalomban a násznép összevesz, a fiatal pár is veszekedős lesz.
68. A kemence előtt az előtét meg kell fordítani az nap, mikor sorozásra megy a legény, hogy be ne vegyék katonának.
69. Nagypénteken sütik a jószágra a billeget.
70. Mikor a gyerekeknek kiesik a foga, a kuckóba hajítja, de előbb ezt mondja: egér, egér, adjál nekem vasfogat, én meg adok csontfogat.
71. Mikor a macska nyalja magát és akire ránéz, az kikap.
72. Farkas máját, aki megeszi: bátor lesz.
73. Pénteken mosott ruhában megüti az embert az istennyila.
74. Ha a ménkü beleüt a házba és meggyúl a ház, csak tejjel lehet eloltani.
75. Ha a tűz pöröl (erősen ég): harag lesz a háznál.
76. Éhezik valamelyik atyáknfia, ha evésközben ott hagyunk egy falatot.
77. Ha a lány kanalat nyal: pörölős napa lesz.
78. Ha a kutya vonyít: tűz lesz.
79. Esőben hajadon fővel kell kiállani, hogy a haj megnőjjön.
80. Gyümölcsfa tövére dögöt ásnak, hogy jobban teremjen.
81. Idegen helyen az első álom beteljesedik.
82. Új holdkor ütögetik a zsebet, illetve a zsebben levő pénzt, hogy abban a hónapban sok legyen.
83. Akinek egy krajcár sincs a zsebében, azt oldalba vizeli a kutya.

Hagyományos szokások ültetéskor.

- Dinnye és tök elrakásakor az asszony rákucorodik minden tűre, hogy édes és nagy legyen.
- Dinnyét századik nap (ápr. 10.) azért rakják, hogy nagy legyen.
- Fokhagyma elrakásakor az asszonyok ráfnganak minden tűre, hogy erős legyen.
- Kapor és mák magot villámláskor kell elszórni.
- Sárgarépat a férfinak kell elrakni, hogy vastag legyen.
- Virágot havitisztuláskor kell ültetni, hogy jobban virágozzon.
- Violát nagypénteken déli (12 órakor) harangozáskor kell vetni, hogy dupla legyen.

Újholdkor nem vetnek semmiféle magot, mert mindig virágzik, soha se terem.

Gyógyító növények.

Ineresztő fű (*Lysimachia nummularia* L.) inránduláskor, lábzsugorodáskor vízben megfőzve olyan melegen használandó, hogy a fájós láb elállhassa. Az inakat gyengíti.

Sátánfű (*Ajuga chamaepitys* Schreb.) hasrágásról, csikarásról és ijedésről is pálinkában áztatva isszák.

Sömör fű (*Ranunculus acer* L.) sömör ellen, zsírral összetörve kell bedörzsölni.

Ruta fű (*Ruta graveoleus* L.) tehénnek adják, ha nehezen ellik; asszonynak szüléskor szagolni kell, hogy könnyen szüljön.

Tej fű (*Polygala vulgaris* L.) levesben asszonynak, korpában tehénnek adják a magját, hogy könnyebben jöjjön a teje.

Gyujtovány fű (*Linaria vulgaris* Mill.) hideglelésről használják.

Vaj fű (*Picris hieracioides* L.) tejes köcsögöt szoktak vele kiforrázní.

Bors fű (*Satureja hortensis* L.) penészes hordó tisztán tartására főzve használják.

Ördögoldal fű (*Glycyrrhiza eshinata*) gyökere összetörve, megfőzve fogfájásról igen jó.

Úti fű (*Plantago media* L.) sebre jó.

Farkasalma fa levél (*Aristolochia elematitis* L.) vágásra, sebre használják, de előbb fehér borban áztatják, mely megeleveníti. Padláson földéfa alatt áll.

Meggyfa levél, hasmenésről használják kisgyereknek, fürdőt készítenek belőle.

Tengeri hagyma (*Scilla bifolia* L.) levelét bicska v. késfokával megütögetik, hogy nedves legyen és így vágásra igen hasznos.

Fehér mályva rózsza (*Althaea officinalis* L.) köhögésről jó.

Bazsarózsa (*Paeonia Tournef*) szárítva teának főzve asszonyok használják, ha elmarad a vérzésük.

Combor (*Mentha pulegium* L.) és *üröm* (*Artemisia*) tyúktetű ellen szokták a tyúkpadrást behinteni.

Juhszalag (*Clenatis vitalba* L.) bélmenésről kis gyerek fürdőjébe.

Gilicetüsök (*Ononis spinosa* L.) és *szék salyáta* (*Statice Gmelini* Wild.) gyökerét vérfolyásos asszonyok fürdővizébe főzik.

Fehér mályva (*Althaea officinalis* L.) köhögésről kis gyerekek,

fehér folyásról asszonyok isszák a virágját pálinkába áztatva.

Fődi bodza (*Sambucus ebulus* L.) sebre jó kötésnek.

Fülbecsavaró (*Sempervivum tectorum* L.) fülfájás ellen jó.

Hunyor (*Polygonum hydropiper*) vérfolyásról.

Bolondító (*Hyoseyamus niger* L.) fogfájásról hasznos, forró vízben megfőzve, gőzére tartják a fájós fogat.

Bodza-, hársfa- és akácfavirágból készült teát gyerekek isszák köhögésről.

Torma, elreszelve, mézzel összekeverve köhögésről igen jó.

Vereshagymát kelésre használják.

Sáfrányt leáztatják vízben és szemfájások, főleg kinek szemén árpa van, isszák.

Gyógyító szokások, gyógymódok.

Hascsikarásról kéménykormot isznak vízben.

Nyilalásról húshagylókor levágott fekete tyúk tolla használ.

Szokták elásni egy ásonyomra azt az inget, melyikben először éri a nyilalás, akkor elhagyja.

Ijedésről minden reggel éhomra ivóvizet szoktak inni.

Nyavalyatörésről minden reggel éhomra kútvizet isznak. Szív-
rózsáról (= fenyőfa toboza) is szoktak inni.

Szélgörcsről fa, különösen fenyőfa görcsről isznak pálinkát.

Sárgaság elmúlik, ha 9 krajcárért sóslorum (*rumex crispus*) magot vesznek a patikában, otthon megtörik, 9-szer átszítá-
ják, ismét 9-szer a visszáján és 9 papirosra egyformán el-
osztják, de úgy, hogy az osztás egyszer történjék. 9 nap, reg-
gel, délben és este evés előtt egy-egy port borban, vagy va-
jas piritosra kenve bevesznek. Akkor is elmúlik, ha arany-
gyűrűről, vagy arany fülbevalóról isznak vizet.

Odavizelés ellen fekete retket enni a legjobb orvosság.

Hideglelésről, gyujtovány-, harmadnapos-, kóborló-hideglelés-
ről egyaránt a leghasznosabb, ha a hideglelést szabad ké-
mény alá ültetik és lisztes zsákkal ütik, mondván: „a mi lá-
nyunkat v. fiunkat a... hideg leli“.

Rühesség ellen legjobb Szent György nap (ápr. 24.) előtt meg-
fürödni.

Fogfájás ellen ördögöldalfű (*Glycyrrhiza echinata*) gyökerét
törd össze, főzd meg és azzal mossad a fogad, arcod is kösd
be vele.

Nyakfog elmúlik, ha éhnyállal (reggeli evés előtti nyál) a ne-
vetlen újjal meghúzzogatják.

Rossz nyavajáról denevért kemencében megszáritva por alakjában vagy folyadékban kell bevenni.

Gümő v. *csomó* a kézről elmúlik, ha keresetlen csonttal megkerekítik és a szemet behunyva hajítják el a csontot.

Bél- és torokfájásról megperzselt disznókörmö megtörve pálinkában vagy vízben jó orvosság.

Árpa elmúlik a szemről, ha 3 szem árpát kézbe véve 3-szor megkerülik a kutat s minden kerülésnél egy-egy szemet belehajtanak a kúfba a káva egy-egy sarkánál.

Hóttetemre ökölnyi kis cipőt szoktak sütni.

Sárgaságba esik, aki havibajos ruha első levébe lép, azért azt szemébe, árnyékszékbe szokták önteni.

Fog- és fülfájás ellen villámütötte faszilánkkal kell a fogat v. fület megpiszkálni.

Fájós szemet ablakharmattal kell mosni, akkor elmúlik.

Hátfájós nem lesz, aki égzengéskor a földön hencsergeti magát.

Hasfájásban szenvedő, vizelni nem tudó, székrekedésben levő meggyógyul, ha az első fonállal, melyet a lány fon, körülköti a hasát, miért is az első fonalat meg kell tartani orvoságul.

Erős lesz a beteg, ha vízben álló rozsdás vasról iszik.

Nyúlós nyál eláll, ha macskafarkát a szájbán megforgatják.

Disznóbetegség elleni orvosság: Szent György nap (ápr. 24.) előtt talált keresetlen kígyót összetörve 1 liter ecetszeszbe kell tenni, ebből a disznó moslékjába kell önteni egy kanállal minden disznó részére.

Nyüves kocadisznót hált vízzel (a kémény alatt a tűzhelyen egy éjszakát otthagyt ivóvíz) kell s . . . be önteni napfeljött előtt három reggel egymás után.

Beteg birka meggyógyul, ha egy kötéssel 9 csomót kötnek egy madzagon és azzal a birka hasát körülkötik.

Kenéskor, húzogatóskor mondják:

áj, báj,
kecskeháj,
majd meggyógyul, ha nem fáj.
Ha adsz, használjék
Ha nem adsz, hadd fájjék.
Sárkerék, tippán,
felnyöhetsz már ettől
alsó, felső szomszédkutyák
jóllakhattok ebből.

Szerencse — szerencsétlenség.

Ajtóra kifeszített denevér szerencsét hoz a házhoz, annak is, aki megszáradva magánál hordja.

Disznó orrát elküldeni valakinek: szerencsét küldeni.

Disznó orrát asszonynak enni nem jó, mert mindent eltör.

A szerencse nem hagyja el az embert, ha levelibékát fog és azt üvegben vízben kitelelteti. Tavasszal piacon alkudozás nélkül vett cserépedény oldalát több helyen ki kell fúrni, a békát beletéve éjjel 12 órakor el kell ásni olyan helyen, ahol hangya van. Kilenc napig áll a földben, mely idő alatt a hangyák leeszik a húst. A csontjáért ismét éjjeli 12 órakor kell kimenni, amikor nagy zsongást hall az ember, de nem szabad megijedni, hanem föl kell venni és egy kígyófejjel zacskóba kötve nyakban hordani.

Luca napján tányérba, virágcserepbe búzát tesznek, vizet öntenek rá, mely kikel és megnő karácsony estéjére, amikor az asztalra teszik. Szokták küldeni egymáshoz is. Mindkét esetben azért, hogy szerencse legyen a háznál.

Aki tükröt tör: 7 évig nem lesz szerencsés (pl. a lány nem megy férjhez).

Aki az úton patkót talál, hazaviszi, megőrzi, hogy szerencséje legyen.

Aki pávatollat tart a háznál: szerencsétlen lesz.

Szent György (ápr. 24.) előtt azért fogják a pillét, hogy szerencsét hozzon.

Újesztendőkor kenyeret kell enni, meg lencsét, babot, hogy sok pénz jöjjön a házhoz.

(Folytatjuk.)

Kiss Lajos.

NÉPMŰVELÉS.

A magyar népművelés körvonalai.

(Fekete József: A magyar népművelés körvonalai. [Dolgozatok.] Budapest, 1930. 176 lap.)

Szerző népművelési tárgyú írásait gyűjtötte össze e kötetben. Ezek az írások „a magyar népművelés apostolkodó időszakából való, amikor a gondolat hirdetése, a mozgalom népszerűsítése és terjesztése volt a főfeladat”. A magyar népművelés, amikor sajátos nemzeti működését megkezdte, alapvetésében részben külföldi, részben belföldi minták után indult.

A népfőiskolai gondolat c. fejezetben (125—132 l.) „A népművelés főbb kérdései“-t követő minden idevágó témát felölelő cikkek gazdag sorozata után ismerteti szerző, Grundtvig Miklós (1783—1872) dán püspök s történetíró működését, aki új művelődési eszményt teremtett. A *humanisztikus* és a *klasszikus* műveltségnek „a való élettől távolálló“, „aszott, fáradtlekkű, fanyarkedélyű, határozott cselekvésre rest vagy képtelen könyvmolyokat nevelő“ iskoláival szemben megteremtette a 18—25 év közti *ifjúkor* iskoláját, a *népfőiskolát*. „A népfőiskola nem szakiskola, nem készít elő valamely élethivatásra. Csak jó, művelt és hasznos polgárt akar nevelni a hazának. Élethivatásától, eredeti foglalkozásától sem akarja elvonni növendékeit, sőt inkább az adott műveltséggel hivatásszeretükben igyekszik megerősíteni őket s foglalkozásuk fontosságának tudatát fejleszti bennük“. „Eszközei is mások, mint más iskoláéi. A könyvet elveti, mert ez könyvműveltséghez juttat. Az *élő* szó hatalmas sugalló erejével pótolja a tankönyvet“. „A népfőiskola legfőbb tárgya az *anyanyelv* s a *nemzeti irodalom*, azután a *történelem*“. „A *történelemre* jellemképző ereje miatt óhajt kiváló gondot fordítani; meg azért is, mert minden emberi tudás alapjában történeti is“. A nemzeti irodalom legkiválóbb költői termékeinek ismertetése, olvastatása a másik főtantárgya a népfőiskolának. (Az irodalom a nemzeti lélektükrre.) Fontos tárgy még „a haza statisztikája“ = honismertetés, célja „a hazaszeretet fejlesztése s a haza jelen állapotának megismertetése a nemzeti feladatok meglátása végett“. „Nagy szerepet juttat a népfőiskola az *éneknek és testgyakorlásnak* is. Kívánja a régi nemzeti és népi daloknak feltámasztását“. „A népfőiskola mellé *mintagazdaságnak* s *mintaműhelynek* felállítását is kívánja. Nem szakképzés, hanem testi foglalkoztatás és a hasznos tevékenységben való gyakorlás céljaira“. Csak később, de Grundtvig szellemében kerültek bele a népfőiskola anyagába a *természettudományok* és *egyéb gyakorlati ismeretek* (írás, fogalmazás, számolás stb.). „A kereszténység szellemét nem oktatás, hanem nevelés útján érvényesíti“. „Művelő anyagából hiányzik minden olyan elem, amely nem a nemzet egészére vonatkozik, vagy amely a nemzet általános érdekétől távol van“.

A magyar népművelés úttörői és apostolai, — jóllehet lényegben megegyeztek Grundtvig alapvető gondolatával és a népművelés nagy feladatának megoldására készséggel állították lelkes munkásságukat az északi országokban elterjedő eszmék szolgálatába — azonban más, teljesen önálló, eredeti, speciálisan magyar impulzusokat is nyertek ezen a téren. A magyar népművelők tehát egyrészt önállóan s a magyar nép és nemzet jelleméhez és viszonyaihoz alkalmazkodva igyekeztek a népművelés nagy feladatát megoldani. Szerző reámutat arra, hogy Széchenyi István volt — Grundtvig fellépését sokkal megelőzve — az első magyar népművelő. „Széchenyi ugyan nem írt sem pedagógiai, sem művelődéspolitikai tartalmú írást a népművelésről“, de a Hitelben kifejezett

tételeivel: „A magyar parasztság a magyarság utolsó gyámola“. „A tudományos (kíművelt) emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma“, az a célkitűzése, hogy „egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországon egy ember se legyen kenyér és munka nélkül, föld és szakismeretek nélkül és az erkölcsi műveltséget senki sem nélkülözze“, mindez széleskörű és mélyre ható programmot ad az iskolán kívüli népművelésnek. Mint annyi más esetben, úgy itt is, ha nem is a részletező kidolgozásban, de a határozott célkitűzésben a magyar nevelő megelőzi a külföld tudósait¹ „Széchenyi témérdek írásával s egyéb közéleti tevékenységével az egész nemzet nevelője volt. Életének legfőbb célja az volt, hogy a magyar lelket s a magyarság életét — egy tisztító nevelési folyamaton átvive — megújítsa, hogy bölcs és szerető kezeibe véve fajtájának sorsát, nevelje nevelés nélkül maradt népét“. (Magyarország tanítója, 18—24. l.)

Széchenyi gondolatainak továbbfejlesztése által kell a magyar népművelésnek nemzetneveléssé alakulnia: „A magyar népművelés korszerű nagy nemzeti feladata: az évszázadokig szellemileg gondozatlan, vagy nem eléggé gondozott istenadta magyar népet műveltség által fölemelni és a nemzet többi rétegéhez gondolkodásban, érzésben, akaratban közelebb hozni és őket a nemzeti műveltség közös elemei és közös nemzeti eszmények lelki kapcsolai által egy nemzeti testté forrasztani. Politikai demokráciára, műveltségbeli magyar többségre való törekvésnek, a társadalmi felfordulás és erkölcsi romlás ellen való védelemnek ez az egyedüli helyes kiinduló pontja és alapja“. „A nép iránt való érdeklődés a nép iránt való szeretetet ébreszti föl bennünk, ez a szeretet meg a népért való munkára hajt majd bennünket“. „A néplelek »nyers« külseje alatt sok-sok nagy értéket fogunk ott felfedezni, találékony eszt, okosságot, erős értelmességet, játékos elmét, sokhúrú kedélyvilágot, komoly erkölcsi érzéket, tudás- és művelődési vágyat, mély gyökerű szépérzéket, munkaszeretetet stb., mind olyan értékeket, amelyek népünket kitűnő emberanyaggá teszik a népművelő munkára s amelyek arra fognak sarkalni bennünket, hogy ezt a »faragatlan« népet faragjuk, csiszoljuk, pallérozzuk, mert ez minden fáradságra érdemes“. „A népművelés a népet a falu vezetőivel, »az urakkal«, lelkileg összekapcsolja, e lelki kapocs révén pedig a nemzettel. A népművelő munkában a nemzetnek két, eddig egymástól idegenül élő osztálya megismeri egymást, megtanulja egymást becsülni, értékelni s ebben az érzésben a két, egymástól elidegenedett testvér újból egymásra talál és szívet-lelket cserélve fognak majd közös munkához a faluban a falu testi, szellemi és erkölcsi jólétéért. S ha ez a testvéri egymásratalálás és testvéri ölelkezés minden faluban

¹ A nők egyenjogósítása terén a három első röpiratszerző: Bárány Péter, Pálóczi Horváth Ádám és Decsy Sámuel (1790), a nőnevelés terén Fáy András, éppúgy mint a népművelés-nemzetnevelés terén Széchenyi István: új nevelésszemléletek első hirdetője!

megtörténhetik: a népművelés elérte legfőbb célkitűzését: a népet bekapcsolta a nemzet testébe. Így válhatik a népművelés — nemzetneveléssé“. (Népművelés-Nemzetnevelés 25—25. l.)

Mindenekelőtt a falusi népet, a magyar falu népet kell a népművelés útján magasabb kultúrfokra emelni. „Reclus, a híres francia földrajztudós írja, hogy a magyar paraszt Európa legértelmezebb parasztja. Külföldön járván, minmagunk is megállapíthatjuk, hogy népünk más nemzetek alsóbb néposztályainak tagjaival összehasonlítva testi-lelki művoltának legjellemzőbb sajátosságaiban páratlanul áll, valóban »királyi népe« Európa parasztságának“. „Pap, tanító, jegyző gondolkodását át kell alakítanunk, lelküket át kell gyúrnunk, hogy nagy *nemzeti küldetésnek*, nagyszerű emberi feladatnak érezzék a falu népének vezetését, szociális és szellemi gondozását“. „Ne torzítsuk a falut *kisvárossá*, amely a maga jellegtelenségével és felemás voltával szinte visszataszítólag hat reánk, hanem a falu *sajátos jellegét* megőrizve: lássuk el a falut az anyagi és szellemi kultúra minden szükséges eszközével és intézményével, hogy vonzó erejével még a városba törekvőket is az otthonhoz, a nagy *nevelő* erejű szülőfaluhoz és szülőföldhöz kösse, mert akkor lélekben sikerült a hazához is kötni őket!“ (A népművelés lehetősége. 31. l. A falusi népművelés kérdései. 48—52. l.)

A népművelésnek azonban megvannak a maga veszélyei. Ezek közül legelől áll az, hogy „a nem megfelelő módon való műveltség-terjesztés és népművelés a *magyar néplelket* könnyen kiforgathatja sajátos művoltából. „Az egyetemes magyar nemzeti kultúrára nézve szinte a lét vagy nem-lét kérdése az, hogy a magyar néplelek megfelelő művelése útján *sajátos magyar* népkultúrát tudjunk kitermelni. De éppen itt fenyeget nagy veszedelem bennünket: a magyarság művelt és »műveletlen« része közt tatóngó óriási űr miatt. A művelt magyarság idegen kultúrák emlőin nevelkedett s nevelkedik: műveltségének még annyi magyar színe és tartalma sincs, amennyi nemzeti kultúránk kínesei révén lehetne. Iskoláink nemzeti műveltségünk elemeit is nagyon fukar lélekkel ismertetik s azt a keveset is összekeverik más népek kultúrájának egyidejű ismertetésével, úgy, hogy az iskolai műveltségben a magyar elemek bizony nagyon hamar és könnyen elmosódnak, még mielőtt egy kissé megszilárdulhatnának“. „Iskoláinknak eddigi intellektualista iránya műveltjeink gondolkodásformáját is oly módon alakította ki, amely a népi gondolkodástól nagy mértékben eltér. A két gondolkodásmód közt egyelőre nagyon nehéz máról-holnapra hidat verni. A népi gondolkodásmódot nagyjából még ma is a képekben való gondolkodásmód jellemzi: mondanivalóinkat a képzeletbe írt képek, történetek segítségével kell vele közölnünk, mert értelmi erői még fejletlenek s fogalmi gondolkodásra nagyjából még képtelenek“. „A nép ma nem azért műveletlen, mert nincs meg az iskolai végzettsége, amelyet mi »általános műveltségnek« szoktunk nevezni, hanem azért, mert nincs semmiféle kultúrája. Az eredeti,

életet szabályozó népi kultúráját már elvesztette, újat a maga erejéből nem tudott szerezni, kialakítani, a felsőbb osztályok pedig nem siettek támogatónan segítségére, hogy új népi kultúrát alakíthasson ki magának". (A népművelés veszélyei 37—39. l.)

A másik nagy veszély, amely a népművelést kísérheti, *társadalmi* és egyben *politikai* jellegű. „Mindenki jogot formál a népművelésre és mindenki ereje, ügyessége és függesége szerint igyekszik ezen a réven a tömegek lelkén úrrá lenni és azt a maga képére és a maga céljaira átformálni. A népművelés és kultúra-terjesztés pedagógiai célja kezd háttérbe szorulni s helyette mindjobban a társadalmi és politikai cél kezd úrrá lenni. Minden ilyen szervezet a maga szűkebbkörű ideológiáját, törekvéseit a népművelés címen igyekszik a társadalom lelkébe átplántálni". „A magyar népművelés újabb fejlődése a nemzetnevelés jegyében indult meg: a kultúra erejével a nemzet szertetagolt testét egy testté és lélekke: nemzetté igyekszik forrasztani". „Mégis féltő, hogy a vallásfelekezeti, társadalmi, politikai, esetleg nemzetiségi ellentétek kiéleződésével és erősödésével a népművelésének társadalmi, politikai, felekezeti és nemzetiségi irányzatossága igyekszik erőre kapni". „Egy más természetű veszély, hogy a népművelés terén nálunk a kelleténél talán nagyobb mértékben igyekeznek a szórakoztató elemet, a kulturális hedonizmust, hangsúlyozni és érvényre juttatni". (A népművelés veszélyei 40—43. l.)

Az ismeretek terjesztésében még egy veszély fenyegethet bennünket, az *intellektualizmus* veszedelme: „Az előadók az erre való hajlandóságot az iskolákból hozták magukkal s mondanivalóikat, az ott tanultakat az ott tanult módon közlik most hallgatóságukkal. Pedig az iskolákban a »rendszer« s a nagyobb »tudományos szín« kedvéért ők is sok feleslegest tanultak. A népművelésben mindez fölösleges is, káros is". (A népművelés veszélyei 44—45. l.)

Milyen legyen tehát a népművelő munka, hogy belőle új népi kultúra sarjadjon? Semmiesetre sem *iskolaszerű*, bár ma még népművelési tevékenységeinket ez jellemzi. „Az iskolai nevelés és oktatás és a népművelés kétségkívül igen közeli rokonságban vannak egymással, de a két tevékenység csak külsőleg és csak felületesebb megítélésre látszik azonosnak. A két tevékenységnek — minden rokonságuk mellett is — *alapvető különbségeik* vannak. Ezek az alapvető különbségek olyanok, hogy külön *népművelési »pedagógiáról« didaktikáról és metodikáról* — nevezzük egy szóval — *népművelés-tanról* lehet szó". „Az iskolai munkát — természetének megfelelően — mindig bizonyos *megkötöttség* jellemzi". „A népművelői tevékenység éltető lelke a *szabadság, a megkötetlenség*". Az iskolai neveléssel szemben „a népművelési tevékenység *önkéntes érdeklődés*en alapszik. A *kell-t, a kényszerítést* itt nem ismerik. Ennek az önkéntes érdeklődésnek fölkelte, biztosítása, állandósítása a helyi körülményekhez és szükségletekhez való *állandó alkalmazkodásra* kényszeríti a népművelőket. Ez az alkalmazkodás azonban *szabadság*,

megkötetlenség nélkül nem lehetséges". „A népművelésben a hallgatóság érdeklődésének biztosítása és állandósítása és a siker, az eredmény a fő. Mindenki a maga választotta s a legjobbnak tartott úton haladhat a cél felé". „Nem szabályok és paragrafusok, hanem csak józan megítélés és pedagógiai tapintat korlátozzák a népművelő munkájának szabadságát". (Iskolaszervezések a népművelésben. 46—47. l.)

„A köztudatban az iskolán kívüli népművelési tevékenység legfőbb feladata: az *ismeretterjesztés*, ismereteknek az alsóbb néprétegek közt való *népszerűsítése*". Az *ismeretközlés* (tanítás, előadás) a népművelési tevékenységnek nem egyedül való formája, „sőt fontos és szükséges, hogy a népművelésben az *ismeretterjesztés mai egyoldalúsága és túlsága* csökkenjen, s hogy a népművelők a *nép-lelek művelésének*, fejlesztésének, gazdagításának és nemesítésének más formáival és eszközeivel is megpróbálkozzanak". „Ne akarjunk mindig és mindenáron csak oktatni; szórakoztatással is művelhetjük a nép lelkét, ha személyes részvételünkkel azt irányítani és megnemesíteni törekszünk. Okos módon végzett népművelési tevékenységben még az oktatás is szellemi szórakozás számba megy. Az iskolán kívüli népművelésnek két legfőbb formája van: az *oktatás* és *szórakoztatás*, főbb eszközei pedig: az *élőszó*, a *betű* (könyv, ujság), a *kép*, a *zene*, a *kirándulás*, *ünnepélyek* és a *testedzés*". „A népművelői tevékenység lehet: a) *ismeretterjesztés* (közhasznú, közműveltségi, gyakorlati, vagy szakismeretek terjesztése és népszerűsítése: *oktatás*, *tanítás*); b) *lélekművelés* (lélekformálás; az érzület fejlesztése, nemesítése és gazdagítása, kedélyápolás, szórakozás: *nevelés*); c) *ügyességek elsajátítása* (*képzés*). Az iskolán kívüli népművelés leghatalmasabb eszköze: az *élő szó*. Az *élőszónál szuggesztivebb s nagyobb lélekformáló erő nincs*". (A népművelés főbb formái és eszközei 53—54. l.)

Szerző a fentiekben nagy általánosságban kijelölve a magyar népművelés követendő irányait, az elméleti alapvetés után áttér az iskolán kívüli népművelés eszközeinek elemző részletezésére. (Az *élőszó*, a *kép* és a *betű* az iskolán kívüli népművelésben. 58—60. l.)

Az *élőszó* és a *kép* jelentőségének külön fejezetet szentel: „Az *élőszóban* ott van a lélek melege, tüze izzása", "... „S ebben van hatásának igazi titka is: a *lélek* felgyújtásában, felébresztésében". „Ez minden ujságnál és minden könyvnél elvenebb erejű eszköz!" „A népművelő tevékenységben sem elégedhetünk meg pusztán ismeretközléssel, hanem itt is fontos, sőt főfontosságú az *élőszó* útján való állandó *lelki ráhatás*, *szellemi befolyás*, *szellemi vezetés*". „Népünk legnagyobb tömege a szellemi táplálék fölvetelésében még csak a fülére szorul és csak ebben gyakorlott (beszélgetés, prédikációk, beszédek stb.)". A nép vezetőinél tehát az *élőszó* bírása elsőrendű követelmény. „A magyar ember született szónok. Szeret szónokolni és szereti az ékesszólást, a szép szavak mámorát. Talán

— a francián kívül — nincs más nép Európában, amelynek körében annyi született, de — sajnos — parlagon maradt és maradó szónok volna. S mégis oly kevés igazi nagy szónokunk van ma és olyan kevés a kiváló előadónk száma is. Katolikus papjaink előadóképessége fogyatékos. A protestáns papok előadóképességének pedig inkább csak technikai része van kiművelve. Tanítóink, tanáraink az előadásbeli ügyességet tekintve jóformán teljesen képzetlenül kerülnek ki iskoláinkból. „Iskoláinknak túlságosan egyoldalú elméleti iránya rontott itt sokat. Ezt ellensúlyozni kell az előadásbeli ügyesség intézményes gyakoroltatásával. A nép és az ifjúság vezetőinek képzésében ennek elsőrangú helyet kell biztosítani“. (Az előszó a népművelésben. 61—72. l.)

Az emberi lélek gazdagításának másik megbecsülhetetlen eszköze: *a kép*. „Mind az iskolában, mind a népművelésben még alárendelt szerepben, csupán *szemléltető eszközként* használatos“. A kép *oktató és nevelő* (gyönyörködtető) ereje *a művészi rajzban, művészi képben* (festmény, karc, nyomat, műlap stb.) s *a filmben* érvényesül *önállóan*, mint az emberi léleknek külön *formanyelve*. Az iskola és a népművelés ezt a *formanyelvet* még nem vette birtokába s nem tette pedagógiai eszközévé! „A kép önmagában is tud beszélni. Talán jobban és lélekhez szólóbban, mintha magyarázat kíséretében csak szemléltető eszközként használjuk fel. A képben megvan az a lehetőség, hogy magában, vagy legalábbis kevés szóbeli magyarázattal kísérve, az emberi léleknek a nyelv mellett másik kifejező formanyelve legyen“, „ne a képről tartsunk magyarázó előadásokat, hanem tanítsuk meg az embereket a képolvasásra“. (Az élő szó, a kép és a betű az iskolán kívüli népművelésben. 58—60. l. — A kép a népművelésben. 104—106. l.)

Elrettentő, amit szerző a népművelés körében való irodalomismertetés eddigi némely eltévelyedéséről mond. Ezen a téren is igyekszik az egészséges továbbhaladás kereteit kijelölni: „Az irodalmi oktatás elsősorban *irodalmi művek ismertetése*, olvasása, olvastatása s az olvasott, ismertetett művek megbeszélése legyen, azaz a szó szoros értelmében vett *irodalom ismertetés*. A nemzeti irodalom temérdek termékéből csak a nemzeti, a kedély- és erkölcsi nevelés céljaira kiválóan alkalmas műveket (egyes költeményeket, novellákat, az egészen rövid terjedelmű műveket is ideértve) kell tárgyalásra kiszemelniünk, elsősorban legnagyobb íróink, másodszorban a néphez közelebb álló írók műveiből. A művek ismertetésén kívül nagy gondot kell fordítani *nagy íróink élet- és jellemrajzának* színes, eleven, vonzó, nevelőhatású *ismertetésére* is. (De itt nem szabad esztétikai és kritikai jellemzést értenünk!)“. „*A népköltészet* nevelőértékű *termékeiből* szintén bőven válogathatunk. (Népdalok, népmesék, mondák, népballadák, történeti anekdoták s a néphumor egyéb megfelelő termékei.)“ A népművelés körében az irodalmi műveknek nem esztétikai, kritikai, poétikai, irodalomtörténeti, mondjuk tudományos szempontból való fejtegetése, méltatása

a földadat, hanem azoknak tartalmi ismertetése, a művek érzelmi, gondolati kincsének a hallgatóság lelkebe való átültetése". (Az irodalomismertetés a népművelés körében. 87—95. l.)

A betű (a könyv, könyvtár) a népművelésnek és az önművelésnek legönállóbb eszköze. „A könyv előadót, nevelőt, mestert, cseveget, társalkodót, szórakoztató társat pótol, illetve pótolhat. Tartalmilag ugyanúgy hat, mint az előszó. De éppen ebben vannak hátrányai a népművelés szempontjából. A *betű* (könyv, könyvtár) *önmagában* csak a szellemileg már némileg önállósult emberek számára való művelő eszköz". „A könyvek *megválogatása* s az olvasni-valók egymásutánja a népművelő legnehezebb problémája". (Az előszó, a kép és a betű az iskolán kívüli népművelésben. 58—60. l.)

Ez a probléma a *népkönyvtárak* felállítása által nyerhet megoldást. Hogy a magyar népművelésnek mennyire centrális jelentőségű ügye a népnek megfelelő olvasmányokkal való ellátása, az látszik abból, hogy a Kultuszkormány egyedül „1929 őszén 1510 újonnan létesített népkönyvtárt (községi közkönyvtárt) osztatott ki a törvényhatósági iskolán kívüli népművelési bizottságok javaslata alapján a községek között, a törvényhatóságok nagyságához és lélekszámához mért arányszámban. Bárhogy ítélik is meg egyesek Klebelsberg gróf művelődési politikáját, az ő kultúrpolitikájának ez a nagy demokratikus tette a nép művelődésének forrása. E könyvtárak legnagyobb része a falvakra és a tanyákra futott!" „A világháború előtt is volt már nekünk gyönyörűen kifejlesztett népkönyvtárszervezetünk temérdek könyvvel". De „annak a könyvtömegnek energiája holt kincs volt és felhasználatlanul, vagy legalább is nem ökonomikusan felhasználva ment veszendőbe. Az akkori művelődési politika megelégedett a könyvtárak létesítésével, de hamisítatlan liberális gondolkodással nem törődött a könyvtárakban rejlő szellemi energiáknak tudatos, cél- és tervszerű hasznosításával. Fölállította a népkönyvtárakat, mint művelődési eszközöket és lehetőségeket, de mindenkinek egyéni tetszésére bízta, hogy használja azokat. Az eredményt ismerjük. A szellemileg kiskorú néprétegek nem tudtak mit kezdeni a nagyszerű és nagylelkű ajándékkal: iskolákban és községházak szekrényeiben porosodtak és pókhálósodtak a néplelek pallérozására hivatott könyvek". „Félő, hogy megfelelő gondoskodás és előrelátás híján a most létesített könyvtáraknak is hasonló lesz a sorsuk. Ezért népkönyvtári politikánk legfontosabb és legsürgősebb feladata ma: az újonnan létesített népkönyvtárak hasznosítása — a népművelés céljainak megfelelően". Ezután gyakorlatilag tárgyalja a szerző a könyvtárügy három aktuális problémáját: a könyvtárak elhelyezését, kezelését és a népművelési előadásokkal való kapcsolatát. Hangsúlyozza, hogy a népkönyvtárnak *elhelyezése* tekintetében a „sablonyszerű megoldás nem lehetséges vagy nem célszerű. „Legfontosabb, hogy a könyvtár mindenki számára minden nehézség nélkül hozzáférhető legyen". Ha ez nem lehetséges, arra az esetre javasolja szerző a „csomagkönyvtárak" gondola-

tának megvalósítását, amely szerint „a könyvtár könyvanyaga a nagyobb használat kedvéért, ott, ahol ezt a könyvtár megfelelő elhelyezésének nehézségei indokolják, állandóan kisebb egységekre szétbontassék és 15–20 kötetes csoportokban adassék ki egy-két havi használatra azoknak a felekezeti, társadalmi, politikai csoportoknak, amelyek máskülönben a könyvtárt vagy éppen nem, vagy csak gyéren használnák. A könyveknek ez a körforgása egész évben így tartana”. A könyvtárak *kezelése* tekintetében rámutat annak a régebbi felfogásnak káros következményeire, melynél fogva „a falu értelmisége ezt a munkát valami alsóbbrendű munkakörnek tekintette, amelyet terhesnek tartott, s amely a becsvágyát nem igen élesztette”. „Régebbi népkönyvtári politikáinknak igen nagy hibája és mulasztása volt, hogy a könyvtárkezelő személyének a könyvtárak hasznosításában való döntő fontosságát nem látta meg és a könyvtárkezelő személyi megválogatásának kérdését elhanyagolta. Jórészen ezért nem fejthették ki régi népkönyvtáraink a tőlük méltán elvárt hatást és jórészen azért mentek tönkre és kallódhattak el oly könnyen. A könyvtárak adminisztratív kezelése fontos: ez azonban csak a könyvtár rendben tartását jelenti”. „A könyvtárkezelő főadata lényegében pedagógiai feladat: nevelő értékű könyveket ügyes taktikával, rábeszéléssel, minden kínálkozó módon kell eljuttatnia az emberek kezéhez, az emberek lelkéhez, hogy a könyv nevelő ereje az emberekben kultúrává, életté alakuljon át”. „A könyvtárkezelő feladatának ez az újabb fölfogása az illetékeseknek viszont azt teszi kötelességévé, hogy a könyvtárkezelők személyét a feladat nagyságához és fontosságához mértén válasszák ki, munkájukat eszerint értékeljék és megfelelően jutalmazzák, hogy a becsvágyat az elismerés ilyen külső jeleivel is élesszék és fokozzák”. „A könyvtárkezelő vázolt feladatkörét csak úgy töltheti be jól, hogyha a sáfárságára bízott értékeket maga is jól ismeri. Első kötelessége tehát a könyvtár könyveinek alapos megismerése”. „Ismernie kell a jó könyvtárkezelőnek az olvasókat is, azok lelkét, szellemi műveltségbeli színvonalát, érdeklődési körét stb.” ... „értenie kell érdeklődést, kíváncsiságot kelteni a könyvtár könyvei iránt s erre minden alkalmat és eszközt fel is kell használnia”. „Az ilyen könyvtárkezelő kezében a könyvtár nem marad holt kincs, hanem életalakító, életújító, kultúrát teremtő, elvenen ható erő lesz”.

„A népkönyvtárkezelők és a népművelési előadók közös, egyetértő munkája fogja a népkönyvtárakban rejlő művelő erőket teljesen érvényre juttatni és a nemzetnevelés szolgálatába állítani”. „A régi népkönyvtári és a régi népművelési (akkor: „szabadoktatási”) politikáinknak másik nagy hibája az volt, hogy egymásról tudomást sem véve, a cél, feladat rokonságát, belső kapcsolatát nem érezve, egymástól független, külön utakon haladtak. Ahol folyt szabadoktatási tevékenység, ott nem mindig vagy éppen a legtöbbször nem volt népkönyvtár, amely az élőszó hatását megrögzítette, elmélyítette volna, amely az élőszó által fölébresztett szellemi érdek-

lődés és szükségérzet további kielégítésének eszköze lehetett volna. Az élőszo elröppent s hatását is, mint a futóhomokot a szél, elfújta az idő. S bár volt is népkönyvtár: ugyan kinek jutott még akkor eszébe, hogy a népművelésnek ezt a két hatalmas eszközét: az élőszt és a betűt, egymás hatásának erősítésére, támogatására egybefogják? Kinek jutott volna eszébe a tudományoskodó szabadoktatás korszakában a koncentráció fontos metodikai elve? Másutt meg volt könyvtár (ezek egy nagy részét hamis okoskodással nemzeti-ségi-politikai okokból szintén nemzetiségi vidékek nem helyezték el), de nem gondoskodtak ott szabadoktatási tevékenységről, amely a népet szellemileg előkészíthette volna arra, hogy a könyvtárt sikerrel használhassa. A szellemileg kiskorú és gyakorlatlan, felkészületlen istenadta nép nem tudott mit kezdeni a könyvtárral. Lett tehát heverő, holt kincs! Amnyira nem látták a népművelés e két főtenyezőjének együvértartozását, hogy mindegyik számára külön-külön »tanácsot« szerveztek és ez a két tanács egymástól függetlenül, egymásra való figyelem nélkül működött. Pedig „a benső kapcsolat a népművelési előadások és a népkönyvtár közt a nép előtt is kézzelfoghatóbbá teszi a népművelési előadások célját: hisz a könyvtár könyveinek megértéséhez juttatja el őket. De milyen nagy propaganda ez a könyvtár részére is“. A népművelési tevékenység és a meglevő népkönyvtárak működésének összekapcsolása, egymásra utalása mellett elérhetjük, hogy „a sablonos, talán felnőtteknek egy kicsit unalmas, iskolás előadások szemináriumszerű foglalkozássá alakulnak át, amely élénkebb, közvetlenebb s a felnőttek szellemi vezetésére sok tekintetben alkalmasabb is“. „Ez a közös szellemi munka személyi tekintetben is értékes lelki kapcsolatokat fejleszt majd az előadók és hallgatók közt“. (Népkönyvtári kérdések. 109—116. l.)

Továbbiakban megismertet bennünket a szerző „A finn népfőiskolákról“ szóló tanulmányában északi rokonaink fejlett népkultúrájával. (142—147. l.) Ugyancsak sok tanulságot meríthetünk több, a népművelés érdekkörébe vágó munka értékes ismertetéséből is.²

Ami a jövőt illeti, a szerzőnek népművelésünk belső, intenzív fejlesztésére vonatkozó számos értékes javaslatával találkozunk. Mindenekelőtt állandó népművelési intézmények létesítését sürgeti s e tekintetben a gazdag múltú és nagy sikerekkel dicsekedhető skandináv népfőiskolát állítja eléink mintául. „A népfőiskolai tanfolyam« elnevezés nálunk ma még csak szó, név sajátos tartalom nélkül“. „Ily népfőiskola létesítésére való magyar törekvések és

² 1. A. H. Hollmann: Die Volkshochschule und die geistigen Grundlagen der Demokratie. (2. Aufl. Berlin. Verlag v. Paul Parey 1919.) 2. Dr. Horst Keferstein: Volksbildung u. Volksbildner. (Pädagogisches Magazin 121. Heft.) 3. Katona Béla: A népművelés újrendszere. (Bpest 1918.) 4. Szentiványi Károly: Falusi programok. (Budapest, 1920. Stephaneum.) 5. P. M. Rühlmann: Kulturpropaganda. (Charlottenburg, 1919. Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte G. m. b. H.)

kísérletek (Mezőkövesd, Kecskemét, Szeged, Vámosmikola, Csanak, Szanda stb.) még nem jutottak teljes sikerhez: igazi magyar népfőiskola még nincs". Javasolja azután az értelmiség műveltségi színvonalának és műveltségbeli felsőbbségének megtartására (amelyet anyagi leromlása folytán veszélyeztetve lát), hogy „az ország minden olyan városában, ahol több középfokú iskola van, a középfokú iskolák tanártestületeinek bevonásával s a helyi értelmiség szabadoktatói munkára vállalkozó tagjainak bevonásával, állandó szervezettel bíró intézmény keretében meg kell szervezni a szabadlyceális oktatást". Mert „a népművelés tágabb értelemben vett fogalmi körébe beletartozik az értelmiség számára való művelődési alkalmak adása is". Ezért van szükség reá, hogy a már régebben kialakult, úgynevezett szabadlyceumi előadások a városokban újra felvirágoztassanak, megfelelően a nagyobb helyek többlet kívánó népművelési szükségleteinek. Ugyancsak idevágó fontos javaslat, mely szerint: „házánk minden egyeteme és főiskolája mellett állandó szervezettel bíró intézmény keretében megszervezendő a szabadegyetemi oktatás (university extension)". Itt találjuk a népkönyvtárügy újjászervezésére vonatkozó javaslatokat is. (Az iskolán kívüli népművelés állandó intézményei. 164—166. l.)

A katolikus falusi népművelés előmozdítására mindenek előtt javasolja, hogy a helyi iskolán kívüli népművelési tevékenységről való gondoskodás az egyházközségeknek *főadatává* tétessék. (167. l.)

Már 1918-ban reámutat szerző annak szükségére, hogy „a nemzetnek a világháború után való újjászervezésében a népnevelés és népművelés ereje a kor demokratikus szelleméhez méltó egységes népművelési törvénnyel biztosítandó". (169. l.)

Ezekben vázolható röviden Fekete József könyvének tartalma. Bár cikkei ismertetései, kritikái és beszédei a legkülönbözőbb időben és helyen jelentek meg, mégis együttvéve egységes és — rögtön hozzátelhetjük — igen egészséges felfogását nyújtják a magyar népművelés jelen állásának, nehezebb problémáinak s jövőendő feladatainak. Az egész mű világnézeti hátterében Széchenyi ma is aktuális tanításai állanak: a szerző maga is kiemelkedő munkása annak a mozgalomnak, mely e tanítások korszerűségét a köztudatba minél inkább átvinni igyekszik. A népművelés alapvetéseinek helyes felfogására nézve döntően fontosnak tartjuk azt a megállapítását, hogy a magyar nép nem azért műveletlen, mert nincs meg az *iskolai műveltsége*, hanem azért, mert nincs semmiféle *kultúrája*. A régiből kivetkőzött s újat kialakítani nem tudott, de nem is tudhatott. Nem kicsinyek azok a nehézségek, melyek egy új népkultúra kialakítása előtt állanak; de talán túlozza a szerző a magyar középosztály és földművesosztály műveltsége közötti szakadékot. Nagyon reménytelen volna minden népművelés, ha a ma-

gyar intelligencia és parasztság műveltsége, mint Nyugat és Kelet szellemi különbsége állnának egymással szemben. Sem a magasabb műveltség magyar elemeit, sem az új virágzásra emelendő parasztműveltség nyugati elemeit (egyházi, politikai műveltség) nem szabad lebecsülnünk. Az azonban kétségtelen, hogy a közeledést megnehezítő tényezők között a kulturális egyenlőség bizonyos hiánya inkább megvan, mint pl. az északi országokban.

Szerző a népművelés irányának egységessége érdekében nyomatékosan követeli a minél szélesebbkörű állami intézkedéseket s a régi felfogásnak: „a szabadoktatás társadalmi feladat” mellőzését. A népművelés menetének megindítása és felügyelete valóban állami feladat; de az állam tulajdonképpen és legfőbb feladata az, hogy a *társadalmi népművelés* folyamatát az egész társadalomban megindítsa s széleskörű felügyelettel, de ugyanakkor sokoldalú szabadsággal is, biztosítsa az eltévelyedésektől és bármely irányú partikularizmustól vagy szétforgácsolástól.

Szerző cikkeiből kialakul előttünk a magyar népművelés fejlődésének egész képe, a legelső kezdetektől fogva a mai napig s a közeljövő feladataig. Az első korszak, Széchenyi István nemzetnevelő föllépésétől kezdve az 1920-as évekig, belefoglalva az ú. n. „szabadoktatás” 1870—1920-ig terjedő idejét, minden szép eredményei mellett is tulajdonképp a kísérletezésnek kora volt. A szabadoktatás elsősorban a városi közönség művelését tűzte ki célul s a szabadlyceumi előadásokat még ma sem utolért mértékben virágoztatta fel. Az iskolán kívüli oktatás csakis akkor kap első, szélesebb jellegű lendületet, amikor a kultuszminisztérium az 1920-as évek elején maga is belátja, hogy az iskolán kívüli népművelés a magyar nemzet életében nagy szerepre hivatott. Ekkor megfelelő rendeletekkel, a törvényhatósági népművelési bizottságok megszervezésével lerakja a további fejlesztés első alapjait. A felnőttek oktatása ekkor mélyül el és a kialakuló sokoldalúságban ezentúl a nép, a falú s a fiatalok oktatására esik a hangsúly. Az utolsó 8 évben ez az első, még kissé ingatag alapvetés továbbfejlődött. 1929-től kezdve az iskolán kívüli népművelésnek a kultuszminisztériumban külön ügyosztálya van s ennek vezetősége, az ügyosztály élén Nevelős Gyula miniszteri tanácsossal, megszilárdítja az- eddigi alapokat s a magyar népművelést nagy arányokban s a célnak megfelelően kibontakoztatja. Ma már az egész ország területén meggyökeresedett az iskolán kívüli népművelés. A felnőttek oktatása, az iskolán kívüli népművelés most már öncél, nem pedig

az iskolai nevelés kiegészítő függeléke, mint amilyennek azt a hivatalos körök az 1920-as évek előtt fogták fel. A helyes és nagyarányú célkitűzések során mindinkább átmegy a köztudatba, hogy a felnőttek oktatása általános szempontból egyenértékű az iskolai neveléssel, mely mindinkább szakképzéssé s arra előkészítő jellegűvé alakul át; nemzeti szempontból pedig a felnőttek oktatása az iskolai nevelést egyenesen fölülmúlja. A mi népünk földművelő foglalkozásai révén hamar elszakad az iskolázástól; reális gondolkodása, mely élénk, gyors képzelemmel, a képszerű folyamatok iránti érdeklődéssel társul, a fiatalok és a felnőttek megfelelő oktatását szinte kényszerítőleg követeli. Természetesen a gyakorlati szempontok a népművelés terén mindenekelőtt azt írják elő, hogy a mai magyar népművelés a külföldi (a dán) mintától eltérően ne egy, minden szabadsága mellett is a többi iskolafaj bizonyos függelékének tekinthető népművelési alakulatra, a *népfőiskolára* fektesse a legfőbb súlyt, hanem az összes népművelési lehetőségeket egyformán ápolja, aszerint, hogy a helyi viszonyok mely népművelési irány vagy irányok kidomborítását kívánják meg.

Ha van a nevelésben a magyarságra, a magyar nemzetre nézve valami fontos, az iskolán kívüli népművelés elsőrangúan az, Széchenyi István szavai: „a magyar paraszt a magyar faj utolsó gyámola“ most még fokozottabban megállanak.

Mi, akik a magyar nép reális és nemzeti alapokon való művelését annyira szívünkön viseljük, Fekete Józsefnek kétszeresen hálásak lehetünk, nemcsak apostoli működéséért, hanem hogy a magyar népművelés körvonalaait, múltját, jelenét és biztató jövőjét, összefoglalta és élénk tárta.

Bibó István.

KÉRDÉSEK.

39. kérdés. Mely vidék nyelvén nem él ez a kifejezés: *'elcsapta hasát* valakinek ez s ez étel? (T. i. hogy hasmenést kaptak tőle.)

40. kérdés. Gaal József egyik novellájában olvasom: Úgy hozzák készült a beszédben, mintha legalább is a Bakarasz meséjét akar-

ná elregélni (ÖM. II. 214. 1.). Ismeri-e az alföldi nép ezt a szólást, vagy a bakarasz meséjét.

Dömötör Sándor.

41. kérdés. Hol és milyen jelentésben ismeretes a *fataró* szó.

Turi Károly.

FELELETEK.

Feleletek a 25. kérdésre.

7. *Daku*: Bőr ruha. Ma már ismeretlen. Formáját illetőleg különbözőek az ismeretek. (Izsák Hermann, Szentes.)

Daku: Bekecs báránybőrből. Ma inkább lélekmelegítőnek hívják. Lényegében a gyapjúval befelé fordított báránybőr mellény, melynek nincs újjja. (Frank János, Szentes, Kispácz.)

Daku: Báránybőr bekecs. (Özv. Vass Béláné, Szentes, Kígyó-u. 5.)

Daku: Nagy kabátot értenek ma alatta, a régiék báránybőr újjas subát. (Kollár János, Szentes, Kisér, Arpad-u. 8.)

Csupán a fenti hangalakban ismerik. Formája különböző a nép fogalomtárában, csupán annyiban egyező, hogy bőrből (báránny) készül.

Daku: Ködmön. Rövid, de rékig érő báránybőr béléses, magas nyakú, hátul frakkszerűen ki-képzett kabát. Diszíteni is szokták. (Győző Bálintné, Szentes.)

Schupiter. Elemér.

8. *Apátfalván* (Csanád vm.) a *daku* a forgón kicsit alább érő, rövid kabát, posztóból vagy más vastag anyagból; vattával van bélelve, a zsebei nem elől, hanem oldalt vannak. Ha a bélés a szóróval kifelé fordított birkabőr, akkor *daku ködmön* a neve.

Gyerekkoromban az öregek a melegebben bélelt női kabátkát *dókának* is hívták.

A nép nagy része egyáltalában nem használja a *kabát* vagy *kiskabát* szót: amazt *dakunak*, emezt pedig *cukknak* vagy *fölötőnek* hívja. *Dr. Takáts Lajos.*

9. *Daku* kabátfélét jelent, de már a mai időkben nem igen ismerik e néven. A *ködmönt*, a *daku* jelentésétől különválva szintén ismerik. Szekeres Antal tudja, hogy Hajdúmegyében a mi *szűrőnek* megfelelő ruhadarabot értik alatta. De a *daku* ismerete általában ezen a környéken csak szórványos ma már. (Szentes.)

Dr. Palasovszky Béla.

10. A *daku* olyan szabású, mint a *ködmön*, de utóbbi olyan belül szőrös báránybőrből van, mint a dolmányé. De minden cífrázat nélküli. (Gyoma.) *Kner Izidor.*

11. *Daku* rövid kis-nagy kabát, melyhez nadrág is tartozik. Kulcsa erős olcsóbb ceig anyag. A kabát vattázva van. A vattázás adja meg tulajdonképpen a *daku* elnevezését. Vásári portéka. Magyar szabók készítik. Ma már csak béresek, kamászek viselik. Olcsó, erős, meleg.

Ködmön újas-bekecs. Környékünkön Tótkomlós, Kenderes, Szarvas, Békéscsábán különösen a tót lakosság viseli.

Balassa János.

12. *Daku ködmön* alatt Kistelegen hosszú újjas subaszerű bundát ismernek, amilyent szolgáltatban a vasutasok pl. a bakterok

hordanak. Egyik oldala bőr, a másik birkabunda.

Kathreiner Gyula.

13. *Daku*: Kecskeméten: Rövid, egyszerű posztókabát, csak szegény ember viseli. Tréfásan leki-csinylő kifejezés még a kabátra is: Na gyere, vedd föl a dakudat!

Daku: Bácska, Omoravica, tiszta magyar község. Kurta kételejű kabát; kétsor gombos. Anyaga sötétszürke, sötétkék posztó, bélése pargét, őszi-tavaszi viselet. Csak férfiak és öreg emberek viselik, gyerekeken is látni, legényen, asszonyon sohse.

Inotay Ilona.

14. *Daku* = rövid férfi télikabát. Ezt a kifejezést ritkán hallani. *Dóka* = női egyberuha bármilyen anyagból. („Schlafrock“). „*Kacabáj*“ = férfi kabát, de a női kötött kabátot is így hívják. Szoknyát és blúzt kevesen viselnek, inkább „dókát“. A leánykák ruháját is így hívják. A blúzt itt „szatyornak“ mondják.

(Röszke.)

Heim Mária.

15. A *daku-ködmönt* Gödöllőn nem ismerik. Ködmönnek hívják Félégyháza egyes vidékein a szűrt, különösen a gyerekekre való kis szűrt hívják kis ködmönnek. Gödöllő vidékén, Vácszentlászlón, Zsámbokon *ködmön* alatt egészen mást értenek, nevezetesen asszonyok számára báránybőrből készült újratlan mellényt, amelyet elől-hátul magyaros hímzéssel díszítenek. Fiatalok nem igen hordják, inkább csak öreg asszonyoknál találni a láda fiában.

Vitéz Endre László.

16. A „*dóka*“ szót több ízben hallottam használni az iskolába feljáró 10–12 éves leánygyermektől, akik azt az „egyberuhá“-ra alkalmazták. Szoknya és felsőrész egybe van varrva és anyagát úgy vettem ki, hogy flanel és néha karton. A használt szó helye Szeged-Nagyszéksós, Kisszéksósi iskola.

Igy alkalmazták: Milyen dókát veszek fel holnap a szt. misére! Elszakadt a dókám!

Gárdonyi Dezső.

Feleletek a 26. kérdésre. 1. Korhely = Csavargó, aki nem iszik ugyan mindig, hanem éjjelenként szívesen elköszál. (Tarján László, Szentes.)

Korhely = Lomha, de a könnyű érvényesülést kereső ember is. (Kollár János, Szentes.)

Nagy általánosságban csupán a részeges embereket értik alatta.

Schupiter Elemér.

2. *Korhely*: Körösladányban (Békés m.) *lusta* jelentésben használják, a „részeges“ jelentést nem ismeri.

Kiskanizsán, Nagykanizsán (Zala m.) *lusta* jelentése van, azonkívül *rossz viselkedésű, helytelenkedő fiatalemberre* is mondják, de *részeges jelentés nélkül*.

Inotay Ilona.

3. A *korhely* renyhét, naplopó dologkerülőt jelent és a részegséggel csak annyiban kapcsolatos, hogy az ilyenek koresmában, koresma előtt (piaci legyek) töltik napjaikat. *Kner Izidor.*

4. A *korhely* szót már csak *részeges* jelentésében ismerik Szen-

tes környékén. Szekeres Antal gyermekkorában hallotta *lusta* értelmében is használni többektől. De hogy ezek kik voltak, arra már nem emlékszik vissza.

Dr. Palasovszky Béla.

5. A *korhely* szót *lusta*, *nemtörődő* értelemben a keeskeméti tanyavilágban is használják.

Hajnóczy Iván dr.

6. Törökszentmiklóson a *korhely* szót részeges jelentéssel kívül használják *lusta* jelentésben: *lusta*, *dologkerülő*, *dologtalan*.

Gonda István.

7. Tiszacsegén mondják a *lusta*-tára, hogy *korhely*.

Balassa János.

Feleletek a 27. kérdésre. 1. Törökszentmiklóson még most is ismerik a *szőlőháttya*, *paszulyháttya* szokat, bár ma már egyik sincs. A szőlők kipusztultak, paszulynak ma már nem csinálnak háttyát.

Szőlőháttya volt az a kis gátacska, mely a szőlőtővéről nyitáskor lett a sorok közé lehúzva. Ebbe vetettek néhol répát, babot, dugattak hagymát.

Paszulyháttya hasonló kis gátacska volt, ebbe vetettek paszulyt. Azért kellett ezt feltölteni, hogy a vizenyős földeken is termelhessenek paszulyt, amit gát nélkül nem lehetett volna a víz miatt.

Tóth Géza.

2. A *szőlőháttya* kifejezés *Ma-kón* ismert, már kisgyermekkoromban (40–42 év előtt) hallottam, amikor a szőlőtermelés még

intenzívebb volt, mint ma. *Hártyának* hívják a 2 tőkesor közt levő, kissé feldomborított szabad területet (a sorközt), amelyen babot, céklát termeltek.

A *hártya* szót egyéb növénytermeléssel kapcsolatban nem ismerem. *Dr. Diósszilágyi Sámuel.*

3. *Szőlőháttya* és *szőlőhártya* kifejezés alatt a szőlőnyitáskor keletkező elválasztó halmokat értik, melyek az egyes tőkesorok közt képződnek a kapálás nyomán. Szentesen a nagyhegyi szőlőben széles körben így hívják ezeket a kupacokat. Ugyancsak hasonló értelemben ismerik a kukorica, krumpli és paszuly földek kapálásakor keletkező *kukorica*-, *krumpli*-, *paszuly-háttyákat* is.

Dr. Palasovszky Béla.

4. *Szőlő* stb. *háttya* = Télen a szőlő tövére felhúzott föld, melyvel a hideg ellen óvják a tőkét, nyáron a tőkére lefejtett s a sorok között felhantolt föld. (Sipka Lajosné, Szentés.)

Szőlő-háttya: Töltés, földelés a termény tövében. A szőlőnél van téli és nyári, míg a kukorica, paszuly és krumplinál csak nyári háttya van. (Tarján László, Szentés.)

Szőlőháttya = Téli földelés a szőlőn. Ezt a földet nyáron a tőke sorok közé húzzák. Ekkor is háttya a neve. Szokták mondani: — Eridj a háttyán végig — nemelyek háttyát is használnak — vagy: — Mit ültessünk a háttyába. (Kollár János, Szentés.)

Schupitcr Elemér.

Mátyási József és „Kalászkaparék“-ja. (III.)

Ugyancsak etnográfiai vonások és erősen népies hang van virtuóz verseléssel a következő tréfás költeményben is, a *Gúnár Panasz*-ában, mely szintén a *Kalászkaparékból* való. Ez a tréfás vers irodalomtörténeti szempontból is érdekes két okból. Egyik ok az, hogy eddig CSOKONAINAK tulajdonították²⁷ (l. Csittvári Krónikák I: 1: 1 és Magyar Szalon 1884: 297; hiányos és hibás kiadások!); ez az összevétel pedig a legnagyobb dicséret MÁTYÁSI stílusára s megerősíti azt a véleményemet, hogy bizony MÁTYÁSINAK CSOKONAI sokat köszönhet stílus dolgában. Másik ok az, hogy ez a *Gúnár Panasz*a adott ösztönzést ARANYNAK arra, hogy megírja Sándor napjára „A Malac Bucsuzása“ c. versét (Történelmi Tár, Névnapi Folyóirat 1888. — 48-ik lap); jele annak ez a vers, hogy ARANY MÁTYÁSINAK még kéziratban forgó verseit is ösmerte.

*

Egy nyársra ítéltetett hizlalt Gúnárnak Márton napi bútsúzó panaszsa, és utolsó rendelese.

(Lúd nyelvből fordítva. Bige Márton barátom neve Napjára. 1789.)

Te udvari hohér! te házi mészáros!
Ki által a' ház-tály vér-sárral motsáros;
Te szárnyas nemzetek' gyilkos pusztítója!
Kegyetlen aszszonynak dühös szolgálója!
Távozz egy óráig siralom-ólamtól,
Míg rég bútsút veszek Nememtől s magamtól:
Gál! gál! gál! rokonim! Rab-pajtástok füle
Tegnap esthajnalkor egy nagyot csendüle,
's Azt álmodtam, mintha meg gyúlt volna ólam,
's Magától le hullott minden tollam rólam.
E' szörnyű látástól szívem meg rettene,
Mondván: jaj mit jelent? madarak Istene!

²⁷ A Genius-féle kiadásból már figyelmeztetésemre kimaradt.

Már lúba koromban ballottam e' napnak
 Hirét, hogy innepe volna Márton papnak;
 's Rég tudom, hogy illykor a' torkos babona
 Eleitől fogva nyársra lúdat vona;
 Mert apám, anyám is, mődönn meg ölettek,
 E' nyalánk szokásnak áldozati lettek:
 De, mint a' meg holtnak, nem jutott eszembe,
 Hogy nem kéne jutnom ősi veszélyembe.
 Engem hát a' tórol minap haza tsaltak,
 's Egy szoros hizlaló ketretzbe foglaltak,
 Hol nem mozdulhatván se balra, se jobbra
 Testem a' töméstől nőtt kétszer nagyobbra;
 Sőt úgy tele hiztam *fa köpönyegemet*,²⁸
 Hogy pihegni ötet vélnék, nem engemet,
 's Ha még a' sors élnem egy hetet engedne,
 Mint az értt dióé, tokom ki repedne;
 Mert kötelesség volt hevernem és ennem,
 Melly rangrol e' panaszt nem lehetne tennem,
 Ha jól lakással is nagy inség nem volna
 A' rabság, 's étemért éltem nem lakolna;
 Bámultam az aszszony bőv alamizsnáját,
 Hogy úgy fetsélte rám a' török búzáját;
 Sokszor mondtam: gyomrom meg fogom terhelni,
 De tsak torkig kellett a' kegyelmet nyelni;
 Százszor kiáltottam: mindjárt meg fúladok,
 's Dögömből vatsorát tselédeknek adok;
 Ohlykor ki ki szóllott a' kályhát strázsáló,
 Mindván: agyon ne tömd a' lúdat, szolgáló!
 Ne téhenkedj úgy rá hátúlsó lábaddal,
 Ne tsomiszold belé mind az öt újjaddal!
 Azt képzette velem tsalárd szívesége,
 Hogy ez örök lakzit szerzé embersége;
 Hogy mivel sok tojást 's libákat nemzettem,
 Az aszszony hűségét azzal érdemlettem;
 's Lúd férjfiságomat kívánja hálálni.
 Azért kezdi oly jól begyemet táplálni;
 Vagy klastromba azért rekesztett engemet,
 Hogy meg pihentetvén
 's Erőre kapatván, néhány napok mulva
 Gúnári munkámhoz fogja meg újulva:
 's Ma mondja: „Lány! öld meg azt a' göboly lúdat,
 Sok zsugorgásidért töltsd rajta boszszúdat,

²⁸ Így nevezik köz tréfából azt az örálló szűk deszka sátort, vagy talpra állított koporsót, a' melly egy gyalog katonával és annak puskájával tsordultig meg telik: itt pedig a Gúnár' a hizlaló ketretzt érti rajta.

Kár az ebannyára már több költést tenni,
 Ki kéne belőlle az interestat venni;
 Osz tán, ha még tovább hizlaltatom, félek,
 Hogy hátulról megy ki testéből a' lélek;
 Külön szedd a' pelyhit, husát meg kell mosni,
 A' szárnyait seprő tollaknak vagdosni;
 A' májját pirítva add fel kevés lével,
 Fel eresztvén egy kis édes tej felével;
 Fa haját, rozmarint, szeg fűvet vess bele,
 Hadd legyen a' papnak egy kedves étele.²⁹
 Aprólékja, zúzza, kásával jó lészen,
 Maga petsenyének hadd süljön egészen.
 Négy-öt meszszely zsírja, tudom, fog tseppenni,
 's Pirítosra fogjuk reggelenként kenni —
 Anyám! átkozott nap, a' mellyen ki tojtál,
 Miért még a' kotlón ülven meg nem fojtál?
 Vagy mért kémény alá nem vitt az otromba
 Első gazdaszszonyom még tojás koromba?³⁰
 Vagy mért létem előtt nem ölték szülémet?
 Vagy, ha lettem mért egy kálka béli Német,
 Vagy azzal egy forma has törvényen járó
 Valamely levesen neveltetett *Báró*,
 Itten tsavarogván meg nem habsolt higan,
 Hogy emésztett volna gém módjára vigan?
 Oh! miért vagy a' sas akkor el nem kapott,
 Mikor a' pásztorom a' pázsitra tsapott
 Vagy lélek-gégémre ment volna szem vajha!
 Hogy ne gyilkolhatna most egy piszkos szajha!
 Aszszony! tekinthetnéd fő születésemet,
 's Szaporításbeli derék érdememet;
 Kettőztetett halál csak el is gondolni,
 Hogy egy Tzandra által fog vérem omolni;
 Fejedelmi lúdtól vettem eredetem,
 Tzifrán font kosárban történt ki keletem,
 Mert én vagyok annak késő unokája,
 A' mint bizonyítja nemünk krónikája,
 Melylyet leg előszször *Róma* Városában
 Fel 's alá hordoztak pompás taligában,

²⁹ Az áhitatos Aszszonyságok minden ujságaiknak és csemegéiknek szépit javát *Pap-bér* gyanánt tekintik, 's azokból önnön lelki atyáikat különös kedvezéssel szokták részeltetni.

³⁰ Ezzel az enyelgő szóllás-módjával szokás az együgyűbbeket abba a' babonás vélekedésbe ejteni, hogy a' tojás, ha kémény alá viszik, ki nem kel. Nem ám, mert azért viszik oda, hogy eledelnek készítsék, 's az által ki kelhetetlen tojássá változtassák.

Azért hogy Mánliust álmából fel verte,
 Mikor már a' Kakas várát majd el nyerte³¹
 Tollaflan két lábuk!³² mért üldöztök minket?
 Nem tekintvén annyi jó téteményinket:
 Ha pelyhet nem adnánk, dunnátok se volna;
 Pennánk nélkül betűt ki 's mivel mázolna?
 Nekünk hálálhatja az Író kenyerét,
 Mikor firkálásért pénz üti tenyerét;
 Ha szegény legénynek nints tsont tsutorája,
 Szárnyunkból telik ki pipa szopókája;
 A' Dáma köszönje gágogók létének,
 Hogy lágy párnát tölthet kényes ülepének;
 A' nagy Ur egy lábíg lenne foga fájó,
 Ha nékik tollunkból nem készülne vájó.
 Más madár emberrel ennyit nem közölhet,
 Még is a' lelkes vad minket vághat ölhet;
 Sok atyánk-fiába azzal kötnek bele,
 Hogy jó mejj-fájásrol a lúd-zsir étele:
 De mért kell el veszni néhány büntetlennek,
 Méltatlan lébéért egy mértékletlennek?
 Fosztással is szoktak bennünket gyötörni,
 Szárnyunkat, lábunkat játékból el törni;
 Hányszor kergettetnek ránk húszított ebbel;
 's Midőn meg piszkoltak ütéssel vagy sebbel,
 Hibáinkat tsúfos példa beszédekké
 Teszik, 's azzal ismét keservesebbekké:
 A' leptsest gúnyolják szárnya szegett lúdnak;
 Hát az nem okaé Nemzetem! bosszúdnak,
 Hogy a' nyelves kofák mondatnak gágogni,
 's A' vén hálálkodók libaként zsibogni?
 A' terjedt láb főket hívják lúd talpaknak,
 A' vékony és hosszú nyakat gúnár nyaknak?
 Sőt kéntelen nyelvem egy fajtalan szóra,
 Oh ne tulajdonítsd bűnül végső óra!
 Sok pajkost hallottam, nem kis bosszúsággal,
 Élni ama trágár hasonlatossággal:
 Hogy szeretőjének :
 Olyan, úgy mond, mint a' hizott lúdnak májja;

³¹ Manlius Római Fő-Polgár mestert és hadi vezért éppen akkor gágozták fel a' lúdnak álmából, midőn a' Gallusok Rómát meg-vévén már a' Capitoliumba-is fel-akartak hágni, 's az ellenséget hátra verte. Mellynek emlékezetére esztendőnként bizonyos napon egy lúdat nagy pompával meg-hordoztak a' városon.

³² Midőn Plátó görög Tudós az embert úgy írta volna le, hogy az egy tollatlan két lábú állat: egy másik Bölts azzal gúnyolta, hogy egy Kakast meg koppaszta fel mutatván, ezt kiáltotta: Imhol a Plátó embere!

Az emberi tsúfnak hczsza vége nintsen,
 Lúdak! páldám és szóm okosságra intsen:
 Mivel ti hozzátok az ember goromba,
 Ezt javaslom végső szempillantásomba,
 Hogy otsmány óljokban ne raboskodjatok,
 Száljatok a rétre, hiszen van szárnyatok;
 Átkozott, a' ki fog udvarban maradni,
 Otsúért életet nagy öltéség adni,
 Sok csak a' tojás is 's a' toll annyi bérért,
 Mikor ingyen lehet, mért kell enni vérért?
 Mint-egy bujálkodnak kinn a' szabadságba
 Vad társink, 's a' nád közt laknak bátorságba,
 Hol ti-is, kívánom, békével fürdjetek,
 's Szép tiszta búzával százakig éljetek;
 Szaporodhattok ott soká, 's sok ezerre,
 Csak jól vigyázzatok a' puskás emberre —
 Én pedig leg alább azt a' boszszút teszem,
 Hogy a' kukoritzát egy szemig meg eszem,
 Azután tollamat úgy össze kell f ,
 Hogy hasznát ne vegyék, bár próbálják mosni,
 's A' mit begyem be-kap, *Martzinak* testálom,
 Ne essen miatta hijjában halálom.
 Gá! pajtásim! jelen van a' végső óra,
 Látom, konyha késsel jömek az ajtóra.
 Barátom! így piszkolt ma egy lúd titeket,
 Hát engeditek-é tisztos neveteket?
 Ha így merne *Jósef* napján dűlni fűlni,
 Majd meg mutatnám én, hogy kell meg boszszúlni!
 Ölesd a' gaz párát azért is párjával,
 Hadd sűljön, hadd főjjön, hordass bort dézsával,
 Hogy én is részt vévén vagy egygyilk szármyába,
 Háládatos gyomrom kopolyátskájába'
 Víz helyett a' Gúnár bor tóban tapsogjon,
 's Átok helyett néked *Vivátot* gágogjon.

*

Azt hiszem, fejtegetéseim és közléseim után már senki nem vádolja meg MÁTYÁSIT azzal, hogy ne tudott volna „népies”-en írni — én e helyett „magyaros”-at mondanék! — elhizsik ezek után a népdalszakértők is azt, hogy MÁTYÁSIÉ a *Gulyásnóta* s tanultak MÁTYÁSITól nemcsak CSOKONAI, PETŐFI, ARANY, hanem tanult maga a nép is.

SEBESTYÉN idézett értekezésében a *Gulyásnótával* és *Petőfi*-nek belőle szedett „dalcslrái”-val kapcsolatban olvashatunk arról, milyen kölcsönös viszony van a népköltészet és a népies

költő között. Vigyázzunk azonban arra, hogy általában „népköltészet” elnevezés alá szokás foglalni nemcsak a valóban népi költészetet, hanem a műköltőknek szájhagyományban élő verseit is, és „népies”-nek nevezik azt a stílust, melynek helyesebb neve magyaros volna. Neve feledett műköltőé volt az a kollégiumi juhásznóta, mely MÁTYÁSI *Gulyásnótá*-jának volt dalcírája, viszont az ő magyaros stílusú verse után szerzett népi dal az, mely VIKÁR somogyi szövegének első felét teszi. Ezek után bemutatok még MÁTYÁSINAK egy olyan költeményét, mely a *Gulyásnótá*nál sokkal szorosabb viszonyban van egy megelőző népdallal, szintén neve nem ismert költő énekszóban élő versével, mely utóbbinak viszont szintén megelhetjük eredetibb dalcíráját. Tanulságos lesz tehát még ez a kis kitérés nemcsak MÁTYÁSI költésmódja, hanem a „népköltészet” és „műköltészet” kölcsönösségének problémája szempontjából is.

SZIRMAY *Hungaria in Parabolis* c. könyvében ezeket írja: „Sunt et singulares apud Hungaros poculum vini propinandi formulae: . . . Adgyon Isten minden jót, tele légyen mint a' pintze, mint a' bót, ne légyen a' ruhánkon semmi némű folt, szolgállyon a' Magyarok Oláh, és a' Tót! Adgyon Isten minden jót, bort, petsenyét, ótsó sót, a' Lengyelnek sok borsót, ellenségnek koporsót! Adgyon Isten egészséget, Magyarok közt egyességet, bort petsenyét, békességet, szép, és jó feleséget etc.” KRESZNERICS 1830 körül ennek a mondókának már teljesebb, kerekesebb, ritmikusabb alakját jegyezte föl (Emlékezet Segítsége 404. l. Akad. kéziratár Nyelvtud. 4-r. 12. sz./10.):

Adjon Isten minden jót
csendességet, egészséget, lelki jót
hogya' Magyarot meg böcsüllye mind a' Német, mind a' Horváth,
[mind a Tóth
hogya' tele legyen mind a' hordó, mind az icze, mind a' pince mind
[a' Bót
hogya' ne legyen a' mi ruhánkon fót
hanem olyan legyen mind mikor reánk vettük volt.

Ezeket a mondókákat nem úgy énekelték. De valamely ismeretlen versszerző ezekből énekszöveget költött; bizonyára dallamra ment már az a dal, mely ERDÉLYI gyűjteményében (I: 342) így van följegyezve Perkátáról:

Legyen ugy mint régen volt,
Legyen ugy mint régen volt,

Hogy ne legyen a magyarnak,
 Hogy ne legyen a magyarnak,
 Sem nadrágján, sem csizmáján semmi folt.

Legyen úgy mint régen volt,
 Legyen úgy mint régen volt,
 Süvegélje meg a magyart,
 Süvegélje meg a magyart,
 Mind a lengyel, mind a német, mind a tót.

Legyen úgy mint régen volt,
 Legyen úgy mint régen volt,
 Tele legyen a magyarnak,
 Tele legyen a magyarnak,
 Mind az itcze, mind a pineze, mind a bolt.

E dal ismétlődő sorai azonnal elárulják azt, hogy e szöveget dalolni szokták. Ezt hallhatta MÁTYÁSI borozó, nótázó kompániában. A „nótája” (= dallama) megtetszhetett neki, de a szöveget még szegényesnek találhatta. Ezért — mint ő írja — „a nótája kedvéért” átdolgozta a szöveget, átköltötte a szájhagyományból megismert dalt, írt annak alapján egy új dalszöveget, a következőt.

KÖZNÉPI DALL.

A nótája kedvéért.

(1823.)

Adjon Isten minden Jót!
 Egészséget állandót,
 Esztendőben se tsináljon Asztalos egy koporsót —
 Isten adjon minden Jót!

Adjon Isten minden Jót!
 Békességet tartandót,
 Ne sirassák Szűzek Anyák a' sok szép Magyar Fitzkót —
 Isten adjon minden Jót!

Adjon Isten minden Jót!
 Lányt Menetskét hajlandót,
 Kik idős Legényektől se kéméljék a' Nesze szót —
 Isten adjon minden Jót!

Adjon Isten minden Jót!
 Bő gabonát, oltsó sót,

Tele legyen mind a' Kiamra, mind a' Pintze, mind a' Bót —
Isten adjon minden Jót!

Adjon Isten minden Jót!

Káposztát, kövér Hizót,
Sült petsenye kolbász mellé teli kulatsot korsót —
Isten adjon minden Jót!

Adjon Isten minden Jót!

Magyaron ne lássék fót,
Mente, Suba, Tsizma, Nadrág, legyen újj, mint hajdan vót —
Isten adjon minden Jót!

Legyen úgy mint régen vót!

Úgy legyen mint régen vót!
Süvegélje meg a' Magyarat mind a' Német mind a' Tót —
Legyen úgy mint régen vót!

Mind eb a' ki nem Barát!

Eb a' ki kutya Barát!
Magyar Gazda kenyerinek érdemli tsak a' haját —
Mert eb a' ki nem Barát.

✱

MÁTYÁSINAK ez addig ismeretlen versét, melyet később újra átdolgoztak, fejtegetéseimmel együtt megmutattam egy neves ujságírónak 1921-ben, s úgy tudom, hogy ő közölte ezt a verset JÁSZAI MARIVAL. A nagy művésznőt úgy elragadták e mostani állapotunkban annyira szívünkhöz szóló, sírvígadó sorok, hogy valamely estélyen meg ő ragadta magával e költemény elszavalása által a nagy, előkelő közönséget. Igen, MÁTYÁSINAK, kit a régi *Széphalom* mestere döghalálos elméjűnek, az új *Széphalom* mestere (ZOLNAI: *Széphalom* c. folyóiratában) „szüreti kolbászverselő”-nek³³ nevez, nemcsak a nép dalolja dalát száz év multán is Hajduságtól Somogyságig, hanem tapsol az ő szavainak száz év multán irodalmi műveltségű és ízlésű társaság is.

MÁTYÁSI az ő fiatalkori verseit azzal a reménnyel bocsátotta útnak, hogy ha nem jutnak is „pompás Könyv-tárokba”, jó helyük lesz az „edényes almáriomokba”, ott még tán jobban észreveszik őket. Huszonhárom évvel később kiadott könyvében

³³ „Szüreti kolbász” — ugyan ki látott szüreten kolbászt? Olyan, mint mikor a művelt francia utazó azt írja, hogy a betyárok élesre fent gatyával skalpolnak.

már úgy látja, hogy elmarad a világtól, de hogy vele haladjon, úgymond:

Már nem arravaló se Korom se Vérem,
Tsak még ez egy darab el-tűrését kérem. (Baráts. 215. l.)

Megérvén pedig a kétszer $6 = 66$ esztendőt, már nem is emlegeti írói mivoltát, csak azt kívánja, hogy meleg, derült szívének emléke maradjon fenn, nem országszente, nem örökké, csak, míg ifjabb barátai élnek, azok körében:

Én mint Barát közzületek árnyékként majd el tűnök,,
De *Barátság-Mesteréül* jelen lenni nem szűnök —

Én pedig MÁTYÁSI JÓZSEFRŐL, az Alföld népének hivatott költőjéről, CSOKONAINAK és ARANYNAK stílusbeli közvetlen elődjéről, azt mondom az ő tulajdon szavaival, hogy:

Hia fenn marad a' Nép, 's Magyarul szóll szája,
Emlékezetben él annak Poetája. (Baráts. 218. l.)

Mert az volt!

Mészöly Gedeon.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Magyarországon átvett bolgár-török jövevényszó-e a *vályu* szó?

NÉMETH Gyula nemrég megjelent nagyérdekű könyvében olvasom a következőket: „Úgy látom, hogy a bolgár-török nyelvi hatás a mai Magyarország területén is folytatódott. Bizonyítja ezt a *vályu* szó. E szó őstörök alakja *oluk* (Jegyzetben: „esetleg *oyluk*“). Dunai bolgár megfelelője **valuy* (vö. őstörök *üč ~ dunai bolgár več-*) s e **valuy* alak megfelelője a magyar *vályu*“.¹

Tudvalevőleg kísérlet történt az utóbbi években annak a bizonyítására, hogy a Tiszántúlnak nem szláv, hanem bolgár-török lakossága volt a honfoglalás idejében. Ennek a bizonyítását egyes nyelvészeink helynevek etymologizálása útján próbálták meg; alkalmam volt azonban egyrészt kimutatni, hogy

¹ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása 1930, 126/27. l.

a javasolt helynévi magyarázatok sorra tévesek, másrészt pedig sikerült pozitív bizonyítékokat is szolgáltatnom abban a tekintetben, hogy a Tiszántúlnak is volt szláv lakossága a honfoglalás korában.² Ezen megállapításaimmal Németh Gyulának fent közölt tanítása ellenmondásban látszik lenni, és ezért számomra szükségessé vált ezen etymológiát nyelvészetileg megvizsgálni.

Németh Gyula sajnos csak apodiktikusan fejezi ki magát; gondolatai, amelyek ezen feltevéshez vezettek, még szakemberek számára is meglehetősen homályban maradnak, ezért a kérdés előzményeit is röviden vázolni akarjuk.

Ennek az etymológiának, mint nyelvtudományunkban annyi száz helyesnek — de helytelennek is MUNKÁCSI Bernát az apja (Ny. K. 17, 100; 20, 473; KSz. 7, 253). Erre az etymológiára az a körülmény nyújtott neki módot, hogy a csuvasban van egy *valak*, *volak*, „Mühlgerinne” szó, amelyet a magyar szón kívül kapcsolatba hozott kazáni tatár *ulak* „Trogrinne” szóval is. Az etymológiát GOMBOCZ Zoltán arra való hivatkozással, hogy az őstörök első szótagbeli *o*-nak és *u*-nak a magyarban általánosan (szókezdetben is) *o* felel meg, elvetette (v. ö. MSFOu XXX, 223). Ezek az előzmények. — Németh a nehézségeket egy feltevés bevezetésével kísérelte meg áthidalni. Úgy gondolja ugyanis, hogy a dunai bolgár-törökök nyelvében már a magyar honfoglalást megelőzőleg bekövetkezett egy hangváltozás, amely a volgai bolgárság utódainak, a csuvasoknak a nyelvében valamikor szintén végbement, mint ezt a csuvas nyelv tanúsítja. A csuvasban ugyanis az őstörök szókezdő *o*-nak *vi*-, *vu*- felel meg (vö. Gombocz, MSFOu XXX, 146), amely korábbi *va*- szókezdetből fejlődhetett; legalább is erre lehet következtetni abból a körülményből, hogy a 14. századi volgai bolgár sírfeliratokban a köztörök *on*-nak (= 10) *van* felel meg (v. ö. Németh, i. m. 90). Németh Gyula felteszi, hogy a volgai bolgárok a Kaukázus vidékéről vándoroltak észak felé (i. m. 314), a Volga-Káma melletti területeket azonban TALLGREN szerint, akinek a felfogását Németh is osztja (v. ö. i. m. 88), már 600 körül elfoglalták. Ezek szerint ez az *o*- > *va*- hangváltozás csak ezen vándorlás után következhetett be a volgai bolgárság nyelvében, mert hisz különben a magyar nyelv megfelelő bolgár-török jövevényszavaiban is kimutatható volna. — A dunai bolgárok

² Ujb. 6, 434/45; „Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás“, Szeged, 1930 c. brosürámban és Zeitschrift f. ONF., 1930, 3—34, 105—140.

viszont 679-ben lépték át Esperich vezérlete alatt a Dunát és alapították meg a dunai bolgár birodalmat. Hogy pedig a VIII. sz. elejéig a dunai bolgárok nyelvében $o- > va-$ hangváltozás nem következett be, azt világosan tanúsítja az a körülmény, hogy Agathon diakonus 713-ban a Thráciát zsákmányoló bolgárokat *unogur* vagyis *onogur bolgároknak* nevezi (v. ö. MORAVCSIK, UJb. 10, 67). Az *onogur* név pedig a bolgároknak csak saját neve lehetett (v. ö. UJb. 10, 73). — Sőt esetleg az is bizonyítható, hogy valami $o- > va-$ hangváltozás a dunai bolgárban még a IX. sz. elején sem következett be: *Omurtag* kán (824—36) neve tanúsíthatja ezt — ő volt az utolsó török nevű dunai bolgár uralkodó — ha t. i. a szókezdő $o-$ ebben a névben östörök $o-$ -nak felel meg. És ezt tanúsíthatja esetleg *Omurtag kán Onegavon* nevű vitézének e neve is, aki épen a Tisza mellékén esett el.

Ezzel a két költözéssel a bolgárság két csoportja között a nyelvi elkülönözés mindenesetre teljessé vált. (Magyarország területére a dunai bolgárok csak a 9. század elején folytatott hódító és zsákmányoló hadjárataik során kerülhettek.) Németh Gyula mégis azt teszi fel, hogy ezen nyelvi elkülönözés ellenére — a török nyelvek közismerten a világ legkonzervatívabb nyelvei közé tartoznak — a dunai bolgárság nyelvében ugyanazon hangváltozások következtek be, mint amelyeknek emlékei a volgai bolgárság nyelvében megmaradtak. Ilyen nyelvi csodákban hinni nem lehet!

Feltevése érdekében hivatkozik ugyan Németh Gyula östörök $üč \sim$ dunai bolgár $več-$ megfelelésre is. Azonban nem lehet belátni, hogy ezen egyeztetés mennyiben indokolhatná östörök $o- \sim$ dunai bolgár $va-$ megfelelés feltevését. Östörök $üč \sim$ bolgár-török $več-$ egyezésből legfeljebb östörök $u- >$ dunai török $va-$ megfelelésre lehetne következtetni, de $o- > va-$ hangfejlődésre semmiesetre sem. — Emellett pedig van ennek a párhuzamként felhozott egyeztetésnek egy másik szépséghibája is, amit szintén nem hallgathatok el. Amint Németh művének 92. lapján olvasom, ennek az egyeztetésnek a forrása a finn szlavistának, MIKKOLÁNAK az a dolgozata, amelyben megpróbálkozott a dunai-bolgár fejedelemjegyzék nem szlávnyelvű kifejezéseinek megfejtésével. Mikkola ugyan kitünő szlavista, de — úgy látszik — turkologiai téren neki sincs szerencséje, mert dolgozatával szemben nemcsak MARKWART helyezkedett teljesen elutasító álláspontra (a kérdésben való illetékességét két-

ségbe vonni nem lehet, mert hisz pl. az Avitochol = Attila egyeztetés is, amelyből annyi elmélet sarjadt irodalmunkban, tőle és nem Mikkolától való), hanem Mikkola szómagyarázatait philologiai szempontból lehetetleneknek ítéli W. BANG, a kiváló berlini turkologus is (v. ö. UJb. V. 297 l. 4. j.). Nekem magamnak a kérdésben véleményem nincs, de annyi a felhozottak után senki számára sem kétséges, hogy a Mikkola-féle szóegyeztetésekre, mint nyelvi tényekre addig hivatkozni nem lehet és nem szabad, amíg valaki az egész kérdéskomplexumot nem revideálta. Ez eddig nem történt meg. Markwart tervezett ugyan ilyesmit, de tragikus halála megakadályozta tervének kivitelében; esetleg a hagyatékából, amelyben bizonyára rengeteg a magyar őstörténetre vonatkozó anyag van, előkerülnek még erre vonatkozó jegyzetei.

A felhozottakból kitűnik, hogy a legcsekélyebb alapja sincs annak a feltevésnek, hogy a *vályu* szó a Magyarországon feltételezett bolgár-törökök nyelvéből kerülhetett volna a magyar nyelvbe. Néhány esetleg bolgártörök eredetű magyar személynévből pedig époly kevéssé következik az, hogy Magyarországnak a honfoglalás idejében bolgártörök lakosai lettek volna, mint abból a körülményből sem következik Magyarország honfoglaláskori lakosságára nézve semmi, hogy a honfoglaló magyarság egyes törzseinek a nevei bolgártörök eredetűek, amint ezt Németh Gyula kimutatta. — Ha azonban valaki minden áron bolgártörök eredetűnek óhajtja tartani a *vályu* szót, erre is kínálkozik mód, anélkül, hogy Magyarországon megtelepült bolgártörököket kellene kombinációba vennünk. A *besenyő* szó ugyanis bolgártörök eredetű a magyarban, pedig a besenyőket a magyarság csak a IX. század második felében ismerhette meg; ez azt mutatja, hogy a bolgártörökök és magyarok között az érintkezés a IX. sz. során sem szűnt meg teljesen (v. ö. NÉMETH i. m. 126). Így tehát ezen az úton nemcsak a *besenyő* népnév, hanem a *vályu* szó is eljuthatott volna a magyarba, mert ha az *o- > va-* hangfejlődést Németh még a dunai bolgárok nyelvére nézve is feltehetőnek tartja, akkor mennyivel inkább feltehető volna az a Lebedia közelében lakó bolgártörökök nyelvére nézve. Nyilvánvaló tehát, hogy a *vályu* esetében nem tények kényszerítenek bizonyos feltevésekre, hanem vannak elkényszeredett feltevések, amelyeknek igazolásához bizonyos tények volnának szükségesek.

Kérdés azonban, hogy a kazáni *ulak*, csuvas *volak*, *valak* alapján egyáltalán lehet-e bolgártörök eredetűnek tartanunk a

magyar *vályu* szót, vagyis fennállhat-e olyan összefüggés ezen szóalakok között, aminőt Németh Gyula megkonstruált. Ennek megállapítására a mai kazáni és csuvas szóalakokat a feltételezett őstörök szóalakból kiindulva kívánjuk megvizsgálni. A feltételezett őstörök **oluk* ~ kazáni *ulak* szóalak első felének a mai csuvasban egyéb szavak tanúsága szerint *vul-*, *vil-* felelne meg; v. ö. ozm. *oĵna* ~ kaz. *ujna* ~ csuv. *vil'a*; kún *orun* ~ kaz. *urēn* ~ csuv. *viŕēn*; kún *ot* ~ kaz. *ut* ~ csuv. *vuť*. (Gombocz, MSFOu XXX, 146). — A feltételezett őstörök szóalak *-uk* végződésének a csuvasban csupán *-ō*, vagy egy redukált *-ē* felelne meg, mert a szóvégi őstörök *-k* és *-g* a csuvasban többszótagú szavakban minden esetben elveszett (v. ö. Gombocz, MSFOu XXX, 170); az őstörök *u*-nak pedig a csuvasban *ē* vagy *ō* a megfelelője (Gombocz, i. h. 146), pl. magyar *korom* ~ ozm. *kurum* ~ csuvas *xorēm* (Gombocz, i. h. 100). Ezek szerint tehát őstörök **oluk* hangkapcsolat csuvas megfelelőjeként *vuť* — *vulo* — *vilē* — *viło* szóalakot kellene várnunk. Ez a várható szóalak, amely a csuvas nyelv hangfejlődésének teljesen megfelel, annyira lényegesen különbözik, a csuvasban ténylegesen meglevő *valak*, *volak* „Mühlgerinne” szó hangalakjától, hogy ezt a nehézséget nézetünk szerint semmiféle hypothézis közbeiktatásával elhárítani nem lehet.

Hasonló nehézségre bukkanunk akkor is, ha a feltételezett őstörök **oluk* szóalakot a kazániban meglevő *ulak* szóval vetjük egybe. Őstörök *ol-* hangkapcsolat feltevésének a lehetősége a kazáni *ulak* alapján nyilvánvaló, mert hisz — amint ez Gombocz összeállításaiából is kitűnik — őstörök *o*-nak a kazániban *u* a megfelelője. Nehézségek vannak azonban a feltételezett *-uk* szóvéget illetőleg, mert hisz pl. ócsuvas **urč-uy* (m. *orsó*) szóalaknak a kaz.-ban *orč-ok* felel meg (Gombocz, i. m. 110), ócsuv. **tan-uy*, **tan-yy* (m. *tanu*) szóalaknak pedig *tan-āk*. A kaz. *ulak* alapján ezek szerint valami őstörök **oluk* szóalakot feltenni nem lehet. Mivel az őstörökben *-ok*, *-og* szóvégződés elő nem fordulhat (török szavak második szótagjában egyáltalán hiányzik az *o* hang), tehát még csak őstörök *-yk* és *-ak* szóvég jöhetne tekintetbe. Az őstörök *-yk* szóvégnek a kazániban ma is *-yk* felel meg (v. ö. Gombocz, i. m. 172), így tehát nem marad egyéb hátra, mint a kaz. *ulak* szóalak számára őstörök *-ak* szóvéget feltételezni, már t. i., ha szükségessé válik ezt a modern szóalakot egy őstörök nyelvi formára visszavezetni. Az utóbbi forma mindenestre összhangban volna a tényekkel, mert hisz

őstörök **kumlak*-nak (m. *komló*), a kaz.-ban hangátvetéssel *kolmak* felel meg (Gombocz, i. m. 97), ócsuv. *tarla*,-nak (m. *tarló*) ~ kaz. *tarlau* (Gombocz, i. m. 128) stb. Vajjon nem azért tartotta szükségesnek Németh a m. *vályu* ~ kaz. *ulak* szóegyeztetés esetében egy őstörök **oluk* alakból kiindulni, mert a m. *vályu* szó a régiségben az Okl. Sz. szerint mindig *valw* alakban jelenik meg, olyan korban, amikor a *tarlay*-ból és *kumlay*-ból fejlődött *tarló* és *komló* következetesen *tarlo*, *komlo* alakban jelentkezik? Más szavakkal: vajjon Németh nem a magyar szó hangalakjára volt tekintettel, amikor a kiindulásul szolgált őstörök szóalakot megkonstruálta, hogy azt egy feltételezett dunai bolgártörök szóalak segítségével hozzánk eljuttassa?

Bármint legyen is ez, a felhozottakból kitűnik, hogy a m. *vályu*, kaz. *ulak* és csuv. *valak*, *volak* szóalakok között nem tehető fel olyan kapcsolat, aminőt Németh Gyula feltenni óhajtott. Hinni szeretném, hogy fejtegetéseimmal sikerült Németh Gyulát is meggyőződnöm arról, hogy a magyar *vályu* szó sem alkalmas annak a tételnek a bizonyítására, amely szerint őseink a honfoglalás idején Magyarország területén is érintkezhettek volna még bolgártörökökkel.

Moór Elemér.

Listásgazda.

A hajduszoboszlói juhtartó gazdaság 30—40-es csoportba tömörül. Ez a társulat maga közül vezetőt választ: ez a *listásgazda*. Nevét onnan vette, hogy ő vezeti a listát vagyis a tagok névjegyzékét, kiosztja a pásztorbért. Ő hívja össze és vezeti a gazdaság üléseit, helyt ad a gazdatársulatnak gyűléskor: „*helyadó gazda*” is a neve. Itt van évente háromszor a „*gazdasági evés*”. Nyírásra az ő udvarára hajtják a birkát, ősszel is az ő udvarára megy a birka és itt „*hányják el a birkát*”. A birka elhányás annyit jelent, hogy a nyájjuhász elosztja minden gazdának az ő birkáját. A listásgazda nagyon tekintélyes állást tölt be és nagyon rá kell szolgálni gazdatársai bizalmára.

Ecsedi István.

Gazdasági evés.

A társulati együttérzés ápolásának régi szép példája divatozik ma is Hajduszoboszlón. A juhtartó gazdák az együttérzés ápolására évente háromszor „*gazdasági evést*” rendeznek. Ez a három évés *juhászfogadás*-kor, *báránynyírás*-kor és *ősziszám*-

adás-kor (Kisasszonynapja körül) van. Minden *évis*-kor vagy mint mondják *húsevis*-kor a társulat két gazdája ad egy-egy jó *vágó*-t. A vágó juhnak 19 kgr. színhúst kell kiadni.

Ha a vágó olyan jó, hogy több színhús van benne, mint 19 kgr., akkor a többletet levágják és visszaadják a gazdának. Ha ellenben kevesebb színhús van a vágóban 19 kilogrammnál, akkor a *húsadó*gazdá-nak a *szék*-ből kell megvenni és pótolni a húst.

A húsadógazdáknak még más kötelességei is vannak. Mindenik húsadó gazda felesége süt két jó nagy búzakenyeret (8—8 kgr.-t), ad sót, paprikát, hagymát és szalonnát. Ez utóbbiból, ha jó a vágó, kevesebbet, ha rossz, akkor többet ad.

A húsevésre a nyájjuhász be van rendelve. Az ő vállán nyugszik az egész evés terhe. A juhot megnyúzza, a húst felaprítja, a gyöngyös hurkát megtölti, a húst 4 nagy vasfazikba főzi a listásgazda házában. Italtól a listásgazda gondoskodik. A gazdatársulat pénzér vesz minden gazda részére 1—1 liter bort és egy-egy üveg szódát.

A hús megfő, tetején ül a gyöngyöshurka. A juhász most kóstolókat rak. A húsadó gazda feleségének abban a tányérban, melyben a sót, paprikát küldte, rak egy kis kóstolót a húsból és tesz egy darab gyöngyös hurkát. Kóstolót küld továbbá a listásgazda családjá részére egy tálban. Mikor ezt elintézi, feladja a bográcsokban a húst, a gazdák 8—9-ével körülülnek és mártanak a vasfazékból. Közben isznak és evés-ivás közben beszélnek meg a társaságot érdeklő fontos ügyeket, elszámolnak bevégzett munkálatokról és terveket beszélnek meg a jövőbeni teendőkről. Igazi ősi szokás szerint gyűléseznek.

Mikor jóllaknak, a listásgazda a maradékhúst kiviteti a kamarába. A vendégek iszogatnak tovább. Ha a bor elfogyik, a listásgazda hozat újból, akár kétszer; háromszor is.

Iszogatás, beszélgetés közben eljön az este. A listásgazda azt mondja a juhásznak: „Hozd be hé azt a húst, melegítsd meg, vacsorázzunk!” — És újra esznek. Ha a vacsora után is marad egy kevés, azt a juhász és a tizedes közt osztják meg.

Vacsora után lassan elszélednek a gazdák a listásgazda házából.

Ecsedi István.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

A szentesi nyelvjárásról.

— Az Alföldkutató Bizottság szentesi gyűlésén a nyelvészeti szakosztályban tartott felolvasás. —

Szentes városának nyelvjárásáról igen értékes megfigyeléseket közölt NÉGYESY László a Tanulmányok az Egyetemi Nyelvtani Társaság köréből című sorozatban, továbbá a Magyar Nyelvőr XV. kötetében a szegedi nyelvjárásról szóló tanulmányában. Ezeken kívül tájszó-gyűjteményeket közölt ECSERI Lajos szintén a Nyelvőr régebbi köteteiben és más apró közlemények is jelentek meg itt nyelvjárásunkra vonatkozólag. ECSERI Lajosnak *A szegény emberről* írott és más közgazdasági tanulmányai gazdag tárházai a zamatos szentesi szólásmódoknak. Összefoglaló ismertetés azonban csak kettő készült nyelvjárásunkról, tanári vizsgálati dolgozatképen; az első PÓLYA Ferencnek, a szentesi főgimnázium nagyérdemű volt tanárának, a másik pedig Soós Lajosnak munkája. Az elsőről csak annyit tudok, hogy BUDENZ József nagy dícsérettel nyilatkozott róla; a másikat magamnak is volt alkálammal elolvasni. Mindkét munka szerzője kitűnően ismerte a szentesi nép nyelvét, de e munkálatok csak kéziratban maradtak meg.

Felolvasásomnak célja az, hogy a régebbi kutatások és saját megfigyeléseim alapján megismertessem igen tisztelt hallgatóimmal nyelvjárásunknak legfontosabb sajátosságait.

Szentes városa a tiszántúli nyelvjárásterületbe esik, melynek legjellemzőbb sajátága a közép *ë* hang használata, amely helyett az alföldi nyelvjárásterület ajakgömbölyítéssel *ö*-féle hangot használ, mint például a szegedi vagy kecskeméti nyelvjárás.

Lehet, hogy valaha szintén *ö*-vel beszéltek a szentesiek; erre vall a város nevének régi *Zendus* írása, melyet bizonyára *Szentös*nek olvastak. De a tatár és török dúlások annyi változást okoztak a város lakosságában, hogy könnyen megmagyarázhatjuk az új betelepülésekkel a nyelvjárásnak időfolytán gyökeres átalakulását is.

A város eredetileg két részből állott: az északi *Felső-párt*-ból és a déli *Alsó-párt*-ból, melyeket ma is így neveznek; a két

részt a Kossuth-utca választja el egymástól. Mellesleg megjegyezve, téves az a felfogás, hogy régebben Felső és Alsó *part*-nak nevezték volna ezeket a részeket. Ezekben a városrészekben telepedtek meg azok a földmívelő református jobbágycsaládok, melyeket *Haruckern* János György báró a 18. század húszas éveiben telepített ide; míg a 18. század közepe táján fia, *Haruckern* Ferenc báró a Mátra aljáról katolikus palócokat telepített Szentésre, egy akkor alakult új városrészbe, a *Kisér*-be.*) A kisériek magukkal hozták különleges nyelvjárásukat, egy tömegben laktak, hosszú időn át meglehetősen külön életet éltek, reformátusokkal nem vegyültek össze, így nem csoda, ha megőrizték eredeti nyelvjárásukat. Még a múlt század vége felé is ritkaság volt, hogy ősi kiséri lakos a református Felsőpártra menjen lakni, vagy hogy a Felsőpártról valaki a Kisérbe költözzék. Csak nagy sokára kezdett megszűnni ez az idegenkedésnek is beváló elkülönülés, de ezzel együtt megindult a város kétféle tájbeszédének egymásra hatása, lassú kiegyenlítődése is.

Elősegítette ezt a kiegyenlítődést az általános iskolai kötelezettség, mely természetszerűleg koptatja a feltűnőbb tájszólási sajátságokat és nem csekély mértékben a sajtó is, mely szintén nagy hatással van az élő nyelvre, hiszen a mi népünk szeret olvasni.

De azért a város kétféle nyelvjárásának, — a felsőpártinak és a kisérinek, — legmélyebben gyökerező sajátságai megmaradtak továbbra is, bár az ifjabb nemzedék különösen az iskola hatására, de még az állandó érintkezés folytán is mindjobban kiegyenlíti az eltéréseket.

Az ilyen kétféle beszédű helységek nyelvjárásának tanulmányozásában épen ennek a fejlődésnek, a két nyelvjárás egymásra hatásának a vizsgálata a legérdekesebb.

Nyelvjárásunknak legfontosabb jellemzője, mint már említettem, a zárt *ë* használata; ez a hang a túlatiszai és a palócos nyelvjárásokban egyaránt megvan. De míg a palócok a többtagú szavaknak a végén is használják, a túlatiszai nyelvjárás egynéhány egytagú szó (*së, të, në, lë, bë*) kivételével csak szó belsejében. E tekintetben a Kisér nyelve a felsőpárti szokáshoz idomult. Hasonlóképen nem találjuk meg már a kisériek nyelvében a palócokra annyira jellemző nyújtott *â* hangot, me-

*) E településekről és a *Zendus* névről bővebben beszél már Szentés város monográfiája is.

lyet a hosszú *á* helyett használnak,*) valamint az *á* hangnak ajakgömbölyítés nélkül ejtett rövid alakját, sem pedig a kettős magánhangzókat.

A zárt *ē* hang némely olyan szóban is előfordul, mely a köznyelvben inkább *ö*-vel hangzik. Így például: *ēcsém, sēr, vē-rēs, fēle* valaminek, *tēfel, pērzsēl*.

Nagyon jellemző a felsőpárti beszédre, hogy az eredeti zárt *é* hang *i*-vé változik benne s a régi, hosszan ejtett nyílt *ē* hangzik *é*-nek: *ídēs, kík, fehír, szíp, píz, fisű, szēgin, kinyēs, kive*, sőt idegen szavakban is: *mēgmontam neki āpertin*. A Kisériben: *édēs, kék, fehér, szép, pēz* s így tovább, sőt az analógia hatására az idegen *staffirung* szó helyett is mondják: *stafērung*.

Néha azonban kiséritől is hallunk ilyeneket: *segītsig, mīk* (melyik > mék helyett), *filtötte, szencsigēs, szēgin, emlíkszék, tisis* (*tē is is* > *tēsis* helyett). Az *édēs* szó, mint a szülők jelzője, röviden hangzik; a felsőpártiak azt mondják: *ídēs anyám*, a kisérik: *ēdēs anyám*.

Érdekes a *lélék* szó, melyet *léléknek* is ejtenek s ezért azt várnók, hogy a birtokos alak dunántúliasan *lélke* legyen, a Felsőpárton azonban csak nyílt *e*-vel járja: *lelke*. Ugyancsak nyílt *e*-vel mondják még a Kisériben is a tagadó *nem* szót, noha a régi magyar nyelv *num* (*nöm*) alakjából és a *sēm, sē* szavakból inkább a zárt *ē*-vel való ejtést várhatnók.

Van egynéhány szavunk, mely a Felsőpárton nyílt *e*-vel járja, a Kisériben zárt *ē*-vel; a felsőpártiak azt mondják: *negyven, negyedik, eleget, Józsep, tizenēggy, kemence*; a kisérik: *nēgyven, nēgyedik, ēlēget, Józsep, tizēnēgy, kemēnce*. A második személy névmása mindkét helyen: *tē*, rákiáltásban azonban: *te*. (*Hallod-ē, te!*)

Kiállhatatlan affektálásnak érzik s a szentesi ember uraskodásnak tartja, ha a felsőtiszai nyelvjárás nyílt *e* hangját tesszik a zárt *ē* helyébe.

Helyesírásunknak e tekintetben való tökéletlensége szinte rákényszeríti az elemi iskolát az *ē* hangnak erre a kizorítására, de az életbe nem megy át hangrendszerünknek ez a szegénysége.

A nyíltság fokának megváltoztatását látjuk a köznyelvvel és más nyelvjárásokkal szemben, mikor az *o*-ból *u* lesz: *ustor*.

*) Csak pótlónyújtásként fordul ez elő az *āra* szóban, valamint az *ē* az *ēre, mēre* szóban, épűgy, mint más nyelvjárásokban is, városunknak mindkét tájejtésében.

hun, hunnan; a Kisérben még: *jurma, kufa*. (De a *hová* és az *otthon* szóban megmarad az *o*.)

Így lesz az *ó*-ból *ú*: *azúta, túrú, fúrú*; az *ö*-ből *ü*: *tüve, gyün, türül*; a Kisérben még: *gyükér, sütét*;

az *ó*-ból *ü*: *ü, üket, kü, lü, csü, bü, sęprü, бүtöl, szürü* vagy *szérü*; a Kisérben még: *késü*;

az *ü*-ből *i*, illetőleg a hosszú *ü*-ből *i*, különösen a Kisérben, ezekben a szavakban: *rihęs, hívęs*, de a Felsőpárton is: *kilső*;

az *a*-ból *o* lett a Kisérben ebben a szóban: *komra, osztán* (azután);

az *i*-ből *ü* szintén a Kisérben: *nekük, üdő, üsmer*.

Eredetileg a Kisérben mondták *lábam lábád* helyett: *lábom, lábod*; ez aztán áterjedt a Felsőpártra is. A 3. személyben azonban mindkét helyen: *lába* és sohasem *lábo*, mint a Dunántúl.

Palócos nyelvsajátság az *ę*-nek némely szóban *i*-vel való felcserélődése: *Ágnyis, girizd, pintęk, igényęs, Jurinák, Birinyi* (Berényi helyett), különösen a Kisérben.

A nyílt *e* helyett is találunk egy-két szóban *i*-t, mint a Szeged-vidéki nyelvjárásban: *messzi, teli, kilis, girinc, eriggy!*

Különösen jellemző nyelvjárásunkra a hosszú magánhangzók használata. Amikor a köznyelv ingadozik a két nyelvhasználat között, Szentesen mindę a hosszú magánhangzót választják. Az *út* szó például minden ragos alakjában és származékában hosszú, még mikor az Akadémia rövid *u*-val íratja is, tehát: *útas, úti, utak*; épigy: *kút, kútak, kútat, nyúl, nyúlat, nyúlak, nyúlacska, ír, írat*, — akár ige, akár főnév.

Mindę hosszú az *-ü, -ü* melléknévképző: *nagylábú, kiskezű*. Régebben inkább hosszan ejtették az *-ül, -ül* igeképzőt és módhatározó-ragot is: *javúl, rosszúl*, ma már inkább röviden mondják, úgy, mint Szeged vidékén, amint ma már így is íratja az Akadémia.

Vannak azonban olyan szavaink is, melyekben a köznyelvnek mindę vagy leginkább rövid magánhangzóját nyújtja meg nyelvjárásunk. Nyilván a hangsúly hatása nyilatkozik meg ebben a sajátságban; így mondják például: *ige, pipa, pósta, kőr, ád, nekęm, engęm, tükör, sųg, írigy, mulat*; (de ebben a szólásban: *majd lęsz nę-mulass* — rövid az *u*). — Különösen a felsőpártiak szeretik ezt a hangzó nyújtást, de kíséritől is hallottam például a *gőggős* szót gęgős helyett. Érdekes megkülönböztetés, hogy a Felsőpárton a *Mári* név használatos, a Kisérben a *Mari* név.

Egypár, félig-meddig elhomályosult összetételben megrövidül a hosszú magánhangzó a Kisérben: *tűszhej, korház, husvét*, — a Felsőpárton: *vőfi*. Az utóbbi szót a Kisérben *vőfény*-nek mondják.

Gyakran pótlónyújtás az oka a magánhangzók megnyúlásának; így a szók első szótagjában az elveszett *l* hang pótlására nyúlik meg a magánhangzó: *ódal, dógozik, szógáll, fódóz, főd, főt*. A Kisérben még tovább terjedt az *l* hangnak ez a kihagyása: *mút heti, szógátam, megjavút*. Pótló nyújtásként előfordul a nyújtott, *á, é* hang is: *ára, ére, mére*.

Az *l* hang elvész a *-ból, -böl, -tól, -töl, -ról, -röl* ragokból is. Így mondják a magánhangzónak zártabbá válásával: *házbu, kerbú, attú, ettú, kútrú, fődrú*. Vagy pedig megmarad az *l*, de a magánhangzó megrövidül és zártabb lesz: *házbul, kerbül, attul, ettül, kútrul, fődrül*. Viszont a *-hoz, -höz, -höz* rag a Felsőpárton *-hon, -hën, -hön* alakban járja: *házhon, férhën* mén; míg a Kisérben gyakran elvész belőlük a végső mássalhangzó s azt mondják: *házhó, férhő* mén.

Gyakori a végső *l* elhagyása az *alú, fölű, elű, hátú* szavakban is, de csak a Kisérben.

Az *-ej, -ely* szótagból rendszeren *-éj, -é* lesz. Így mondják: *téfél, Széké, Gergé*.

A könnyebb vagy kényelmesebb kiejtés okozza, hogy két mássalhangzó találkozásakor gyakran kiesik az első és ennek pótlására megnyúlik a második mássalhangzó. Ilyen alakok: *abálló, salló, talló*. Ha három mássalhangzó találkozik, a középső akkor is elvész, mikor a köznyelvben még megmarad: *Szemárton, Szengyörnap, Szemmihájkor, Isván*.

Egy-egy mássalhangzónak egy-két szóban előforduló átváltozására az idő rövideége miatt nem térhetek itt ki.

Jellemző sajátása az is nyelvjárásunknak, hogy némely mássalhangzót nagyon szeret hosszan ejteni, különösen a folyékony és sziszegő hangokat. Például: *szógálló, kapállás, nálla, gyüllad, füllad, utánna, párossan, egyenëssen, erőssen, bajussza*.

Érdekes hangátvetés: *gyaporít* (gyarapít helyett), a *gelebibe tette* (kebelibe helyett), *víloja* (viola, vijola helyett), *jélendő* (lőjendő helyett).

Az alaktan tekintetében alig különbözik a szentesi nyelvjárás a köznyelvtől vagy az egész magyar nyelvterületen általános nyelvszokástól.

Ugyanazoknak a képzőknek és ragoknak a használatát látjuk, mint a köznyelvben, legfeljebb egyik-másik képzőnek

gyakoribb vagy gyéresebb használata az, ami eltérővé teszi nyelvjárásunkat a köznyelvtől.

Csak egy pár sajátságot említek itt fel, amely jelentéstani vagy nyelvesztétikai szempontból is érdekes.

A szenvedő ige helyett olykor a visszahatót használják, noha ez a sajátság nálunk korántsem olyan általános, mint például Debrecen vidékén. Mondanak például ilyeneket: *bévi-vődik-é a tányér? A ház eludódott*. Ez egyszersmind mondattani sajátság, az általános alanynak érdekes kifejezése.

Az ikés ígék felszólító módjának 3. személyű alakját használják iktelen ígékben is a *kend* szó mellett: *gyűjjék ken'!* Sőt hallottam egyszer ezt a rendkívül érdekes múlt időt: *elattik ken' belülle!*

Ez mutatja, hogy a *kend* szóval való összeszokás tartotta fenn és terjesztette ki ennek az alaknak a használatát.

A felszólító mód második személyét olykor iktelen ígékből is az ikés ige -l ragjával alkotják, mert ez kíméletesebbnek, enyhébb parancsnak tetszik: *aggyá éty kis kényeret! Véggyé mán valamit a kis fiadnak!* Különbség van a kétféle alak közt, ha azt mondják: *ereggy el* vagy *ereggyé el*; az első, a rövidebb szó parancs, a másik inkább kérelem. Ugyanez a különbség érzik a rövidebb *vidd el* és a hosszabb *viggyed el* között.

Az ikés ígék -l ragja kedveskedő beszédben is előfordul az iktelen ígékben, mikor kis gyermekekhez így beszélnek: *adol-é nekém belülle, kicsim?*

Az -ít végű ígék felszólító módjában fordulnak elő ilyen érdekes alakok a Kisériben: *el nē veszíjjem, el nē vadíjják* (el nē veszítsem, el nē vadítság helyett).

A mondattanban is vannak érdekes sajátságok.

Nagyon érdekes, hogy a több birtokos és egy birtok esetében a birtokon is megjelölik a birtokos többségét; nem azt mondják: a *Nagy Jánosék háza*, hanem: a *Nagy Jánosék házuk*.

A számbeli egyeztetés elhanyagolására is figyeltem meg egynéhány érdekes mondatot. Úgy látszik, inkább a Kisériben szokásos az ilyen beszéd: *ojan vagyunk, mint a gyerekek; a lábai mind elromlik; oj csúf nagy fogai van, mint az apjának*. Különösen a páros testrészek nevével fordul elő ez az érdekes mondattani sajátság.

A jelentéstanból felemlíthetném azt a sok szóképet, mely olyan színessé teszi a beszédet, a közmondások jelképeit, de félek, hogy nagyon hosszúra nyúlnék előadásom. Ezért csak a jelentés-tapadásnak azt az érdekes esetét említem fel, hogy a

„heti-piacot” egyszerűen csak *hetinek* nevezi a nép, a „vásárálláson lévő külső piacot” pedig *külső*-nek. Így mondják: *a hetibe vótam; kímék a külsőbe*.

Az elmondottakban igyekeztem a legfőbb vonásokban megismertetni a szentesi nyelvjárás legszembeötlőbb sajátosságait, amennyire módomban állt, ellenőrzés végett összevetve adataimat a régebbi gyűjtők feljegyzéseivel is.

Még ma is sokan vannak abban a téves hitben, hogy a műveltek nyelvének az elrontása a tájszólás. Éppen ellenkezőleg! Az a természetes, az a szép, ha így beszél a nép. Az iskola, a művelődés akaratlanul is sokat letöröl ebből az eredetiségből, de szerencsére, nem forgatja ki tövestül a mi kedves magyar népünket eredeti jelleméből, gondolkozása módjából.

Nagyszerűen tükröződik ez a jellem, ez a gondolkozásmód a nép beszédében.

Rendkívül értelmesen beszél; az ismereteinek körébe eső tárgyakról olyan magyarázatot tud adni, mint kevés tanult ember. Olykor egy-egy közmondást, hasonlatot sző a mondókájába s ezzel élesen megvilágítja a tárgyat. Csak akkor kerül zavarba, ha urasan akar beszélni.

Modorában tisztességtudó. Ne vegyük tőle rossz néven, ha az élet nehéz küzdelmei olykor-olykor kissé erős kifejezésre ragadják!

Udvarias, ha ennek helye van. Ha megmondja neki valaki a nevét, rámondja: „*No, Isten éltesse!*” Ha felkeresik a házában, szívesen fogadja a vendéget: „*Tessék belülkerülni!*” „*Üjjön lē nállunk!*” „*Üjjön mán lē, nē vigye el az álmunkat!*” Ha evés-közben talál sz odamenni, el nem mulasztja, hogy meg ne kínáljon: „*Tessék hozzánk gyűnni!*” Ha jó étvágyat kívánsz, rámondja: „*Része lēgyēn benne!*” Ha a más beszéde közben eszébe jut valamit mondani, oda teszi: „*Szavát nē felejcse!*” Ha olyas valami szalad ki a száján, ami vallásos érzésével ellenkezik, hozzá teszi: „*Ó, Uram bocsásd bűnömet!*”

Ha ismerőssel találkozik az utcán, megkérdi, hogy van, hová megy; nem kíváncsiskodás ez, hanem nem akar udvariatlannak, közömbösnek látszani.

Szereti a tréfát, szójátékot, kötődést, de nem helyén kívül. Azt mondja a hirtelen nőtt gyerekeknek: „*De mēgnőttē, kicsim! Sok eső járt felétēk!*” A csatra gyereket megfenyegeti: „*Mingyá hátra kötöm a sarkad!*” A dologtalan emberre mondják: „*No, ez is többet dógozik két nap, mint egy nap!*” Tréfásan így kínálja az ételt: „*Nē koplalj, mint otthon!*” „*Égye mēg, úgy is kiöntenénk!*” — vagy: „*úgy is a kutyának adnánk!*” A fontoskodó,

minden áron okosnak látszani akaró emberre mondják: „*Van ennek a fejibe, ha soká nem fisülködik!*”

És még sok, sok példát hozhatnék elő, amelyből mindig csak a mi népünknek értelme, életbölcessége, szeretetreméltósága tűnnék ki.

De azt fogják most már mondani, hogy úgy tettem, mint az egyszeri gazdasszony, aki felkészítette az ebédre valót, de elfelejtett tüzet gyújtani. Meg akartam ismertetni a szentesi tájszólást és csak hangok változásáról, szavakról, mondatokról beszéltem. Engedjék meg tehát, hogy befejezésül elmondjak egy rövid, de jellemző szentesi párbeszédet!

Két asszony találkozik az utcán.

— *Hát fírhén mént a lánya?*

— *Fírhén ám!*

— *Hiszén még lány sē vót! Ugyan minek atta még fírhén?*

— *Mir? Jóravaló embërnek láccik, akki elvötte.*

— *Hát én csak aszondom, hogy kár vót ijen koránn! A Miháj bátyámék lányuk is nagyon jó lány vót, aszt ojan dërík, hogy a kard az ódalára illött vóna. Az is ijen hamar fírhén mént. De nagyon ilhetetlen az ura. Még jó, hogy az asszony az úr a házná. De veszekënnék is sokat!*

— *Hát, élitü is van, fokátü is! Éggyikbe is lehet hiba, másikba is. Az újjunk sē egyforma!*

— *Csakis, Na, gyűjjön vissza!*

— *Nem irék rá. Sietëk hazafelé.*

— *Isten álgya mëg!*

— *Isten maraggyon!*

Molecz Béla.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Menyasszony-kontyolás. (II.)

(Magyar népszokás-tanulmány.)

V.

A kontyolás a menyasszonyi koszorú vagy párta levételével kezdődik. A palócoknál ilyenkor mondja vagy éneкли a menyasszony a párta-búcsúzó.¹ A régi lakodalmi leírásokban azt olvassuk, hogy: „A vőfély kivonta kardját és levágta a virágkoszorút a menyasszony fejről. Ezt nevezték leánykapásnak, mely pillanatban az ágyúk és mozsarak is megszólaltak”. Ekkor azonban a kontyolás, illetve a főkötő-feltétel csak reggel

történt.² E szokásnak elhomályosult változataival alább több ízben találkozunk. A menyasszony nem igen akar a koszorútól vagy pártától megszabadulni, legalább is úgy mutatja; rendszeren más veszi le a fejről: a nyoszolyólányok,³ nyoszolyóasszonyok,⁴ rokon asszonyok,⁵ vagy csak általános megjelölésekkel: lányok,⁶ asszonyok.⁷ Másutt azonban nem nők a koszorú levevői, hanem férfiak: a vőlegény,⁸ vőfély,⁹ nagyvőfély,¹⁰ öregvőfély,¹¹ és pedig a nyoszolyólány segítségével;¹² a palócoknál pedig a menyasszonytánc közben kapja le a vőfély a koszorút s kifut vele a szobából.¹³ Itt-ott mégis a menyasszony veszi le a koszorút, hosszabb vonakodás után, a násznagy vagy nyoszolyóasszony felszólítására.¹⁴

Egy adatban azt írja a feljegyző, hogy a pártát még a vendégek előtt veszi le a vőfély,¹⁵ másutt azonban mindig a kontyolás helyén történik a levétel.

Nagyon hiányosan ismerjük a menyasszonyi koszorú további sorsát is. Néhol a násznagy,¹⁶ vagy a bekísérő vőfély kapja,¹⁷ aki ezt kalapja mellé tűzi. Másutt tányérra teszik, beviszik a táncolók közé s kezdődik a koszorú-tánc,¹⁸ vagy az öregvőfély pálcája végére akasztja s a násznépnek bemutatja,¹⁹ sarlóra köti, beviszi a násznép elé, verset mond fölötte s ebben szomorú arccal ecseteli a menyasszony leányságának halálát,²⁰ fokosára tűzi s árulgatja, de ha nincs vevője, visszaadja a leány anyjának,²¹ kivont kardra szúrja s így folytatja tovább a táncot.²² Oroszhegyen a koszorút ellövik „annak jeléül, hogy viselője már asszony s több virágot nem viselhet”.²³ Kethelyen a nyoszolyólány a maga fejére teszi, „hogy ő is minél előbb menyasszony lehessen”.²⁴ Nagygécen a koszorút és fátyolt a vőlegény anyja a lakodalom után elégeti, hogy ne legyen harag köztük.²⁵ Szegeden a menyasszony tesz efélét: mielőtt a kontyolóhelyre belépne, koszorújának s a vőlegény kalapbokrétájának egy-egy ágát a bezárt konyha tűzhelyén elégeti.²⁶

Azt a pántlikát, melyet a menyasszony hajában visel, kontyolás után a vőfély kapja s karjára kötve folytatja tovább a táncot.²⁷

A csuvasoknál a menyasszony rokona egy ággal veszi le a fátyolt.²⁸ A nyugatmagyarországi németeknél a lányok veszik le a koszorút,²⁹ a tótoknál az első vőfély,³⁰ aki ezt más tót vidéken szablya³¹ vagy kétágú villa,³² Árvában kard³³ hegyére tűzve a násznagynak nyújtja, mondván: „Einen guten kampf habe ich gekämpft”.³⁴ A lipcsmegyei tótoknál az első nyoszolyólány veszi le a koszorút, felköszöntvén a menyasszonyt, mint a

Uj menyecske öltöztetése „dulaudréba”
Kalotaszegen.

Dr. Ébner Sándor felv.
a Budapesti Népr. Múzeum
gyűjteményéből.

Uj menyecske felkontyolása Kákicson.
A hátravető felillesztése.

Dr. Ébner Sándor felv.
a Budapesti Népr. Múzeum
gyűjteményéből.

Menyecske felkontyolása Boldogon, Pest m.

Dr. Ébner Sándor felv.
a Budapesti Népr. Múzeum
gyűjteményéből.

hajadonok köréből búcsúzó társát. A koszorút a vőfély villára veszi s fölfelé emelve szintén köszöntőt mond.³⁵ A horvátoknál a vőlegény a koszorú levevője,³⁶ az oláhoknál a násznagyné,³⁷ ugyanígy a fiumei olaszoknál.³⁸

¹ Szövegét lásd Ethn. 2:33., Hont mon. 133. — ² Apor 378., 380., 381., 388., 389., Kövály 96., Radvánszky 1:369., Magyar Szalon 2:649., PH. 1929. dec 15. mell., Aranyosvidék 1909. 8. sz. — ³ Alsómocsolád, Orsz. Vil. 35. 8. 136., Kéthely, Békefi. 75. — ⁴ Balaton mell., Jankó 391., Veszprém m., Kiss 15:451., Hegyhát, Ethn. 11:320., Mátraalja, u. o. 5:48., Uránia 1911:238., Albert 250., Matyóság NNy. 2:251. — ⁵ Lengyeltóti, Ethn. 8:443. — ⁶ Tornaújfalu, Abaúj mon. 391. — ⁷ Bessenyő Ethn. 16:156., Cserhát, u. o. 9:134. — ⁸ Nyitrai Lapok 1902:19. sz. — ⁹ Felső-Dunántúl, Honderű, 1845. 1:135., Palócság, Haszn. Mul. 1837:66., Gömör m., Hunfalvi ME. 1:282, Kálmány Szn. 2:214. — ¹⁰ Borsod m., Ethn. 22:225. — ¹¹ Bény, NE. 14:44., Esztergom mon. 82., Tornaújfalu, Abaúj mon. 391., 392. — ¹² Torockó, Erdély 3:181. — ¹³ Földr. Köz. 13:204. — ¹⁴ Alföld, Magyarság 1929. aug. 11., Matyó, NNy. 2:251., Torockó, Hunfalvi ME. 3:138., Rész 303., Orbán 5:223., Felnémet, Ethn. 19:40. — ¹⁵ Borsod m., u. o. 22:225. — ¹⁶ Torockó, Hunfalvi ME. 3:133., Rész 303. — ¹⁷ Balaton mell., Jankó 391., Veszprém m., Kiss 15:451. — ¹⁸ Esztergom mon. 82. — ¹⁹ Kálmány Szn. 2:214. — ²⁰ Rákospalota, Rész 228. — ²¹ Palócság, Haszn. Mul. 1837:66. — ²² Eger, Vahot 1:21. — ²³ Orbán 1:103. — ²⁴ Békefi 75. — ²⁵ Ethn. 41:129. — ²⁶ Szeged, Kovács 291. — ²⁷ Hajdúnánás, Ethn. 10:290. — ²⁸ Buschan J. 2:899. — ²⁹ Nemz. lsm. Kvt. 2:83. — ³⁰ Nagy 89., Zsilinszky 146. — ³¹ Piprek 137. — ³² Zsilinszky 146., Ethn. 15:63. — ³³ Ethn. 15:63. — ³⁴ Piprek 137. — ³⁵ Ethn. 10:117. — ³⁶ Piprek 133. — ³⁷ Moldován 281. — ³⁸ Ethn. 3:168.

VI.

A koszorú vagy pártá levétele után következik a kontyolás, főkötő-feltevés, fej-bekötés, amint a népdal is mondja:

De a pártát felvátotta
Cifrán pántlikázott kontya,¹

vagy:

Kontyolják a nénémet
bodros főkötővel.²

Hogy azonban miként megy végbe a kontyolás, a házasság népi elismerésének ez az igazi aktusa, arra s főképp annak egyes mozzanataira csak innen-onnan van egy-egy adatunk.

Arad megyében a kontyolás megkezdése előtt a násznagy ezzel a kérdéssel fordul előbb a menyasszonyhoz, majd a vőlegényhez: „Elismered-e, hogy ez a férfi (nő), akivel házasságot kötöttél?” Igenlő feleletre ezt válaszolja: „Az Isten is ismerjen el benneteket!”³ Hegyhát vidékén mindenek előtt két szál gyerityát gyűjtanak, s a kontyolás befejeztével egyiket a vőlegénynek, másikat a menyasszonynak kell elfűjnia.⁴ Még azt is csak két helyről tudjuk, hogy kontyoláskor a menyasszonyt székre

ültetik,⁵ Göcsejben lyukas szakasztóra,^{5a} Sorkitótfaluban a vőlegény ölébe.⁶

Azután kibontják haját, néhol — ahol az asszonyi konty szokásos alakja úgy kívánja — egy darabot levágnak belőle,⁷ majd megfésülik. Lehet, hogy mindezt ugyanegy személy végzi: a nászasszony,⁸ a nyoszolyólányok,⁹ menyecskék¹⁰ vagy: egy asszony,¹¹ de adatunk van arra is, hogy a kibontás és fésülés a nyoszolyólányok, a felkontyolás pedig a nyoszolyóasszony tiszte.¹² A menyasszony vonakodik, nem enged hajához nyúlni, az asszonyok sírnak, de legjobban sír az öröma: „Vaj kinek kedvéért teszed le ezt a szép ékességet, s kiért teszed fejedre a búbánatot?”¹³ A menyasszony pedig azért sír, mert így jó fejő lesz a tehene.¹⁴

A menyasszony kontyát rendesen a nyoszolyóasszony teszi fel,¹⁵ vagy a nyoszolyólányok,¹⁶ ritkán közösen,¹⁷ vagy a zeszterasszony, aki a menyecske zesztráját (hozományát) a vőlegény házához szállította, e munkájában a rokonságból sokan segítenek neki,¹⁸ itt-ott a menyasszony testvére és ángya,¹⁹ asszony rokonok,²⁰ külön kontyoló asszony,²¹ a menyasszony egy kedves jóbarátnéja, egy alig féléves menyecske,²² a vőlegény.²³ Kethelyen a nyoszolyóasszony előbb megtanítja a menyasszonyt a kontyosinálásra és feltevésre, aztán a nyoszolyóasszony és leány a vőfélélyel együtt felteszik a kontyot.²⁴ A hosdátiak a kontyba görbe fésűt, kenyér darabkát és egy csipet sót tesznek annak jelzésére, hogy a feleség, kenyér és só három legszükségesebb kelléke a férj hajlékának.²⁵

Ha a vőfély jelen van a konty feltevésekor, verset mond,²⁶ másutt a násznagyok zenekíséret mellett az asszony jövődő kötelességeiről énekelnek s utánuk az asszonyok ugyanazon daltamra a Hegyháton ezt válaszolják:

Édes sárga szép hajam hova lettél?
talán bizony fésű alá tekeredtél!
Oda tekeredtem ám,
le sem ereszkedem ám soha többé!²⁷

Sorkitótfaluban pedig ezt:

Vasárnap reggel a kútra mentemben
Elhullajtottam gyöngykoszorúmat;
ha leszek, lészek, menyasszony lészek.²⁸

Göcséjben a lányok énekelnek,²⁹ Kethelyen pedig a menyasszony kesereg s a nyoszolyólány vigasztalja.³⁰ Kálmány szerint

csak a kontyolás befejeztével hangzik fel az ének: a vőfély tréfás dalt énekel a házasság keletkezéséről.³¹

Az eszteknél a kontyolás alatt arra rendelt dalokat énekelnek.³² A g. kat. keleti finneknél minden családtag fon egy részt.³³ A tótoknál rendszeren a nyoszolyók,³⁴ koszorúlánysok,³⁵ Vácon azonban a násznagy³⁶ tartja a két égő gyertyát. A lengyeleknél a menyasszony széken,³⁷ dagasztóteknőn,³⁸ vagy az első vőfély térdén ül.³⁹ A németeknél a vőlegény bontja ki a menyasszony haját,⁴⁰ a nagyoroszoknál a nászasszony⁴¹ vagy a menyasszony fiú testvére,⁴² a ruténeknél⁴³ és szarvasi tótoknál⁴⁴ a vőfély. A hajból a körmöci németek,⁴⁵ a lengyelek⁴⁶ is leváganak. A körmöci németeknél külön fésülő asszony fésüli meg a menyasszonyt,⁴⁷ a nagyoroszoknál a nászasszony,⁴⁸ a kisoroszoknál a menyasszony nővére,⁴⁹ a fehéroroszoknál a násznagy,⁵⁰ a tótoknál a nászasszony bontja ki a menyasszony haját s azután befonja, másutt ezt a vőfély végzi. Ezalatt a jelenlevő asszonyok és lányok énekelnek s a menyasszony könnyezik,⁵¹ a sokácoknál a sógornője fésüli.⁵² A körmöci németeknél,⁵³ tótoknál,⁵⁴ oláhoknál,⁵⁵ bolgároknál⁵⁶ a leányok, a cseheknél a nyoszolyóleányok és asszonyok,⁵⁷ a lengyeleknél a leányok⁵⁸ vagy a vőfélyek,⁵⁹ végül a kirgizeknél a menyasszony barátnői⁶⁰ énekelnek.

¹ Mogyoródalmás, Nyr. 7:95. — ² Szalonta, Népk. Gy. 14:31. — ³ Somogyi, 3:331. — ⁴ Vas m., Ethn. 11:320. — ⁵ Cserhát, u. o. 9:134., Déva, NÉ. 7:10. — ^{5a} Gönczi 313. — ⁶ Ethn. 2:68. — ⁷ Kölesd, u. o. 12:314., Sárköz, Nyr. 33:335., Baja vid., Nyr. 3:58. — ⁸ Szucsák, Erd. nép. 3:27. — ⁹ Délsomogy, Ethn. 40:44., Pest mon. 1:11. — ¹⁰ Bácsbodrog mon. 336. — ¹¹ Matyó, NNY. 2:251. — ¹² Gönczi 351. — ¹³ Ethn. 5:162. — ¹⁴ Hegyhát, u. o. 11:320., Sorkitótfalu, u. o. 2:68., Kethely, Békefi, 75., Tiszahát, Bereg m., Pesti Divatlap 1845. 1:823. — ¹⁵ Dráva mell., Hunfialvi ME. 1:277., Hegyhát, Ethn. 11:320., Gönczi 351., Balaton vid., Jankó 391., Mátraalia, Ethn. 5:50., Uránia 1911:238., Albert 250., Pest mon. 1:11., Tokajhegyalja, Ethn. 2:249., Zemplén mon. 157., Nagykúnság, Tóth K. 15., Szucsák, Erd. nép. 3:27., Kolozsvár, u. o. 2:57., Torockó, Orbán 5:223., Tordai Emke 1894:45., Oroszhegy, Orbán 1:103., Nyárad mente, Ethn. 6:405., Hosdát, u. o. 6:215., Hétfalu, BH. 1881. dec. 20., ism. h., Hazánk 1:364. — ¹⁶ Délsomogy, Ethn. 40:44., Perkáta, Nyr. 2:514. — ¹⁷ Örség, Ethn. 28:110., Sorkitótfalu, u. o. 2:68., 391. — ²¹ Matyó, NNY. 2:251., Torockó, Erdély 3:187. — ²² Vas Gereben, A balatoni szüret. — ²³ Bény, NÉ. 14:44., Esztergom mon. 82. — ²⁴ Kethely, Békefi 75. — ²⁵ Ethn. 6:215. — ²⁶ Lendva vid., u. o. 3:128., Bény, NÉ. 14:44., Esztergom mon. 82., Abaúj mon. 392., Tetétlen, Ethn. 19:245., Szalárd, Bihar mon. 226., Alföldi Nagy. MO. 2:145., Alsófehér m., Lázár 89. — ²⁷ Vas m., Ethn. 14:320. — ²⁸ U. o. 2:68. — ²⁹ Gönczi 351. — ³⁰ Békefi 75. — ³¹ Kálmány Szu. 2:214. — ³² Schroeder 231. — ³³ U. o. 249. — ³⁴ Piprek 107. — ³⁵ Ethn. 15:65. — ³⁶ Lovcsányi 39. — ³⁷ Piprek 80. — ³⁸ U. o. 68., 80., 106. — ³⁹ U. o. 81. — ⁴⁰ Buschan W. 319. — ⁴¹ Piprek 15. — ⁴² U. o. 17. — ⁴³ Nemz. Ism. Kvt. 1:163. — ⁴⁴ Zsilinszky 146. — ⁴⁵ Hanika 68. — ⁴⁶ Piprek 39., 82.

83. — ⁴⁷ Hanika 61. — ⁴⁸ Piprek 82. — ⁴⁹ U. o. 39. — ⁵⁰ U. o. 68. — ⁵¹ Ethn. 15:65. — ⁵² U. o. 6:160. — ⁵³ Hanika 61. — ⁵⁴ Piprek 107. — ⁵⁵ Krohn 93. — ⁵⁶ Krauss 441. — ⁵⁷ Piprek 99. — ⁵⁸ U. o. 81. — ⁵⁹ U. o. 80. — ⁶⁰ Lansdell 1:251.

VII.

A kontyoláshoz, de még inkább a főkötőzéshez szükséges tárgyakat néhol csak a kontyolás előtt viszik át a vőlegényes házhoz. Rendesen a leány szülei, amikor úgy éjfél tájban vendégeikkel együtt rövid látogatásra a vőlegényesházhoz mennek;¹ Abaújban azonban az idősebb nyoszolyólány hozza el a fésűt és főkötőt,² Hajdúhadháza pedig a vőlegény vőfélye megy utánuk két idősebb asszonnyal.³

A főkötőt rendesen a vőlegény adja cserébe a jegyingért,⁴ vagy a nyoszolyóasszony,⁵ itt-ott pedig a szakácsok⁶ ajándékozzák a menyasszonynak.

A főkötőt mindig ugyanaz teszi fel, aki a kontyot felrakta, tehát a nyoszolyóasszony,⁷ a nyoszolyóasszony és leány közösen,⁸ a napamasszony,⁹ a legtekintélyesebb vendég-asszony,¹⁰ külön kötőkötő, szakértő asszony,¹¹ a vőlegény.¹² Feketekőrös vidékén azonban csak a felkontyolás után való nap kapja meg főkötőjét a menyasszony.¹³

Ahol a főkötő nem szokásos, ott a fejre kendőt kötnek; néhol azonban a főkötős fejet is bekötik. És pedig ezt is ugyanazok teszik, akik a kontyot s főkötőt felrakták: a nyoszolyóasszony,¹⁴ a nyoszolyók együttesen,¹⁵ az ángyik,¹⁶ rokonasszonyok,¹⁷ külön tekerő asszonyok,¹⁸ a vőlegény.¹⁹ S ez a kendő vidékenként másmilyen: piros kis kendő,²⁰ nagy fehér jegykendő,²¹ fehér fátyolkendő,²² fehér patyolat kontyoló,²³ fekete teveszőrből készült, hímzett és fekete gyöngyökkel ékesített, szalaggal körülkötött u. n. necc.²⁴ Tokajhegyalján a felkendőzött asszonyt a nagyvőfély még egyszer felköszönti.²⁵

A „felkendőzött” menyasszonyt újra is öltöztetik,²⁶ és pedig vidékenként másként: fehérbe,²⁷ feketébe,²⁸ tarkába,²⁹ kontyoló ruhába,^{29a} legszebb ruhájába,³⁰ egyszerű asszonyi ruhába,³¹ menyecske ruhába,³² a vőlegénytől vett jegyruhába,³³ a helyi népviselet szerint.³⁴ Ugyanekkor adják rá a vőlegényre is a jegyinget³⁵ vagy jegyruhát.³⁶

A votjákoknál először a menyasszonyi házban teszik fel a főkötőt, de fordítva, majd később a vőlegényes háznál rendesen; első alkalommal a menyasszony makacskodik, sír s a többiek jó kívánságokat énekelnek.³⁷ Az eszteknel a menyasszony anyja,³⁸ ha az nincs, a nővére,³⁹ vagy fiútestvére⁴⁰ teszi fel a fő-

¹ Zemplén mon. 157., Alföld, OM. mon. 2:93., Baksay 3:58. — ² Abaúj mon. 202. — ³ Hajdúhadháza, Ethn. 5:262. — ⁴ Hajdúság, Tóth E. kéziratoss gyűjt., Szucsák, Erd. nép. 3:27., Torockó, Jankó 216. — ⁵ Vas. Ujs. 1872: 648., Sorkitőtfalu, Ethn. 2:65., Abaúj m., Mailáth 123., Kassa, Abaúj mon. 202., Hosdát, Ethn. 6:215. — ⁶ Baranyai Duna-mente, Váradi 1:290. — ⁷ Kucuföldön 1912:224., Gönczi 351., Mátraalja, Ethn. 6:48., 50., Csepel, Földr. Közl. 18:241., Tokajhegyalja, Ethn. 2:249., Szucsák, Erd. nép. 3:27., Kolozsvár, u. o. 2:57., Torda, Jankó 212., Torockó, Tordai Emke 1894:45., Oroszhegy, Orbán 1:103., Nyárádmente, Ethn. 6:405. — ⁸ Örség; u. o. 28: 110., Pest mon. 1:11. — ⁹ Ormányság, Váradi 1:208. — ¹⁰ Nagy MO. 2:145. — ¹¹ Nógrád mon. 162., Alföld, OM. mon. 2:93., Baksay 3:58., Kalotaszeg, Jankó 158. — ¹² Nagygéc, Ethn. 41:129. — ¹³ NÉ. 13:19. — ¹⁴ Hegyhát, Váradi 1:247., Balaton, Jankó 391., Pest mon. 1:11., Rákospalota, Rész 228., Torontál mon. 145. — ¹⁵ Alsómocsolád, Orsz. Vil. 35. 8. 136. — ¹⁶ Balaton dny. old., Földr. Közl. 13:291. — ¹⁷ Lengyeltóti, Ethn. 4:143. — ¹⁸ Sárköz, Nyr. 33:335. — ¹⁹ Nagygéc, Ethn. 41:129. — ²⁰ Cserhát, u. o. 9:134. — ²¹ U. o. 2:249. — ²² Sárköz, Nyr. 33:335., Torockó, Tordai Emke 1894:45. — ²³ Kalotaszeg, OM. mon. 7:180. — ²⁴ Bácsbodrog mon. 336. — ²⁵ Ethn. 2:249. — ²⁶ Borsod m., u. o. 22:225., Tisza vid., Hunfalvi 1:271., Rész 287., Alföld, Nagy MO. 1:123., Hódmezővásárhely 1899:40., Kiskánizsa, Ethn. 7:191., Torockó, Jankó 216. — ²⁷ Hosdát, Ethn. 6:215. — ²⁸ Gömör mon. 184. — ²⁹ Hegyhát, Váradi 1:247. — ^{29a} Nyiregyháza, Nyr. 3:238. — ³⁰ Cserhát, Ethn. 9:134., Mátraalja, u. o. 5:50. — ³¹ Lengyeltóti, u. o. 8:443., Csal. Kör. 1861:199. — ³² Tisza vid., Hunfalvi 1:172., Kálmány Szn. 1:193. — ³³ Kölesd, Ethn. 12:314. — ³⁴ Hajdúnánás, u. o. 10:290. — ³⁵ Csököly, Ethn.

40:199., Palócság. Réső 210. — ³⁶ Borsodi palócság, Ethn. 12:314. — ³⁷ Buch 520. — ³⁸ Schroeder 226. — ³⁹ U. o. 149. — ⁴⁰ U. o. 148. — ⁴¹ U. o. 226. — ⁴² U. o. 256. — ⁴³ U. o. 231. — ⁴⁴ U. o. 260. — ⁴⁵ Buschan J. 2:899. — ⁴⁶ Mé-száros 457. — ⁴⁷ Hanika 61. — ⁴⁸ U. o. 48., 53. — ⁴⁹ Piprek 39. — ⁵⁰ Ethn. 3:8. — ⁵¹ Piprek 17. — ⁵² Ethn. 6:160. — ⁵³ Bácsbodrog m. tört. társ. évk. 21. 2. 129. — ⁵⁴ Gömör m., Hunfalvi 100. — ⁵⁵ Ethn. 10:117. — ⁵⁶ Piprek 107. — ⁵⁷ U. o. 87. — ⁵⁸ Erdűhelyi 406. — ⁵⁹ Piprek 68. — ⁶⁰ Müller 103. — ⁶¹ Jedlicska 585. — ⁶² Moldován 281. — ⁶³ Krohn 92. — ⁶⁴ Némz. Ism. Kvt. 5—6:172.

VIII.

A menyasszonyt nem mindenütt adják ki a kontyolók vált-ság nélkül. Torockón pl. a vőfélyek egy-egy liter bort adnak a kontyoló asszonyoknak,¹ a csángóknál pedig a férj „tréfás árverésen mesés összegért“ vásárolja meg.² Cserháton, ahol a kontyolás másnap az egyik nászasszony házában történik, a vendég-asszonyok mézes pálinkát isznak, táncolnak, dalolnak, „csupa ledér kifejezésekkel“ s csípős meséket, történetkéket mondanak az új asszonynak; férfi ruhába öltöznek, s ha egy férfit behúzhatnak, azt agyon itatják, táncoltatják, közben ka-lapját ellopják s pálinkáért zálogba csapják a kocsmába.³

A lakodalmas háznál történő kontyolás után a menyasz-szonyt visszavezetik a vendégek közé: bemutatják az új asz-szonyt, szemére azonban kendőt tesznek, mert még szemérmes, szégyellős.⁴ A hétfalusi csángóknál a zeszterasszony vezeti be az új párt s a menyasszonyt, mint eladó jószágot mutatja be.⁵ Csökölyön, amikor a násznagy azt hiszi, hogy a menyasszony felkészült, kimegy, kézenfogva behozza a piruló menyecskét, bemutatja.⁶ Zemplénben az örömszülők,⁷ Balaton mentén az idő-sebb kérő és kiadó násznagy,⁸ a Hajdúságban pedig a vőlegény⁹ vezeti be az új asszonyt zenekísérettel, általában azonban a vőfély mutatja be verssel a násznépnek.¹⁰ Földesen a nász-nagy megáldja a menyasszonyt,¹¹ Hódmezővásárhelyen a ven-dégek sorra csókolják.¹² Szalontán az új asszony u. n. menyasz-szony-pogácsával kínálja meg a násznépet.¹³ Ismerünk azonban néhány ceremóniásabb bevezetés-módot is. Lengyeltóti-ban pl. a vőlegény három szál égő gyertyát fog újjai közé, kezébe tá-nyért vesz s úgy indulnak a vendégek közé, ahol a vőfély vers-sel mutatja be az új asszonyt.¹⁴ Somogyban a vers befejezte után lerántják a kontyot fedő fehér kendőt.¹⁵ Nagybakonakon a násznagy tartja a gyertyákat, a szobába érven, magasra emeli, majd felszólítja a vendégeket, nézzék meg, hogy nem hi-bás a menyasszony. Ez pedig most azon igyekszik, hogy a gyer-tyákat elfújja, a nyoszolyóleányok és vőfélyek meg mindig újra

meg újra gyűjtják, míg mind a hármat egyszerre el nem tudja oltani.¹⁶ A matyóknál, mikor a szomszéd házban a kontyolás véget ért, a vőfély a menyasszonyt a lányos házban várakozókhoz vezeti; amint odaér, a cigány rázendíti, a vőfély beköszönt s jelenti, hogy meghozta a menyecskét: a vőlegény megcsókolja s elfogadja tőle.¹⁷

Az eszteknel a vőlegény fivére vagy valamelyik vőfély mutatja be a menyasszonyt.¹⁸ A finneknél az asszonyok táncolnak vele s ezzel felveszik a körükbe.¹⁹ A csuvasoknál a nyoszolyolányok vezetik be a menyasszonyt, máshol (déli területen) a vőlegény megy elébe a pitvarba s ő vezeti be.²⁰ A körmöcsévidéki németeknél,²¹ cseheknel²² is ki kell váltani az új asszonyt az asszonyoktól s ezek a váltságpénzt elisszák. Az árvamegyei lengyeleknel úgy történik a bemutatás, mint nálunk Lengyeltóiban.²³ A tótoknál az első vőfély, néhol a kérő násznagy vezeti be a menyasszonyt s mutatja be.²⁴

¹ Jankó 216. — ² OM. mon. 7:389. — ³ Ethn. 9:134. — ⁴ Tokajhegyalja, u. o. 2:249., Torda, Jankó 212. — ⁵ Kolumbán 64. — ⁶ Ethn. 40:200. — ⁷ Zemplén mon. 157. — ⁸ Jankó 391. — ⁹ Nagykúnság, Tóth K. 29. — ¹⁰ Rákospalota, Rész 228., Mátraalja, Ethn. 5:50., Felnémet, u. o. 19:40., Borsod m., u. o. 22:225., Matyó, NNy. 2:251., Nagykúnság, Tóth K. 43., Bereg m., Lehoczky 2:197., Hajdúság, Tóth E. kéziratot gyűjt., Hajdúhadháza, Ethn. 5:262., Tetétlen, u. o. 19:245., Arad m., Somogyi 3:338., Alföld, Nagy MO. 1:123., OM. mon. 2:93., Baksay 3:58. — ¹¹ Földes, Nyr. 2:466. — ¹² Hódmezővásárhely 1899:40. — ¹³ Szalonta, NyF. 69:34. — ¹⁴ Ethn. 8:443. — ¹⁵ Szózat 1925. febr. 8. — ¹⁶ Ethn. 6:316. — ¹⁷ NNy. 2:251. — ¹⁸ Schroeder 150., 226. — ¹⁹ U. o. 256. — ²⁰ Mészáros 457. — ²¹ Hanika 68. — ²² Piprek 97. — ²³ Ethn. 11:403. — ²⁴ U. o. 15:65.

*

*

Ha a kontyolás szertartásának vázát nézzük, ezt általában megegyezőnek találjuk a különböző népeknél; de ha a váz kitöltő részeit tekintjük, már nagy az eltérés. Összefoglalásul ezért csak azt szándékozom kiemelni, ami tisztán magyar, másodsorban pedig, ami csak nálunk és a rokonnépeknél, illetve a hazai nemzetiségek körében található meg.

A kontyolás logikusan az elhálás utánra esnék, ma azonban inkább a fektetés előtt történik. Ez az eltolódás magyarázza meg azt a sajátosan magyar szokást, hogy a menyasszonyt már a kontyolásra is kiszöktetik. Fektetés alkalmával u. i. általános szokás a kiszöktetés az idegenben is, de a kontyolás előtt nem. A rendesen éjfél körüli fektetés helyébe lépett kontyolás nálunk magával húzta a kiszöktetést is. A hazai nemze-

tiségek között csak a muraközi vendeknél s Árvában találkozunk vele.

Nálunk a kontyolás — egy adat kivételével — sohasem történik a lakoma, tánc helyén, hanem — amint a pontosan megjelölt adatok mutatják — az ősi hely a fiatal pár hálókamrája volt. Lehet, hogy a rontástól való félelem játszott közre abban, legalább erre mutat egy hétfalusi adat. Megjegyzendő, hogy ez a szokás a rokonnépeken kívül csak a hazai nemzetiségeknél van meg s ott is csak szórványosan.

Több magyar adat arra mutat, hogy a fektetés előtti kontyolásnál csak a nők vannak jelen; így találjuk ezt a csuvasoknál s néhány hazai nemzetiségi helyen is. Ahol azonban a kontyolás a fektetés után történik, ott többnyire a vőlegény is jelen van.

A koszorú vagy párta levétele jelentette a leányság végét. Ez a szertartás ma már a kontyoláshoz tartozik. Értékes azonban az a palócok között máig fennmaradt általános szokás, hogy a párta, koszorú levétele éjjélkor, a fektetés alkalmával történik, s reggel következik a kontyolás. A minden valószínűség szerint ősi szertartást őrizték meg ebben a palócok. Éjjélkor általában a vőfély veszi le a koszorút, így találjuk ezt ott is, ahol fektetésről szó sincs. Feltehető, hogy a menyasszony leányágától való megfosztásának ez a formája csökevénye a vőfély azon jogának, ami őt, mint a nőrablásban segítő társat megillette. S valószínűleg csak később, esetleg idegen hatás következtében lett a kontyfeltétellel együtt a koszorú-levétel is a lányok, asszonyok teendője. A vőfély jelentőségére mutat a koszorú további sorsa is: igen gyakran az övé lesz, mint a tótoknál is; ugyancsak ő mutatja be az új asszonyt, mint az esztek-nél, tótoknál s az árvamegyei lengyeleknél is.

A magyar szokásban a tulajdonképen vett kontyolás, a hajnak kontyba tétele a szertartás legfőbb része, — erre mutat a név is, — s a főkötő- vagy kendő-feltétel csak kísérő jelenség. Az idegenben ez utóbbi a fontosabb s a hajviselet megváltoztatásáról, mint a szertartás egy részéről, legtöbbször nincs is szó.

A kontyoláskor a menyasszony széken ül, mint a lengyeleknél is egy adat szerint, — vagy a vőlegény ölében, lengyeleknél a vőfély térdén. — A haj kibontását nálunk általában a nők végzik, az idegenben inkább a férfiak. — A sírást Müller (Geschichtliche Übersicht 107.) a nőrablás nyomának tartja: a menyasszony siratja elveszett szabadságát; ide tartozik minálunk a pártabúcsúzó is. — A kontyot általánosan az asszonyok

teszik fel, ezzel mutatják meg t. i., hogy felveszik közösségükbe. — A főkötő, kendő feltételének ugyanaz a jelentősége, mint a kontyfeltételnek, szereplői is ugyanazok. — Az előbb mondottak alapján érthető, hogy míg nálunk a hajkibontásnál és kontyfeltételnél ellenkezik a menyasszony, addig az idegenben ezzel az ellenkezéssel a főkötő-, kendő-feltételnél találkozunk.

Mindezekből azt látjuk, hogy habár a kontyolás, az új asszonyoknak az asszonyok körébe való felvétele, általánosan elterjedt szertartás, mégis benne számtalan olyan részletet találunk, ami sajátosan magyar . . .

Amint a bevezetésben mondtam, ez a dolgozat tájékoztató akar lenni a további gyűjtés számára. Erre szükség is van; hogy a szertartás ma még homályos részeibe mélyebb betekintést nyerhessünk.

Az idézett munkák jegyzéke:

Albert I., Heves és Külsőszolnok vm. leírása. Eger. 1868. — *Apor Péter*, Metamorphosis Transylvaniae. — *Baksay Sándor*, Irodalmi dolgozatai. Bp. 1917. — *Békefi Remig*, Kethely és környékének néprajza. Pest, 1884. — *Buch. M.*, Die Votjäken, aus Acta Societ. Scien. Fenn. Ougr. XII. Helsingfors. 1882. — *Buschan S.*, Die Sitten der Völker, Stuttgart. 1914. — *Buschan I.*, Illustrierte Völkerkunde. I—III. Stuttgart. 1926. — *Buschan W.*, Im Anfang war das Weib. I—III. Dresden. 1927. — *Czuczor—Fogarassy (CzF.)*, A magyar nyelv szótára, Pest. 1862. — *Érdűhelyi M.*, Ujvidék története. 1814. — *A. Flachs*, Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche. — *Gönczi F.*, Göcsej. Kaposvár. 1914. — *Gönczi, Muraköz és népe*. Bp. 1895. — *Hanika J.*, Hochzeitsgebräuche der Kremnitzer Sprachinsel. Reichenberg. 1927. — *Herváth*, Kalászosok Tótkomlós multjából és jelenéből. Békéscsaba. 1880. — *Hunfalvi ME.*, Magyarország és Erdély eredeti képekben. Darmstadt. 1856, 1860, 1864. — *Hunfalvi Album*. Bp. 1891. — *Jankó, A Balatonmelléki lakosság néprajza*. Bp. 1902. — *Jankó, Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe*. Bp. 1893. — *Jankó, Kalotaszeg magyar népe*. Bp. 1892. — *Jedlicska*, Káiskárpáti Emlékkönyv. Eger, 1891. — *Kálmány Szn.*, Szeged népe. Arad. 1912. — *Kiss*, Veszprém vm. ref. köznépe. Dunántúli Prot. Lap. XV. 24—27. Pépa. 1904. — *Kiss G.*, Az ormányság. Kny. Protestáns Szemle. 1927. — *Kolumbán*, A hétfalusi csángók a multban és jelenben. Brassó. 1903. — *Kovács I.*, Szeged. 1889. — *Kövári L.*, A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korában. Pest. 1860. — *Krauss*, Sitte und Brauch der Südslaven. Wien. 1885. — *Krohn E.*, Die Eheschliessung bei den

Rumänen. Hamburg. 1926. — *Lansdell*, Russisch-Central Asien. Leipzig. 1885. — *Lázár I.*, Alsófehérvármegye magyar népe. Nagyenyed. 1896. — *Lehóczky T.*, Bereg vm. monographiája. Ungvár. 1881. — *Lovcsányi*, A Vág és vidéke topographiai leírása, Bp. 1881. — Magyarország vármegyéi és városai. — *Majláth*, Bodrog—Tisza szabályozási Társ. monographiája. Bp. 1896. — *Malonyay*, A magyar nép művészete. I—V. — *Margalits*, A magyar közmondások. Bp. 1896. — *Mészáros Gy.*, A csuvas ősvallás emlékei. Bp. 1909. — *Moldován*, Alsófehérvármegye oláh népe. Nagyenyed. 1897. — *Müller*, Geschichtliche Übersicht. — *Nagy, MO.*, Magyarország képekben. Pest. 1870. — *Nemes—Nagy*, A magyar viseletek története. Bp. 1900. — *Nemzetiségi Ismeretterjesztő könyvtár I—VII.* — *Népköltési gyűjtemény. XIV.* — *OM. mon.*, Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. — *Orbán Balázs*, Székelyföld leírása. 1868—1873. — *Országos Református Tanáregyesület Évkönyve*. Nagyenyed. 1903. — *Osváth Pál*, Bihar vm. sárréti járás leírása. Nagyvárád. 1875. — *Piprek*, Slavische Brautwerbung und Hochzeitsgebräuche. Stuttgart. 1914. — *Radvánszky*, Magyar családélet és háztartás a XVI—XVII. sz.-ban. Bp. 1896. — *Reinsberg—Düringfels*, Hochzeitsbuch. Leipzig. 1871. — *Réső Ensel Sándor*, Magyarországi népszokások. Pest. 1866. — *Schmidt—Koppers*, Völker und Kulturen. I. Regensburg. 1924. — *Schroeder L.*, Die Hochzeitsgebräuche der Esten. Berlin. 1888. — *Somogyi*, Arad vm. és Arad sz. kir. város monographiája. Arad. 1912. — *Szilágyi*, Máramaros vm. egyetemes leírása. Bp. 1876. — *Tordai Emke* Évkönyv. 1896. — *Tóth K.*, Lakodalmi szokások a Nagykúnságon. Karcag. 1929. — *Vahot, MO.*, Magyarföld és népei eredeti képekben. Pest. 1846. — *Vas Gereben*, A badacsonyi szüret. — *Vámbéri*, A török faj. Bp. 1885. — *Várady F.*, Baranya multja és jelene. Pécs. 1896. — *Zsilinszky*, Szarvas város története. Pest. 1872. — *Aranyosvidék.* — *B. B. Évk.*, Bács-Bodrog vm. történelmi és régészeti társulat évkönyve. — *B. H.*, Budapesti Hírlap. — *Családi Kör.* — *Délmagyarországi Közlöny.* — *Divatcsarnok.* — *Erdély.* — *Erdélyi Múzeum.* — *Erdély népei.* — *Ethnographia.* — *Földrajzi Közlemények.* — *Hasznos Mulatságok.* — *Házánk.* — *Hódmezővásárhely.* — *Honderű.* — *Kalotaszeg.* — *Kurucföldön.* — *Magyarság.* — *Magyar Szalon.* — *Napkelet.* — *Néprajzi Értesítő.* — *Népiünk és Nyelvünk (NNy.).* — *Nyelvészeti Füzetek.* — *Nyitrai Lapok.* — *Ország Világ.* — *Pesti Divatlap.* — *Pesti Hírlap (PH.).* — *Sárospatak.* — *Szózat.* — *Uránia.* — *Vasárnapi Ujság.* — *Kézírtas gyűjtések.*

Szendrey Akos.

Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások. (II.)

Igézések — rontások.

Akinek összeér a szemöldöke, az megveri szemmel az embert, állatot egyaránt.

Nem jó örülni állatnak kicsi korában, mert megverik szemmel és megdöglük.

Szemmel verés ellen szenes vízzel csapkodják meg a kis gyermeket.

A kis leány ingét színére kell beszegni, hogy meg ne verjék szemmel.

A hirtelen elhalt kis gyerekre mondják: „szömül esött”.

Aki a másikat átlépi: meghal; akit átlép: elszárad.

Iszákos ember elhagyja a részegeskedést, ha a galamb két első fiát levágják és a zúzájának vagy a szívének a hártáját megszáritva megtörik és azt pálinkába megissza.

Ha megdöglük a kiscalamb, nem otthon, hanem más házról kell elásni a kémény irányában, de visszafordulni nem szabad, akkor több galamb nem pusztul el.

Vannak *rosz embörök*, akik ártani tudnak a másoknak. Az ilyen ember, ha a tehén ganéjába beleüti a csizmája orrát, már megrontotta a tehenet.

A megrontott tehenet úgy hozzák helyre, hogy 9 keresztlen disznóganét, 9 gerízd fokhagymát, 9 pókot az istálló küszöb-jén kell törni balkézzel baltafokával, azután azzal meg kell kenni az ajtósarkokat, meg a tehén tőgyét és a gerincét végig balkézzel keresztben.

Fokhagymával keresztet húz a gazda az istálló ajtóra, hogy meg ne rongthassák a jószágot.

Kilenc kis rongybabával kerekíte meg, ahol sebes a feje és hajnalban a keresztjárda közepén szórja szét, aki belelép vagy felveszi, ráragad a nyavaja.

Aki 9 fajta füvet megfőz 9 liter vízben, azzal megmossa az arcvonását és kiönti behunyott szemmel a kertben, ha valaki belelép, csunya lesz, ha beleköp vagy belevizel, fölcattogzik a teste.

Olyan sebről való ruhát, amelyik kifakadt, nem jó tűzbe vetni, mert mérgesebb lesz, jobban fáj, tovább tart.

Ha nagyon ég az arca az asszonynak vagy lánynak, a fejrevalókendője bal sarkát kell rágni, hogy a nyelvét megharapja, aki szidja.

Az első gyümölcsesevéskor háromszor kell mondani: ujság hasamban, hideglelés pokolba, akkor nem árt meg.

Nagy paraszt fálba vizet kell önteni, háromszor körülkerülni, megláthatni benne, ki rontotta meg.

A ló sörényébe, meg a kötőfékjébe számár szőrét fonnak, hogy meg ne verjék szemmel.

A tehenet nem lehet megrontani, ha friss meleg tehéntrágyából egy csomót felkötnek a kéménybe és állandóan ott van.

Ha a tehén ganéját odaadják tapasztáshoz vagy más célra, aki elviszi a háztól, elviszi a tehén tejének a fölét is.

Ha meg van rontva a tehén: véres tejet ad. Az ilyen tejből a gazdasszony az ivóvályújába önt és baltával üti, vágja a tejet, mire odajön, aki megrontotta.

Kihasadozik a tehén tőgye, ha a tejbe késsel aprítják a kenyeret.

Hogy a tejet még ne rontsák, mikor a köcsögöt forrázzák, a jeggyűrűt bele kell tenni.

Rugós tehén leadja a tejet, ha a fejőbe két kést tesznek keresztbe.

A kis malacot, ha megverik szemmel, húgyos seprűvel megcsapkodják vagy megfüstölik a gazda gatyája madzagával és hajából vágott darabbal, melyhez még pókot is tesznek.

Ahol a disznó pusztul, szoptató asszonynak kell belefejni a tejét a vályúba, az ételébe.

Macskát nem szabad kocsira tenni, mert a ló megdöglik.

Nem jó az asztalon hagyni a férfi kalapját, se a kenyérmorzsát, mert a gazdasszony nem tud aludni.

Szerelmi jóslatok és varázslatok.

Szent György nap (ápr. 24) előtt fogott levelibékát üvegbe kell tenni, hol megdöglik, összeszárad, aztán porrátrörít és borban megitatják a legénnyel, hogy szeresse a lányt.

A halott száját a lány kitörüli ronggyal, aztán kicsavarja borba és megitatja a legénnyel azért, hogy szeresse.

Gombostűvel a lány megszúrja a balkeze kis ujját, ami vér kijön, egy almának a csomája helyére belecsöppenti s a kihúzott csomával bedugja. A látogató legénnyel az ilyen almát ha megeteti, szerelmes lesz tőle a lányba.

Legény vagy lány megkopogtatja háromszor a koporsót, amilyen a halott, olyan lesz a párja.

Lányok nagypénteken fésűt, szappant, tükröt, férfi nadrágot tesznek a fejük alá, hogy megálmodják, ki és milyen lesz a férjük.

A menyasszony talpa alá a cipőjébe ezüst pénzt tesznek, hogy meg ne rontsák. Ezt különösen akkor csinálják, ha volt már más szeretője.

Ha a jegybejáró fiatalember a jegybejárás ideje alatt kifordítva fonákul viseli a gatyáját, akkor nem válik el tőle a lány.

A bibictojástól szerelemre gerjed az ember.

Akit az ura nem szeret, a cigányasszonyhoz megy, ki levágja az asszony szeméremtestéről a szőrt és azzal megfüstöli, hogy így ő (= a cigányasszony) boldogulni tudjon a férfival a keresztútnál.

A férfi szeméremtestéről levágott szőrt apróra vágva pogácsába sütik és a pogácsát megetetik vele, hogy jobban szeresse az asszonyt.

A féltékeny asszony meglesi, hova jár az ura vizelni, oda leszúr 9 gombostűt s ha arra vizel az ura: nem megy többet el a szeretőjéhez. Ha elmegy is, sem tud vele semmit se csinálni.

Aki éjjel 12 órakor az ura ingét a küszöbön baltával összevágja és a küszöb alá teszi, az megtudja, ki az ura szeretője, mert odamegy, ott megjelenik akkor.

Örülésg szerelmes lesz a legény és felkeresi a lányt, v. nőt valahányszor akarja, ha a lány vagy asszony, mikor a férfi alszik, ballába kapcájából, a gatyamadzagából, a hajából hátul, ahol legsűrűbb, egy csipetet vág és beleteszi literes vássonfazékba, vízzel teleönti, a fődöt rátapasztja, csirizeli, leköti, hogy a gőz ki ne jöjjön. Éjfélkor 12 órától 1 óráig kell főzni, forralni.

A férfit úgy csinálják magukhoz az asszonyok, hogy félmarék vöröshagymahajat, 2 krajcár ára sárgafehér cukrot, 2 krajcár ára fekete cukrot, félmarék fekete, égett kenyérhaját fazékban megfőznek és a férfinak borban beadják.

Asszony vagy lány havibaját feketekávéban ha megitatja a férfival; szerelmes lesz bele.

A lány, asszony, akit szeret, annak a kapcáját, gatyamadzagát, fanája szőrét, hajából is valamennyit bögrébe tesz, cse-répfödővel leborítja és a katlan oldalába betapasztja. Míg el nem ég, addig nem hagyja el.

Kerestlen lóherét kell a nyelve alá tenni az asszonynak vagy lánynak és úgy megcsókolni a férfit háromszor; aztán ki-

veszi, megszáritja és megeteti ételben, vagy megitatja italban a férfival, hogy nagyon szeressé.

Ha a házasfelek nem szeretik egymást, az asszony napa tejével pogácsát süt összenéző kemencében, vagyis ahol az első és hátsó házban is van kemence és közös konyhára van a kemencék szája. Ha a pogácsát a férj és feleség közösen megeszik, úgy ismét szeretik egymást.

Kincsásás, kincskeresés.

Széles szájú, rossz kantában ássák el a pénzt, amit úgy helyeznek bele, hogy az arany legyen felül, a rézpénz középen, az ezüst alól. Háborús időben ássák el. Éjjel 12 órakor. Bádog földt beletesznek olyan jegykendőbe, amelyiken piros és fekete rózsza van és úgy teszik rá a kanta szájára. Kutya, kakas, tyúk vérét eresztik rá, hogy más ne találja meg, csak aki elássa, aki abból a családból való. Ként is tesznek a gödörbe, attól kékes színű a láng. Mert minden 7-id esztendőben fölveti a pénz magát Szent György (ápr. 24) éjjelén. Tisztul ilyenkor, úgy tartják. A láng olyan nagy és olyan alakú, mint az edény, melyben a pénz van. Az ezüstnek kék, az aranyak sárga lángja van.

Mások szerint rossz bográcsban, fazékban ássák el a pénzt épület alá. Elátkozott pénz az valamennyi. Piros kakast ölnek rá. És nem Szent György éjszakáján, hanem karácsonykor tisztítja a pénz magát. Semmit sem szabad szólni annak, aki ássa, még ha beszélnek is hozzá.

Szokták dombba is elásni a kincset, amikor ráültetik a kis gyereket a dombra pocskolódni. Az tudja csak fölvenni a pénzt, aki ártatlan gyereket föláldozza, de hét féle nyomorék lesz. Másnak nincs ereje fölvenni. Pásztor emberek arra a dombra építettek tanyát, ahol pénz volt elásva. Ide mindig beleütött a villám és fekete maradt azon a helyen.

Halottal is, ha aranyeműt temetnek el, felveti magát minden 7-ik esztendőben és arább megy az arany.

Egy öregasszony bent a városban, a Kalap uccában, a kémény háta mögé grádics alá ásta el a pénzt és háromszor odaütötte az alfelét, mondván: „addig ne tudja felvenni senki, még a s... t ide nem üti“. A menyé megleste, és az öregasszony halomása után úgy tett, mintahogy napa és meg is találta a pénzt.

A golya odaszáll, arra a házra, ahol summás pénz van.

Hódmezővásárhely határában a *Vágott halomban* van pénz, hajadon leány vére van rajta. Mikor föl akarják ásni,

nagy széllel odaugrik egy lány, haja két ágra fonva, zöld-pántlika benne, mezitláb van és elsuhan a pénz arrébb. De mindig hagy fönt maga után egy darabot, mit az eke fölvet. Aki föl akarja venni a halomba elásott pénzt, úgy kell öltöznie, mint ahogy az a lány volt, kinek a vérét ráeresztették.

Királyhalmán kazánban van a pénz, kakasvér van rajta. Hetedik gyerek látta meg acéltükrön. Ki is ásták, de az olajok odamentek és azt kiabálták: „hajsz, hajsz, hajsz, csináljuk az akasztófát!“ Az ott levő Kasza Katát megkapták, mondván: „ezt akasztjuk föl!“ Kasza Kata sikított és a pénz elszaladt. Aki behúzta a gödröt, egy év se telt el: meghalt.

Csónak csapáson a Csáki járásban is van pénz csolnakban. Csónak alakú helyen nem nő fű azon a helyen, ahol van. Mikor a pénzt fölveti a láng, az is csónak alakú, 15 percig szalad ide-oda, azután eltűnik, ahonnan feljön.

Szörháton fazékban van a pénz. Kanász gyerekek ásták is már. Mélyen fehér penészes ott a föld. Üst formának a füle látszott, de morgást hallottak és elszaladtak. Lócsontot találtak, meg a sörényét, mely aranyat játszott.

Szent Királyon 3 kazán pénz van elásva. Sokan álmodták meg. Egy ember kiment hetedmagával fölászni, de mikor már fogták a fülét, egy nagy fekete kandisznó termett rajta, okádta a tüzet és elszaladtak az emberek, a pénz is eltűnt. Csak az tudná fölászni, aki látta, mikor eltették, hogy mit hajtottak végre.

Rémárison (remanentialis) a szentesi útfélen eső uradalmi földeknél a keresztúton, Szt. György (ápr. 24) éjjelén pont 12 órakor, mikor a láng fölesap, aki kiáll, ahány haját megmarkol, annyi pénz marad fent.

A *csomerkányi templom* harangjára fekete kutya van ráölve. Sokszor fel akarták már venni, de mikor a kút szájához érnek vele, egy fekete kutya keresztül ugorja, a kötél elszakad akármilyen vastag és zúgva esik vissza. Ezüst gyűrűt, gombot találtak a templomrom környékén kapálás, szántás közben. Pénzt is.

Kiss Lajos.

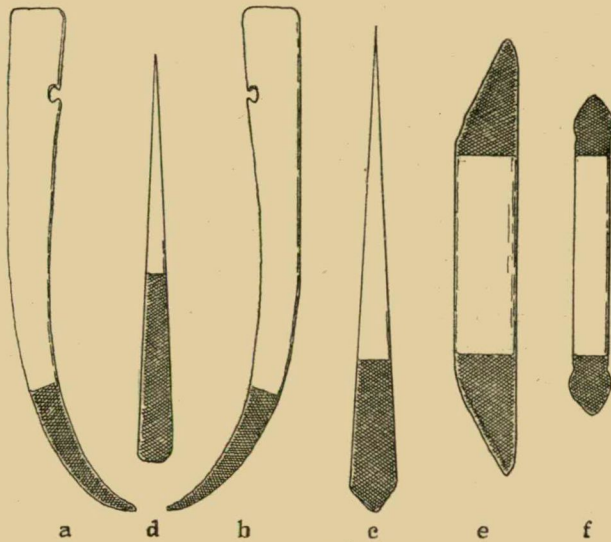
KÖNYVISMERTETÉSEK.

Cs. Sebestyén Károly: *Rejtélyes csontok népvándorlási sírokból.* Szeged, 1931. A szegedi városi múzeum kiadványai. 1.

Szerző érdekes felfedezéssel lepte meg a tudományos világot. „Magyarországi népvándorláskori sírokból, nevezetesen az *avarok* és a *honfoglaló magyarság* sírjaiban előfordulnak olyan hosszúkás, vékony, néha késalakú, síma, részint díszített, részint díszítetlen csontlemezek, melyeknek rendeltetését eddig teljes homály fedte. A népvándorláskori síroknak ismerjük csaknem egész leltárát s több-kevesebb bizonyossággal tudjuk majd minden egyes darabnak egykori rendeltetését. Csak kevés olyan tárgy kerül ki e sírok földjéből, amelyről nem tudjuk, mi célt szolgált egykor s ezek között legrejtélyesebbek ezek az imént említett csontlemezek“. „A kérdéses csontok rendeltetésének megfejtésével, tudtommal eddig még senki sem foglalkozott. Kerülgették a kérdést, és csak úgy taláломra ráfogták a legkülönbözőbb alkalmazási lehetőségeket. Tegezrésznek, kardhüvelyborításnak, nyeregdíszítésnek, eszköznek, törhüvelyburkolatnak, nemezpáncél erősítésnek, sőt takácsszerszámnak is tartották eddig“. „A szegedi városi múzeum abban a szerencsés helyzetben van, hogy az ilyen csontlemezek számának tekintetében első helyen áll az országban. Mert MÓRA FERENC igazgatónak az utóbbi években végzett ásatásai révén annyi ilyen csont került a múzeum birtokába, hogy ebben a tekintetben nem csak szám szerint került az első helyre, hanem valószínűleg több anyag felett rendelkezik már most is, mint amennyi a többi hazai múzeumok ilyen anyaga együttvéve. Ez a körülmény, valamint az ásatások alkalmával tett gondos megfigyelések tették lehetővé, de talán nem utolsó sorban az is, hogy *ethnografus* kezébe került az anyag, hogy végre teljes biztossággal meg lehetett fejteni ezt a hat évtizedes kérdést“.

A szóbanforgó csontlemezek anyaguk szerint igen kemény, egyenletes jellegűek, inkább állati fogból, mint csontból valók. „A csontlemezek közös jellemző vonása az, hogy egyik lapjuk mindig símára van csiszolva, a másik lapjuk pedig párhuzamosan hosszirányban haladó sűrű mély bekarcolásokkal van érdessé téve“. „Ritka esetben lehet egy-egy sírban valamennyi

összetartozó csontlemezt megtalálni, de ott, ahol mégis megvannak, mindig *tizenegy darab* csontlemezből áll a *teljes garnitúra*. Azon nem kell esodáلكozni, hogy miért nincs minden sírban mind a tizenegy darab csont. Mert az, hogy hány csontlemez marad meg egy-egy sírban, az mindig attól függ, hogy milyen földbe vágták a sírt. Humuszos földben, agyagban, homokban, szikes földben, száraz helyen vagy vizes talajban más és másképp marad meg a csontváz. És amint az emberi csontok is elkorhadnak s porrá válnak a sír földjében, úgy ezek a csont-

A csontlemezek különféle formái.

lemezek — bár az emberi csontoknál keményebb anyagból valók — szintén alá vannak vetve ennek a természeti törvénynek. Ezért tapasztaljuk, hogy az egyes sírokban nemcsak eltört lemezeket találunk, hanem olyan darabokat is, amelyeknek egy része elkorhadt“.

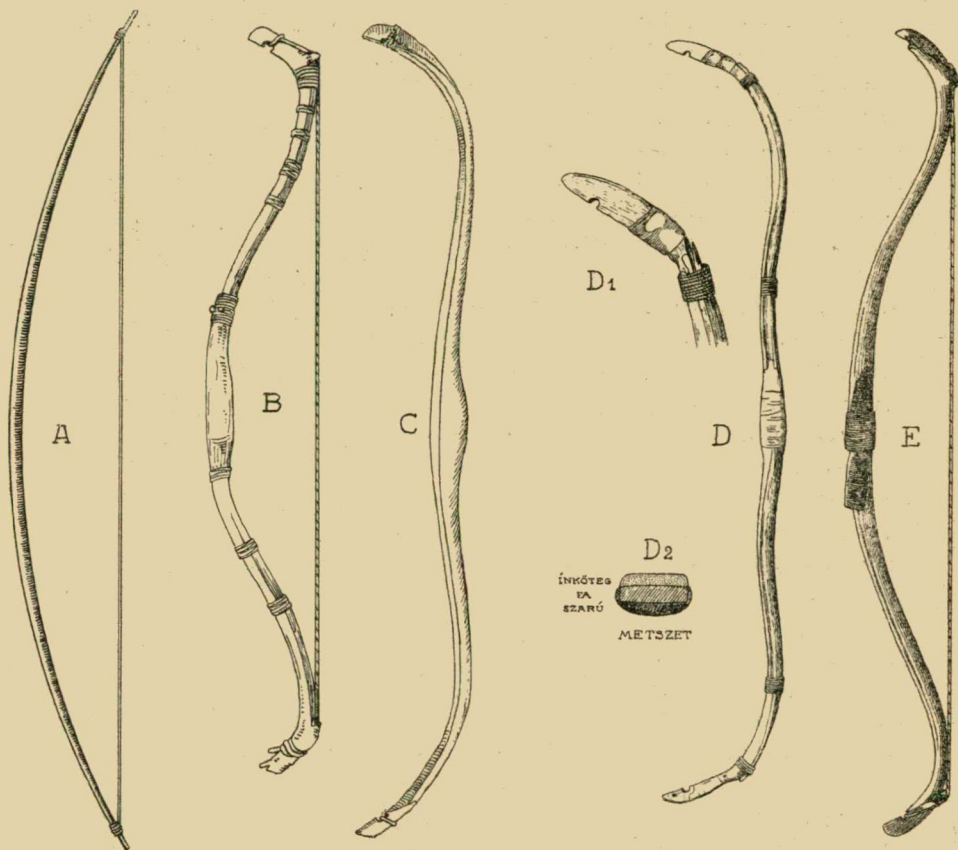
Mi volt ezeknek a csontoknak a rendeltetése? „Ezek a csontok síma, csiszolt felületükkel kifelé, látható helyre voltak téve, érdessé tett visszájukkal valami más kemény tárgyra voltak erősítve. Szögelve nem lehettek, mert nincsenek rajtuk szöglyukak. De érdes felületükkel rá lehettek *enyvezve*, például fára. Külső érdes végük tanúsága szerint rá voltak *kötözve* is valamire, zsineggel, bőrszíjakával vagy húrral. Ruhán, ne mezen, bőrön, páncélon, csizmán nem lehettek felerősítve. Az

ilyen többé-kevésbé puha és ezért hajlékony, mozgó anyagról a ragasztott csontlapok mihamar leválnának. Ilyen anyagokra csak szögeccseléssel vagy lyukakon át történő rávarrással lehetne a csontokat felerősíteni. Ebből az következik, hogy csak *me-rev, kemény tárgyra* lehettek *belülről ragasztva, kívülről kötve*. Fém nem lehetett ez, mert annak a nyoma meglátszana legalább rozsdá alakjában, ilyen pedig sehol sem állapítottak meg. Tehát csak *fából* lehetett. Rá lehettek húzva valami fából való hosszabb tárgynak, négyszegletesre elvékonyodó görbe rúdnak vagy lécnak a végére. E feltevással megértjük a csontlapok külső felületén látható irdalást is: ezeken a részekben át voltak kötözve, zsineggel körülesavarva s a megirdalás arra szolgált, hogy a kötőzsinég onnan le ne csússzon. Ezek után azt kérdezzük, mi lehetett ez a sírba tett, közepén és két végén fehér csontlemezekkel körülkötözött, görbe négyszegletes faléc, vagy pálca? Szerző erre a kérdésre a következő feleletet adja: „Valóban különös, hogy a népvándorláskori népek sírjaiban találtak mindenféle fegyvert: kardot, tört, lándzsát, pajzsot, sőt nyilakat és tegezt is, csak éppen a legfontosabbat, a lovas népek főfegyverét, az *íjat* nem találták még meg“. Szerző véleménye szerint tehát: „*ez a feltételezett görbe faléc nem lehetett más, mint az eddig még meg nem talált íj, s a rejtélyes csontlemezek csak ennek az íjnak lehettek a részei*“.

A rejtélyes csontok részletes leírása és megfejtése után a szerző rátér annak vizsgálatára, hogy „milyen is lehetett ezeknek a népvándorlási népeknek, nevezetesen a minket érdeklő avaroknak és a honfoglaló magyaroknak az íjja. A korai középkor ázsiai eredetű népeinek íjjáról eddig csak néhány ábrázolást ismerünk, maga az *íj* ismeretlen, mert egyetlenegy darab sem maradt fenn belőle“. Minthogy „az íj és tegez nagyon mülékony anyagból volt készítve, ezért hiányzik e kettő leleteinkből“. „Ha tehát nem lehet régészeti alapon, akkor tán meg lehet e kérdést oldani az ethnologia segítségével“.

„Az íjak között általában két nagyobb csoportot szoktak megkülönböztetni: az *egyszerű* és az *összetett* íjat. Az *egyszerű íj* (2. kép A), eredetileg közönséges hosszú, vékony farúd, kerek keresztmetszettel, amely közepén legvastagabb s a két vége felé egyenletesen vékonyodik. A szabályos körív alakúra hajlított farúd két végére van erősítve az íj húrja. Formája csak kevésbé változik az egyes néprajzi területek szerint, s legfeljebb méretekben s a faanyagban van különbség. Az *összetett íj* ellenben (2. kép B, C), mint a neve is mutatja, különféle anyagokból és

különböző részekből van összeállítva, fáradságos művészi módon megszerkesztve. Az ilyen összetett íjnak csak legkisebb része a fából való magja, mert, mint alább látni fogjuk, a belső (a húr felé néző) oldalát erős szarúréteg borítja, kívül pedig

[BUSCHAN, ILL. VÖLKERKUNDE, III, 68²][ZEITSCHR. F. ETHN. 1899. 23²]

Az íj különféle típusai.

A Egyszerű íj.

B, C Összetett íj.

D, E Baskir íj.

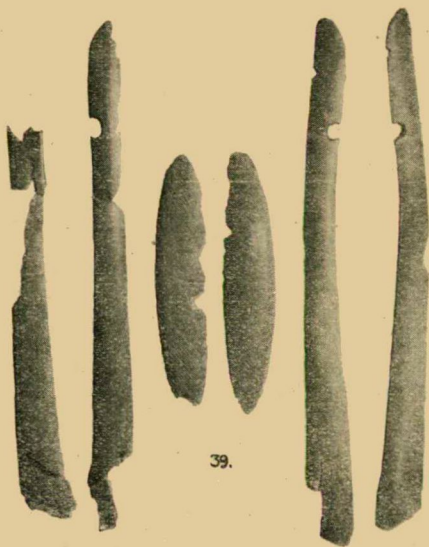
inköteg van többszörös rétegben ráfeszítve. Az így elkészített íj természetesen elsőrendű fegyver, amely az egyszerű íjhoz úgy viszonylik, mint a modern ismétlőpuska a régi kovácspuskához. „Ez az íjforma rendkívül nagy területen van elterjedve. Az aegai tenger partjától kezdve egész Kis-Ázsián és az egész ázsiai szárazföldön keresztül megtalálható Kináig. Az arabok

elvitték a Földközi tenger mentén Spanyolországig és Északnyugat-Afrikába, a kínaiak elterjesztették a maláji szigetvilágban“. „Az összetett íznak legjellemzőbb típusa és úgylátszik ősfarmája az u. n. *türk-ij*, vagy ahogy LUSCHAN mondja: *turkisztán-ij*“. „Ez a turkesztáni *ij* nemcsak igen bonyolult készítmény, hanem emellett igen hatásos lövészszám is lehetett. Rendkívül nagy teljesítményéről régi feljegyzések tanúskodnak. Szinte csodálatos, hogy a gyakorlott nyílász még az orosz-lánnal is szembe szállt s be van bizonyítva, hogy ezzel az íjjal többszáz méternyi távolságra is tudtak pontosan célba találni“. A *baskir ij* (2. kép D, E) leírásánál mondja LUSCHAN (Zeitschr. f. Ethn. 1899. 235), hogy az íznak meredeken álló végződése (fülei) és az a mód, ahogy az ideget be kell akasztani (a fülek bevágásába) a *türk* íjra tipikus. Ezek a fülek külön darab fából készültek s le vannak eresztve az íj fájába. A *baskir* íjról közölt rajzon ez szépen látható, s különösen meglepő a részletrajz hasonlatossága a mi csontlemezeink $a + b$ formáival (l. l. ábrát). Az *osztjákok* és *jakutok* tipikus íjja lényegében hasonlít a *baskir* íjra, csak az ideg megerősítésében van különbség, s emiatt különösen erős fülek kellenek hozzá s ezek azért *csontlemezbetétekkel* vannak megerősítve. Hasonló íj végződést mutat a *büzüklíki ij*, s azokon is világosan látszik az idegbeakasztás módja. Az oldalsó bevágás, a mi görbe $a + b$ csontlemezeink jellemző kerek lyuka, látható még a *karakirgizek*, a *tatárok*, a *burjétek* és a *csukesok* íjján (Karutz, Die Völker Nord- und Mittelasiens, 105. 71, 25). Amint tehát a *baskirok* külön darab fából készített füleket erősítettek be az íj fájába, úgy az *avarok* és a *honfoglaló magyarok* ezt csontból, megfaragott csontlemezekből csináltatták. Ez nemcsak erősebb szerkezetet biztosított, hanem bizonyosan díszesebb, előkelőbb volt. Lehet, hogy a kevésbé előkelő *avarok* íján is csak fából valók voltak az íj fülei s ezért nem találni több csontlemezt a sírjaikban. De lehet, hogy a *baskirok* íján is valamikor ilyen csontlapok voltak a most dívó fa helyett“. „Aki elolvasta azt, amit az *ethnográfusok* az íjról mondanak, nem fogja valószínűtlen feltevésnek tartani azt, hogy az *avarok* és a *honfoglaló magyarok* íjja is *összetett ij* volt, s aki megnézi a mellékelt ábrákat (2. kép B, C, D, D₁, E), annak, azt hiszem, nem lesznek kétségei az iránt, hogy a mi rejtélyes csontlemezeink valóban *türk* (*turkesztáni*) típusú íjnak a részei“.

Szerző az *ethnologiai bizonyítékok* alapján a *magyar sírokból* kikerült csontlemezekről kimondja, hogy „a *honfoglaló*

magyarok íjja nem volt azonos az avarokéval, szerkezet tekintetében is különbözni kellett az avarokétól, mert a magyar sírokból kikerült csontlemezek *más formájúak*“. „Míg az avar sírokból 11 darabból áll a teljes garnitúra, a magyar sírokból összesen *hat darab* szokott egy-egy sírban előfordulni. És ennek a hat lemeznek az alakja is erősen különbözik az avar sírokból való lemezekétől“.

„Kétségtelen, hogy a magyar sírokból való csontlemezek is *íjról* valók, ahhoz sem férhet kétség, hogy ez az íj is össze-

Csontlemezek honfoglaláskori magyar sírból. (Kiszombor, 39. sz. sír.)

tett, sőt *turk-tipusú* íj volt, de a honfoglaló magyarok íjjának az alakja mindenestre különbözött az avarokétól. Nem a bázálikli *ujgur* íjhoz, hanem inkább a *baskir* és *osztják* íj alakjához hasonlíthatott“. Ezt azonban szerző most még nem meri határozottan állítani, „meg kell várni, amíg több magyar sírt felásnak s amíg több és jobban megfigyelt anyag áll rendelkezésünkre“.

Szerző dolgozata nem csupán annyiban értékes, hogy teljes biztonsággal megfejtette az archaeologia egyik, hat évtized óta vitás kérdését, hanem bizonyos tekintetben fényt vet a

magyar őstörténet problémáira is. Igen érdekes és elfogadható feltevése, hogy a magyar íj nem az ujgur, hanem a baskir és az osztják íj alakjához hasonlíthatott, megerősíti Németh Gyula és Pauler Gyula kutatásait, melyek szerint úgy az osztjakok, mint a baskirok és a magyarok közeli rokonszármazású népek. Szerző eredményei újabb példa arra, hogy a magyar őstörténeti kutatások csakis akkor válnak végső fokon igazgá, ha azokat nem csupán a nyelvészet és történettudományok, hanem a tárgyi néprajz és az ethnologia tudományos kutatásai is mind jobban megerősítik.

Bibó István.

Csergő Károly: *Az Alföld problémái.* (Tanulmány az alföldi agrár- és munkásviszonyok javításáról és ezzel kapcsolatban a Duna—Tisza csatornáról. 141 lap, 3 melléklet. Szentés, 1931.)

Mielőtt elolvassuk ezt az értékes könyvet, tudnunk kell, hogy ki az írója. Csergő Károly 1924-ben lett vármegyei főjegyzőből Csongrádvármegye alispánja. Arról ismeretes nemcsak vármegyéjében, hogy különös gondot fordít a tanyavilágra, a kisemberek felsegítésére. Istápolója a kubikosok sok nehézséggel küzdő rendjének. Céltudatos fejlesztője vármegyéjének. Amikor a vármegye határát átléped, elárulja ezt nyomban az utak állapota, mert Csergő Károly egyik gyakorlati alföldi programja az útépités.

Minthogy pedig ismeri és szereti az ő népét, éppen úgy, mint a vármegyének nagynevű egykori főispánja, VADNAY ANDOR, megtértő támogatója a népművelő mozgalmaknak.

Kettőzött értéke van tehát a tollforgató Csergő megállapításainak, mert egyben a közigazgatás vezetőjének a meglátásai is. Ha ebben a könyvben van pesszimizmus és kritika a mai állapotok megítélésében, vagy van javaslat a jövőre vonatkozólag, az minket másként ér, mert hiszen a dolgok legrejtettebb rugóiba bepillantó megyefőnök mondja, aki egyúttal nem lehet más szellemnek a képviselője, ha nem a konstruktív haladása.

És ime, mintha VADNAY ANDOR kezéből kihullott tollat, ragadta volna fel — ő is azon töpreng, hogy az alföldi munkáskérdést miként lehetne megoldani. Látja azt az irtózatoss lelki rombolást, amit a munka után vágyó, a foglalkoztatást egyetlen jogának tekintő földnélküli földmunkás lelkében a munka-nélküliség végez. Egyedül Csongrád vármegyében a kubikosok száma 13.000, a családtagokkal együtt közel 50.000 lélek. Nagy szám!

Könyvének javarészét ezért a Duna—Tisza csatorna eszméjének propagálására fordítja. Ebben látja azt a nagy munkaalkalmat, amely jó néhány évre megszüntetné a kubikosok sorában a munkátlanságot. A csatorna megépítése esetén mintegy 60.000 hold öntözhetővé válnék. Az intenzív gazdálkodásnak ez a lehetősége, későbbi időkben elősegítené a kubikos osztálynak a földművelésre való visszaterelését is.

A könyv második része az alföldi kisgazda konzervativizmusára mutat rá, ami arra vezet, hogy nem törődve a világ fordulásával, az értékesítés lehetőségével, a piacok igényeivel,

termeli azt, amit öregapái termeltek. A gazdálkodás okszerű átszervezése, az intenzívebb minőségi termelés, a törpe gazda és a munkás számára a szerény keresetnövekedést jelentő újabb foglalkozási ágak felkarolása (gyümölcstermelés, baromfitenyésztés, juhtenyésztés, házinyúl-, selyemhernyó-tenyésztés, a háziipar) alkotja a programot. Végül szó esik az elhibázott földbirtokreformról.

Évtizedes, helyi ismereteken alapuló tanulmány ez az írás, amely nagy mérséklettel, mindig a realitás keretei között maradva, jelöli meg a követendő utat. Bizony sokban eltér attól, amit magukat csalhatatlannak feltüntető, helyi ismeretekkel nem rendelkező „központi szakóriások” hirdettek eddig.

A legfontosabb azonban, amit sokan nem akarnak megérteni még ma sem, hogy ezeket az eredményeket nem lehet rendeletek útján elérni. Szívós felvilágosító munkára, fáradhatatlan huzamos propagandára van szükség. Mindent meg kell előznie a lélekművelésnek, a bizalom elhintésének, a népművelésnek. Csergő értékes könyvének csaknem minden lapján nyomatókosan hangoztatja ezt az alapigazságot, vármegyéjében pedig nap-nap után *gyakorolja*. *Kogutowicz Károly.*

Takáts Lajos: *Az apátfalvai nyelvjárás.* 1926. 54 l. 8° — Csanád vármegyei Könyvtár. 7.

A szerző előszóképpen Apátfalva multjával és lakosainak településével foglalkozik. A községről már 1332-ben történik említés. Azonban a törökhódoltság alatt lakatlan volt (1573). A többszöri betelepítés csak a XVIII. sz. derekán vezetett sikerre, amikor nemcsak a szomszédos helységekből, mint: Anyásról, Földeákról, Makóról, Mindszentről, Orosházáról, Szegedről, Széleről, Szentéről, Szent Annáról, Szent Mártonról, Tápéről, Vársárhelyről telepítettek be magyar családokat, hanem a Jászságból, Gömör, Heves, Hont és Nógrád vármegyékből is. Már ezen körülményekből is nyilvánvaló, hogy a község nyelvjárása nem lehet egységes. — A Hangtanban, mielőtt a részletes tárgyalásba fogna, föl sorolja a községre jellemző szokásos hangtani jelenségeket. Ezek a következők: *ë*-zés (*hëgyës, sëm*), *i*-zés (*fëhír, kive, süviny*), továbbá a zártabb hangok kedvelése, a magánhangzók hosszúsága, jésülés (*gyugó, fony*), az *-n* határozórag megnyújtása (a szerző szerint kettőztetése (!): *fánn, ötenn, szépen*) és az azonszótagú *l* kiesése. Azután részletesen tárgyalja a magánhangzók változásait minőségileg és mennyiségileg. — Mielőtt a mássalhangzók részletes tárgyalásába kezdene, megemlíti, hogy a *ly j*-nek hangzik. Ez a megállapítás helyén valóbb lett volna, ha ott mondja meg, ahol a község nyelvének általános jellemzését adta. Azután a magánhangzókéhoz hasonló felosztást megtoldva a mássalhangzók számának

változásával, részletesen tárgyalja a mássalhangzók változásait. — Az értekezés II. része a szóképzésről és ragozásról szól. Ebben a részben különösen az igeragozás a figyelemre méltó. A *hosszin, hosztin, keressin, aggyin, ugorjin*-féle igealakokról eddig csak a moldvai csángó nyelvjárásból és a Huszita bibliából tudtunk. A szerző szerint „ez az *-in* (*-in*) nem különös rag vagy jel, hanem e szokatlan igealakok úgy keletkeztek, hogy a makói *ugorjék kend, aggyék kend*-félékben az *-ék* ízódott (ugorjik kend, aggyik kend), majd az *-ik kend* végződés hanyagabb és simább kiejtésű lett (ugorji kend, aggyi kend), végül a szokásos alak és ezek vegyültek egymással (ugorjon kend \times ugorjik v. ugorji kend = ugorjin v. ugorjín kend; aggyon kend \times aggyik kend v. aggyi kend = aggyin v. aggyín kend). Vagyis végeredményben egy nagyon érdekes szó- v. alakkeveredés áll előttünk, amely aztán analógia útján behatolt a tárgyatlan ragozású mult időbe is — a szintén kötőhangzó nélkül kapcsolódó *-t* időjel révén. Földeákon ugyanezt a jelenséget tapasztaltam“. Ebben nincs igaza. Ilyen komplikált szóvegyülést nem lehet föltételezni. Ez az *-n* igenis személyrag, amely a *leszen, teszen, vagon* féle igékben őrződött meg. Fontos adalék az *-n* személyraghoz a csángó nyelvjárás mellett. — Az értekezés III. része röviden a község mondattanát adja; ez csak a szórendben tér el némileg a köznyelvtől. Végül felsorolja a rokonság-, család-, kereszt-, ragadvány- és állatneveket. Ezek után megállapítja, hogy Apátfalva vegyes nyelvjárási terület, de az újnemzedéknek a nyelvében mind jobban kezd szaporodni az *ö-zés*.

A szerző értekezésében a köznyelvet vette irányadónak. Pedig a nyelvjárásismertetéssel összeegyeztethető nyelvtörténeti ismeretünk alkalmazása. Pl. nem lehet zártabbá válnak minősíteni az *osztán, Pátfolva, magos, holt* (embër) szavak o hangját, mert ezek megőrzött régiségek. Ilyen megőrzött régiségek még: *bikfa, híves, külső, mivel, rihës; acëlat, acëlos; akar-akar, -tül* szuffikszum. A *für* szó is megőrzött régiség. A régi nyelvben így használták: *firnadar, fyret* Jord. C., *für* (l. NySz.) — Holmi pontatlanságok is kerülköznek abból kifolyólag, hogy csak ennyit mond: a hang helyett o van (a : o); pedig a *lögër* nem *lager*-ből lett, hanem hazai ném. nyj. *lâger*-ből. Azután a 22. lapon ezt mondja: „Az *ly* helyett mondott *j* nem esik ki“. Éppen fölötte pedig ez van: „A *j* kiesésére is csak néhány eset van: *hêre* v. *hejre*“. — Azonban ezekért a hibákért bőségesen kárpótol bennünket bő példatára, amelyet minden egyes változásra fõlsorakoztat. Nagyon jó lenne, ha a szerző azt a nagy csomó szót, szólast, közmondást, mondókát és verset, amiket Apátfalván gyűjtött, valami úton-módon közkinccsé tenné, hátha még sokkal több, eddig ismeretlen tájszó kerülne elő. Már ezen értekezésben is akad egynéhány.

Túri Károly

KÉRDÉSEK.

42. kérdés. Milyen jelentésben használatos a *bérc* szó a mai köznyelvi jelentésén kívül.

43. kérdés. Hol ismerik a *gólya-körömke* szót s mi a jelentése.

T. K.

FELELETEK.

Felelet a 20. kérdésre. „Nyögte Mátyás bús hadát...” Nem pusztán az alliterációért írta Kölcsey a bús jelzöt. A maga idejében nagyon divatos költői szó volt, melynek igen sok jelentés-árnyalata volt: *haragos, bosszús, fölgerjedt, dühös, bösz, viharos, háborgó*, pl. búsult tigris, bús tenger, haragos szeme bús szikrája, búsmérgecsatya, bús zivatar, bús rémek, bús rengeteg; — *elszánt, harcra kész, hősies, marcona*; pl. ví egyedül a bús hölgy; elbúsulva rohant neki Spártai Hermes; a búsult daliák harcát nem mondom el; lángolt a búsult vitéz stb. ide tartozik: Mátyás bús hada is.

T. V.

Feleletek a 25. kérdésre. 1. *Daku* mintegy 40 évvel ezelőtt használatban volt parasztkabát, mely olcsó, cérna-pamutszövetből készült. Szabása régies s kézzel készítették. Téli használatra szolgált s emiatt vastagon vattával, még inkább kóccal töltötték, illetve bélelték. (Trungel György férfiszabó bemondása Kiskunfélegyházán.)

Daku vagy *dokány* rövid téli kabát, melynek nagy báránybőr bélése s u. n. perzsa nyaka van. Régi ruhadarab. (Kiskunfélegyháza.)

Dóka néven Magyarakanizsán

(Bácskában) használatos leánygyermeknek való ruhát értenek, amelyet hátul gombolnak be derékig.

Janicsák József.

2. A *daku-ködmönt* ismerjük, amely az 1880–1890-es években igen kedvelt rövid kabát gyanánt szolgált a földműves férfiaknál, birka- és báránybőrből készült és csak szücsmesterek készítették, szörméje bélésül, a sima része pedig a kabát külső részét képezte, külseje rendszerint sárgára volt festve és színes pamuttal vagy selyemmel hímézve, a hímzés leveleket és virágokat alkotott. Ma már csak az idősebb embereknel látható igen ritka számban. (Mélykút, Bács m.)

Malustyik Ferenc.

3. Réim község vidékén a teljesen birkabőrből készült kabátot nevezik *ködmöny*nek, míg az olyan ruhadarabot, melynek csak a bélése birkaszörme, nevezik a kabát elnevezésén kívül még *dakunak*. A *ködmöny* rendszeren sárga színű új korában, a bőr van kívülről, míg a belsején van a szörme. Rendes kabát alakja van, az alja fodros és piros kivarrásos díszítést is tettek rá. Mostanában már ujakat nem hordanak, illetve ezen a vidéken újakat már nem lehet látni.

Kelle Vince.

4. A *daku*, *daku-ködmön* szót használják Bácsborsódón. Birkabőrből készült rövid kabátot értenek alatta, melynél a szőrmés rész van befelé fordítva s a bőrös része kifelé. Derékán keskeny birkabőr öv van, melyről a szőrt leszedik. Ez öz öv színesre van festve. Nyakán felálló gallér, úgy ez, mint az újak vége és a kabát alsó széle sokszor báránybőr szőrmével van szegve. A kabát hátul a deréktól lefelé ráncolt. A kabát alsó szélén, az újak végén, sokszor az egész hátán is szattyánbőrből kivarrott különféle minták, virágok, tulipán, stb. színezve. Ma már nem használják, csak elvétve az idősebb gazdáknál akad még egy két darab

Markovich Béla.

5. A *daku* férfiruha darab, bárány- vagy birkabőrből készült és a húszármentéhez hasonlított, csak gallér nélkül. (Tompá, Bács m.)

György János.

6. *Daku*, *dóka*, *dókány*, *daku-ködmön* nevű ruhadarab alatt a nép egy oly bekecsszerű kabátot ért, mely rendszerint báránybőrből készült, kívül van a bőr és bélés-ként szerepel a bőrön lévő gyapjú. Rendszerint újjatlan alakban készítették. (Kelebia, Bács m.)

Teleky András.

7. *Daku*. Újjatlan, báránybőr női mellény, ruha tetején hordják öreg asszonyok. (Baja.)

Scultéty Andor.

8. *Daku*, *dóka*, *dókány*, *daku-ködmön*. Iskolám körzetében, de még azon túl is, „*dóka*” néven nevezik az olyan felső női ruhát, mely egybe van varrva (t. i. a szoknya és blúz egybe). Anyaga igen sokféle: festő, cice, barchet, szövet,

selyem, bársony stb. Lehet hétköznapi, dolgozó, vagy ünneplő ruha. Formája: a válltól le a bokáig (régebben, háború előtt), jelenleg féllábszárig érő, vagy egybe szabott, vagy derékig egybe és az alj külön szabva és azután egybeállítva. Nyak nélküli, vagy galléros, vagy kihajtott. Újja lehet egész hosszú, féllhosszú, vagy rövid. A felsőrész rendszerint sima, az alj lehet harangalakú, rakott, húzott és az alsó részen fodordíszítéssel. Derékön saját anyagból készült csatos övvel.

(Királyhalom.) Zsiga Mihály.

9. Posztóból vagy szövethől készült rövid báránybéléses kabát, Felsőszentiván községben *daku* néven is ismeretes. Szabó István.

Feleletek a 27. kérdésre.

5. Szőlőháttya: Pakod Zala m. Minden szőlő dombon van, azéri a szőlő neve *hëgy*. Gyerünk a hëgybe kapányi (azaz a szőlőbe). Laposon soha sincs szőlő. A szőlőháttyán építette a hajlékot, vagyis a domb-, a hegyháton. Csakis ilyen értelemben ismerik, nem pedig a tőkék közt fölkapált földre. Szőlőháttya, kukorica-, krumpli-, paszulyháttya, mind a négyet így mondják Kőrösladányban Békés m. A kapásnövények sorai közt végighúzódo földhát. Szőlőháttya: Tizapolgár. A szőlősorok közt végighúzódo magasra fölkapált földhát. Inotay Ilona.

6. A szőlősorok közötti tér a szőlőháttya, más növényeknél nem szokásos. (Hódmezővásárhely.) Szentkirályi Zsigmond.

7. Szőlőháttya, kukorica-, krumpli-, paszulyháttya kifejezés ismeretes Hódmezővásárhelyen. A szőlőháttya alatt értik a szőlőso-

rok között levő földdomborítást. A kukorica-, krumpli- és paszulyhártya kifejezés alatt pedig ezeknek a növényeknek a tövére felhúzott földet értik.

Dr. Mokcsai Zoltán.

8. *Szöllőhártyú* elnevezés alatt a szőlő sorközét értik. Ugyanígy kukoricahártyú alatt két sor kukorica közti hosszú pásztát.

(Kástelek.) *Kathreiner Gyula.*

9. *Szöllőhártya* = bakhát (két sor szőlő között, kapával feldombolt homok).

(Kecskemét.) *Hajnóczy Iván dr.*

Feleletek a 29. kérdésre:

1. *Apátfalva* (Csanád vm.).

A községben a *kedd-asszonyt* nem emlegetik, de úgy tartják, hogy keddi napon sütni, mosni, varrni nem jó, mert hol s hol nem ilyen s olyan csodák történtek.

Dr. Takács Lajos.

2. *Keddasszonyt*, Szent Annát, Szűz Mária édesanyját ismerik és tisztelik. Szent Anna előtti kilenc kedden át böjttel, imádkozással, Kálváriához való kimenetellel tisztelik s „*hatásos*”-nak ígérkező közbenjárására, segítségre kérik. (Kiskunfélegyháza.)

3. A *keddasszonyt* azok tisztelik, akik a Szent Anna előtt való 9 keddet böjttel, imádkozással Szűz Mária édesanyjára, Szent Annára való megemlékezésül, Szt. Annának a támogatását is kérve, megtartják. (Kiskunfélegyháza.)

Janicsák József.

4. Rém község és környékén nem ismernek és nem tisztelnek keddasszonyt vagy kedd asszonyát, ilyenről nem is hallottunk.

Kelle Vince.

Feleletek a 30. kérdésre:

1. A szegedi havibúcsúra meg-

jelenő búcsúсок között majd minden évben ott vagyok és beszédbe is elegyedem velük. A hit a *Havi Boldogasszony* kegyképét illetőleg él és élni fog a lelkekben. A „Fekete Mária” kegyképét már kevesebben ismerik. Ennek a képnek vallási szempontból nem tulajdonítanak nagy fontosságot. Ez a vallásos hit főleg az alsóvárosi nép körében van elterjedve, de látható a hívők és Mária tisztelők között sok, a város többi részeiből is. *Gárdonyi Dezső.*

2. A szeged-alsóvárosi *fekete Mária*-képhez Kecskemétről is járnak búcsúra. A képnek beteggyógyító hatása van; „mentő Máriá”-nak is hívják, mert bikától üzött embert mentett meg.

Hajnóczy Iván dr.

3. A szeged-alsóvárosi Havi Boldogasszony templomának „Havi” elnevezése onnan van, hogy egyszer a templomból a Mária képet ellopták. Amerre vitték, útközben esett a hó augusztus közepén.

4. A szeged-alsóvárosi templomot azért nevezik *Havi Boldogasszonynak*, mert egy asszony, aki templomot ajánlott Istennek s nem tudta, hogy hová építse, megálmodta, hogy oda építi, ahol hó esik.

5. A szeged-alsóvárosi templomot azért nevezik *Havi Boldogasszony templomának*, mert mikor a népek nem tudták eltalálni, hogy hová építsék a templomot, augusztus 5-én a tiszta égből 5 nagy szem hó esett. Ezt annak jelekül vették, hogy hová építsék a templomot s ezért lett a templom *Havi* elnevezésű.

6. Fekete Máriának azért hívják a kegyképet, mert a török hódolt-

ság alatt a Szegeden állomásozó törökök a szentképeket kiverték a templomokból, az egyik mocsárba taposták be. De Máriának a képét a kevés víz mindig felvette. Egy török megharagudott, lovastul a kép eltiprására a mocsárba ugratott, de míg a mocsár őt lovastul elnyelte, a szentképet a víz megint felvette s a magyarok később visszatették a helyére. A szentképen a sár megfeketedett, s innen a „Fekete” Mária elnevezés. A képen a török lovának patkóhasítása most is látható.

Janicsák József.

Feleletek a 31. kérdésre:

1. *Kasza vagy kasztakereszt* szót itt nem használnak. Kétféle keresztet ösmer a nép, a kaszával aratottból kötöttet, amelyből 19 kéve egy kereszt, vagy a gép által kötve kidobott kis kévét, amelyből 30—32 kéve egy kereszt.

Feltevésem szerint a kasza-keresztrel a sarlózott kévékből állót különböztetik meg. De lehet, hogy az arató részesek keresztjét értik alatta. (Gyoma.)

Kner Izidor.

2. *Kasza v. kasztakereszt.* Ezt a kifejezést nem ismerik. Némelyek a 18 kévéből összerakott búzakeresztre ismernek benne.

(Szentés.)

Schupiter Elemér.

3. Rémen és környékén a *kasza* vagy *kasztakeresztet* nem ismerik, ilyenről nem hallottak.

Kelle Vince.

Felelet a 34. kérdésre. A *sík* szót csak vízre hallottam mondani. *Akkora zápor vót, hogy még a flasztërra jis fõszalatt a víz; az egisz úcca sák víz vót.* — A síksággal terméketlen határrészt fejeznek ki. *Gyerékkoromba nem termett*

ára sèmmi, amère a kisvovat jár, síkság vót az egisz. (Terméketlen homok volt, csak 30—40 esztendeje, hogy beültették szőlővel.) — A *térhelyet* nem hallottam emlegetni. — A *térség* 1. kopár, bevetetlen, csupasz helyet jelent. *Csak a tanya előtt vót éty kis térség, másut mindenül bē vót vetve.* Jelent még 2. teret, férőhelyet is. *Akkora térség sē vót a tanya körü, hogy a géppē mékfordúhattam vóna, ki köllöt kerüni a düllöre.* — A *tisztás* erdőben fák között van. *Mennyijen vótak a majárison, maga nem vót kint a Kámamba vasárnap, pedig vótak ám ott ilyen magunkfajta öregék is. Eheverésztünk a fák alatt, a fiatalok még a tisztáson hancúrosztak, ki laptázott, ki még mást jác-cott.* — Ilyen jelentésben ismerem én ezeket a szavakat Ceglédén.

Túri Károly.

Feleletek a 35. kérdésre. 1. Ceglédén az öregebb nemzedék csakis a „piszkos” jelentését ismeri az *izmos* szónak. *Izmos* a haj, a kezelő. *Izmos-piszkos* az ing.

Túri Károly.

2. Félégyházáan az én gyerekkoromban az *izmos* szó *maszatos* jelentésben volt járatos, tehát mint enyhítő megnevezése a *piszkos* nak. *Erős* jelentésben paraszt szájából nem is hallottam. Nemcsak emberre mondták (kézre, arcra), hanem tárgyra is, például a gyerekkéz által összefogdosott pohárra, ablaküvegre, tükkörre, fehér falra, ruhára. Csináltak belőle ijet is: „ejnye, de beizmozadt már magadat megint”. Úgyis mondták, hogy „összeizmozadt”.

Móra Ferenc.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1931.

TARTALOM:

	Lap
<i>Bartucz Lajos</i> : Hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelki alkatát? I.	1
<i>Bibó István</i> : A honfoglaló magyarság kialakulása — — — — —	11
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Csefkó Gyula</i> : Févó. <i>Madarassy László</i> : Adalékok a szegedi fazekascéh történetéhez. <i>Timár Kálmán</i> : Az alsórákosi szabadságünnep — — — — —	39
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Szendrey Zsigmond</i> : A népi fel- írat-költészetéről — — — — —	43
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Túri Károly</i> : Cséplés Cegléden I. — — — — —	52
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Jcó Tibor</i> : Szeberényi Lajos: Parasztok a világháború után. <i>Baranyai Erzsébet</i> : Balla Károly: A magyar gyermek — — — — —	65
KÖNYVTISMERTETÉSEK. <i>Viski Károly</i> : Györffy István: A cifra- szűr. <i>Horger Antal</i> : Csefkó Gyula: Szállóigék, szólásmódok. Tanulmányok szókészletünk köréből — — — — —	69
KÉRDÉSEK — — — — —	77
FELFELETEK — — — — —	77
6 oldal műmeléklet <i>Viski Károly</i> : A cifraszűr c. cikkéhez.	

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámlára telepítendő”.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére, 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

Ehhez a számhoz csatoljuk régi előfizetőink részére a II. évfolyam címlapját, tartalomjegyzékét és tárgymutatóját.

A folyóirat következő száma április 25-én jelenik meg.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1931.

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészöly Gedeon:</i> Mátyási József és „Kalászkaparék”-ja — — —	81
<i>Bartucz Lajos:</i> Hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelki alkátát? II. — — — — — — — — — —	107
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Ecse</i> <i>d</i> <i>y István:</i> Gabonásverem Hajdúnánáson. <i>Bá</i> <i>t</i> <i>ky Zsigmond:</i> Csurá. <i>Zolnai Vilmos—Csefkó Gyula:</i> Márjás huncut — — — — — — — — — —	117
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Jahoda Ferenc:</i> Borja és borjúja. <i>Bálint Sándor:</i> Áziombá van — — — — — — — — — —	122
NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK: <i>Túri Károly:</i> Cséplés Cegléden II. — — — — — — — — — —	123
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Szombatfalvy György:</i> Toszazug — — — — —	141
FOLYÓIRATSZEMLE. Magyar Nyelv 1931. 1—2. <i>T. K. Ethnográfia—Népelet</i> 1931. 1—2. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője 1931. 1. <i>B. S.</i> — — — — — — — — — —	163
KÉRDÉSEK — — — — — — — — — — — — — — — — —	167
FELELETEK — — — — — — — — — — — — — — — — —	167

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámmlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámmla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámmlára telepítendő”.

A folyóírat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére, 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRÁJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1931.

TARTALOM:

	Lap
<i>Németh Gyula</i> : Árpádkori törökjeink — — — — —	169
<i>Mészöly Gedeon</i> : Mátyási József és „Kalászkaparék”-ja II. — — —	186
<i>Csefkó Gyula</i> : A korhely szó eredete — — — — —	202
KISEBB KÖZLEMÉNYEK : <i>Bátky Zsigmond</i> : Karaszó rét. <i>Tolnai Vilmos</i> : A népies házfeliratokhoz — — — — —	208
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY . <i>Dömötör Sándor</i> : Magyar adomaváltozatok IV. — — — — —	210
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK . <i>Szendrey Akos</i> : Menyasszony kontyolás. <i>Kiss Lajos</i> : Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások — — — — —	211
NÉPMŰVELÉS . <i>Bibó István</i> : A magyar népművelés körvonalai (Fekete József könyvének ismertetése) — — — — —	225
KÉRDÉSEK — — — — —	237
FELELETEK — — — — —	238

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámmlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámmla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámmlára telepítendő”.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére, 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1931.

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészöly Gedeon</i> : Mátyási József és „Kalászkaparék“-ja III. — —	241
KISEBB KÖZLEMÉNYEK: <i>Moór Elemér</i> : Magyarországon átvett bolgár-török jövevényszó-e a <i>vályú</i> szó? <i>Ecsedi István</i> : Listás-gazda. <i>Ecsedi István</i> : Gazdasági évés — — — — —	249
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY: <i>Molecz Béla</i> : A szentesi nyelvjárásról — — — — —	256
NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK: <i>Szendrey Akos</i> : Menyasszony kontyolás III. <i>Kiss Lajos</i> : Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások II. — — — — —	263
KÖNYVISMERTETÉSEK: <i>Bibó István</i> : Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. <i>Kogutowicz Károly</i> : Csergő Károly: Az Alföld problémái. <i>Túri Károly</i> : Takáts Lajos: Az apátfalvai nyelvjárás — — — — —	280
KÉRDÉSEK — — — — —	289
FELTEGTEK — — — — —	289

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámlára telepítendő“.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.